

OTVENÉVES A HÍD

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A VERS HATALMA

AZ 50 ÉVESEN IS FIATAL,
HARCOS HIDAT KÖSZÖNTVE

BÁNOM IS ÉN
HÁT RÁNTSON VAGY LÖKJÖN
RAJTAM EGYET
CSAK NE
ÁLIJON EGY HELYBEN
ÉS MEREDJEN EGY PONTRA
MIRE IS
MIRE IS
A VERS
ÉS VELE ÉN IS

PAP József

1984

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál, Danyi Magdolna (szerkesztő)
és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

Bori Imre: A Híd	533
Petkovics Kálmán: Tudatunk része	553
Gobby Fehér Gyula: Simokovich Rókus hosszú gyaloglása	565
Saffer Pál: A szemtanú feljegyzései	604
Rehák László: Első találkozásom a Híddal	616
Bela Duranci: Figurális rajztanfolyam Szabadkán	621
Tomán László: Harmincnégy év után	626
Vajda Gábor: Eszmény és politika a háború előtti Híd művelő- désében	636
Pap József: A vers hatalma	648
Ács Károly: Két vers hídja	649
Aleksandar Tišma: Megy a gőzös	652
Bori Imre: Somogyi Pál: Gyura Gyakovics	661
Gion Nándor: Okos, fekete varjak	665
Németh István: A pisztoly	671
Koncz István: Fantomkép	677
Fehér Kálmán: Hangzhou	679
Dudás Károly: A gyilkosbika	681
Brasnyó István: Ükapám pisztola	687
Tolnai Ottó: Öt vers	691

A HÍD

1934—1984

B O R I I M R E

I.

Az 1930-as évek elején Szabadkán az ifjúsági mozgalmak mind erőteljesebben voltak jelen a város közművelődési életében, így a Népkör néven ma is tevékenykedő kultúregyesületben, amelynek ifjúsági alosztálya egyesítette mind az ifjúmunkásokat, mind pedig azokat, akik Szabadkáról és környékéről a gimnáziumi érettségi után Belgrádban az egyetemen tanultak. Egy igen tevékeny, kezdeményezésektől sem visszariadó csoport folyóirat-indítással is kísérletezett már 1931-ben: *Örtűz* címmel előbb hektografált kiadványt jelentetnek meg, majd hagyományos folyóiratformában adják ki, ám ez is, akárcsak a folytatásai, a *Vajdaság* (1932) és a *Tovább* (1932) címűek, tiszavirág-életűek voltak. Hogy ezek a kísérletek alig egy-két számot értek meg, nem csupán az anyagi eszközök hiányával magyarázható, az elgondolások ki nem formáltsága is szerepet játszott: a célkitűzések megfogalmazása az általánosságok síkján maradt: „Az *Örtűz* magára vállalta a kultúrközvetítő, a futár szerepét... Elvállalta az életiskolának egy hangsúlyozottan kulturális és irodalmi lapra eshető szerepét... Az *Örtűz* a jugoszláviai magyar ifjúság szellemi közösségének megteremtésén igyekszik a legnagyobb sikereket aratni... Az *Örtűznek* célja örködni is minden felett, ami érték és szép...” A *Vajdaság* programcikkében ezt találjuk többek között: „Fiatalok vagyunk. Megértettük a haladó, a vajúdo idők hívó szavát. Megtaláltuk az életár sodrát, hogy hajónkkal el ne maradjunk.” A *Tovább* pedig meghirdeti:

„Mi a mai ember szociális problémáit tárgyaljuk és keressük az utat a jövő felé.

Ütközben nem állunk meg, nem tétovázunk: az idők megállíthatatlansága folyton tovább és tovább hajt bennünket.

A jövő életre készítő problémákkal foglalkozva, nincs időnk, de nem is akarunk a múltra visszapillantani...

Mi nem szépítjük a dolgokat, hanem a maguk igazi arcával adjuk őket, mert az a tábor, melynek útját mi is járjuk, a maga józanul látó szemével nem esve martalékkul felesleges szentimentalizmusnak: az élet igaz arcával akar szembenézni.

Ezt a tábor nem lehet kielégíteni csillogó köntösbe öltöztetett negatívumokkal, holdvilágos, rózsaszínűen illatos történetkéekkel, ez a tábor történetét, konkrétumot akar.

Ez a tábor visszatartóztathatatlanul törtet a cél felé, halad és fejlődik...

A fokozatosan körvonalazódó, igényeket és lehetőségeket egyaránt figyelembe vevő szemlélet hatott oda, hogy 1934. márciusában ismét folyóirat-alapításra lehetett gondolni, és így jelent meg 1934. május elseji dátummal a *Híd* „társadalomtudományi és irodalmi ifjúsági folyóirat”, amely fokozatosan valóban „a jugoszláviai magyar haladószelemű fiatalok irodalmi és társadalomtudományi folyóiratává vált”.

Akárcsak elődei, a *Híd* is „költőien” szép és homályos programmal indult. Ezt bizonyítja, hogy a folyóirat címe is egy verscíműtől származik: György Dezső csehszlovákiai magyar író *Híd* című verse volt a közvetlen ihlető, amit a *Híd* első száma meg is jelentetett. Ennek első és utolsó versszaka így hangzott:

A két szakadt part egyre távolabbul,
a régi roppant vaskapocs hiányzik,
de friss, sudár híd nő ki a szabadbul
s karol egyiktől át a másikig...

partok vizálya mihozzánk alantos
s a híd alatt az élet diadalmas
folyamja zúg s a mi arcunk mutatja.

Kevésbé metaforikus az aláírás nélküli programcikk a „híd” témájára:

„Hidat verünk a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék felett, hogy elérjük a boldogabb jövőt. Hidat verünk a régi és az új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé, mert meggyőződésünk szerint az ifjúságnak nem az a feladata, hogy romboló csákánnyal rohanjon mindannak, amit a régiek építettek, hanem az, hogy a munkát ésszel és erővel a saját és az eljövendő nemzedék igényei szerint folytassa. Hidat kívánunk építeni a magyar és a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai még szorosabbakká váljanak. Hidat akarunk építeni a korok, életfelfogások, nemzetek — hidat ember és ember közé.”

S tovább:

„Számos ízben felvetődött az a kérdés, milyen lesz a lap iránya. Mi-

Ilyen írások láthatnak benne napvilágot? Erre csak az lehet a felelet: a Híd küzdeni kíván minden becsületos, igaz és emberi szándékért... Bármennyire ellene fordultak is manapság a Testvériség, Egyenlőség és Szabadság alapvető princípiumainak, mégis lelkes hittel kitartunk mellettük... Nemcsak irodalmi lap akar lenni a Híd — sőt az irodalom csupán másodrendű helyet kap benne. Foglalkozni akar a lap az ifjúság minden problémájával, a modern művészet minden ágával, és így természetesen elsőrendű fontosságot nyernek az értékezesek, a kritikai írások, tanulmányok és hasonló cikkek...”

Az évek és évtizedek folyamán ez az ötven esztendővel ezelőtt lefektetett program természetesen majdnem minden tételében módosult, értelmében elmélyült, gazdagodott és konkretizálódott, politikailag, társadalmilag és esztétikailag tartalmasabbá vált, de jellemzően, majd csak az 1950-es években kerül a folyóiratban a szépirodalom túlsúlyba, s szűnik meg „másodrendű szerepe”.

Az első évfolyamok azt mutatták, hogy az indító és ihlető igényeket a korszak hazai valósága diktálta, az eszmék azonban alakot, formát csak kölcsönzések segítségével ölthettek. A folyóirat köré csoportosult szabadkai fiatalok ugyanis nem vonhatták ki magukat az alól az erős hatás alól, amelyet a csehszlovákiai magyar egyetemista ifjúság oly nevezetes, *Sarló* néven ismert mozgalma gyakorolt, többek között a magyarországi és a romániai magyar ifjúsági társadalmi és irodalmi kezdeményezésekre. „*Sarlós*” volt Győry Dezső is, akinek versétől a *Híd* címét kölcsönözte, de e mozgalom volt a forrása azoknak a szemléletbeli ellentmondásoknak is, amelyek megfigyelhetők a *Híd* első évfolyamainak szerkesztési gyakorlatában. Egyfelől a csehszlovákiai kommunisták erős befolyása érvényesült, amit az is bizonyított, hogy a *Sarló* Pozsonyban tartott kongresszusán a Csehszlovák Kommunista Pártot Julius Fučík képviselte, másfelől bizonyos romantikus magyar irodalmi nézetek is hangot kaptak, amikor a *Híd* fiataljai a faluval és a falu népevel való közösségvállalás eszméjét hirdették, és cserkész-alapon a falujárásokat szorgalmazták, hogy — mint mondták — a magyarok lakta falvak „gazdasági és kulturális problémáit behatóan megismertethessék”.

A harmincas évek derekára jellemző ideológiai állapotok pedig oda-hatottak, hogy a *Hídt* szinte megjelenésének első pillanatától kezdve megkezdődött a harc a bal- és a jobboldali társadalmi és eszmei erők között, mint ahogy kiéleződött a harc az alapító Népkör ifjúsági osztályán belül is. Gyakorlati következménye ezeknek a vitáknak és küzdelmeknek az lett, hogy a folyóirat szinte „lónapról hónapra közelebb került a dolgozó néphez”, ahogy azt a *Híd* első szerkesztője, Lévy Endre, az e korról írott kis könyvében megfogalmazta. Ugyanő írta:

„Az ifjúság vezetősége nem egy ülésén vitatta meg ezt a kérdést. Az érvek értek, sokasodtak: a vezetőség tagjai előtt világossá vált, hogy

a Hídnak tovább kell mennie, többet kell nyújtania az olvasónak, hiszen új olvasórétegeként az ifjú munkások s általában a munkássz-tály tagjai jelentkeztek. Mindez indokoltta tette a szélesebb progresszív kibontakozás szükségességét... A többség... úgy döntött, hogy éppen a társadalmi folyamatok imperatívuszát követve a folyóiratot át kell adni a munkássz-tály sajtószolgálatának."

S valóban, az 1936. 5. számban a következő szerkesztőégi hír jelent meg:

„Lévay Endre, folyóiratunk eddigi szerkesztője és kiadója a Híd további szerkesztéséről és kiadásáról lemondott, és folyóiratunkból kilépett."

Az új főszerkesztő Simokovich Rókus, aki a *Híd* baloldali fordulatát végrehajtja, majd átadja helyét Mayer Ottmárnak, aki azután négy esztendőn át lesz a *Híd* főszerkesztője és kiadója. Ekkor válik a folyóirat Jugoszlávia Kommunista Pártja vezetése alatt álló kiadvánnyá, végső fokon a haladó és forradalmi gondolkodás magyar nyelvű orgánumává, a politikai harcnak fegyverévé és egyben színterévé is.

„A szerkesztés arra törekedett — írja Kolozsi Tibor a szabadkai sajtóról szóló könyvében —, hogy minden lehetőséget felhasználjon a tömegek felvilágosítására és a társadalmi harcba való bekapcsolására. Ez a tömegek körében kifejtett munka az alapja a példányszám állandó növekedésének is. 1934-ben, az induláskor még csak 500 példányban jelent meg az ifjúsági Híd, 1936-ban már 700-ra, 1937-ben 800-ra, 1938-ban pedig már 1000-re emelkedett a példányszám. Tudni kell azonban, hogy ez korántsem fejezi ki a tényleges olvasók számát. Városokban ugyanis átlag 4, falvakban pedig 20—25 ember olvasott el egy-egy Híd-számot. 1939-ben és 1940-ben egyébként az eladott példányok száma elérte az 1400-at."

Jellegéből következően a folyóirat nagyarányú politikai-kulturális szervező munkát végzett, és pedig:

— Kitűnő terjesztőhálózatot épített ki a falvak és városok illegálisban tevékenykedő pártaktivistái segítségével.

— Könyverterjesztő propagandát folytatott, és olvasómozgalmat indított, s ennek keretén belül öt-tíz könyvből álló kis mozgókönyvtárakat létesített.

— Képzőművészeti kiállítást kezdeményezett,

— falukutatást — valóságfeltáró munkát szervezett,

— naptárt jelentetett meg.

— *Híd Könyvtár* címen nyolc füzetet jelentetett meg: Fazekas Mihály Lúdas Matyiját, Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila válogatott verseinek gyűjteményét, Laták István verseskönyvét, Lőrinc Péter tanulmányát a magyar jobbágyság történetéről, valamint egy füzet szolt Erdély múltjáról és jelenéről, egy pedig a Szovjetuniót mutatta be.

— Szoros kapcsolatban állt a haladó vajdasági megmozdulásokkal, így az OMPOK-kal való együttműködést is propagálta a folyóirat.

Mozgalmi karakteréből az is következett, hogy az úgynevezett szépirodalmi anyag mennyiségileg legalábbis háttérbe szorult a mozgalmi munkához szorosan kötődő, a propagandát közvetlenül szolgáló írásokkal szemben. Első helyen tehát a világnézetet formáló, állásfoglalásra tanító és készítő, világhelyzetet magyarázó, a bel- és külpolitikai eseményekre reagáló, a munkássorsort feltáró és a parasztkérdést taglaló, a munkásosztály helyzetét fényképező, az ifjúsági mozgalmat támogató, a népműveléssel foglalkozó írások álltak, együtt azokkal a hosszabb-rövidebb közleményekkel, amelyek a „Híd-mozgalom” problémáit érintették.

Érthető az is, hogy a *Híd* e korszakának legizgalmasabb írásai közé a szociográfiák sorolhatók. Ezeknek az írásoknak az volt a feladatuk, hogy az elméleti írások tételeit mintegy „élettel töltsék meg”, a számok és adatok mögött a nyers életet mutassák fel s dokumentálják elsősorban a falusi szegénység életét. 1937-ben adja közzé a *Híd* a „vojvodinai falukutató munkavázlatát, programját és módját” taglaló írást, hogy segítsen felhívni a figyelmet „azokra a szürke, sivár, esős, sáros, fagyos munkanapokra, amikor az életviszonyok javítása oly szembeütközően érezteti szükségét”. Az e típusú falukutatásnak már nem a nacionalizmushoz, hanem az osztályharchoz volt köze. Ezért írt a *Híd*. „Mindenki, aki tisztában van azzal, hogy környezetünk rossz és megváltoztatásra szorul, nem fogja egykedvűen fogadni a megváltoztatandó környezet komoly feltárására indított akciónkat...” A szociográfiai írások között megjelentetett autentikus emberi vallomásokat, „emberi dokumentumokat”, riportokat, „alulról jött írásokat”, amelyeket faluképeknek nevezhetünk, és az elbeszélés felé közeledő szociográfiai leírásokat is. Ezek között nem csupán vajdasági jellegűek voltak, hanem például macedóniai helyszínrűek is.

A szépirodalom megválogatásában a „tisztá osztályértelmezésű írások” ideálja vezette a szerkesztőiséget, tehát olyan irodalomról volt szó, amelyet a „szociális irodalom” fogalma alá sorolhatunk a tendencia értelmezése szempontjából is. Elvárták tehát a szerzőktől, hogy a rossz és embertelen valóság tényéből induljanak ki, és azután mutassák fel, hogy lehetséges a rútnak széppé vagy szebbé változtatása is, azt sugallva, hogy ezt a változást csak a forradalmi harc hozhatja meg. A *Híd* irodalompolitikája, látható, a lehető legszorosabb módon kapcsolódott a jugoszláviai „szociális irodalom” irányzatához, anélkül azonban, hogy a baloldalon majd egy évtizeden át fel-fellángoló ideológiai-irodalmi harcokban is állást foglalt volna, éppen ezért Jovan Popović írásait éppen úgy közölte magyar nyelven a *Híd*, mint Miroslav Krleža verseit, akinek különben *Danas* című folyóiratát a *Híd* már első számában ismer-

tette, később viszont Đorđe Andrejević Kun rajzait mutatta be, de közölt írást Aleksandar Vučótól és Radovan Zogovićtól is.

A *Híd* szellemiségének a képlete a Párt irányításával egyértelműbb lett, ám bonyolultabbakká váltak a feladatok, amelyekkel a szerkesztőségnek szembe kellett néznie, hiszen az 1930-as évek végén már nem csupán osztályharcról volt szó, hanem az osztályharc sajátos vajdasági körülményeiről is, amelyek hatására az osztálykérdések nemegyszer nemzeti és nemzetiségi kérdésekként vetődtek fel. Ezért a szerkesztőségnek egyszerre kellett mind osztály-, mind pedig nemzetiségi politikát folytatni, egyszerre kellett kisebbségi kérdésekben állást foglalni, a háború és a béke kérdésében nyilatkozni, az alakuló egységfrontban munkálkodni az antifasiszta politika megerősítésén. Mindezeknek a kérdéseknek jelentős összefoglalását találjuk meg Pap Pál *Ar ellen* című, a *Híd* 1938. novemberi számában megjelent programcikkében:

„Itthon vagyunk. Hagyjuk egy percre a nagy politikát, maradjunk egy kicsit Vojvodinánál. Itt, ahol a népek sorsa erősebben összeforrott, mint bárhol másutt, itt, ahol a népek keserve már ezer éve rokon. Ezzel kellene legtöbbet törődnünk. És nem is beszélnének annyit arról, ami más országokban történik, ha a hamis béke-angyalok nem hozsannáznának annyit mai megoldásokról, békéről.

Legfontosabb nekünk az, ami itt történik nálunk. És ha erről már sokat beszéltünk is, fontos, hogy unos-untalan elismételjük. Itt élő népünk gazdasági és kulturális helyzete az, amiről a lehetőségek szerint mindig a legtöbbet írjuk... A *Híd* sokat és bőven foglalkozott Vojvodina gazdasági kérdéseivel, a munkásság helyzetével, a városok fejlődésével. Hát ezek azok a kérdések, amiket csak a szlávssággal és az összes nemzetiségekkel egyetértve oldhatunk meg...

A mi vallott kötelességünk, munkánk és célunk népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emelése, de *mindenkor és mindenütt* a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk. Ebben a kérdésben is határozotlan és nyíltan az ár ellen úszunk. Ugyanúgy megvetjük a nemzeti gyűlöletet, mint a nemzetüket tagadókat...

Nem akarunk sem meghunyászkodók, sem megalkuvók lenni, nem akarunk félhitet. Megmondjuk az egész igazat és haladunk, mint eddig is, jónak és becsületesnek megismert utunkon, melyről nem hagyjuk magunkat letéríteni, sem nézes beszéddel, sem rágalmakkal, sem fenyegetésekkel. Ha egy-kettő el is bukik közülünk, száz más jön helyébe. A mi hidunkat nem lehet már lerombolni. Ezért harcolunk és győzünk, ha kell az ár ellen is.”

A *Hídat* 1940 decemberében betiltják, főszerkesztőjét, Mayer Ottmárt pedig, aki akkor már a tartományi pártbizottság tagja, bebörtönzik. A folyóirat nem szűnik meg, csupán címet változtatja meg: a nyolcadik évfolyamába lépő lap a *Híd* grafikai köntösében *Világkép* címen jele-

nik meg 1941 januárjában. Szerkesztője a folyóirat legrégibb, legaktívabb munkatársa, legkövetkezetesebb és legtermékenyebb szépírója, Láták István. *Világkép* címen mindössze három száma jelent meg a folyóiratnak, mert 1941 tavaszán megszűnik a *Híd*, minthogy a megszálló magyar hatóságok a szerkesztőket és a munkatársak zömét letartóztatják, többeket közülük az év őszén Szabadkán ki is végeznek.

Hosszú a listája azonban a mártír-hidasoknak:

1941-ben kivégezték:

Kiss Ernőt Szegeden, Varga Gyulát Újvidéken, Mayer Ottmárt, Schwalb Miklóst, Simokovich Rókust, Singer Adolfot, Wohl Lolát Szabadkán, Pap Pált a dalmáciai Skradinban.

Partizánként halt meg:

Scher Kató Valjevo vidékén, Ősz Szabó János a Bükk hegységben Magyarországon, Ispánovics Sándor a palánkai Duna-parton.

Ukrajnában munkaszolgálaton, büntetőszázadokban, illetve a hadifogolytáborokban pusztító tifuszbajrány következtében halt meg:

Atlasz János, Kovács György, Lengyel István, Stern Emil, Szabó Géza, Szabó Mihály.

Németországi haláltáborban pusztult el, veszett el:

Cseh Károly, György Mátyás, Pecze Franci, Somoskövi Antal és Sugár Miklós.

Nyoma veszett Lóbl Ivánnak.

II.

A *Híd* felszabadulás utáni első száma 1945 őszén, október–novemberi kettős számként jelent meg. A IX. évfolyamába lépő folyóirat főszerkesztője Steinfeld Sándor, a két világháború közötti magyar nyelvű folyóiratok, a *Kalangya* és a *Híd* munkatársa.

Az újrakezdéskor a lap természetesen vezető helyen reprodukálja Mayer Ottmárnak, a mártír-főszerkesztőnek a képét a következő kísérelő szöveggel:

„Mayer Ottmár (1911–1941) a dolgozók mozgalmának élharcosa, esztendőnkön keresztül a *Híd* szerkesztője, 1941 őszén a fasiszta terror áldozata lett.”

Az új *Híd* új programja pedig a következő volt:

„A *Híd*at, a vajdasági magyar demokrácia harcos lapját és mozgalmát cenzúra, ügyészség, rendőrség akadályozták a régi Jugoszlávia idején, terror, akasztófa, börtön vetett neki véget 1941 áprilisában.

Az új Jugoszláviában újra megszólal szabadon és magyarul, hirdette azt a szabadságot, amelyet az új demokratikus ország nyújt minden demokratikus népi és nemzeti megmozdulásnak. Mi más programja lehetne az új *Híd*nek az új Jugoszláviában, mint a legharcosabb és legkö-

vetkezetesebb demokrácia: népuralmunk erősítése, a reakció elleni kíméletlen küzdelem és a keserves múlt tanulságaképp a dolgozó nép megingathatatlan egységének és népeinek felbonthatatlan testvériségének megszilárdítására.

Ezzel a programmal hívjuk össze a *Híd* régi olvasóit és híveit, ezzel toborzunk új híveket a magyar demokrácia egységének, Jugoszlávia népei testvériségének, Dunamedence népei együttműködésének és a szabadságszerető népek legyőzhetetlen haladásának.”

A szerkesztő *Hídat verünk* címen ad programot. Eszmei számvetés volt ez a tanulmány, de a régi *Hídből* vett programnyilatkozatok azt jelezték, hogy a szerkesztőség a háború előtti forradalmi törekvések folytatását is feladatának tartotta. Az új körülményekkel és feltételekkel is számol a szerkesztő:

„Célunk ismeretes. A népi demokráciától áthatott, népi igazságért küzdő, magyar írás: a faji és nemzetiségi gyűlölséget elvető, egységet és testvériséget hirdető szellem zászlóvivői voltunk és maradunk. A mai Jugoszláviában látjuk legszilárdabbnak az igaz népuralomba való nyugodt és zavarmentes átfelfordés előfeltételeit... És ahogy a múltban nem állottunk egyedül a harcban, úgy most sem magunkra hagyatva vívjuk azt meg. Míg azelőtt az államhatalom minden szerve ellenségünk volt, ma mindenütt barátokat találunk, mindenütt segítőtársakat látunk...”

Most építeniünk kell. Más síkon békés eszközökkel folytatjuk a munkát, a harcot a jobb jövőért és kultúráért. Minden megmozdulásunkban harci tapasztalatainknak a jelen követelményeinek megfelelően kell érvényesülniök...”

A *Híd* akkor és az elkövetkező években, tulajdonképpen egészen az 1950-es évek elejéig, még mindig mozgalmi szerepet játszik elsősorban. Fő feladata az olvasók szocialista realizmusban összegeződött szemléletű nevelése. „Világos, érthető, időszerű és érdekes nevelő írásokra van szükség...” — szögezi le a szerkesztő 1947-ben is a követelményeket. Érthető tehát, hogy ebben az időszakban alig született olyan alkotás, amelyet ma is számon tarthatnánk, általában is az eredeti írások száma lényegesen kevesebb volt, mint a fordított s a külföldről származó. A *Híd* nem egy tekintetben akkor az eszmei nevelés népegyetemi szintű segédkönyve szerepét kapja.

Ilyen elgondolások hatották át a *Híd* 1946-ban először meghirdetett „irodalmi pályázatát” is:

„Folyóiratunk célja a magyar betű útján a népi demokrácia fejlesztése, erősítése: a testvériség és egység szellemének kiépítése újjáépítésünk nagy korszakában. Minden írás: cikk, tanulmány, novella, vers és kritika ezt a célt szolgálta s ezzel a vállalkozással közvetlenül vagy közvetve igyekezett új olvasótábort, új szellemi frontot teremteni magának dolgozóink beláthatatlan tömegeiből...”

Először novellát, egy- és háromfelvonásos színművet várt a szerkesz-

rőség a pályázóiktól, a „régí és új tehetségektől”, 1947-ben verssel, 1948-ban riporttal, 1950-ben pedig tanulmánnyal és humoros karcollal is lehetett már pályázni. „Fejlődés” természetesen érzékelhető az irodalommal szembeni elvárások terén. 1950-ben ezek a következőképpen hangzottak:

„A pályaművek tárgyát, tematikáját nem kötjük meg. A munkák fellelhetik múltunkat, szocializmust teremtő jelenünket: az igazán emberit keressük, a valóban művészi ábrázolást és vetítést. Szűkebb témakört egyedül a tanulmányoknál szabtuk meg: kikötésünk az, hogy a tanulmányok a vajdasági magyar irodalomból vegyék tárgyukat, esetleg Vajdaság más népeinek irodalmi problémáit, alkotásait tárgyalják.”

A felszabadulást követően egészen 1949-ig a *Híd* látta el a könyvkiadó feladatait is Híd Könyvkiadó Vállalat néven. Egyetlen szépirodalmi sorozata a Jugoszláviai Magyar Írók című volt, amelyben mindössze kilenc kötet jelent meg.

A *Híd* irányváltásához döntő módon a Tájékoztató Iroda ismeretes 1948-as határozata ellen folytatott eszmei harc járult, ez tette lehetővé, hogy a *Híd* szerkesztési politikája megszabaduljon mind dogmatikusabbá váló szemléletétől. 1949-ben fogalmazódott meg annak igénye is, hogy a folyóirat elsősorban irodalmi jellegűvé váljék.

Tulajdonképpen egy hosszan tartó, majd tizesztendős folyamat vette kezdetét 1948-ban ilyen módon. Az egymást követő szerkesztőváltások is ezt bizonyítják. Steinfeld Sándort Olajos Mihály váltja fel, majd Ernyes György a szerkesztő, aki már Majtényi Mihállyal együtt irányítja a folyóiratot, majd Majtényi Mihály lesz a szerkesztő, az ő örökébe pedig Herczeg János lép, aki 1957-ben válik meg a *Hídtől*. Irodalmi folyóirattá tehát tulajdonképpen Majtényi Mihály vezetésével vált a *Híd*, amikor bátrabban tekintett ki a művészetek más területeire, és megnyitotta a folyóiratot a néprajz, a nyelvészet, a zenetudomány, a képzőművészetek kérdései előtt, mindenütt lehetővé téve az esztétikai szempontok érvényre jutását is.

Mozgásban volt a *Híd* munkatársainak tábora! Lőrinc Péter és Laták István válságos éveiket élték, Debreczeni József ellenben akkoriban lesz a folyóirat szívezen látott munkatársa. Sinkó Ervin munkássága is akkoriban terebélyesedik ki a *Híd* hasábjain első ízben: irodalmi tanulmányai és a Tájékoztató Iroda határozatával vívott országos méretű, nagy ideológiai vitáinak publicisztikai eredményei magyar nyelven zömmel a *Hídban* jelentek meg, ilyen módon az *Egy regény regénye* című nagy hatású naplója is.

Jelentős fordulatot és eszmei vitákat hozott a *Híd* 1950. áprilisi számának megjelenése. Tizenöt fiatal író írása jelent meg (a közlemények sorrendjében: Németh István; Fehér Ferenc; Petkovics Kálmán; Major Nándor; Juhász Géza; Borus Erzsébet; Poros Anna; Sárosi Károly; Hatala Zoltán; Bóna Júlia; Madarász András; Gellér Tibor; Tomán László;

Bori Imre; Begovics Imre), közülük többen azóta a jugoszláviai magyar irodalom legjelentősebb alkotói között vannak. A bevezetőt B. Szabó György írta *Az új nemzedék hangja* címmel. Ebben találjuk a következő megállapításokat is:

„... A fiatal írók irodalmi mozgalma szerves részét képezi a vajdasági magyar irodalomnak, tehát nem törekedhetünk elkülönülésre, »fiatalok« és »öregek« szembeállítására... A szerkesztőség politikája nem is tartalmazhatja a fiatal írókkal szemben a merevséget, elzárkózást. Irodalmi mozgalmiunk egysége és ereje feltétlenül kiszélesedett az új nemzedék íróinak bekapcsolásával. Új hang szólalt meg, mely eddig ismeretlen volt, vagy csak elvétve jelentkezett felszabadulás utáni irodalmi életünkben...”

Érdekes kezdeményeket lehet tehát megfigyelni az 1950-es évek első felében a „fiatalok *Hidján*” kívül is. Majtényi Mihály szerkesztőként új rovatokat indít, így Gál László megkezdi *Levél a Hidhoz* című sorozatát, s helyet kap Herczeg János szerkesztésében *Korunk* címen „a noviszádi rádió irodalmi folyóiratának” anyagából is az érdemesnek ítélt közleményválogatás. Másfelől észlelhető az egészen kötetlen rovatkompozíció, ilyen módon megjelenik a Kilátó, az Olvasás közben, a Feljegyzések, az Őrtűz fényénél, a Színház, a Zene, a Film, a Századok hídján, a Múlt és jelen, a Beköszöntő, a Nyelvészet, a Képzőművészet, a Könyvszemle stb. rovatcím, s gazdagodik a képzőművészeti reprodukciók köre is. Van a *Hid*nek egy különmelléklete, a Műkedvelő Színpad, amely az amatőr színjátszó tevékenységet volt hivatott elősegíteni egyfelvonásosok, jelenetek, megjegyzések, színírálatok közlésével.

A *Hid*-program is változik ezekben az esztendőkből: előtérbe kerül az elszigeteltség, az elzárkózás problémája. Majtényi Mihály célul tűzte ki a „világirodalom egész gazdagságát, a magyar irodalom egész gazdagságát, testvértérpeink irodalmának gazdagságát... eljuttatni az olvasóhoz”, ezért a „vajdasági magyar író szerepe a fordítás, tolmácsolás, propaganda” is. Herczeg János az irodalmi közlekedés másik irányának kérdését veti fel 1955-ben:

„... Közelebb jutni a többséghez, nagyobb és közvetlenebb részt vállalni országunk szellemi egységéből, ez minden vajdasági magyar író legszebb álma, s akik helyzetüket kívülről nézve az elszigetelődés veszélyéről beszélnek, nyitott kapukat döngetnek. Csak tenni kellene már valamit, talán intézményesen, hogy a nyelvi különbségekből eredő válsz falak leomoljanak.”

Herczeg János 1957-ben a *Hid* szerkesztőjeként cselekedett is. A folyóirat 1956-os számaiban megjelent írások egy antológiáját jelentette meg *Most* címmel szerbhorvát nyelven, hogy egy eszményi *Hid*-számmal mutakozhasson be a jugoszláviai magyar irodalom a szerbhorvát olvasóközönség előtt.

III.

A folyóirat 1957. júniusi számát új főszerkesztő, Major Nándor jegyezte. Nem csupán nemzedékváltás játszódott akkor le a *Híd*ban. hiszen azok, akik a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején léptek fel, már jelen voltak a lap hasábjain. Szemléelváltás következett be általában is a jugoszláviai magyar irodalomban és kulturális életben: ekkorra értek be azok a társadalmi és esztétikai igények, amelyek az 1950-es évek elején kezdődtek a dogmatikus szemlélet felszámolásával. S akkor vett új lendületet intézményesen is a jugoszláviai magyar irodalom élete a Forum Kiadó megalapításával és a könyvkiadás anyagi és szellemi alapjainak megeremtésével, ami együtt járt a szerkesztői viszonyulások megváltozásával, a munkatársakkal való közveulen kapcsolatok kiépítésével, a folyóirat mint irodalmi műhely, elképzelés valóra váltásának jelentős kísérletével.

A főszerkesztő *Tegnap, ma, holnap* címmel foglalta össze programját. Ebben olvashatjuk:

„Lehet-e más feladata a folyóiratnak, mint a társadalmi fejlődést haladó szellemmel szolgálni, figyelemmel kísérni azt, ami új, ami sürgeti a haladást, küzdeni érte, és tudatosítani az olvasóban? Szorgalmazhat-e ez a folyóirat mást — irodalomban, művészetben és társadalomtudományban egyaránt —, mint szocialista szellemet, őszinte, bátor hangnemet, következetességet? Írhat-e zászlajára más jelszót, mint ezt: támogatni irodalomban, a művészetekben a korszerű tartalom és a korszerű forma egybehangolására irányuló törekvéseket, s ezen a téren elért megvalósításokat tekinteni korunkhoz, a *HÍD*-hoz méltó írásoknak, műveknek. Hirdethet-e mást, mint hogy szükségesnek érzi a művészet minden ágát bátorító figyelemmel kísérni, tudván, hogy a kultúréletben akkor születik meg a kívánt fellendülés, ha az sokoldalú. És vallhat-e mást e folyóirat, mint hogy bármiféle fellendülés csak akkor képzelhető el, ha fokozatosan kigyomláljuk a parlagiasságot, a provincializmust, az áporodott konzervativizmust, s a vajdasági magyar kultúréletet nem szűk, nemzeti keretbe szorítjuk, hanem mindinkább tágítjuk, s így biztosítjuk helyét a jugoszláv kultúréletben, azaz: hagyományainkhoz híven kapcsolódunk be annak vérkeringésébe...”

A táguló szemhatárok korszaka köszöntött be a *Híd*ba mind programszerűen, mind szerkesztői gyakorlatként. Egyrészt a modern világ-irodalomnak és filozófiai gondolkodásnak az 1950-es évek végén és az új évtized kezdetén időszerű, a világ művészeti-tudományos életében jelenlevő, ható irányait segítette megismerni közleményeivel és *Krónika* című rovatának információival, másrészt a modern délszláv irodalmak (szerb, horvát, szlovén, macedón, Crna Gora-i és a Bosznia-Hercegovina-i) életével teremtett közvetlen és produktív kapcsolatot. Az ilyen viszonyulásnak volt előhírnöke Miloš Crnjanski *Sztrazilovó* című nagy

versének közlése (1957. 12.) Stevan Raičkovićnak *Út a Sztrazsilovóhoz* című bevezetőjével, amelyet a szerkesztőség a következő megjegyzéssel adott közre: „E vallomást Ács Károly Crnjanski-fordítása alkalmából írta Stevan Raičković a HÍD-nak.” Az erre következő évben (1958) a teljesség igénye nélküli áttekintés szerint is a *Híd* közölte Vladan Desnica, Aleksandar Obrenović, Miško Kranjec, Stevan Raičković, Ivan Ivanji, Juš Kozak, Alojz Rebula, Aleksandar Tišma, Branko Ćopić, Jure Kaštelan, Vasa Popović, Matej Bor, Vladimir Kavčič, Sverta Lukić, Oskar Davičo, Szrbo Ivanovszki, Janez Menart és Miodrag Protić szövegeit, befogva hangjátéktól képzőművészeti esszéig a közlésformákat. A fordítók munkája természetesen nem csupán mennyiségi mutatókkal vált mérhetővé, a jugoszláviai magyar műfordítás irodalom új igényei is akkor kezdtek körvonalazódni.

A munkatársak névsora is átalakuloban volt, ami természetesnek is tartható, hiszen nem minden író vállalta ugyanazzal a lelkesedéssel a *Híd* mindinkább praxissá váló esztétikai-irodalompolitikai elképzeléseit. Ám mégis a munkatársak körének inkább bővüléséről, mint szűküléséről beszélhetünk, hiszen az 1950-es évek végén több írónemzedék is fellépett, s ezek legtehetségesebbjei rendre a *Híd*ban adták közre nemegyszer időállónak bizonyult műveiket.

Az érdeklődés irányainak változatossága odahatott, hogy polgárjogot nyertek addig nem vagy alig képviselt, művelt irodalmi műfajok, többek között a hangjáték, a kisregény, a napló, az útirajz, a feljegyzés, az emlékezés, az irodalomtörténeti esszé és kritika, az irodalomtörténeti szövegközlés is. Az utóbbiak feltűnése a jugoszláviai magyar irodalom történeti tudatának, hagyományigényének az ébredéséről is jelt adtak.

A *Híd* e korszakának egyik jellegzetessége az a megkülönböztetett figyelem, mellyel a szerkesztőség a képzőművészetek iránt viseltetett. S ez a figyelem egyszerre kétirányú volt. A folyóirat a jugoszláv képzőművészeti életnek, a nagyvilág művészeti törekvéseinek vált krónikásává és bemutatójává, méghozzá olyan módon, hogy a közlemények nem utóhangjai voltak csupán az eseményeknek, hanem a szemtanú jelenvalóságával és jelenidejűségével megírt tudósítások és értékelések is. Másfelől a szövegillusztrációk közlésének gyakorlatával a folyóirat munkatársai közé sorakoztak fel a festőművészek és grafikusok is.

A folyóirat életének eseménytörténetileg jelentős pillanata volt, amikor 1959-ben a Fórum Lap- és Könyvkiadó (amely a *Híd* kiadója is akkor már) megalapítja a „Híd-díjat”:

„Irodalmunk biztató felfelé ívelése, könyvkiadásunk szembetűnő fejlődése már évekkel ezelőtt felvetette a gondolatot, hogy legjobb alkotásainkat egy tekintélyes irodalmi díjjal tüntessük ki, egyrészt elismerésül kiváló alkotások szerzőinek, másrészt serkentésül kiváló művek írására. Az irodalmi díj alapítása ügyében az első lépéseket a noviszádi rádió tette a múlt évben, majd hosszas tanácskozás után az elképzelések for-

mát öltöttek, s íme, megjelenésének huszonötödik évfordulóját ünneplő folyóiratunk most kihirdeti a *Híd irodalmi díj* megalapítását.

Szebben talán nem is ünnepelheti negyedszázados fennállását egy folyóirat...

1959. december 3-án a Forum Lap- és Könyvkiadó kiadói tanácsa, Nagy József elnökletével, Farkas Nándor igazgató előterjesztésére, a Híd irodalmi díj alapításáról a következő határozatot hozta:

A Forum kiadói tanácsa a Híd folyóirat fennállásának huszonötödik évfordulóján és a Jugoszláv Kommunista Párt fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából elhatározta, hogy irodalmi díjat létesít a jugoszláviai magyar írók kiváló műveinek jutalmazására."

A *Híd* 1963. januári számában a következő közlemény jelent meg: „Major Nándor, a *Híd* felelős szerkesztője ezentúl nem vesz részt folyóiratunk szerkesztésében. Jó néhány évi kitartó, lelkes és rendszeres munkájának csúcspontja az elmúlt évfolyam: a *Híd*nek jugoszláv viszonylatban is jelentős visszhangot biztosított.” Az új főszerkesztő Pap József 1963-ban és 1964-ben szerkeszti a folyóiratot jelentős mértékben megváltozott irodalmi-közéleti körülmények között. Ezt lehetett megállapítani abban a visszapillantó felmérésben is, amely az 1963-as évfolyamról készült. „Irodalmunk ma megoszlott irodalom, s ez akkor vált félre nem érthetően nyilvánvalóvá, amikor a *Híd* megszűnt irodalmi életünk mindenese lenni és egyetlen irányzat, törekvés orgánuma lett. 1962-ben játszódott ez le, s az új szerkesztőség ezt az örökséget nemcsak vállalta, de képviselte és támogatta is.” (Bori Imre) *Számadás helyett* cím alatt ugyanebben a felmérésben vázolja a folyóiratban érvényesített és képviselt irodalompolitikai-irodalomesztétikai szempontokat is. Tétele, hogy a szerkesztőség „vonakodott szilárd és kötött keretet szabni magának és munkatársainak”, elsősorban azért, mert a szerkesztők a „folyóiratot mint alkotást fogták fel”, másodsorban azért, hogy biztosíthassák a folyóirat *nyíltságát*, „ami alkotóinknak lehetővé teszi a személyiségük adottságainak gazdag kibontakozását” is. Különben is, állapította meg a főszerkesztő, a „Forum Kiadványallat a *Hídot* kísérleti laboratóriumának tekinti, tehát nem a megállapodottság, a beteljesülés, »a játékszabályok szigorú betartása« tárházának, hanem a kísérletezőkedv jelenlétéről tanúskodó keresések, újítások eredményeit is bemutató folyóiratnak szánta”. Az esztétikai kívánalmakról pedig a következőket írta:

„... Kriteériumaink nem a hagyományos szép alapjaiból következnek, hanem ahhoz igazodnak, mennyire sikerül a műnek megközelítenie és kifejeznie ezt a totális valóságot, mennyire sikerül teljes, átfogó képet adnia az egyénről és világról...

Nyilvánvaló, hogy az ilyen törekvés formában is újként jelentkezik, ezért esztétikai kriteériumainkat e téren nem tudtuk szabatosan, leegy-

szerszívítve, leszegényítve meghatározni; meggyőződéseim szcrint helyességüket csak a későbbi értékelismerések tudják majd eldönteni.”

Mindezek a szempontok érvényre juttatása természetesen nem játszódott le egyik pillanatról a másikra, de érvényesítésük mind erőteljesebben volt érzékelhető az egymás után következő számokban és évfolyamokban. A költészetben Gál László és Pap József lírája a korszerűség érett változatát mutatta, míg a költői derékhadat Domonkos István, Fehér Kálmán, Koncz István és Tolnai Ottó képviselték, illetve Branyó István és Ladik Katalin, valamint Torok Csaba és Dési Abel versei egészítették ki a megrajzolható kép vonásait. A szépprózában Deák Ferenc, Kopeczky László és Varga Zoltán elbeszélő „pillanata” következett be, bár a *Híd* elbeszélőinek névsora érthetően gazdagabb volt.

Megnövekedett szerepben az esszé, majd a tanulmányt látjuk, elannyira, hogy Bányai János megírhatta az „esszé dicséretét”, míg a folyóirat 1963-as számainak felmérése során megfogalmazódott az esszé túltengése felett érzett aggodalom is. Tény viszont, hogy a jugoszláviai magyar irodalom esztétikai gondolkodása mutatta meg magát, és az affirmálódott a rendszeresen megjelenő esszéekben és tanulmányokban. Az elkövetkező évek során előtérbe került a magyar irodalom (múltjának és jelenének) kritikai megismerésének igénye, valamint az irodalom elméleti kérdéseinek tisztázására való mind nagyobb mérvű törekvés. Ezek az elkövetkező húsz esztendőben, tehát máig, jellemző erényei lesznek a *Híd*nak. A kritika szerepének újrafogalmazása is ekkor történt meg: „A kritika nem ismerhet személyt, csak művet: ezáltal tanulja meg a közönség a lelkes író tiszteletét, ezt azonban néhány elkényeztetett író megbántásnak tartja. Nem lehet mindenik félnek eleget tenni, s itt a kedvezésnek nincs helye, literatúránk előmeneteléről van szó...” (B. Szabó György)

Az úgynevezett „élő” magyar irodalom iránt tehát kétirányúvá vált a *Híd* viszonyulása az 1960-as években. A már említett esszéisztikus-tanulmányírói megközelítés, az interpretáció volt az egyik irány, a másik a szövegközlés. A Pap József szerkesztésében megjelenő *Híd* az első, januári számban Weöres Sándor verseit, a második, februárban pedig Déry Tibor elbeszélését közölte. Rejtett értékeket segített megismerni (ilyen volt kétségtelenül Weöres Sándor *A vers születése* című doktori értekezésének megjelentetése), és az 1960-as években modernnek tudott s háttérben dolgozó írókra hívta fel a figyelmet, többek között Mészöly Miklós, Mándy Iván, később Hernádi Gyula és Tandori Dezső munkáinak közlésével.

Kifejeződése volt ez annak a szerkesztési törekvésnek, amely az érdeklődés nyíltságát igyekezett kamatoztatni, s ennek körében figyelhetjük meg a „szerkesztőség állandó és fokozott érdeklődését a magyarországi és külföldi (világirodalmi) művek közlése iránt. Az 1960-as évek második felében látszott tetőzni ez az érdeklődés, ami odahatott, hogy

a folyóirat Kiadói Tanácsa is értékelte és mérlegelte az ilyen szerkesztői gyakorlatot annak a beszámolóinak alapján, amit a szerkesztő készített *A Híd és a külföld* címmel 1968-ban. Ács Károly, aki 1965-ben vette át a *Híd* szerkesztését, joggal emelte ki, hangsúlyozta, hogy az örökül kapott irodalomfelfogás és az irodalom jelenségeihez való viszonyulás fentebb említett jellemzőit a maga munkájával segítette érvényesülni, s éppen ezért helyezhette a figyelem előterébe a szerkesztési gyakorlat és irodalompolitika kontinuitásának tényét s ezzel összhangban és összefüggésben a folyóirat megnövekedett szerepét és jelentőségét. „A folyóirat történetének utóbbi tíz éve — olvashatjuk a beszámolóban — ... a szerkesztői helycserék és a szerkesztői koncepciók szükségszerű módosulásai ellenére, kimutatható következetességgel és folyamatosséggal bizonyított egy igényt és tendenciát, amely — nem véletlenül — egybeesik irodalmunk nagykorúságának szerintünk döntő stádiumával.” A *Híd* iránt mutatkozó érdeklődés, növekvő tekintélye kapcsán pedig ezt mondja a szerkesztő:

„S hogy előjáróban az igények és koncepciók tíz évre (1957-ig) visszamenő folytonosságát hangsúlyoztuk, tettük ezt azért, mert e koncepciók bizonyos eredményei, tágabb vonatkozásban, csak most, az utóbbi egy-két évben értek be, a *Híd* és irodalmunk iránt tömegesen nevezhető érdeklődés nyilvánul meg külföldön, a *Híd*, szerényen szólva, bekerült az irodalmi köztudatba, mint a legszámottevőbb magyar folyóiratok egyike, másrészt pedig e nemzetközi szereplés bizonyos problémái is most váltak annyira felismerhetőkké, hogy kritikai állásfoglalásra késztesse, viszont semmiképpen sem szeretnénk, ha akár az eredmények, akár a problémák a pillanatnyi konstellációból eredő véletleneknek tűnnének fel.”

A szerkesztési elképzelések megvalósulására figyelés, a kritikai viszonyulás tényei mind kézzelfoghatóbbak és szemmel láthatóbbak a folyóirat közleményeiben. 1971-ben ilyen módon „megerősítést nyert az a szerkesztési koncepció, amely egyrészt biztosítani igyekszik a *Híd* egyetemes igényét, irodalmi jelenünk, szellemi mozgásaink, a jugoszláviai magyarság mind fokozottabb intellektuális-alkotó tevékenységének egésze iránt megnyilvánuló érdeklődését, következőképpen minden tényleges érték, minden jó kezdeményezés és jelentős szellemi teljesítmény befogadására és serkentésére alkalmas nyíltságot”. Két esztendővel később, 1973-ban, a kritikai felmérés szerint a „folyóirat alapvető esztétikai, ideológiai irányvonala helyes volt” ugyan, de a „*Híd* sem volt teljesen mentes a közéletünkben kiütköző negatív eszmei áramlásokról”. Ugyanakkor megállapítást nyert, miként a *Híd* kiadói tanácsának határozatai leszögezték, többek között, hogy „az eddig sikeresen alkalmazott hármas orientáció: a magyar, a jugoszláv és az európai irodalmak és szellemi mozgások figyelemmel kísérése mellett a szerkesztőségnek rensze-

resebb érdeklődéssel kell fordulnia a vajdasági nemzetiségek irodalma felé is”.

A *Híd* az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek elején néhány említésre méltó kezdeményezésnek is helyt adott. 1968 márciusában például szociológiai-szociográfiai pályázatot írt ki ilyen természetű tanulmányok, helyzetjelentések, felmérések, naplók, riportok írására, amelyek a „szociológia korszerű követelményeit is figyelembe veszik” a „konkrét helyhez, időhöz, személyekhez, csoportokhoz fűződő témák” feldolgozásakor. Két értékes pályamű volt közvetlen eredménye ennek a pályázatnak. Biacsi Antal *Ez a halál nem magánügy* című dolgozata az öngyilkosságot mint társadalomkórtani jelenséget tárgyalta Szabadkán gyűjtött „esetek” alapján, Gerold László pedig *Hatvan magyartanár* címmel művelődés-szociográfiai „pillanatfelvételt” készített.

Mind a két tanulmány a *Híd* különmellékleteként jelent meg. A különmellékletek megjelentetését 1968-ban kezdte a szerkesztőség, s három esztendőn át volt a folyóirat egyik sajátos és érdekes közlésformája. Az olvasóközönség elé kerültek versgyűjtemények (Domonkos István—Tolnai Ottó; Tolnai Ottó; Böndör Pál; Tandori Dezső), megjelent paródia — (Bogdánfi Sándor) és népi anekdota-gyűjtemény (Tőke István), hangjáték (Deák Ferenc), próza és rajz-kiadvány (Miro Glavurić), politikai tanulmány (Varga László), s több antológiajellegű melléklet is napvilágot látott (Végl Lászlóé, Bori Imrée, Kodolányi Gyuláé és Tamkó Sírátó Károlyé, valamint már 1973-ban a *Petőfi idusán* című a költő centenáriuma alkalmából). Ezek, jellegükből következően is, a nehezebben mozduló, az irodalmi élet igényeit lassabb ütemben kielégítő könyvkiadást is helyettesítették, de hasonló szerepet kaptak a *Híd* különszámjai, tematikus szövegkompozíciói is. Jeles íróink évfordulójának, illetve emlékének szentelt számok (B. Szabó György; Szirmai Károly; Majtényi Mihály; Lőrinc Péter) éppen úgy akadnak, mint antológiaértékű változatások, amelyek közül kiemelkedik a *Híd* Lenin- és Lukács Györgyszám, de összpontosult figyelmet kapott a jugoszláviai magyar regény és a hazai magyar esztétikai gondolkodás története is. A *Híd* negyvenedik évfordulóját igen tekintélyes különszám jelölte, majd különszámként készült el a *Híd*-mozgalom képeskönyve is (1975).

A *Híd* e korszakának karakterisztikumai között lehet megemlíteni, hogy szívesen adott helyet nagyobb terjedelmű szövegeknek. Ilyen módon jelentek meg regények (Major Nándoré, Varga Zoltáné például), versfüzerek, feltűnést keltett hosszabb interjúk (a kérdező Hornyik Miklós volt), s drámaszövegek is, amelyek — az előző időszakokkal szemben — többé-kevésbé rendszeresen láttak napvilágot a folyóiratban.

A *Híd* megjelenése negyvenedik évfordulójának legjelentősebb eseménye kétségtelenül az volt, hogy Tito elnök 1974. november 26-án kelt rendeletével a Testvériség és Egység Aranykoszorús Érdemrendjével tüntette ki a folyóiratot „az irodalmi, művészeti és társadalmi kérdések

haladó alapokról való vizsgálatában, népeink és nemzetiségeink egysége és testvérisége eszméjének terjesztésében szerzett különleges érdemeiért”. Az ünnepi ülésen Szabó Ida, az ünnepi bizottság elnöke mondott beszámolót, a Hungarológiai Intézet pedig *Híd*-értekezletet szervezett, amelyen a folyóirat történetének első, a II. világháború előtti, korszakának történetét vizsgálták az előadók.

A folyóirat történetének ötödik évtizede elején új szerkesztő, Bányai János, került a *Híd* élére 1976 januárjában. Programnyilatkozata azonban már 1975 decemberében olvasható volt. A fontos szerkesztőségi állásfoglalásokat rögzítő szövegből kitetszett, hogy erősen irányított szerkesztési politika képviseléről van szó: a szerkesztés feltett szándéka és alapvető célkitűzése, hogy befolyásolja az írói terveket részben írások megrendelésével, részben az írói munka anyagi támogatásával, egyben pedig minél maradéktalanabban érvényesíteni akarja a szerkesztés elfogadott és társadalmilag hitelesített irányelveit. Ezek között található a közlés kritériumának megnevezése, s az az „irodalmi érték”, de a szerkesztői állásfoglalás nyilvánossá tételének elve is: kritikai kommentárral kísérni az egyes, jelentősnek tartott műveket. Kézenfekvő volt az is, hogy a szerkesztés a széles körű kritikai szemle-rovat megerősítését szorgalmazza könyvkritikák, recenziók, kritikai tanulmányok, szövegelemzések, vitaszövegek közlésével. Szerkesztői alapmagatartást sugalmazott az ilyen felfogás, amit a további célkitűzések csak nyomatékosítottak. Mert a meghirdetett kritikai viszonyulás nem csupán a jugoszláviai magyar írók műveivel szembeni magatartás ismérve, ennek igénye merül fel akkor is, amikor célul tűzi ki a „más magyar irodalmak termelésének” ismertetését és értékelését. „Az értékelésnek itt különösen fontos szerepe van — olvashatjuk a munkaprogramban. — Mert más magyar irodalmak értékeit hozza a mi irodalmunk érdeklődésének körébe, ugyanakkor azonban ki is jelöli a mi irodalmunk viszonyulását ezekhez az értékekhez.” A kritikai felmérés mozzanata kerül előtérbe, akkor is, amikor arról van szó, hogy a *Híd* figyeli és közvetíti Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalmát összefoglaló és értékelő tanulmányok és kritikák közreadásával, nem utolsósorban pedig a tervszerű és tervezett fordítói munka támogatásával. Az új szerkesztőségi elképzelésekben nagy teret kapott a képzőművészeti, zenei, film-, és színházkritika, azzal a felismeréssel együtt, hogy főképpen a képzőművészeti kritikát és a színházkritikát lehet és kell támogatni kritikai írások, recenziók, jelent és múltat felmérő tanulmányok közlésével és képzőművészeti mellékletek közreadásával. A szerkesztői elképzelések szerint a társadalomtudományok közül főképpen a szociológiai-szociográfiai jellegű írások kapnának helyet a folyóiratban, így a klasszikus szociográfiák, a szociográfiai riportok és az irodalomszociológiával foglalkozó dolgozatok. Ismertté vált a folyóirat tartalmi felépítéséről alkotott elképzelés is:

„1. szépirodalom (versciklusok, több vagy hosszabb elbeszélés, regényrészlet, folytatásos regény stb.)

1.1. szerkesztői (kritikai) kommentár

2. irodalmi tanulmányok (nagyobb, összefoglaló igényű tanulmányok, írói portrék, jelentős művek elemzése, irodalmi hagyományaink részletes felmérése stb.)

3. szociográfiai tanulmányok (szociográfiák, szociográfiai riportok stb.)

3.1. az „élő szó” műfajai

4. naplóirás (jegyzetek, gondolatok aktuális kulturális és irodalmi, társadalmi és tudományos kérdésekről, jelenségekről, problémákról)

4.1. irodalmi életünk, kulturális életünk jelenségeinek értékelése

4.2. hírek (a kiadóktól, színházaktól, intézményektől, alkotóktól szerzett információk)

5. kritika (irodalom, színház, képzőművészet, film, zene)

Időnként tematikus számok vagy részben tematikus számok kiadása. Melléklet (képzőművészeti és zenei)...

Nem csupán egy ambíciózus program ez, a majd egy évtized tapasztalatai szerint ugyanilyen jellegű és értékű volt a „realizált” és megszerkesztett-megjelentetett *Híd* is. Ha a folyóirat az elmúlt évtizedekben a jugoszláviai magyar irodalom organizátora és első számú műhelye volt, még inkább azzá vált az elmúlt egy évtizedben: jelentős kiadványok nőttek ki a *Híd*-közleményekből.

Természetesen nem minden fentebb említett részlete az elképzeléseknek valósult meg: a zenekritikai kezdeményezések szinte csak jelt adtak magukról, megszületni sem tudtak, a szerkesztői kommentárok pedig az első évfolyam után fokozatosan ritkultak, végül évente egy-egy ha megjelent, noha a legeredetibb és legérdekesebb közlésformája volt a folyóiratnak. Ugyanezt mondhatjuk el más „rovatokról” is, így az útirajzról, a dokumentumról, a művelődéstörténetről, a klasszikus szociográfiai riportról, és háttérben maradtak az 1980-as években már főképpen a többi magyar irodalommal kapcsolatos jelzések (érthető ellenben a *Híd* Orkény István-kultusza). Ugyanakkor gazdagodott a néprajzi jellegű tanulmányok sora, jelentős helyet foglalt el a lélektan s a vele rokon érdeklődési terület, elsősorban azzal, hogy Hódi Sándor munkái előtt megnyitotta a szerkesztő a *Hídat*, a szociológiai vizsgálódások pedig háttérben maradtak a filozófiai tárgyú írások mögött, amelyek jelentős értékei lettek a *Híd* e korszakának — azok is, amelyek inkább a gyakorlati életre tekintettek, azok is, amelyek főképpen az elméleti általánosításokra törtek. Itt kell méltatnunk a Tito elnök halála alkalmával készült emlékszámot, s ennek kontextusában a többi Titóval és művével foglalkozó tanulmányt, azután pedig a Jovan Veselinov Žarko emlékezetét megőrkítő írásokat. Feltűnő intenzitással és igen tartalmas értékeket hozóan van jelen e korszakban a *Híd*-ban a színházi kritika,

nézzük akár következetességét, akár módszerességét, akár pedig sokoldalúságát. Ennek a csúcán van Gerold László *Szivacstalaj, futóhomok*... című „színházesszéje”, amely Harag György rendező Csehov-triptichonját elemzi, sméltán készült belőle különnyomat is (1981. 11—12.). S még nagyobb teret kapott a *Híd*ban a képzőművészet iránti érdeklődés mind a tárlatbemutatókkal és kritikákkal, mind pedig a művészeknek szentelt tematikus írásgyűjteményekkel. Minden jel szerint egy művészettörténeti alapvetéshez gyűlt össze az anyag, hiszen bemutatásra került már eddig is több első vonalbeli képzőművész, így Petrik Pál, Pechán József, Balázs G. Árpád, Hangya András, Vinkler Imre, Oláh Sándor, Glid Nándor, Baranyi Károly, Wanyek Tivadar, Maurits Ferenc, Baráth Ferenc és Szombathy Bálint munkássága. Bela Duranci pedig a vajdasági szecesszió történeti áttekintését és értékelését adta, olyan módon, hogy az végül könyvalakot is kaphatott. Jeleznünk kell egyben azt is, hogy Szombathy Bálint szinte minden számban jelen volt a modern képzőművészeti tendenciákról szóló írásaival.

Érthetően, a *Híd* elmúlt majd tíz esztendejében is a jugoszláviai magyar irodalom kapta a legnagyobb teret és a legtöbb figyelmet, s ha a megjelentetett műveket nézzük mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból, akkor valójában az elmúlt évtized jugoszláviai magyar irodalma történetének egy fejezetével ismerkedünk meg, s ha róluk szólunk, irodalomtörténetet kell írunk. Regények, prózákötetek, verseskönyvek, írói monográfiák melegágya volt a *Híd*, s szinte minden irodalmi műfaj — a szonettkoszorútól egy film technikai forgatókönyvéig — rangosan van képviselve ebben. Nem is vállalkozunk esztétikai értékelésre éppen ezért, de megemlítjük a *Híd* szépirodalmi akcióit, így a *Versek éve 1976* és a *Versek éve 1978* című különszámot és különkiadványt, az *El nem taposható csillagok* című antológiát (1977), amely Ács Károly válogatásában a jugoszláviai magyar forradalmi költészetet mutatja be az 1937 és 1977 közötti időszakban, „Tito elvtárs kettős jubileuma” alkalmából; majd Fehér Kálmán *Kantáta a szabadságról* című versfüzérének és Fehér Ferenc *Zmaj estéje* című hangjátékának különnyomatban való megjelentetését, s nem utolsósorban az Ady-centenárium alkalmából készült tanulmányokat egybefogó, *Az Ady-vers időszűrőse* című kötetet.

Szinte maradéktalanul megvalósult a szerkesztői programnak a Jugoszlávia népei és nemzetiségei irodalmára vonatkozó követelménye. A *Híd* igen jól tájékozódott az ország irodalmi életének hétköznapijaiban, és többé-kevésbé azsúrban volt, nézzük akár a kritikákat, akár a terjedelmesebb tanulmányokat, akár a műfordításokat, s itt főképpen a próza fordításokat is. A rendelkezésre álló lehetőségek szinte mindegyikével élt a szerkesztőség, s nem csupán szokványos területekre (vers, elbeszélés, regény) lépett, hanem például válogatást közölt a szlovén irodalomtudományt bemutató szövegekből is, amelyek azután különnyomatban is hozzáférhetőkké váltak. A kritikák, írói arcképek és elemző

tanulmányok a jelen és a közelmúlt alkotóiról pedig kiegészítették az információs képet. Külön is meg kell említeni a folyóirat Krleža-számát, amely az író naplóiból hozott bő válogatást (1982. 7—8). Szerényebb méretű a vajdasági szlovák, román, ruszin és a kosovói albán irodalomról készült panoráma, elsősorban azért, mert a nyelvtudás korlátot szabott a megismerés és a fordítás kívánatos gazdagodásának. Szerencsésnek látszik ugyanakkor, hogy az egy-egy író munkáit bemutató fordításokat rendszerint kísérő tanulmányok egészítik ki a kérdéses irodalom vagy író kritikusanak tollából. Ami viszont az esetlegesség ismérveit hordozza, az a *Híd* világirodalom-képe. A cselekvő és a rendszeres figyelés hiánya a szembeötlő.

Íme, a végső konklúzió is, áttekintésünk végén, amely nem lehet más, mint az, hogy a *Híd* ötven esztendeje a jugoszláviai magyar irodalom öt évtizedének az időszaka is. Lapjai tükrök, amelyekben az adott időszak irodalmi történései és jelenségei, esztétikai győzelmei és vereségei egyaránt megmutatkoznak. De az irodalmi élet alakító tényezője is volt, s az ma is a *Híd*, amikor már nem mindenek és egyetlen folyóirata a jugoszláviai magyar irodalomnak.

TUDATUNK RÉSZE

Pap Pál Ár ellen című cikkéről

PETKOVICS KÁLMÁN

Válságos kor emlékét idézi a *Híd* jubileuma. A világméretű gazdasági romlás következményei egy évtizeden át tartósították és szaporították a nép és az ország bajait. Hanyatlott a termelés, gyárak álltak le, megnégyszereződött a nyilvántartott munkát keresők létszáma. Megállt a kivándorlás, külföldön sem kínálkozott kereseti lehetőség. Az élő munka piacán folyamatosan növekedett a kínálat. Ez tette lehetővé az állam által gyámoltított tőke hasznának megvalósítását.

A túlnépesedett falvak félig foglalkoztatott napszámosairól nem készült átfogó kimutatás. De a részleges felmérések adataiból kibogozható, hogy csak Vajdaságban százezernyi föld nélküli, idénymunkára kényszerülő falusi család volt. A napszámosok évente hatvankét napot dolgoztak. A családok napi átlagos bevétele, a *Híd* indulásának évében, körülbelül tizenkét tojás árának felelt meg. Ezen a dús telvényen közel félmillió lélek tengődött az éhezés határán.

A parasztgazdaságok eladósodása országos tünet. A pár barázdás földművesek az adót nyögték, a középparasztok rettegetek a banktól, nem vállalták a befektetések kockázatát. Az egyébként is külterjes mezőgazdasági termelés jelentős része a fogyasztógazdálkodás szintjén rekedt. Itt csak azért adták el a búzát, hogy legyen miből kifizetni az ekevas élesítését, sőt, petróleumot, kocsikenőcsöt. Tavaszkor sok kemenében már kukoricalisztből sütötték a kenyeret.

A harmincas évek végén az ország bérből élő népességének fele a létminimum gondjaival küzdött. A gazdasági helyzet romlása elérte a középrétegeket, kisiparosokat, tisztviselőket, kiskereskedőket. A fiatal értelmiségiek előtt nem volt távlat. Az egyetemek tájkán egymást érték a rezsimellenes tüntetések. Szaporodtak a holnappal kapcsolatos aggasztó kérdőjelek.

Bankárok, exportőrök, spekulánsok aranykora volt ez. Nőtt a forgalomban levő pénz nominális összege. Nagykereskedők és gyárosok jobb napokra tartalékolták az árut. A tőkepénzesek szűk rétege tolla-

sodott. Az ország nehéz- és hadiiparának kapuit kinyitották a német terjeszkedés előfutárai előtt. A nagytőke képviselői a Krupp- és Siemens-cégekkel osztozkodtak a hasznon.

A társadalmi bajokat tetézte a megoldatlan nemzeti kérdés. A sovínisza uszítás a hivatalos politika nyilvános eszközei közé tartozott. Ez bizonyult legalkalmasabbnak a társadalmi kizsákmányolás osztályjelleének leplezésére. A nagyszerb monopolista tőke egyeduralmi törekvése nyugtalanította a horvát, a szlovén tőkepénzeseket, és fokozta a nemzetiségi ellentéteket az országban.

A kor kihívó szociális kérdéseire az uralkodó osztály csak nyers erőszakkal tudott válaszolni. A január hatodikai diktatúra az anyagi termelés kríziséből pattant ki és nyitotta meg a mélyülő, olykor már-már áthidalhatatlannak tűnő politikai válságok sorát. Petar Živković tábornok háromszor módosított kormányának minden rendőrző intézkedését a terror jellemzi, s ezt az országra erőszakolt alkotmánnyal (1931) sem lehetett eltakarni.

A tábornok utódai a miniszterelnöki székekben tovább kacérkodtak a diktatúrával, tömtek a börtönöket. A közlekedetlenség hullámverései erősödtek. A harmincas évek közepén — Josip Broz Tito értékelése szerint — „már eléggé meginogtak a rosszul leplezett katonai-fasiszta diktatúra alapjai”. Súlyos politikai válság fenyegetett. Az ország gyp-lőjébe görcsösen kapaszkodó burzsoázia megígérte a demokratikus reformokat.

Ezeket, mint tudjuk, a Belgrádi Tőzsde volt elnöke, Milan Stojadinović lett volna hivatott megvalósítani, ígért is választási törvényt, némi szabadságjogokat, kevésbé cenzúrázott sajtót, több mozgási lehetőséget az ellenzéki parlamenti pártoknak, de mindebből nem lett semmi. A kormány elsődleges célja a monopolista tőke egyeduralmának megszilárdítása volt. Ennek érdekében, itthon és külföldön, a legreakciósabb erőkkel szövetkezett.

Milan Stojadinović, a kiváló bankár és elvakultan becsvágyó politikus, megpróbálta az ország szekerét Berlin és Róma saroglyájához kötni. Itthon, nyilván Hitler sugalmazására, tető alá hozta a reakciós erőket összefogó „nemzeti frontot”, és vezéri minőségben hozzáfogott a fasiszta rendszer építéséhez. Megalakította szervezeteit, a terror-csopor-tokat, buzdította az usztasákat, hogy szakadást idézzen elő a horvát nemzeti mozgalomban, és a munkásmozgalom megosztása érdekében megcsinálta a sztrájkterő állami szakszervezetet.

Akár az előzőek, ez a kormány is kegyetlenül üldözte az osztályharcos munkásmozgalmat, a haladás erőit és főleg a kommunistákat. 1936 végén és a következő év elején a terror-hullám elárasztotta Vajdaságot. Lebukott a JKP tartományi vezetőségének minden tagja. Egész szervezetek bénultak meg, hanyatlott a mozgalom, és késett a népfrent-politika kibontakozása.

A kor politikai történetének jelentős eseménye a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának 1935 júliusában tartott spliti plénuma. Blagoje Parović nevezetes vitaindítója után a párt vezetősége elfogadta a népi összefogás arcvonalának szervezésére vonatkozó alapelveket. Új korszak nyitánya ez, noha a Népfront ügyeivel még a következő években is sokat foglalkoztak a párt központi szervei.

Voltak a kezdetben tévelygések a Népfront körül. Josip Broz Tito összegyűjtött műveiben olvasható, hogy az országban levő elvtársak „azt szorgalmazták, hogy a Népfront előbb jugoszláv keretekben jöjjön létre és csak utána tartományi keretekben”. Ezenkívül túl sokáig feszegették az elnevezés kérdését. A Népfront jelszava pedig csak a fasizmus és a háború elleni küzdelemre szorítkozott.

A bíráló értékelés helyességét a történelem igazolta. A JKP, Josip Broz Tito vezetésével, felszámolta az észlelt hibákat, és hatékony tényezővé fejlesztette a Népfrontot, amely alkalmassá vált a munkások, földművesek, értelmiségiek, nemzetek és nemzetiségek tömegeinek összefogására és mozgósítására a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott forradalmi harcokban.

A nép és a munkásosztály közös arcvonalának létrehozásával már a spliti plénum szükségszerűen előtérbe hozta a nemzeti kérdést. A párt itt állapította meg először, hogy „nemcsak a munkásosztály harcol a tőkésék uralma ellen, hanem a szerb, a horvát, a szlovén 'nép és a nemzeti kisebbségek is”. El kellett tehát vetni a katonai diktatúra első éveiben uralkodó szektás szemléletet, amely az osztály osztály elleni harc jelszávaiban jutott kifejezésre. Napirendre került az eszmei és politikai tömegmunka igénye. A haladás erőinek, falvak és városok dolgozóinak összefogása, szervezése és mozgósítása sürgetve sürgette az élcsapat cselekvő területének tágítását és a forradalmi tevékenység módszereinek újítását. Ezen az úton jutott a *Híd* a Népfront kötelékébe.

Folyóiratunk ötven évvel ezelőtt, 1934 májusában indult. Előttörténetéről Kolozsi Tibor írt részletesen az *Örtűz fényében* című könyvében. Az *Örtűz* ártatlan, ifjúsági, többé-kevésbé irodalmi folyóirat volt, a szabadkai gimnázium 1931-ben érettségiző tanulói csinálták. Nem sokáig élt. A negyedik szám után az anyagiak miatt megszűnt. Azonban újabb és komolyabb vállalkozás követte.

A Korzó cukrászda egyik asztala mellett az ifjú tollforgatók megcsinálták a *Vajdaság* című, társadalmi kérdéseket is feszegető, baloldali folyóiratot. Baloldaliságát az is bizonyítja, hogy a harmadik szám után betiltotta a hatóság. A szerkesztők nem adták fel a küzdelmet, címcserével kísérleteztek. Következett a *Tovább*. Az ötödik szám után (1932 novemberében) ez is megszűnt a hatóság rendelkezése nyomán.

A *Tovább* utolsó számában jelent meg a tizennyolc éves Pap Pál *A nemzetköziség dialektikus fejlődése* című írása. A szerző a belgrádi

egyetem hallgatója volt, orvosnak készült. Nem tudni, hogyan s miként került kapcsolatba a szabadkai folyóirattal, de feltételezhető, hogy ez Atlasz János révén történt, aki már húszéves volt, szintén orvostanhallgató, baloldali és a *Tovább* egyik szerkesztője.

Pap Pál életrajzírója, Vojislav Milin, ezt a cikket diákosnak tartja. Az is. De félreérthetetlenül kiolvasható belőle, hogy a szerző a tudományos szocializmus klasszikusaival barátkozik. És alighanem ez bosszantotta fel a cenzort. Mert nehéz elképzelni olyan állami hivatalnokot a január hatodikai rezsimben, aki haragra ne gerjedt volna az afféle gondolatok olvastán, hogy „a szocialista rendszer érájában fognak a népek végleg kifejlődni”.

A hatóság intézkedett, folyóiratok elhaltak és feltámadtak. Feltámadt 1934 januárjában az *Örtűz* is, rövid időre, majd átadta a helyét a Népkör védőszárnyai alatt induló *Hídnak*. A *Híd* háború előtti történetének két fejezete van. Az első az indulással kezdődik és 1936 áprilisával zárul. Ezt a korszakot, világnézeti vonatkozásban, a társadalmi bajok heves tárgyalása, fiatalos lobogás és ösztönösség, lázongó útkeresés és eszmei zűrzavar jellemzi.

Sivár kilátások, távlatatlanság és a nagy gondok árnyékában érlelődő nemzedék szól magáról és a világról. A folyóirat világnézeti témavilágának központi kérdése a kisebbségi sors. Hova? Merre? Ezt kérdezte Kende Ferenc (*Híd*, 1934. szeptember), miután elmondta, hogy a kisebbségi fiatalnak mennyivel többre van szüksége az érvényesüléshez, mint a többségi nemzethez tartozónak.

Tóth Bagi István (Értelmi vagy ipari pálya, *Híd*, 1934. november) a kisebbségi kérdésnek azokat a vonatkozásait bontogatta, amelyek iránt a többségi nemzet közömbös lehetett. Minél nagyobb társadalmi rétegek, nemzetiség, törzsi, faji közösségek előtt szűkül le a pályaválasztás területe, annál több tehetség és erő kallódik el, megy veszendőbe. A szerző az ipari pályát ajánlotta a vajdasági magyar nemzetiségű fiataloknak, mert „ott küszöbölhető ki legjobban a kisebbségi állapotból származó hátrány”.

A *Híd* írói, ez idő tájt, valahogy belülről akarták javítani, megszervezni a kisebbségi társadalmat. Eljutottak a nemzetiségi önszervezés eszményítéséhez. Nemzetiségi hitel-, termelési, eladási, sőt egészségügyi szövetségek alakítását javasolták. Az útkeresés buzgalmában felvázolták a bezárkózás és elkülönülés egész rendszerét. Csepella József például (*Híd*, 1934. december) a lokálpatriotizmust méltatja, amely nemcsak „a fatornyos haza bővületét, vonzását tartalmazza”, hanem „alkotó adottság”.

„Kisebbségi közéletünk — írja a továbbiakban — lüktetésének első és legfontosabb színtere a község. A község életének irányítása többet jelent, mint az államhatalom általános rendelkezéseire gyakorolt hatás.” A község keretei közé zsugorított „öntudatos építő kisebbségi öntudat”

egyik legelső követelménye leszoktatni az izmusok bűvkörébe keveredett embereket a politizálásról és a közhivatalokba nem kell más vidékről származót jelölni, mert az idegenből jött tisztviselő „nem áll kellő erkölcsi ellenőrzés alatt”.

Az „alkotó lokalizmus” volt az úgynevezett „kisebbségi világnézet” legszélsőségesebb képződménye. Ezt a furcsa szemléletet dr. Schwarczer Gyula egészítette ki a *Híd* 1935. novemberi számában: „A kisebbségi sors vállalása az osztályellentéteket tökéletesen kizárja, s minden ilyen tagozódás osztálykülönbség nélkül létünkben támad fel.” Csepella József fogalmazásában ez így hangzik: „A szociális érdek egyúttal kisebbségi érdek is, ami természetes, a kisebbségi érdek pedig nem lehet antiszociális.”

A *Híd*, fejlődésének ebben a szakaszában, tarka, sokféle és sokféle tekingető világnézeti ötvözet. Sokféle eszméáramlat forr, kavarg benne. Szerzőiről még nem lehet tudni, ki merre tart, ki hol köt ki. Ekkor még megtévesztően hasonlókat mondott a Sárgaház majdani vallatottja és a Bocskai-ruha várományosa. Megindult azonban az eszmei polarizálódás, amiről szintén írárok tanúskodnak. A folyóiratot erősödő szálak kötötték a haladás tömörülő erőihez.

A fasiszmus fenyegető erőretörése jellemzi ezt a kort. A *Híd* egyik írója, akiből nyilas lett, 1936 áprilisában így fogalmaz: „Új elvek, új irányzatok. Kommunista törekvések csírái ütök fel fejüket világszerte, ellene a nemzetiszocializmus és fasiszta irányzatok hatalmas lendülete söpör végig.” Hitler hatalmának erősödésével Magyarországon is felizzottak az irredenta törekvések parazsai. A diplomácia és a hírverés központi témája ott is a kisebbségi kérdés.

Hitlernek 1936 elején még nem érdeke, hogy a jugoszláv—magyar viszony éleződésével szaporítsa Milan Stojadinović kormányának gondjait. Heeren belgrádi német követ csillapítani igyekszik Horthy képviselőjét, aki szigorúan bizalmas jelentést küld erről Budapestre. „A revíziós propagandáról általában igen elítélően nyilatkozott. A földolog, fűzte hozzá, hogy Stojadinović el igyekszik hátráltatni mindazt, ami a jugoszláv—magyar viszony javulását hátráltatná. Azt a benyomást mértettem, hogy von Heeren követ a miniszterelnök (Stojadinović) tudtával számolt be nekem a vele folytatott beszélgetésről.” (*A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936—1938* című okmánygyűjteményből, amely 1965-ben jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kiadásában.)

Horthy még abban az évben (1936. augusztus 22-én) tanácskozott Berchtesgadenben Hitlerrel. Belgrád és Budapest között gyakoribbak lettek a diplomáciai érintkezések. Keresték azokat a pontokat, ahol az érdekek nem ütköztek. Augusztus végén Milan Stojadinović fogadta a belgrádi magyar követet. Íme, egy részlet az összegező jelentésből:

„A kommunizmus elleni közös védekezés gondolatát ez alkalommal melegen felkarolta. A hírek kicseréléséről szerint a belgrádi rendőrfőnökkel kellene tárgyalnunk. Ezen kérdést szeptember nyolcadikán a belgrádi politikai osztályvezető is felhozta és közölte ottani ügyvivőnkkel, hogy javaslatunkat a jugoszláv belügyminisztérium is örömmel fogadja. Kijelentette, hogyha konkrét eset vetődik fel, a jugoszláv hatóságok a magyar hatóságokhoz fognak fordulni.” (I. m. 187. oldal.)

A kommunizmus elleni közös fellépés ügyében viszonylag könnyen megegyeztek. A kisebbségi ügyek körül folytatódott a huzavona. Horthyék beleavatkoztak az ország dolgaiba, szinte közvetlen felügyeletet akartak gyakorolni a kisebbségi intézmények felett. Stojadinović az általa tett engedményekre hivatkozott. Ezek közé tartozott a Népkör újbóli megnyitása is. A szabadkai történelmi levéltárban őrzik a P. 1755/31 számú ügyiratot, amelyből kiderül, hogy az egyesület elnöksége a belgrádi magyar követségtől kapta „a közvetlen utasításokat úgy a vezetőség összeállítására, mint a személyek kiválasztására”.

A Népkör újbóli megnyitásának időpontjában dőlt el a *Híd* sorsa. A folyóiratért harc folyt az ötödik hadoszlopos jobboldal és az osztályharcos haladás képviselői között. A *Híd*, mint Lévy Endre írja *Egy nemzedék elindul* című könyvében, „a munkásosztály sajtószolgálatának” kezébe került, de ez a változás felbőszítette az itteni magyar nacionalistákat. Nagy Iván fasiszta gyülekezetének orgánuma, az újvidéki *Nép* éles támadást indít a népkörösök ellen, mert „átjátszották a folyóiratot a baloldalnak”.

Mayer Ottmár Jobb és bal című cikkében (*Híd*, 1936. május) válaszol a *Nép*nek. „Mi nem félünk felhasítani közömbösségünk és tudatlanságunk burokját, mely pedig sokáig olyan biztonságos nyugalmat hazudott nekünk. A magyar dolgozó és szellemi rétegek az általános elszegényedés egyre meredekebb lejtőjén bukdácsolnak, a kiutat keresők száma napról napra emelkedik, tehát nem tűrhetjük a nyárspolgári előítéletekkel megspékelt maradiságot.”

Ebben az írásban már határozottan felismerhetők a népfrontos gondolatok. „Felismerni a népek felszabadulási harcának közös vonásait, nemzeti sajátosságunkban ezt az általános kultúrhaladásba kapcsolni — ezt akarjuk mi.” A közösség akarása és igenlése szembeállította a *Hidat* a nemzeti kizárólagosság megnyilvánulásaival. Mayer Ottmár határozott: „Ne higgyjék azt, hogy minden érték, ami magyar!”

A magyarországi irredentizmus fokozódott. 1937 elején Horthy kormányja memorandumot készített a kisebbségi kérdésről. Ebben olyan furcsa követelések vannak, mint például, Bógner József gimnáziumi tanár visszahelyezése Vajdaságba. Aki belelapoz Pató Imre könyvébe (*A Híd reportóriuma*, 1934—1941, 149. oldal), megállapíthatja, hogy a nevezett kezdetben a *Híd* munkatársa volt, „később jobboldali politikus”, majd mint háborús bűnöst halálra ítélték.

Az emlékirat utolsó, kilencedik, pontja álmélkodásra készíti az embert: „A nagybirtokok felosztása következtében munka és kereset nélkül maradt magyar mezőgazdasági cselédek és munkások is kapjanak a még rendelkezésre álló területekből, mert jugoszláv állami érdek, hogy ezek a szerencsétlenek ne essenek kommunista vagy szélsőséges parasztpárti igazgatásnak áldozatául, holott csekély juttatás egzisztenciájukat biztosítaná és így belőlük megnyugodott jó állampolgárok lennének.” A hűbéri latifundiumok és a fehérterror országából jött ez a furcsa követelés, amelynek falvaiban már dúlt a néma forradalom.

A memorandumról még sok szó esett a titkos diplomáciai jelentésekben. 1938 júliusában bledi új villájában Milan Stojadinović fogadta Bessenyei rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert. A jugoszláv miniszterelnök megígérte, hogy „a kisebbségi kérdéssel fog foglalkozni és bizonyos idővel magához fog kéretni, hogy őszintén megmondja, mi az, amit meg tud tenni és mi az, ami nem vihető keresztül”.

Augusztus 21-én újabb szigorúan bizalmas jelentés. A kormányelnök „összegyűjtötte az összes a magyar kisebbségre vonatkozó adatokat és megbízta Andrić vezértitkárt, hogy beszélje meg velem az anyagot”. Bledben Horthy rendkívüli követe többször tárgyalt Ivo Andrićtyal, de Magyarországon a revíziós mozgalom hirtelen fellángolt. Horthy tábori püspöke, Zadavetz István egyik beszédében Bácskát és Bánátot követelte... A tárgyalások megszakadtak, München következett.

Josip Broz Tito 1938 nyarán, egyebek között, a következőket jelentette Georgi Dimitrovnak, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága főtitkárának: „Vajdaságban tartományi vezetőség és szinte minden helységben szervezetek vannak. Munkájukat tekintve az ottani pártszervezetek a legjobb szervezetek közé tartoznak.” (*Összegyűjtött művek*, IV. kötet, 59. oldal.)

Egy évvel a nagy letartóztatások után Vajdaságban megújult a munkások és a haladó erők mozgalma. Több elítélt kommunista szabadult akkortájt a börtönökből, akik nyomban bekapcsolódtak a munkába. Közöttük volt Pap Pál is, akit 1934 júliusában fogtak el Belgrádban, és az államvédelmi bíróság háromévi börtönre ítélte.

Akkori forradalmi tevékenységének dokumentumai között illegális újságok és szenvedélyesen elkötelezett hangvételű cikkek vannak. 1934. május elseje táján megjelent a SKOJ szerbiai sajtószerve, a *Mladi komunist* (Ifjúkommunista), amit Pap Pál szerkesztett, gépelt, sokszorosított és ahova cikket írt *Revolucionarni studenti u borbi protiv fašističke reakcije*. (Forradalmi egyetemisták a fasiszta reakció elleni harcban) címen.

„A burzsoázia rádöbbsent — írta —, hogy mekkora veszély fenyegeti a szegény forradalmi egyetemisták részéről, akik öntudatosává válnak, és mindinkább felismerik, hogy a forradalmi proletariátus oldalára kell

állniuk.” Azután elmondta, hogyan törtek be az egyetemre Utolsó Sándor (akkor még élt a király) csendőrei és űzték puskatussal a sztrájkoló diákokat.

A *Mladi komunist* (két száma jelent meg) indításával párhuzamosan részt vett a *Medicionar* című egyetemista újság szerkesztésében. Ezenkívül rölapokat írt és sokszorosított. Ezek közé tartoznak: *Upute za rad studentske komunističke omladine preko školskih ferija sa seljacima* (Utasítás a kommunista egyetemista fiataloknak az ifjúkommunistákkal való munkához a vakáció idején); *Upute za rad čelije* (Utasítások a sejt munkához); *Konspiracija i držanje pred policijom i na sudu* (Titoktartás és magatartás a rendőrségen és a bíróság előtt); *O izrabljivanju seljaka* (A földművesek kizsákmányolásáról); *Istina a događajima na Univerzitetu* (Mi az igazság az egyetemen történetek körül) és más szövegek.

A *Seljacija koji pate od gospodskih gulikoža* (Az embernőző urak által gyötört földművesekhez) című röpirat a munkások és földművesek összefogására szólít fel. „Csak az uraságok, a gazdag parasztok mondják, hogy a parasztnak minden városi lakos ellensége. Ez nem igaz! A városi munkás a városi gazdagok ellensége, a szegény és a középparaszt pedig a falusi gazdagoké és uzsorásoké.”

Az államvédelmi bíróság 1934. december 20-án ítélte el. A mitrovicai fegyházba került, ahol már működött a kommunisták vörös egyeteme. Részt vett a börtönújság szerkesztésében. Karikatúrákat rajzolt, és írt. A mitrovicai börtönben készült a *Vojvodanin* című lapban, majd később a *Híd*-ben publikált (1939. március) írása, a *Szerbek és magyarok viszonya Vojvodinában*.

Szabadulása után (1937. július 9.) Újvidéken dolgozott. Bekapcsolódott az előző őszön alakult, OMPOK néven ismert ifjúsági kulturális és gazdasági mozgalomba. Ez a mozgalom a Népfront platformján működött, és nagy szerepe volt az ifjúság tömörítésében. A *Híd* és az OMPOK, illetve a *Híd* és az ifjúsági mozgalom folyóirata, a *Naš život* közötti kapcsolatok külön figyelmet érdemelnek.

A szabadkai folyóiratban már az eszmei differenciálódás szakaszában voltak közlemények, amelyek a nemzeti összefogást sürgették. Ezek közül Wambach László A jugoszláviai magyar ifjúság problémái című tanulmánya (*Híd*, 1935. július—augusztus) érdemel említést. Ebből idézünk:

„Én hiszem és higgye mindenki, ha akarjuk, együttműködéssel meg tudjuk oldani saját problémáinkat. Szeresse mindenki a saját kultúráját, de tisztelje és becsülje meg a másik nép kultúráját és tanuljon belőle. Nekünk, kisebbségnek és talán elsősorban a most felnövekvő generációnak volna a *feladata*, hogy a két nép közeledésének úttörői legyünk. Másnyelvű embertársainkkal karöltve azon dolgozni, hogy ne legyen éhes ember ezen a termékeny földön. És talán meg fogjuk érni,

hogy békés munka és együttműködés fog honolni szociális és kulturális tereken.”

Az is figyelmet érdemel, hogy a *Híd* még Pap Pál szabadulása előtt, 1937 márciusában, felfigyelt a mozgalomra, amelynek szabadkai csoportja akkortájt tartotta alakuló közgyűlését. A Figyelő rovatban megjelent közlemény a mozgalom céljaival kapcsolatban megállapítja, hogy „politikával csak annyiban foglalkoznak, hogy *antifasiszta* álláspontra helyezkednek, mert a fasizmus a népek, a dolgozók által eddig elért szerény kulturális és gazdasági eredményeket is megsemmisítéssel fenyegeti”.

Pap Pál szabadulása után kerül a nyomdába Cvetko Malušov Támo-gassuk az omladinski pokretot című írása. A szerző megállapítja (*Híd*, 1937. július—augusztus), hogy lapunk (*Híd*) és az ifjúsági mozgalom, meg a mozgalom folyóirata, a *Naš život* „egy vonalon dolgozik”. Kiderül, továbbá, hogy a *Naš život* szerkesztősége levélben fordult a *Híd*-hoz, a vajdasági demokratikus erők összefogása érdekében.

Következett Tóthludassy János (dr. Kúnszabó György) Az ifjúsági mozgalom című részletes beszámolója. Ismerteti az OMPOK addigi munkálkodását, céljait, hangsúlyozván, hogy az ifjúság, mint összesség, csak szervezeten szabadulhat ki súlyos gazdasági és szociális helyzetéből. A mozgalom augusztusi gyűlésén Szabadkán szerb és magyar nyelvű beszédek hangzottak el, és kedvező légkör alakult ki a további együttműködésre.

A Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági szervezeteinek munkája a következő évben (1938) tovább fejlődött a Népfront platformján. Májusban Svetozar Marković Toza indítványára létrejött a legális Munkáspárt (később Dolgozó Nép Pártja) kezdeményező bizottsága, amely a nép gazdasági helyzetének javításáért, a demokrácia helyreállításáért és a nemzeti kérdés megoldásáért szállt síkra.

A Munkáspárt kezdeményező bizottsága felvette a kapcsolatot a Vajdasági Mozgalommal, amelyet dr. Duda Bošković ellenzéki politikus vezetett. Josip Broz Tito 1938. augusztus 8-án ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Szinte az összes többi vidéken — kisebb-nagyobb mértékben — fejlődik az együttműködés köztünk és a többi demokratikus csoportosulás között. Vajdaságban ezt a népfrontot Vajdasági Mozgalomnak nevezik. Felöleli a vajdasági lakosság többségét, és nemcsak valóságosan, hanem formailag is létezik.” (*Összegyűjtött művek*, IV. kötet, 68. oldal.)

A Vajdasági Mozgalom, amelyhez csatlakozott a JKP is, demokráciát és szövetségi államrendezést akart. A szövetségi államban Vajdaság föderális egység lett volna. Tulajdonképpen ezt az elképzelést fejtette ki Josip Broz Tito is (1936. november 2-án) a Levél Szerbiához című írásában. „A baloldaliak Jugoszlávia összes nemzetének mai határok közti, föderatív berendezésű szabad közössége mellett vannak, s ellen-

zik akármelyik nemzet másik által való bármilyen elnyomatását vagy másokkal szembeni hegemoniáját.”

Az *Ár ellen* című cikket 1938 októberében Szabadkán írta Pap Pál. Valódi jelentősége csak az adott nemzetközi helyzet, az itthoni társadalmi és politikai körülmények, harcok és nem utolsósorban a nemzetiségi viszonyok síkján zajló események ismeretében domborodik ki. Nyugat-Európában, átmenetileg, a fasizmussal egyezkedő erők törtek előre. Franciaországban darabokra szakadt a népfront, Spanyolországban védekező állásba kényszerültek a demokrácia erői. Az angol kormány tárgyalni akart, és tárgyalt Hitlerrel, aminek a vége (1938. szeptember 29-én) a hírhedt és szégyenteljes müncheni egyezmény lett. A német imperializmus szinte szabad utat kapott a Szudéta-vidéken át a Duna-medence országai felé.

A müncheni egyezmény felbátorította az eddig egyezkedő-alkudozó magyarországi irredenta erőket. De a kisebbségi sorsban is nőtték az ötödik hadoszlopos étvágak. Nagy Ivánék még hangosabbak lettek. A kispolgári hordópolitika kortesbeszédeiben már alig esett szó a munkások és kisparasztkok aggasztó társadalmi helyzetéről, de elhangzott és ismétlődött, hogy a magyar kisebbséget nagyon is érdekli, ami a külpolitikában történik. A szociális és nemzeti elnyomás ötvöződése Vajdaságban a romló anyagi körülmények közé került, jobb sorshoz szokott kispolgároknak piszkálta, ébresztgette az ötödik hadoszlopos hajlamokat, amit a magyarországi irredenta propaganda gerjesztett.

A cikk első része arról tanúskodik, hogy a szerző alaposan ismerte a magyarországi aktuális politikai fejleményeket. A nyilasok, „a mégis csak okos emberek” előretörése 1937-ben kezdődött: Ők vitték a közéletbe a legszélsőségesebb uszító nacionalista és antiszemita demagógiát. Imrédi Bélából, aki szintén tehetséges bankember volt, és élvezte a finánc-tőke bizalmát, 1938 májusában csinált miniszterelnököt Horthy Miklós. Nem azt tette amit vártak tőle, a nyílt fasizmus vizeire evezett, demagóg reformokkal, középkori törvényekkel valami csodálatos forradalmat propagált, és végül már-már felszámolta a parlamentet. Félre kellett állítani, hogy gróf Teleki Pál léphessen a helyére.

„Mi tudjuk és valljuk, hogy a világ csak pillanatnyilag az izmos butáké s ezért nem tántorít el bennünket a hamis eszmék fergetege. Mi igenis úszunk az ár ellen is! A butaság és kényelmes hiszékenység árja ellen, a reánk zúduló káromlások özönében is.” És Pap Pál folytatja: „Mi nyugodtan álljuk a konjunktúra-lovagok felhorkanásait, töretlen hittel valljuk igazságunkat, ami nem idegen fegyverek árnyékában született meg, kívülről jött hatalmi tényezők nyomására, hanem a való életben gyökerező népi igazság.”

Hamis ár? 1938 végén, cenzúra nélkül, fasizmus. A kis demokráciát (Csehszlovákiát) felfaló „esernyős béke” (utalás Chamberlainre) pedig

nem béke, hanem a nagy véres háború előhírnöke. „És Pannónia fekete, mély völgyében újra felnyög a népek közös, nagy bánata, még sötétebb árnyékot húz a gyászos sors és még véresebbé válik az ősi gyalázat.” A látnoki szavakat alig tíz hónap múlva igazolják az események. Akik pedig ezzel a hamis árral együtt úsztak, azok behódolók lesznek, holnapi és holnaputáni néparulók: ezek segítenek majd a megszállóknak vérbe taposni a népek és nemzetiségek szabadságvágyát.

A hamis ár ellen Pap Pál a JKP reális helyzetfelmérésén alapuló, következetes álláspontját, „a népek erős kezének összefogását” hirdeti. A titói koncepció vetülete ez, amely majd a testvériség—egység jelszavában jut kifejezésre. A cikk nyelvi erényei azt is mutatják, milyen sokat változott a mozgalmi sajtó hangja, jellege a harmincas évek második felében. A meddő szölamokat lassan kiszorították a tájékoztató, tudatépítő és mozgósító tartalmak.

Ez a kivételes közírói teljesítmények közé tartozó és sok vonatkozásban programadó írás, ebben az összetett történelmi helyzetben, adott szociális közegben, világos távlatot nyitott a nemzeti kérdésben. Míg a polgári kortespolitika kifelé tetszelgő szölamai a kizsákmányolás szentesítésével óhajtották a békességes nemzeti megtestvériesülést és más népek ellen szónokoltak, Pap Pál határozottan kimondta, leírta, hogy az itt élő magyarság nemzetiségi érdekeit — az anyanyelv és népi kultúra ápolását, a nép gazdasági és társadalmi életének hatásosabb megszervezését — összetartással, Vajdaság összalakosságával testvéri egyetértésben valósíthatja meg.

Nem sokkal e sokszor újranyomtatott írás után megjelent Lőbl Iván (*Híd*, 1939 január—február) Beszámoló című írása. Továbbfejleszti a fenti gondolatokat: „Ismernünk kell magunkat és környezetünket. Ismernünk kell a velünk együtt élő népeket. A velük való évszázados együttélésünk törvényeit, idejutásunk és letelepedésünk történetét, *egymásra utaltságunkat*, elhanyagoltságunknak közös meghatározóit...”

Ebből is, és az írásunk előző részeiben idézett szövegekből is látszik, hogy az *Ár ellen* nem egyedülálló tünemény a *Híd* történetében. Voltak előzményei, és lett folytatása. A Pap Pál írásában hullámozó gondolatok a régi *Híd* eszmeiségének, helytállásának, kitartó és szenvedélyes elkötelezettségének dokumentumai. Ezáltal váltak közösségi tudatunk részévé.

Az alábbi mondatok ma is az időszerűség erejével hatnak: „A mi vallott kötelességünk, munkánk és célunk népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emelése, de *mindig és mindenütt* a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk. Ebben a kérdésben is határozottan és nyíltan az ár ellen úszunk. Ugyanúgy megvetjük a nemzeti gyűlöletet, mint a nemzetüket tagadókat.”

Amikor Szabadkán, a mostani Október forradalom terén, az azóta lebontott református paplak épületében ezt a cikkét írta, Pap Pált a csendőrség körözte. Azokban a napokban, 1938. október 5-én távollétében tizenöt évi fegyházra ítélte az Államvédelmi Bíróság. Az ítélet végrehajthatatlannak bizonyult. 1938 végén Pap Pál Zágrábba utazott, és a pártközpontban végzett illegális forradalmi munkát. Későbbi írásai a Jugoszláv Kommunista Párt történetének okmányai.

Skradin kicsi város a sziklás Dalmáciában. Itt ölték meg az olasz fasiszta megszállók, 1941. augusztus 15-én azt a két harcost, akiket néhány nappal előbb Vačani falu mellett a forrásnál elfogtak. Egyikük Paško Trlaja šibeniki partizán, a másik Vjekoslav Magdalenic zágrábi illetőségű orvos volt.

A mellszobor az új iskola épülete előtt áll. Vjekoslav Magdalenic helyett ez olvasható rajta: Pavle Pap, narodni heroj 1914—1941. Az idén lenne hetvenéves. Néha egy-egy idevetődő vajdasági turista is szál virágot tesz a szobor talapzatára.

Pap Pálon kívül a *Híd* szerzői közül elestek a harcban, vagy elpusztultak a táborokban: Atlasz János, Cseh Károly, György Mátyás, Ispánovics Imre, Kiss Ernő, Kovács György, Lengyel István, Lóbl Iván, Mayer Ottmár, Ősz Szabó János, Pecze Franciska, Scher Kató, Schwalb Miklós, Simokovich Rókus, Singer Adolf, Somoskövi Antal, Stern Emil, Sugár Miklós, Szabó Géza, Szabó Mihály, Varga Gyula és Wohl Lola.

SIMOKOVICH RÓKUS HOSSZÚ
GYALOGLÁSA

tévéballada

EGY NYUGODT EMBERRŐL,
A HÍD ELSŐ KOMMUNISTA SZERKESZTŐJÉRŐL.

GOBBY FEHÉR GYULA

SZEREPLŐK:

Rókus
Viktória
Ottmár
Lola
Ház mesterné
Rác
Fekete fiú
Nővér
Öreg
Paraszt
Fiatalasszony
Gordana
Ismeretlen
Rokon
Idősebb csendőr
Fiatalabb csendőr
Kisgyerek

*Ezenkívül katonák, járőrelők, két fiatal
lány, három fiú, játszó gyerekek*

1. A vasútállomáson

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Balázsevecs Viktória, 63 éves nyugdíjas, egykori táborlakó, Simokovich Rókus élettársa a szabadkai vasútállomás előtt áll. Mellette a vonatra várók toporognak. Nézi a sűrű-forgó tömeget.

Dél felől vonat érkezik. Az aszszony szeme tágra nyílik, figyelmesen szemléli az újvidéki vonatot, az érkező utasokat. Az arcával együtt látjuk, mikor leszáll a vonatról az őt alakító színésznő. Viktória 1941-ben 21 éves. Fejét kendővel kötötte be, bal kezében degeszre tömött táskát cipel.

Csak egypár pillanatig látjuk a mesélő asszonyt. A kamera a fiatal Viktóriát követi, aki visszavezet bennünket az időben. Mikor leszáll a vonatról, figyelmesen körültekint, majd sietős léptekkel indul el az állomás hátsó kijárata felé.

Amint elhagyja a kijárat felé tóduló tömeget, mellette föltűnedeznek a régi kort idéző elemek: a falon Horthyt élető plakát, őrt álló magyar királyi honvéd, magyaros ruhába öltözött gyerekek csoportja.

Balázsevecs Viktória arca.

VIKTÓRIA: Mikor leszálltam a vonatról, mindjárt tudtam, hogy baj van.

VIKTÓRIA: 1941 májusa óta voltam a párt futára, így nevezték akkor az összekötőket. Miután Szabadkán megszűnt a pártanyag sokszorosítása, Újvidékről kellett hozni egész Észak-Bácska részére. Nekem jutott ez a feladat.

VIKTÓRIA: 1941 szeptemberében két napig voltam Újvidéken. Rőpiratokat hoztam a táskámban. De az állomáson nem várt senki. Éreztem, hogy baj van...

Míg az asszony arcát látjuk, a színésznő hangja átveszi a mesélő Balázsevícs Viktória szövegét. Megismétli az utolsó mondatokat. Belső hang.

Viktória a szabadkai mellékutcán halad, a sarkon óvatosan kikukucskál, kicsit ténfereg, mielőtt továbbmenne.

Viktória megáll a sarkon. A kamera közel hozza az arcát.

2. A megismerkedés

BELSŐ.

ÉJJEL. LÁMPAFÉNY.

Mayer Ottmárék lakása. A Híd szerkesztősége ez egyben. Mindenütt könyvek és kéziratok. Mayer Ottmár a szoba közepén áll. Simokovich bal karját fogja, nevet. Rókus zavarban van, mert róla beszélnek. Lola ül a könyvekkel teledobált díványon, Viktória pedig szemben áll a két férfival.

VIKTÓRIA: ... az állomáson nem várt senki. Éreztem, hogy baj van. Újvidékre még nem jutott el a híre a szabadkai leltartóztatásoknak, de minden idegszállammal éreztem, nem véletlen, hogy sem Gotteszman Tibor, sem Kornstein Ödön nem vár a szokott helyen. Bár őket is féltettem, meg a rám bízott feladatot is mindenáron el akartam végezni, hiszen úgy fogadtuk meg, hogy az életünk árán is teljesítjük kötelességünket, nekem mégis rögtön az jutott eszembe: mi van Rókussal. Mi történhetett Rókussal? Akkor volt éppen negyedik éve, hogy Ottmáréknál megismerkedtem vele.

OTTMAR: Engedd meg, Viki, hogy bemutassam szellemi atyámat, kedves gyerekkori barátomat, a Híd folyóirat főszerkesztésében elődömet, a mi mozgalmunk — ezt Malušev Cvetkó találta ki — Higgins professzorát, irodalmunk ígéretes költőjét...

Rókus kitépi karját a barátja kezéből.

Viktória kezét fog a vállát vonogató Rókussal.

Rókus is mosolyog.

Rókus arca.

Viktória arca.

Teljes kép.

Ottmár kutatgat az asztalon.

Felemel egy papírlapot.

Rókus megkísérli kikapni Ottmár kezéből a lapot.

Ottmár arca.

RÓKUS: Ugyan már, Ottmár, komolyodj meg, mit fog az elvtársnő gondolni rólunk!

OTTMÁR: ... a mozgalom leg-szerényebb emeberét: Simokovich Rókust.

LOLA: Bravó! Rókusról ezt le kell írnod egyszer. Mindent, amit felsoroltál. Csak akkor hiszi, ha látja is.

OTTMÁR: Le is írom, majd meglátod. Amint egy kis időm lesz, hosszú tanulmányt szentelek a munkásságának.

RÓKUS: Csak tréfálnak. De hát bocsássuk meg nekik, elvtársnő... az elvtársnő... Ne haragudjon, de nem értettem a nevét.

VIKTÓRIA: Balázsevic Viktória vagyok.

RÓKUS: Örülök. Rókus.

VIKTÓRIA: Igaz, hogy költő? Most látok először életemben költőt.

RÓKUS: Csak tréfálnak. Könyvköltő vagyok. Vagy volnék, ha adnának munkát valahol.

OTTMÁR: Ne higgyél neki, Viki. Igazi költő, csak szerénykedik. Éppen a napokban olvastam újra... Itt van. Megvan. Nekem nagyon tetszik, azért is tartom szem előtt...

RÓKUS: Add ide azt. Légy szíves! Több mint tíz éve írtam. Mikor rájöttem, hogy Ady utánzói között találtam magam, abbahagytam. Tovább kellett volna lépni...

OTTMÁR: Tovább tudsz lépni. Neked van hozzá erőd. Saját vi-

Rókus arca.

Teljes képe a szobának.

Lola a díványon. Félközel.

Ottmár arca.

Az első versszak alatt csak Ottmár arca látszik. A második alatt körbefordul a kamera az arcokon: Rókus, Viktória és Lola. Majd újra Ottmár közelképben.

lágod van, saját szemed: írd, amit érzel, amit látsz, amit gondolsz.

RÓKUS: Tíz éve nem írtam verset.

LOLA: A szerelmi bánat agyonütötte a mi költőnket.

OTTMÁR: Majd egy újabb szerelem fölélészti.

VIKTÓRIA: Halljuk a verset!

OTTMÁR: Vikinek igaza van. Hadd hallja ő is a verset, ítélje meg maga.

RÓKUS: Én már meg- és elítéltem.

LOLA: Pedig az is hatásos formája volna a mozgalmi munkának, kedves Rokó, ha a terjesztés mellett erősítené a *Híd* költői táborát.

OTTMÁR: A címe: Elmegyek.

I.

Elmegyek tőled messze, messze.

Még csak meg sem kértem, szeretsz-e.

Felsikolt a szívem hangja, mélyen

Fáj! de te csak maradj, hófehéren.

II.

Zajong a lelkem, ég forró lázban,

Fel-feljajdul néha fájó zokogásban.

Égő kínban, tőled mit sem várva,

Rohanok az elmúlásba.

III.

Magamból kikelve, sokszor

Szeretnék szólni, hogy szeretlek,

De ott újra magamba szálllok,

Félve attól, hogy kinevetnek.

IV.

Engedd remélnem, míg messze járok,
 Hol, ha utamba esnek, hej:
 Legyen vigaszom bánatomban lelked,
 S oltárként lebegjen templomomban.

3. *Nincs az összekötő*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Udvari lakások sora. Viktória szinte futva érkezik az egyikhez, megveri ökölrel az ajtót.

Újra megveri öklével az ajtót, de a szomszédos lakás ajtaja nyílik ki. Kövér asszony néz ki rajta, de csak félig bújik elő, féltéstét benn hagyja a lakásban, mint aki nagyon fél.

Viktória az ajtóra néz, a kamera ráközelít a névtáblára, amelyen ez áll: Kornstein Ödön.

A ház mesterné kijebb hajol, de csak felsőtestével. Kiabál.

Viktória tétovázó arca.
 Belső hang.

VIKTÓRIA: Először Kornstein Ödön lakására mentem. De hiába kopogtattam az ajtaján. Pedig neki kellett volna átadnom a küldeményt.

HÁZMFSTERNÉ: Ne zörögjön itt. Menjen innen.

VIKTÓRIA: Kornstein Ödönt keresem.

HÁZMESTERNÉ: Itt olyan nincs.

VIKTÓRIA: De hát, itt lakik. Én hivatalos ügyben jöttem.

HÁZMESTERNÉ: Nincs. Itt nincs. Menjen. Menjen gyorsan!

VIKTÓRIA: Mi történhetett? És mi lett Rókussal, akinek fáj a lába? Látszólag minden összefüggés nélkül, nekem Rókus lába jutott eszembe. Úgy mesélte el nekem, miképpen törte el, hogy sokszor az volt az érzésem, én is ott voltam.

4. *A lábtörés*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Füves tér ritka fák között. Az előtérben egy kiásott farönk.

A téren zavarócskázó gyerekek. Hirtelen kiválik közülük a gyermek Rókus, akit egy nagyobb fiú üldöz.

Rókus át akar ugrani a rönkön, de bal lába beleakad, hatalmas recscsenés hallatszik. Az üldöző tanácstalanul a hátára hemperedő, lábát fogó Rókus fölé hajol.

FIÚ: Most megvagy! Megfoglak!

5. *Rác Magdát lefoglák*

KÜLSŐ:

NAPPAL.

Kertes ház kiskapujában áll Viktória. Éppen nyitná a kaput, de bentről futva jön elébe egy idősebb ember.

Rác kilép a kapun, és becsukja maga mögött. Nem reagál Viktória mozdulatára, amely azt mutatja, hogy a lány be szeretne jutni.

Viktória arca.

Kettejük közelképe.

Az ember váratlanul sírva fakad.

Az ember visszalép a kapu mögé, de nem megy el, várja, hogy Viktória menjen. A lány lassan elin-

RÁCZ: Várjál! Jövök én.

VIKTÓRIA: Magdához jöttem, csókolom!

RÁCZ: Nem jöhetsz be, Magdát az éjjel elvitték.

VIKTÓRIA: Elvitték?

RÁCZ: Az éjjel érte jöttek.

A rendőrség. Nem érted? Már itt a kapuban ütötték, még ki se lépett a házunkból jóformán. Eredj innen gyorsan! Téged is meglátanak. Abból Magdának is baja lehet. Tűnjél el gyorsan.

dul, végig a hoszú, üres utcán.
Belső hang.

VIKTÓRIA: Magda a barátnőm volt, nemcsak társam a mozgalomban. A táskát nem adhattam oda az apjának. Meg se mertem kérdezni tőle, hogy eldugná-e. Miért vállalná el? Mert a lánya vállalta volna? A lánya már börtönben volt, s ő lehet, azt hitte, helyettem vagy éppen miattam.

6. Akcióban

BELSŐ.

ÉJJEL. LÁMPAFÉNY.

A lámpa csak az asztal mellett ülő Rókus és Viktória arcát világítja meg.

VIKTÓRIA: Milyen volt a börtönben?

RÓKUS: Jó.

VIKTÓRIA: Jó?

RÓKUS: Mondom, jó. Először is: rendszeresen kapsz enni. Másodszor: a legjobb elvtársakkal zárnak össze. Harmadszor: rengeteg időd van tanulni.

VIKTÓRIA: Nohát, hogy valaki a huszadik század közepén, harminchárom éves fejjel szeressen börtönben lenni! Megáll az ész.

RÓKUS: Szeret a fene! De te nem azt kérdezted, szeretek-e, hanem, hogy milyen ott. Én is jobban szeretnék itthon rendszeresen enni, itthon tanulni, itthon találkozni az elvtársakkal. De ha egyszer nem engedik.

VIKTÓRIA: És kihez írtad azt a szerelmes verset?

RÓKUS: A pénzre figyelj, ne másra. Most újból kezdheted a számadást.

VIKTÓRIA: De valóban, kinek írtad?

A kezük dolgozik. Az asztalon *Híd*-számok vannak, borítékokba rakják őket, aztán Viktória a befutott pénzt önti halomba, és azt számolja.

Rókus lecsapja a borítékokat.

Farkasszemet néznek, majd Rókus megenyhül, elővesz egy füzetet, olvasni kezd.

Amíg Rókus olvas, a kamera egy pillanatra átsiklik Viktória arcára, amelyen elragadtatás ül. Aztán vissza Rókusra, aki komolyan olvas.

RÓKUS: Mondtam, ha valami dolgozol, ne kérdezősködj fölöslegesen. Befejeztük a plakátragasztást, postázzuk a folyóiratot, elteesszük a bevételt, és kész!

VIKTÓRIA: De azt csak megkérdezhetem, hogy megírtad-e a topolyai riportot, amit Ottmárnak ígértél?

RÓKUS: Megírtam.

VIKTÓRIA: Fölolvasod?

RÓKUS: Minek?

VIKTÓRIA: Mert érdekel, érted, engem is érdekelhet valami!

RÓKUS: Bácska Topolán. Ilyenkor, eső után, csak úgy ragad a jól termő bácskai föld. Alig megyünk tíz lépést, máris le kell ráznunk a talpunkra ragadt sárat. Mert olyan nehéz lesz a cipőnk, mintha ólomgolyókat akasztgattak volna rá. Csendes, néptelen utcákon megyünk. A falu vásárnap délután pihen. Készül, erőt gyűjt a nagy munkára, az aratásra. Ez is, mint a legtöbb bácskai település, jobbágyeredetű. Ma is kevés olyan lakosa van a községnek, aki nem volna paraszti sorból való. A néhány nagy- (már az itteni viszonylatokban nagy) és középbirtok irányítja a község gazdasági életét. És a politikait. Ahogy végighaladunk a házak során, erről beszélnek a sárkunyhók is. Ez itt a szegényfertály. Akad ugyan itt is egy-egy jó módú gazdára való porta, de ezek még kirívóbbá teszik az ellentétet.

7. *Palics felé*

BELSŐ.

NAPPAL.

Viktória a Palics felé tartó villamos belsejében ül. Nézi az ablakon át a tájat. Kukoricaföldek mellett robog a villamos. Belső hang.

VIKTÓRIA: A táskától már megszabadultam. Magamtól nem tudok megszabadulni. Rókusról semmi hír. Nehogy én vigyem a nyakára a kopókat. Minek is kellett ilyen időkben szerelembe esni? Miért kötöttük össze sorsunkat?

8. *Közös élet*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Rókus és Viktória egy taligát húznak a macskaköves szabadkai utcán. A taligán dunyha, lábasok és könyvek. Legfölül egy éjjeli lámpa zötyög. Megállnak egy ház előtt, Rókus az izzadságát törli, Viktória szalad, kizárja a kaput. Nem áll meg, szalad vissza, kapkodva rakodik le. Rókus elkapja a karját.

Viktória arca.

Teljes kép. Rókus még mindig fogja.

RÓKUS: Jól meggondoltad?

VIKTÓRIA: Hagyjál dolgozni.

RÓKUS: Két szegénységből nem lesz gazdagság. Csak nagyobb szegénység.

VIKTÓRIA: Ezt mondta Marx?

RÓKUS: Mondta a fene. Ez népi bölcsesség. Az sem lebecsülendő.

VIKTÓRIA: Ezt már megbeszéljük.

RÓKUS: Nem árt, ha még egyszer meggondoljuk.

VIKTÓRIA: Pont itt az utcán, miközben itt eszi a fene a taligán az egyik szegénységet. Tán nem ijedtél meg?

Viktória valóban tele is szedi a karját holmival, de Rókus elkapja és megcsókolja. Viktória boldog arca.

Nem várja meg a választ, szalad befelé. Rókus nevetve kezd pakolni.

9. A Palics partján

KÜLSŐ.
NAPPAL.

Viktória a Palics partján siet. Időnként körülnéz, azt figyeli, nem követik-e. Belső hang.

RÓKUS: Tőled jobban félek, mint a titkosrendőrségtől, az biztos.

VIKTÓRIA: Akkor ne tétovázz, cipekedj befelé te is, mert mindjárt itt az eső, meg különben is, ha sokat gondolkodol, meggondolja magát a házigazda, és valami rendes embernek adja ki a házát, nem ilyen taligán könyveket hordozónak.

RÓKUS: Mégiscsak nekem való vagy.

VIKTÓRIA: Közszenérem háborításáért mennyt adnak?

VIKTÓRIA: Szép ősz volt 1941-ben. A Palics partját ellepték a szeptemberi nap sugarait élvező gondtalanok. A Horthy-katonák is úgy sétáltak a babáikkal, mintha nem is folyna háború. Mintha nem is halna meg minden percben a harctereken ezer és ezer másik ember. Mintha minden a legnagyobb rendben volna, közben pedig a Sárga házban véresre vert emberek vonaglottak, a rendőrök városzerte áldozatokra vadásztak. Siettem volna Rókus felé, de vigyáznom kellett, ne vigyek a nyakára senkit. Nagyon bántam már, hogy valaha is veszekedtem vele.

10. Vitatott témák

BELSŐ.

NAPPAL.

Rókus reggelizik a konyhaasztalnál. Viktória a kávéfőzőt főzi.

Rókus arca.

Teljes kép.

Viktória hozza a friss kávéfőzőt, önti a tejespoharakba.

Rókus arca.

Viktória arca.

Rókus arca.

Viktória arca.

RÓKUS: Nem költhetjük a pénzünket új öltönyre, mert akkor nem tudunk megélni.

VIKTÓRIA: Ebben az öltözékben tovább nem járhatsz. A plüsskalapodat elégetem, mert ha meglátom, hányingerem támad.

RÓKUS: Nincs pénzem újra.

VIKTÓRIA: Éppen egy férfirubára való van. Meg a kalapra. Nem akarom, hogy azt mondják, mióta velem élsz, mindig ugyanabban a göncben jársz.

RÓKUS: Azelőtt is ebben jártam.

VIKTÓRIA: De azelőtt nem is mertelek.

RÓKUS: Tipikus női logika.

VIKTÓRIA: A férfiglogika se jobb.

RÓKUS: Mintha mind több bajod lenne velem. Féltékeny vagy a régi verseimre, kifogásolod az öltözködésemet, nem akarod, hogy én terjesszem a *Hídat*... Mi lesz még ezután?

VIKTÓRIA: Milyen fáradtan érkezel haza az utaidról! Fájd a lábad. Hordja szét a *Hídat*, akinek semmi baja.

RÓKUS: Jól tudod, hogy itt nem a szállítás a főmunka, a beszélgetés a fontos. Amit elmondunk a munkásnak, amit megtud tőlünk a világról, a szervezés a döntő. A világban nő a feszültség, közeledik a háború...

VIKTÓRIA: Nem érdekel a világ helyzete. Új öltönyt kell venned. Majd csak szerzünk munkát valahol, és megélünk ebben a hónap-

Sirni kezd.

Teljes kép. Rókus feláll, simogatni kezdi Viktória haját.

Viktória felnéz Rókus arcába.

Közelkép kettejük arcáról. Figyelik egymást, aztán mindketten elmosolyodnak.

11. A találkozás

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Viktória közeledik a fák között. Hátra-hátratekinget. Megáll egy fa mögött. Körülnéz. Az arca. Szeme tágra nyílik. Rókus egy farönkön ül, kezében könyvet tart, de nem olvas, mereng. Viktória szalad feléje, Rókus is feláll, két karjába kapja a lányt.

Közelképben kettejük arca.

Teljes kép. Leülnek a rönkre.

ban is. Arra meg igenis erkölcsi jogom van, hogy megtudjam, kinek írtad a verseidet. Hozzám miért nem írsz? Én nem érdemlem meg?

RÓKUS: Fiatalkori fellángolások. Látod, hogy a szegénységről sem úgy írtam, ahogy igazából akartam. Sokat kell még tanulnom.

VIKTÓRIA: De írsz majd nekem is, jó?

RÓKUS: Most rögtön. Csak nem vagyok benne biztos, hogy sikerül-e. De ha ezt tekinted szerelmem bizonyítékának, hát legyen!

VIKTÓRIA: Nagyon féltem. Nagyon féltem.

RÓKUS: Most már itt vagy. Együtt vagyunk.

VIKTÓRIA: Kornsteint elfogták. Rácz Magdát elfogták, a csendőrök biztosan bennünket keresnek.

RÓKUS: Átkozott kakastollások.

VIKTÓRIA: Mondd, mit csináljunk? Mit lehet itt tenni?

RÓKUS: Harcolni fogunk. Azt tesszük, amire készültünk is. Éppen áprilisban beszélünk erről ezen a tisztáson...

12. *Kiránduláson*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Ugyanazon a tisztáson. Kirándulás az ifjakkal. A farönk elé pokrócok leterítve. Rókus és Viktória mellett két lány és három fiú ül a földön. Néhányan a háttérben labdázhatnak.

Rókus arca.

Teljes kép a csoportról.

FEKETE FIÚ: Azt mondd, biztos vagy benne, hogy háború lesz. Miképpen lehet ezt tudni?

RÓKUS: Amellett, hogy számos ország bővíteni akarja piacát, a munkanélküliek milliói élnek szerette a világon, ezektől meg akarnak a tőkések szabadulni, aztán meg úgy számítanak, hogy a háborúban felhasználódik az az árukészlet, amely most a raktárakban rohad.

FEKETE FIÚ: De a magyar újságok arról írnak, hogy az igazságtalanul elvett területekért kell háborút indítani.

RÓKUS: Kifogás ezer is akad. A vágóhídra terelt katonák ezreit valamilyen ígéretekkel szédíteni kell. Mit nyernek a munkások azaz, hogy ez a terület nem Jugoszláviához, hanem Magyarországhoz tartozik?

FEKETE FIÚ: De nem te mondtad, hogy itt nálunk a magyar népet gazdaságilag is elnyomják?

RÓKUS: Én mondtam bizony. Azt is mondtam, hogy a magyaroknak nem nyitnak anyanyelvű iskolákat, elfojtják a haladó nemzetiségi irodalmat és a sajtót, ha haladó álláspontról védelmezi az egész nemzeti kisebbség érdekeit. De azt egy percig sem állítottam, hogy a ma-

Fekete fiú arca.

Teljes kép.

13. Szökés

KÜLSŐ.

NAPPAL.

A kukoricásban Rókus leterítette kabátját, azon ül Viktória. A férfi áll, kezében a könyv, de nem olvas, a nőt nézi. Belső hang.

Rókus arca.

gyar burzsoázia különb lesz, mint a szerb. Ha annak az érdekeit szolgálja a magyar dolgozó, semmit sem nyert. A nemzeti felszabadító harc egyetlen útja a proletár internacionalizmus, vagyis együtt kell küzdenünk az osztályellenség ellen mindnyájunknak.

FEKETE FIÚ: No, de mit csináljunk, ha bejön a magyar katonaság?

RÓKUS: A Jugoszláv Kommunista Párt készül a háborúra. Mi őt követjük igazságos harcában.

FEKETE FIÚ: Lőnünk kell a magyar katonákra?

RÓKUS: Amíg a horthyista érdekekért harcol, addig lőnünk kell rá. Nincs más választásunk, mi a saját osztályunkat szolgáljuk.

VIKTÓRIA: A kukoricásban rejtőzködtünk. Se pénzünk, se ételünk, se italunk nem volt. Rókus verset mondott nekem, tudta, mennyire megnyugtat a hangja. Kissé rekedtes, mély hangja volt. Rám mindig megnyugtatóan hatott.

RÓKUS: (Az Egy a sorsunk című verset mondja)

Csonka tornyok megett zsalus házak,
Fehér kéményei az alföldnek.
Barátaim ugye — messzeszállnak?
Vége lesz már az ábrándos tarka képzeletnek,
Íme, látjuk már apáink sorsát.
Visszatérünk majd mi is e tájra,
Mert apáink ezt is örökségül hagyták.
De ne, azért ne érjen a bánat:
Itt van a bor és az ifjúságunk,
Tarkán sugározva bevonja arcunkat,
Hisz még jövőt, még szebb jövőt várunk.

Barátaim, űrítsünk poharat,
Hadd legyen egyszer vidám napja a magyarnak,
De taszítsuk el tőlünk messzi a sarat,
Hogy mindenekelőtt láttassunk szabadnak.

Teljes kép kettejükről. A vers elhangzása után tíz másodpercnyi csönd. Aztán levélcsörgés, Rókus nővére érkezik. Kezében élelmiszeres batyu.

Testvére tehetetlenül leejtett kezekkel áll.

Rókus arca.

Teljes kép.

A testvér szipogni kezd.

Rókus megöleli.

Viktória is megöleli.

Ügyetlenül int, és eltűnik a kukoricásban.

Viktória arca. Az álla reszketni kezd, sírással küszködik.

14. A lábtörés

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Ez a 4. jelenet megismétlése. De most valamivel halványabb a kép.

NŐVÉR: Végre megtaláltalak! Mindkettőtök után folyik a hajsz. Már voltak nálunk is.

RÓKUS: Hallottuk a kutyákat.

NŐVÉR: Nem tudok segíteni. Azt mondták, mindennap kijönnek a tanyára, hátha megjelentek nálunk.

RÓKUS: Ne izgulj, föltaláljuk magunkat.

VIKTÓRIA: Elmegyünk innen. Még a környékről is, nem akarunk nektek bajt okozni.

NŐVÉR: Hoztam egy fél cipót, meg egy kis szalonnát, nekünk nincs más. Elhoztam az uram régi kabátját, hidegek már az éjszakák.

RÓKUS: Eredj csak. Köszönjük, amit tettél.

VIKTÓRIA: Elmúlik ez is, ne félj.

NŐVÉR: Vigyázzatok magatokra!

VIKTÓRIA: És mi hova? Hova mehetnénk?

Mintha rosszabb kópiát vágtak volna be a drámába.

Füves tér ritka fák között.

Az előtérben kiásott farönk.

A téren zavarócskázó gyerekek.

Hirtelen kiválik közülük a gyermek Rókus, akit egy nagyobb fiú üldöz.

Rókus át akar ugrani a rönkön, de bal lába beleakad.

Itt lelassul a film! Rókus esése lelassulva látszik.

A reccsenés hangja, amelyet már hallottunk, szintén lelassulva közvetítődik, kissé groteszken hat. Aztán tovább megy rendes sebességgel: az üldöző fiú tanácstalanul hajol a hátára hemperedő Rókus fölé.

15. A kukoricások

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Rókus és Viktória halad a bácskai kukoricásokban. Dűlőúthoz érnek. Rókus kikukucskál a levelek között, majd átsietnek az út másik oldalára. Izzadtak és fáradtak. Mikor átérnek az úton, megállnak kilihegni magukat.

Viktória arca. Ijedten.

Kettejük közelije.

Viktória arca.

RÓKUS: Magunk vagyunk az okai. Mi magunk.

VIKTÓRIA: Te meg én?

RÓKUS: Mi, párttagok. Hát vannak nekünk bázisaink? Nekem egy átkozott pisztolyom sincs.

VIKTÓRIA: Mit kezdenél vele?

RÓKUS: Miféle harcosa vagyok én a pártnak? Szavakkal harcolok. Dumálni tudok. Ha tudok. De egy lövést, érted, egyetlenegy lövést nem tudok leadni fasisztákra!

VIKTÓRIA: Nem is az volt a feladatod, hogy lövöldözz.

Rókus arca.

RÓKUS: Nem. Az volt a feladatom, hogy röpiratokat gyártsak. Hát gyártottam. Pedig lehet, hogy jobb lett volna, ha lelövök valakit. Legalább egy, egyetlenegy, egy szál fasisztát megölttem volna.

16. A röpiratok

BELSŐ.

ÉJJEL. LAMPAFÉNY.

Simokovich lakásán. Az asztalon egy sokszorosítógép áll. Körülötte Rókus és Viktória, Mayer Ottmár és Wohl Lola.

OTTMÁR: Mindig tudtam, hogy ügyes vagy, de ez egyenesen fantasztikus. Milyen szép gép!

RÓKUS: Kicsit rendbe hozom, akkor működni is fog rendesen.

OTTMÁR: Hol szerezted?

RÓKUS: Szabad ilyet kérdezni?

OTTMÁR: Igazad van. Mindegy. Az a fontos, hogy működni kezden. Ezután rendszeresen kapni fogod az anyagot. Megalakult a hatagú körzeti bizottság, amely most vezeti az akciót.

RÓKUS: Kik a tagjai?

OTTMÁR: Szabad ilyet kérdezni?

RÓKUS: Ja, persze. Nehezen szokunk hozzá az igazi titoktartáshoz. Pedig Pap Pál folyton figyelmeztetett bennünket.

OTTMÁR: Ki tudja, hol van most Pali.

RÓKUS: Ahogy én ismerem, ő már valamelyik pártizánosztag tagja.

LOLA: Siessetek.

RÓKUS: No, ha kigyönyörködtetek magatokat ebben a mindentudó masinában, megbeszélhetjük a továbbiakat is.

Ottmár arca.

Teljes kép.

Viktória arca.

Teljes kép.

Ottmár arca.

Rókus arca.

Ottmár arca.

Teljes kép.

VIKTÓRIA: Még egy lakó van itt az udvarban. Nagyon kell vigyázni, mit csinálunk.

RÓKUS: Csak éjjel fogunk dolgozni. Az udvarban ástam egy vermet. Senki sem találja meg sem a masinát, sem a röpiratokat.

OTTMÁR: Ez az első fölhívás. A következő röpiratokat majd Lola hozza. Ha megvannak, Kornstein viszi tovább. Ez lesz a lánc. Ahogy az előbb mondtad, jó lesz, ha megszívleljük Pap Pali szavait. Ettől többet senki sem tudhat.

RÓKUS: A fiúkat valaki vegye át tőlem. Az első jelszavak már a falakon vannak. Az éjjel ahány helyen csak lehetett, a meglevő plakátok mellett: „Nikola Horti patron svih Bunjevaca”, kiírtuk: „Ubica”. Most szedik le a plakátokat.

OTTMÁR: A fiatalokat most el kell hagynod. Nehogy eljusson hozzád a szimat. A gép nagyon fontos. Egy jó röpirat, amely végre megmondja az igazat, a tömegek szemében nagyon sokat jelent. Mostanában ne nagyon menj ki, minél kevesebb elvtárssal találkozz. Te csak a sokszorosítóval törődj.

RÓKUS: Ne félj, nem zajos gép ez. Meg van egy trükköm is. Glicerines masszával vonom be a matricát. Akkor teljesen zajtalanul megy. Igaz, lassúbb munka, de biztonságosabb.

OTTMÁR: Hacsak lehet, éjjel dolgozz. A doktor egészségügyi tanfolyamot indított, Magda gyűjti a ruhákat meg a gyógyszert. Azt hiszem, a következő lépésünk a szabotázs. Majd leszoktatjuk a fasisz-

Lola arca.

Viktória arca.

Teljes kép. A nők szerepelnek, a férfiak mosolyogva nézik.

tákat arról, hogy itt jól érezzék magukat.

LOLA: Három rövid, egy hosszú. Majd még egyszer. Ez lesz a jel. Ez én vagyok, jó?

VIKTÓRIA: Szabadon bejöhetsz, a barátnőm vagy. Rád senki sem fog gyanakodni. Majd néhányszor látványosan egymás nyakába borulunk itt az ajtó előtt. Ruhákról beszélünk, meg arról, hogy híztál-e vagy soványodtál. Ez hatásos kamuflázs.

LOLA: Jól nézel ma ki, drágám.
VIKTÓRIA: Milyen arckrémet használtál? Egész kisimult az arcod.

OTTMÁR: Gyerünk, mert a lányok éjjelig folytatják. A végén még pletykázni is fognak.

VIKTÓRIA: Mintha ti különbe lennétek.

OTTMÁR: Jól van, jól van. A nők egyenjogúságáról engem még Bebel meggyőzött.

RÓKUS: Engem egy sokkal komolyabb teoretikus, egy bizonyos Viktória kényszerít rá, hogy folyamatosan és előre is elismerjem a nők összes jogait. Attól félek, nemsokára a férfiak jogaiért kell harcolnunk.

OTTMÁR: Csak sikerüljön befejeznünk előbb ezt a harcot.

RÓKUS: Vigyázzatok magatokra. Ottmár, légy óvatosabb.

OTTMÁR: Sose félts engem. Csálánba nem üt a mennykő.

RÓKUS: Ne hamarkodj el egy lépést sem.

OTTMÁR: Ti is vigyázzatok!

LOLA: Mi az ajtónál kezdjük.

A férfiak megölelik egymást.

Viktória feltárja az ajtót, majd ott fognak szereplésbe a nők.

Rókus lemaradt. Haïkan mondja. Ottmár meghajol ünnepélyesen. Viktória becsukja mögöttük az ajtót. Rókus már az asztalhoz sietett.

A férfi az asztalhoz ül, a nő teríteni kezd.

Rókus arca.

Kettejük közelképe. Viktória is odahajolt, hogy lássa.

Rókus feléje hajol, megcsókolja.

VIKTÓRIA: Lehet. Kár, hogy már el kell mennetek, drágám.

LOLA: Mit tehetünk, kedvesem. Most rajtatok a sor. Gyertek el egy este.

VIKTÓRIA: Amint tudunk, drágám. Pá, drágám.

LOLA: Pá, kedvesem.

RÓKUS: Szervuszatok.

OTTMÁR: Üdvözetem.

RÓKUS: No, itt az első fontos anyag.

VIKTÓRIA: Most akarsz hozzáfogni?

RÓKUS: Csak elolvasom.

VIKTÓRIA: Olvasd föl nekem. Addig az asztalra rakom a vacsorát. Jó?

RÓKUS: Ha van vacsora, akkor jó.

VIKTÓRIA: Mindig vicces kedvedben vagy.

RÓKUS: A Jugoszláv Kommunista Párt Vojvodinai Bizottságának felhívása.

VIKTÓRIA: Vigyázz, ne olyan hangosan.

RÓKUS: Lehet ezt halkán olvasni? Ordítani kell, hogy egész Szabadka meghallja. Az egész Bácska. A világ. Van, aki szembeszáll a hódítókkal. Van, aki nem húzza be alázatosan a fülét-farkát. Van, aki nem fél a csizmás uraktól. Ezt nem szabad halkán olvasni.

VIKTÓRIA: Azért csak olvasd halkán. Majd belül ordítjuk, jó?

Rókus arca, mikor olvasni kezd.

RÓKUS: Igazad van. Mint mindig. És még én oktattam Ottmárt az elővigyázatosságra. „Vojvodina népei! Németország, Olaszország, Magyarország és Bulgária imperialista rablói vadul rávetették magukat Jugoszláviára és földarabolták az országot. Mindegyikük lekanyarított magának egy részt az ország véres testéből... Vadállati öldöklés és gyilkolás, ártatlan gyerekek, asszonyok és öregek fölakasztása, teljes falvak fölégetése, több tízezer dolgozó paraszttelep földjének elrablása, a szerbek és a zsidók kifosztása, a zsidók közép-kori módszerekkel való megkínzása — ez a jelenlegi imperialista háború valósága.”

Teljes kép.

VIKTÓRIA: Halkabban.

RÓKUS: Ha magamban olvasom, ez a szöveg akkor is kiabál. Hallgasd csak: „Vajdasági szerbek! Munkások, parasztok és hazaszerető polgárok!... Ne engedjétek meg, hogy a felsorolt bűntettek a sovinizmus útjára lökjétek benneteket, és gyűlölni kezdjétek a magyarok és németek munkástömegeit, akik már csalódtak a »felszabadítóokban«, és elítélik a vadállati tetteket... Vajdasági magyarok! Ti éreztétek legjobban a nemzeti elnyomás súlyát, amelyet a szerb kapitalisták rajtatok gyakoroltak. Tudjátok jól, hogy a szerb munkások és parasztok sohasem egyeztek bele a nem szerb népek elnyomatásába... Ezért ti, magyar munkások és parasztok, nem érthettek egyet a Magyarországról érkezett grófokkal és bárókkal, akik a német imperialistákkal együtt, hódító háborúval,

vadállati módszerekkel akarják megoldani a nemzetiségi kérdést Vajdaságban. A nemzeti elnyomás elleni proletár harc zászlaja a ti kezetekbe került!"

VIKTÓRIA: Végre valaki ki-
mondja az igazat.

RÓKUS: Azért fogunk dolgozni,
hogy minél több kézbe, minél több
agyba eljusson a szó. Ezért érde-
mes kockáztatni. Ez már igazi
harc.

VIKTÓRIA: Hány nyelven van?

RÓKUS: Ez háromnyelvű. Ez a
röpirat. Pedig látod, szól a romá-
nokhoz is külön, meg a szlovákok-
hoz is és ruténekhez is. Meg kel-
lett volna szervezni, hogy azok-
nak is lefordítsák.

VIKTÓRIA: Lehet, hogy valahol
dolgoznak rajta.

RÓKUS: Igazad van. Biztosan
dolgoznak. A párt akcióba lépett
Meg fogja mutatni erejét.

17. Horgoson

BELSŐ.

ÉJJEL. LAMPAFÉNY.

Kicsi parasztház ugyancsak kicsi
tiszta szobája. A fal mellett szek-
rény, tetején birsalmák sora. A
szemközti falnál két dunyhával
takart ágy. A szélén már ott ül
Rókus, előtte áll Viktória és Ró-
kus öreg nagybátyja, aki befogad-
ta őket.

ÖREG: Itt nagyon jól fogtok
aludni, meglátjátok. A birsalmá-
kat anyó rakta be, de az illatuk
altató. A dunyha is elkel már
ilyenkor. Most már az úton sincs
az a nagy forgalom, mint a ta-
vaszban, mikor folyton jöttek a
katonák. Megnyugodott a nép, éj-

Viktória fáradt arca.

Teljes kép.

Rókus arca.

Teljes kép.

Az öreg kimegy, behúzza maga után az ajtót. Viktória is az ágy szélére ül. Kettejük közelképe.

Rókus arca. Bólint.

jel alig jár valaki. Jót fogtok aludni.

VIKTÓRIA: Nagyon szépen köszönjük. A vacsorát is.

ÖREG: Ne köszönjétek, még meg sem érkeztek jóformán. Kinek tartogatnánk a tisztaszobát másnak, mint a rokonoknak. Csak az a baj, hogy ritkán jutunk eszükbe. Két ilyen öreg nem érdekel már senkit.

RÓKUS: Ugyan, bátyám, ne hánytorgassa. Jobb a ritka vendég.

ÖREG: Na, ezt ne mondd anyónak. Majd csak a vasárnapi ebéd után. Akkor eltűri, mert vasárnap nem mer veszekedni. Én is csak vasárnap merek tőle pénzt kérni dohányra.

VIKTÓRIA: Kutyajuk van?

RÓKUS: Nem láttad? A Burkus, engem nagyon szeret.

ÖREG: Csak az idegekre ugat, nyugodtan kimehettek tőle az udvarra. No, aludjatok! Látom, kifáradtatok nagyon. Majd holnap beszélgetünk. Jó éjszakát!

VIKTÓRIA: Jó éjszakát!

RÓKUS: Aludjanak maguk is nyugodtan, feltaláljuk mi magunkat. Nem vagyunk idegenek.

VIKTÓRIA: Hova tovább?

RÓKUS: Feküdj le, pihend ki magad.

VIKTÓRIA: Itt nem maradhatunk.

RÓKUS: Miért?

VIKTÓRIA: Elpusztítjuk őket. Öregek és tehetetlenek. Rokonaid. Itt nemsokára keresni fognak.

RÓKUS: Megyünk tovább. Én is tudom. Itt keresni fognak.

Viktória arca.

Rókus arca.

Viktória arca.

Rókus arca.

Viktória arca.

Kettejük közelképe.

Viktória nem felel, csak a fejét rázza.

Viktória újra nemet int. Tíz másodpercnyi csönd. Figyelik egymást.

Megsimogatja az arcát Rókusnak. Teljes kép. Lehúzza a cipőjét a férfinak.

VIKTÓRIA: Hova tovább?

RÓKUS: Északnak te, délnek én.

VIKTÓRIA: El akarsz válni tőlem? Egy pillanatra sem hagylok el.

RÓKUS: Azt mondták az elvtársak, hogy északra menni biztonságos. A gyűrűt itt vonják össze. Pesten elveszel a tömegben.

VIKTÓRIA: Együtt veszünk el, ha elveszünk, akár délen, akár északon. Akármelyik égtájon. De együtt.

RÓKUS: Se rokonunk arrafelé, se ismerősünk. Nincs összeköttetésünk, nincs pénzünk. Velem még gyalogolni meg rejtőzködni se nagyon érdemes. Nyugodtabb lennék, ha megpróbálnád nélkülem.

RÓKUS: Ebben a helyzetben nem szabad érzelmeskedni. Döntened kell.

RÓKUS: És ha rád bízom a döntést?

VIKTÓRIA: Elhatároztam, hogy délre megyünk.

RÓKUS: Én mindenképpen. El kell jutnom a partizánokhoz. Fegyvert akarok fogni.

VIKTÓRIA: Zentára megyünk. Megpróbálok összeköttetést találni azokkal, akiknek az illegális anyagot hordtam.

RÓKUS: Te ott maradhatsz náluk. Én megyek tovább.

VIKTÓRIA: Várj, még el se jutottunk oda. Várj!

18. *Egy vers*

BELSŐ.

ÉJJEL.

Csak Rókus arca látszik. Egészen közélről. Szem és száj. Minden pátoz nélkül, suttogva, lassan mondja a Számonkérés című versét.

Oh, te mostoha lét!
 Gyarló életek magja, te!
 Hát hiába hirdetem a harcot ellened?
 Kegyetlen szemeiddel meddig követsz még —
 E durva köntösödben?
 És oh, mondd, miért adtad rám e mogorva gúzszt,
 mellyel úgy átkötéd silány semmiségemet? —
 Megállj!
 E harc nem a tied, hisz van még fegyverem.
 Kínlódni én nem fogok.
 Miattad kevés a jog az életemhez.
 Még egyszer kérlek, add vissza szabadságomat,
 Mert enyém a jövő.
 És nincs csak egy kívánságom, se több —
 Vagy megölöm magam...

19. *Szekéren*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Az őszi dűlőúton magányos szekér halad. A paraszt mellett Rókus ül elől. A szekérdereken ül Viktória. A zörgés kissé lehalkul, mikor megszólal belső hangja.
 Viktória arca.

Teljes kép. A szekér megáll a kövesút előtt. A paraszt az ostornyéllel odamutat.

VIKTÓRIA: Az öregek találtak egy falubeli parasztembert, aki elvitt bennünket Zentára.

PARASZT: Menjünk a kövesen? Vagy tán inkább puhább a dűlőút?

RÓKUS: Tán maradjunk a földútnál.

A paraszt rásuhint a lovakra, a szekér átkocog a köveken, és hal-
kabban megy a dűlön tovább.

VIKTÓRIA: A kocsis nem kérdez-
te, miért nem megyünk a kövesen.
Azt hiszem, úgy nézhettünk ki,
Rókus is meg én is, hogy csak
ránk kellett nézni, és már semmi
magyarázatra nem volt szükség.
De félttem, gyalog még ennyire se
jutottunk volna el. Bár Rókus so-
ha nem panaszkodott egy szóval
sem.

20. *A lábtörés*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Füves tér ritka fák között. Az elő-
térben egy kiásott farönk. A téren
zavarócskázó gyerekek. Hirtelen
kiválik közülük a gyermek Rókus,
akit egy nagyobb fiú üldöz.

A film lelassul.

Rókus nekifut a rönknek, át akar-
ja ugrani. De bal lába beleakad.
Hatalmas recsenés hallatszik. Az
üldöző tanácstalanul hajol a há-
tára hemperedő, lábát elkapó Ró-
kus fölé.

21. *Zentáról is menni kell*

RELSŐ.

ÉJJEL.

Egy zentai zsellérlakás szobája.
Rókus sámlin ül, ölében négy-
éves kisgyerek forgolódik.

Viktória zoknit stoppol az asztal-
nál. A gyerek rángatja Rókus ka-
bátujját.

Rókus boldogan mosolyog.

KISGYEREK: Mesélő bácsi! Me-
sélő bácsi!

VIKTÓRIA: Téged hívnak!

RÓKUS: Hallom is, meg érzem
is. Na, mi a kívánságod?

Rókus hangja lehalkul. Viktória belső hangja hallatszik, amíg tart a Piroska és a farkas. Viktória is elmosolyodik, ha feléjük néz.

Hirtelen nyílik az ajtó, a fiatalasszony jön be rajta. Izgatott. Viktória föláll. Suttogva beszélgetnek. Kettejük közelképe.

Rókus nyugodtan mesél.
A gyerek élvezettel hallgatja.
A fiatalasszony pénzt vesz elő.

Viktória arca.

KISGYEREK: Mesélj nekem!

RÓKUS: Mit meséljek?

KISGYEREK: Mesét!

RÓKUS: No, de melyiket?

KISGYEREK: Mesét!

RÓKUS: Azt, amelyik úgy kezdődik, hogy: Hol volt, hol nem volt?

KISGYEREK: Azt! Azt!

RÓKUS: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kislány...

VIKTÓRIA: Tíz napig egy pincében voltunk Zentán. De egy napon olyan érzésem támadt, hogy abból a pincéből el kell menni, mert ottpusztulunk mindketten. Ősz Szabó Erzsébet elvitt bennünket egy házaspárhoz. Egy nagy ház cselédlakásában éltek, a gazda pedig nem tartózkodott otthon. Az udvarban sok jószágot tartottak, lovakat is, ezt mind ők látták el. Fiatal házaspár volt, magyarok, négyéves kisfiuk volt. Ez a gyerek nevezte el Rókust mesélő bácsinak...

FIATALASSZONY: Az elvtársak üzenik, itt is megkezdődtek a le-tartóztatások. Már azt az embert is elfogták, akié a pince volt. A lakását feldúlták a csendőőrök.

VIKTÓRIA: Ne idegeskedjen, mi elmegyünk.

FIATALASSZONY: Az elvtársak pénzt küldtek. Hogy elutazhassanak.

VIKTÓRIA: Ne féljen, nem tudják meg soha, hogy itt voltunk. Mi nem mondjuk meg senkinek.

Rókus arca.

Viktória arca.

Rókus arca.

22. Vonaton

BELSŐ.

NAPPAL.

A Zenta—Újvidék között közlekedő vonat fapadján ülnek Rókus és Viktória. Körülöttük kofák, tele piaci kosarak mindenütt.

Belső hang.

RÓKUS: A gonosz farkas újra jelentkezett.

VIKTÓRIA: Hova tovább? Most hova tovább?

RÓKUS: Megyünk Újvidékre. Dobjanak át bennünket a Dunán. Ott legalább lőnek a farkasra.

VIKTÓRIA: A fiatalasszonytól egy fekete kendőt kértem, bekötöttem a fejem, s mikor elbúcsúztunk, kiementünk az állomásra. Mire vonatindulás előtt kiértünk, már sok nép tolongott ott, és a csendőrök egy-néhány embert — biztosan ezek is elvtársak voltak — megláncolva, ugyanazon a vonaton szállítottak. Mindenki velük volt elfoglalva. Ez volt a szomorú szerencsénk. Őket nézték, körülöttük sürgölődtek. Még a kalauzokat is ők foglalkoztatták. Tanácstalanul néztem Rókusra, attól is féltettem, hogy beálljon partizánnak. De nem is volt választásunk. Igaza volt. Erre készültünk mindnyájan.

23. A szükségyszerűségről

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Az újvidéki valamikori külváros, a röptér kis utcája. Az egyik ház padláslyukából hatalmas zászlórúd meredezik, rajta horogkeresztes zászló. A ház előtt mintegy har-

mincméternyire megáll Rókus és Viktória.

Kettejük közelképe.

RÓKUS: Nem is álmodtunk róla, most mégis e zászló alá vonulunk.

VIKTÓRIA: Biztos vagy benne, hogy ő az?

RÓKUS: Ki más lenne bolond ilyen zászlót kitenni.

VIKTÓRIA: Szép kis unokatestvér, mondhatom.

RÓKUS: Amíg nála vagyunk, senki sem kérdi, mit keresünk és kik vagyunk.

VIKTÓRIA: Nem félsz a sógortól?

RÓKUS: Nem. Ő német, és ennek alapján lett nemzetiszocialista. Én munkás vagyok, és ennek alapján lettem kommunista. Eladta magát a tőkéseknek, anélkül, hogy tudná, de úgy érzi: odakötik az érdekei. Egyelőre nem sok haszna volt belőle. E zászlón kívül, ami jó nagy és ijesztően tarka. Én kiktartottam az osztályom mellett. Egyelőre nekem sincs sok hasznom belőle. De a harc szükségserűen megindult. És az is szükség-szerű, hogy kinek kell győzni. Nekem. Csak azt nem tudom még, hogy milyen hosszan kell gyalognom a győzelemig... De gyere, bemegyünk, mert még valaki azt hiszi, hogy megtetszett ez a zászló, azért bámuljuk.

24. Az összekötő

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Újvidék belső tere. Viktória sétál körbe a téren. Belső hang.

VIKTÓRIA: A német sógor meg az unokatestvér szépen fogadtak bennünket. Azt mondtuk, Újvidék-

Viktória arca fölragyog, mikor maga előtt tíz-tizenkét méternyi-re fölfedez egy sötét ruhába öltözött nőt. Körülnéz, de nem lát semmi gyanúsát, a nő után siet, és utol is éri.

Kettejük mellképe.

A nő zavarba jön, elsietne, de Viktória elkapja a karját.

Távolról. Viktória egy pillanatra lemarad, nézelődik, de aztán ismét Gordana után iramodik. Az beugrik egy Zmaj utcai kapun. A kapualjban éri utol a lihegő Viktória.

Gordana arca. Mérges, idegesen nézelődik.

re jöttünk munkát keresni. Rókust otthagya, azonnal mentem is a városba. Az ismert házban azonban senkit sem találtam. Vaktában jártam az utcákat. Találkoznom kell valakivel, és addig mentem, hogy találkoztam is Gordánával.

VIKTÓRIA: (suttogva) Gordana! Gordana!

VIKTÓRIA: Szükségem van rád, nincs más összeköttetésem az elvtársakkal.

GORDANA: Követnek, hagyj békén!

VIKTÓRIA: Ne hagyj cserben. Itt van Rókus is.

GORDANA: Hol van?

VIKTÓRIA: Itt van Újvidéken. A csendőrség üldöz bennünket.

GORDANA: Engem is. Ha rám ragadsz, te is gyanús leszel.

VIKTÓRIA: Te vagy az egyetlen lehetőségünk a kapcsolat felvételére. Nekem nincs másik lehetőségem. Te vagy az utolsó.

GORDANA: Mit akarsz?

VIKTÓRIA: Küldjete át bennünket a Dunán. Rókus harcolni akar.

GORDANA: Van rá engedélye?

Viktória arca.

VIKTÓRIA: Milyen engedély? A csendőrségtől? Ha nem megyünk át a Szerémségbe, itt megölnek bennünket.

Gordana arca.

GORDANA: Azt hiszed, mindenki átmehet? Én is szeretnék már ott lenni. A párt iderendelt.

A kapualj teljes képe.

VIKTÓRIA: Tedd meg nekem, Góció, a kedvemért. Rókusért küzdök, hidd el. Azt mondta, ha meg is hal, de legalább fegyverrel a kezében haljon meg.

A kapualj teljes képe.

GORDANA: Megvan annak a megszokott útja, ki mehet át.

Gordana arca.

VIKTÓRIA: Nem maradhatunk a Bácskában. Ha nem megyünk át, előbb-utóbb elkapnak bennünket. Tán ér annyit Rókus a mozgalomnak, hogy te is tégy érte valamit.

Gordana arca.

GORDANA: Na, jó. Legyetek holnap este a Futaki út és a Subotička utca sarkán, pontosan este nyolckor. Egy micisapkás elvtárs jön értetek. Majd az elvisz benneteket.

Viktória arca felragyog.

VIKTÓRIA: Átmegyünk Szerémségbe?

A kapualj képe.

GORDANA: Majd találunk valami megoldást. Biztos lehetsz benne.

25. A búcsúlevél

BELSŐ.

Simokovich búcsúlevelének képe.

Az ő hangja olvassa fel.

RÓKUS: 1941. november 18-án délután 4. Szerettelek benneteket, az utolsó percem is a tiétek. Kedves mama, ne haragudjon rám, én jót akartam. Bűnösnek érzem magam magával úgy, mint Vitussal szemben, mindenem, amim van, szeretetem, ingóságom Vitusnak ha-

gyom. Édes Vituskám, utolsó gondolatom hozzád száll, sóhajom tiéd.

26. *Nem sikerült találkozás*

KÜLSŐ.

ESTE.

A Futaki út és a Subotička utca sarkán. Kevés a járókelő. Rókus és Viktória lassan közelednek. Viktória idegesen hátraforog időnként.

RÓKUS: Ne forogj. Annál gyanúsabb az ember, minél jobban nézelődik.

VIKTÓRIA: Olyan rossz érzés fogott el.

RÓKUS: Ideges vagy. Majd elmúlik.

VIKTÓRIA: Megvan már nyolc óra?

RÓKUS: Éppen nyolc óra. Mi pontosan érkeztünk, mint a halál.

VIKTÓRIA: Jaj, ne viccelj ilyen sötéten, légy szíves.

Megállnak a sarkon, de csak egy idegen ember megy el mellettük.

RÓKUS: Tegyük még egy sétát a Futaki úton. Jobb lesz, mint álldogálni.

Továbbindulnak.

VIKTÓRIA: Nem vagy fáradt?

RÓKUS: Mit számít az. Menni kell tovább.

VIKTÓRIA: Már itt kellene lennie az összekötőnek.

RÓKUS: Majd megjön.

Megfordulnak, és újra a sarok felé tartanak.

VIKTÓRIA: Mi lesz, ha nem jön? Hova tovább?

RÓKUS: Gyalogolunk. Megadni nem fogjuk magunkat.

VIKTÓRIA: Kár volt azt mondani a német sógornak, hogy ma elutazunk. Visszamehettünk volna hozzá.

RÓKUS: Meddig ülünk a zászlaja alatt?

Megállnak. Rókus lehajol, mintha a cipőfűzőjét igazítaná. Egy sötét ruhás civil áll a sarkon.

De mielőtt Viktória válaszolhatna, az ismeretlen pisztolyt ránt, de nem felénk, a Subotička utca belseje felé rohan.

RÓKUS: Ismered?

ISMERETLEN: Állj! A törvény nevében!

Lövések dördülnek, gyors egymásutánban. Egy személyautó fékez le a sarkon, detektívek ugrálnak ki belőle. Több civil rohan rémülten az utcán. Rókusék is futnak a város felé.

Viktória nem siet el mellőle, Rókus kézzel is tereli.

VIKTÓRIA: Gyere erre! Siess!

RÓKUS: Fuss előre, a katedrálisnál találkozunk.

RÓKUS: Menj csak, menj!

VIKTÓRIA: Majd együtt.

RÓKUS: Biztonságosabb, ha egyedül megy az ember. Eredj, eredj, ha mondom!

27. A libitörés

KÜLSŐ.

NAPPAL.

A 4. jelenet ismétlése. Most a kezdetől fogva lassítva. Halvány kópia, mintha sokszor lepörgtetett filmet látnánk. Fűves tér ritka fák között. Az előtérben kiásott farönk. A téren zavarócskázó gyerekek. Hirtelen kiválik közülük a gyermek Rókus. Egy nagyobb fiú üldözi. A fiú szája egészen közelről. Részlet az ordító szájról, nem hallani, mit ordít, groteszk hang, üvöltés hallatszik. Rókus át akar ugrani a rönkön, de bal lába beleakad, néma csönd lesz, míg a levegőben a hátára fordul. Mikor a hátára hemperedik, a kamera közelképbe hozza a gyermek Rókus

arcát. A fájdalomtól tágra nyílik a szeme, arca eltorzul. A kép ki-merevedik, hat másodpercig áll. Zene nélkül. Csönd.

28. *Újra a kukoricásokban*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Két tollaskalapos csendőr lovagol el a kamera előtt. Leszedett kukoricaföldön vagyunk. A lovasok a szárkúpok között haladnak el. Mikor mintegy hatvanméternyire vannak, az egyik szárkúpon megmozdul a nekitámasztott kéve, Rókus bújik elő.

Rókus a csendőrök után néz, aztán lehajol, kisegíti a szárkúp bel-sejéből Viktóriát.

Rókus keserűen elmosolyodik.

Viktória fészülködik.

Ezen még Viktória is elmosolyodik.

Az arca.

Rókus arca.

RÓKUS: Mind hidegebb lesz. Nem elég már a kabát.

VIKTÓRIA: Elmentek?

RÓKUS: El. Te nem fáztál az éjjel?

VIKTÓRIA: Nem.

RÓKUS: Éhes sem voltál?

VIKTÓRIA: Nem.

RÓKUS: Akkor biztosan az én gyomrom korgott. Először azt hittem, a londoni rádió szólalt meg. De rá kellett jönnöm, a saját hasam ad le S. O. S. jeleket.

VIKTÓRIA: Sütünk kukoricát.

RÓKUS: Valamikor nagyon szerettem. De nem ilyen mennyiségben. Ha még egypár napig azt eszünk, úgy fogsz szólítani: Rok-rok-rok-rókus.

VIKTÓRIA: Jobb ez is, nint a börtönkoszt.

RÓKUS: Én se vágyok rá. De azt se lehet, hogy mosdani se tudunk, a ruha leszakad rólunk, a tüdönk

Kettejük képe.

Megölelik egymást.

29. *Akaszttak balladája*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Glid Nándor alkotása, az Akaszttak balladája Szabadkán. A kamera először messzebről mutatja meg, majd közeledik hozzá, körüljárja. Belső hang.

30. *A tanyán*

KÜLSŐ.

NAPPAL.

Még talpon álló kukoricáson keresztül jönnek Rókus és Viktória.

hörög, mint a kovácsfújtató az őszi ködöktől.

VIKTÓRIA: Hova tovább?

RÓKUS: Bemegyünk a kishegyesi bátyám tanyájára.

VIKTÓRIA: És ha ott is keresnek?

RÓKUS: Mindenütt keresnek. De az is szegény ember, vigyáz majd ránk. A szegénység legnagyobb öröme az összetartás. Megosztja velünk az utolsó cső kukoricáját is. Majd meglátod. De ha van lisztje, lehet, hogy mákos gubát eszünk!

VIKTÓRIA: Mind jobban félek.

RÓKUS: Kis vészmadár. Mondtam már, hogy mi fogunk győzni, ez nem kérdéses. Majd meglátod.

VIKTÓRIA: Sokszor elnézegetem ezt a szobrot, Glid Nándor szobrász csinálta az ő emlékükre. Akaszttak balladája, ez a neve. Nekem olyan, mintha csontokat akaszttak volna egymásra. Összekapaszkodnak ezek a csontok, egymásba fonódnak, fogják egymást. Nem tudom, mennyire értik meg ebből a fiatalok, kik voltak Rókusék, mit csináltak, miért harcoltak. Hogy milyen emberek is voltak.

A ragyogó napsütésben látszik meg igazán, hogy milyen nyúzottak. A férfi borostás, nadrágja szakadt, az asszony gyűrött, sápadt. Nem beszélgetnek, hús másodpercig, amíg kiérnek a kukoricásból a tanya szélére, csak lépteik és a levelek surrogása hallatszik. Rókus nagybátyja éppen a vályúba önt vizet, mikor kiérnek a kukoricásból. Eléjük szalad.

Tanácsstalanul megáll előttük, Rókus kezét nyújt neki.

A rokon befelé invitálja őket.

Lassan haladnak befelé. A tanya-udvaron csirkék és kacsák. A kutyák megszagolja őket.

Rókus arca.

ROKON: Rókus! Jaj, hogy néztek ki.

RÓKUS: Kerestek?

ROKON: Voltak itt a csendőrök. Fölmásztak még a padlásra is.

VIKTÓRIA: Megyünk mi tovább, csak megmosdunk. Rókus megborotválkozik.

ROKON: Tán csak nem jönnek minden áldott nap. Gyertek be, ilyen fáradtan nem mehettek tovább.

RÓKUS: Ha jól számolom, október 15-e elmúlt már.

ROKON: Már három napja.

RÓKUS: Akkor több mint egy hónapja úton vagyunk. De azért nem vagyunk túlságosan fáradtak, igaz, Vitus?

VIKTÓRIA: Ha megpihenünk, megyünk tovább.

ROKON: De hova mentek? Hova siettek?

RÓKUS: Megbeszéltük Vitussal, hogy mi a győzelemig megyünk. Bebizonyítjuk, hogy gyalog is el lehet érni, mint a mesékben tündérországot. Mire elkopik a hetedik vasbocskor, addigra odaérünk...

31. Koszorúzási ünnepség Szabadkán

KÜLSŐ.

NAPPAL.

A november 18-i koszorúzási ünnepség képei. A sorba állt ifjúsági kórus énekel. A zenekar a háttérben készülődik. A tömeg állandóan hullámszik. A koszorúkat vivő fiatalokat ünnepi ruhába öltözött emberek követik.

Belső hang.

VIKTÓRIA: Minden évben kijövünk ide a térre november 18-án. Rókusnak igaza lett. A szükség-szerűség, ahogy magyarázta nekem, nagy erő. Kijövök ide, hogy emlékezzem. Akkor tudtam meg, hogy Rókust felakasztották, mikor a látogatóba jött nővérén megláttam a gyászruhát. Nem szólt ő se semmit, csak hullottak a könnyei. „Meghalt?”, kérdeztem. Ő bólintott, és akkor sírtunk. Rókus búcsúlevelet írt nekem, de a nővére nem hozhatta be a börtönbe. Csak 1945-ben, mikor a koncentrációs táborból hazajöttem, akkor kaptam kézhez a kusza, elfolyó sorokat.

32. Elfogatásuk

BELSO.

NAPPAL.

A kishegyvesi tanya tisztaszobája. Majdnem teljesen ugyanolyan, mint a horgosi házé volt. Rókus olvas egy régi újságot, Viktória varr. Az ablakon át ömlik be a napfény. Csönd van. S akkor hirtelen lábdobogás hallatszik. Kiáltások.

Viktória riadtan ugrik fel, az ablakhoz rohanna, de Rókus meg-

HANGOK: Hátsó falhoz! Kiskapuhoz állj! Örmester, az ablakhoz!

fogja a kezét. Nyugodtan beszél hozzá, megsimogatja.

Az ablakon először kirajzolódik, majd a függönyök közt be is nyúl egy puskacső.

Rókus kezébe veszi a nő arcát. Megsimogatja. Viktória sírni kezd.

Az ajtót berúgják a csendőrök, először egy ugrik be, majd az ajtó másik felére még egy.

Rókusék némán állnak.

A fiatalabbik csendőr bilincseket rak a foglyok kezére.

A csendőrök nevetnek. Rókus és Viktória némán állnak.

33. Séta a mai Szabadkán

KÜLSŐ.
NAPPAL.

Balázsevecs Viktória, 63 éves nyugdíjas sétál Szabadkán. Nézegeti a kirakatokat, az új házakat. Saját hangján mondja el.

RÓKUS: Véget ért a vándorlásunk.

VIKTÓRIA: Mi lesz velünk?

RÓKUS: Egyedül több esélyed lett volna. Mondtam.

HANG: Ne mozduljatok! Vagy lövők!

RÓKUS: Tarts ki, legyél bátor.

VIKTÓRIA: Miért nem sikerült... miért?...

RÓKUS: Most már mindegy. Nehéz harc lesz. Majd rád gondolok, ha nagyon fáj...

CSENDŐR: Föl a kezekkel!

CSENDŐR: Előlünk a föld alá bújhattatok volna, ott is megtalálunk benneteket. Bilincset!

CSENDŐR: Előlünk egy jómadár se szökik meg! Ellenünk akartatok harcot kezdeni? Hát most majd harcolunk.

VIKTÓRIA: Amikor megismertem, Rókus Szabadkán lakott. Cikket írt a *Hídnak*, előadásokat tar-

tott a munkásotthonban. Barna kajla kalappal a fején, könyvvvel a hóna alatt, így bicegett az utcákon fáradhatatlanul. Ő volt az, akit meg lehetett mindenre kérni, aki mindenkinek mindent megtett. Markáns, sötét bőrű, rekedtes hangú, de nagyon kiegyensúlyozott, nyugodt ember volt. Szelíd szemű. A szemei, hát azok szinte külön éltek, mintha semmi közük sem lenne ahhoz a markáns archoz. Nagyon becsületes, megfontolt, nyugodt embernek tartottam, s az is volt.

A SZEMTANŰ FELJEGYZÉSEI

SAFFER PÁL

Szótárt, jegyzetet készíteni, kommentárt írni általában csak a tudományos szövegekhez szokás.

Az emberek természetesnek tartják, hogy a szépirodalmi szöveget szótár nélkül is megértik és úgy értelmezik, ahogy nekik tetszik.

Amikor elolvastam Gobby Fehér Gyula drámáját, mégis úgy döntöttem, hogy megkísérlem kommentálni.

Úgy érzem, ezt a szöveget mégsem lehet egészen szabadon értelmezni. Az itt leírt események, fogalmak jelentését csak akkor lehet megközelítően felfogni, ha figyelembe vesszük az időt, a múltat és a jelent, és keressük az összefüggést a kettő között.

Mert negyven-egynéhány esztendő alatt, amennyi a drámabeli történés időpontja óta eltelt, nagyot változott erre mifelénk (és nemcsak mifelénk) a világ és vele együtt a szavak sorsa.

Vegyük a dráma témájának alapfogalmát:

A forradalom szó akkoriban kimondhatatlan volt. Hallatára a burzsoá izzadni kezdett, a rendőr a sábjába fújt, a katona pisztolyt rántott.

Manapság a forradalom szó szalonképes lett, mint az afrikai néger maszkok, vagy a dél-amerikai indián szárított emberfejek. Hirtelenében vagy húsz divatos forradalmat tudnék felsorolni.

A forradalmár szó is valamiféle rémet jelentett. Simokovich Rókus forradalmár volt, és a fogalom akkori értelmezésének megfelelően akasztófán végezte.

A mai forradalmárok, a fogalom mai értelmezésének megfelelően, a róla szóló drámát, meleg szobában, párnázott székekben olvassák.

Látszólag óriási a változás. Valójában semmi a fogalom lényegét illetően.

A forradalom negyven év előtti értelmezését és mai értelmezését egyaránt a polgárság termelte ki.

Azt talán mondanom sem kell, hogy a fogalom valódi tartalmát sem a valamikori, sem a mai értelmezés nem ragadja meg.

Teljes ragyogásában azt csak a Simokovich Rókusok álmai ragadhatják meg, ideig-óráig, amíg a kötél vagy a korrupció ki nem oltja őket.

A GYALOGLÁS

A mai gépesített világban az emberek általában kétféleképpen fogják fel a gyaloglást:

Az idősebbek, az orvos tanácsára, szentül hiszik, hogy ez a leghatásosabb orvosság az öregségnek nevezett betegség ellen; a fiatalabbak pedig, akik nyaranta, batyuval a hátukon járják az utakat, úgy érzik, hogy ez a kaland, a világ és az ember megismerésének kalandja.

A gyaloglás lényegéhez ezek a fiatalok állnak közelebb.

Hogy ezt megérthessük, meg kell fogalmaznunk, hogy mi volt a gyaloglás valamikor, mondjuk ötven évvel ezelőtt, amikor az E5-ös aszfaltút helyett Szabadkától Újvidékig egy ócska, poros, gidres-gödörös kövesút vezetett.

A mai gyaloglás azonban úgy viszonyul az akkori gyalogláshoz, mint mondjuk a mai társadalmi valóságunk egy dél-amerikai banánköztársaság társadalmi valóságához.

Autó erre felé alig volt akkoriban. A rossz utakon használhatatlan, felesleges szerszám. Csak kérdésre való.

A vonatokon többnyire az urak utaztak. A szegények csak bandában, ha messze mentek dolgozni, vagy a városba ügyvédhez. A mozdulatlanság alapállapot volt. A mozgás nemkívánatos és gyanús valami. Úgy, mint manapság Dél-Amerikában.

A feketesi első pártsejt tagja, Fekete István mesélte egyszer, hogy a háború előtt, pártfeladattal, gyakran kellett Verbászra, Szenttamásra mennie. Én elég maflán megkérdeztem, hogy hogyan ment. Vállat vont, és csak ennyit mondott:

— Hogyan mentem volna!? Gyalog, éjszaka a szántásokon át, hogy ne találkozzak senkivel.

A mozgás korlátozása a primitív elnyomás egyik alapvető eszköze.

Hogy a közlekedés maga a forradalom, azt még az olyan buta csendőrszim is felfogja, mint amilyen a Horthy-uralom volt. Első dolguk

volt lehetetlenné tenni vagy szigorúan ellenőrizni minden közlekedési lehetőséget — kivéve a gyaloglást.

Azt már nem fogták fel, hogy számukra a gyaloglás a legveszélyesebb.

Az igazi forradalom nem járhat se autón, se vonaton. Az igazi forradalom feltétlenül gyalog jár. Mert ember az emberhez, testközelbe és lélekközelbe csak gyalog juthat el.

Egyszóval a gyaloglás a forradalom egyik legfontosabb kelléke:

akkor is, amikor orvos javasolja a forradalmárnak, hogy általa meghosszabbítsa hasznos életét;

akkor is, amikor a lelkiismerete javasolja az üldözött forradalmárnak, hogy eljusson a másik emberhez és közölje vele a szabadság szép titkát, amit megismert.

SZÉNA-SZALMA

Valamikor egy dokumentumfilmet készítettem a szabadkai Sárgaházról és abban Balázsevecs Viktória meséli, hogyan tudta meg a szabadkai munkásmozgalom nagyjának, Matko Vukovićnak a halálát:

„Engem kivezettek és ebben a szobában... itt a szoba közepén fektült a szalmán Matko Vuković...”

Akkoriban én a ténymegállapításra, Matko Vuković, nevére, a helymegállapításra és hasonlókra figyeltem.

A szó, amely ebben a Balázsevecs-nyilatkozatban teljesen elkerülte a figyelmemet, a szalma volt.

Mint a gyaloglás, a szalma is valamiképpen jelképe volt annak a kornak.

A megengedhető és elérhető puhaság foka.

Jószágnak is béresnek is szalma volt a fekhelye.

A gazda csak annyival volt fölöttük, hogy a szalmát zsákba tömte.

A szabadkai Sárgaházban is szalmán háltak a foglyok.

A halott Matko Vuković a szalmán egy rezsím viszonyulását jelképezi mindenhez, ami haladó, ami munka és munkás.

Vagyis a megvetés, amelyet legtökéletesebben a régi katonanekdota fejez ki, amely szerint a buta paraszt bakának, aki azt sem tudja, melyik a jobb lába, melyik a bal, hogy megtanuljon menetelni, az egyik lábára szénát, a másikra szalmát kötöttek.

És a vezényszó úgy hangzott, hogy: széna-szalma, széna-szalma... egy-kettő!

Ez is visszhangzik az idők távlatából.

MÉG EGYSZER A KAPCSOLATRÓL

„... Miután Szabadkán megszűnt a pártanyag sokszorosítása, Újvidékről kellett hozni...”

(Balázsevecs Viktória a drámában)

Akkoriban vállaltam én is sokszorosítást. Wohl Lola volt az összekötő. Tőle kaptam a sokszorosítanivalót, és neki adtam át a kész anyagot.

Abban az időben nagyon lelkesedtem a nyomtatásért. Próbáltam fából betűket faragni és betűt önteni.

Ma, a fénymásoló és egyéb, valamikor elképzelhetetlen sokszorosítási eljárások korában ez a lelkesedés gyerekesnek és nevetségesnek látszik.

Sokszor csodálkozunk, hogy azokon a dél-amerikai vagy afrikai térségeken akármilyen jöttment nyilvánvaló hazugságok címén uralkodik;

hogy azokon a térségeken nyilvánvaló dolgok olyan nehezen jutnak el az emberek tudatáig, hogy az emberek a dolgok való lényegét olyan nehezen ismerik fel;

hogy — politikai szótárral élve — „a tömegek olyan lassan forradalmasodnak”.

Itt az egyik magyarázat. A szegénység betűket álmodik. A szegénység információhiányt is jelent. Az írógép, a papír, a sokszorosító eljárással nagy dolog, és a papírkereskedéseket ellenőrzik.

Ha nincs információd a másik emberről, elhiszed róla, hogy ellenség, mert más nyelven beszél.

Ha nincs információd a világról, elhiszed, hogy a nyomorúság, ami-ben élsz, az egyetlen lehetséges világ...

Tehát ne csodálkozzunk Dél-Amerikán.

Nem vagyunk tőle messze.

Negyven-egynéhány éve még itt is „Dél-Amerika” volt.

MIT ÉR A FORRADALOM, HA ÉLVE MARAD?

Nem azokat a polgári baromságokat akarom ismételni, hogy „a forradalom felfalja a saját gyermekeit”.

A forradalom nem vérszomjas. Vagy ha igen, akkor nem forradalom, hanem valami más.

Mégis, olvasva a drámában a neveket, túlélőket és nem túlélőket, más okból és más módon teszem fel a kérdést.

Mit ér a forradalmár, ha élve marad?

A forradalom álom, megálmodott szabadság, és, mint minden álom, teljes és maradéktalan.

A valóság sohasem felelhet meg az álomnak. Az álom bepiszkolódik a valóság érintésétől.

Az álmodó, a forradalmár is megkopik a mindennapok küzdelmében.

Tiszta csak az maradhat, aki nem öregszik meg, akinek nem valósulnak meg az álmai.

Ne higgyetek a bölcseknek. (Ők is azért lettek bölcsek, mert megaludtak.) A hosszú élet nem gazdagít, inkább kifoszt, gerincet tör, lealjasít és bemocskol.

Ezért is olyan jószágosak az öregek. Tudatában vannak, hogy árulás már maga az a tény is, hogy életben maradtak.

Tudják, hogy eladták az álmaikat, hogy bemocskolódtak, és így próbálják magukat megváltani.

De ne higgyetek a drámaíróknak se, akik forradalmárokat énekelnek és forradalmárokat siratnak.

Nem hiszem, hogy az elesett forradalmárokat siratni kell.

Inkább hiszem, hogy irigyelni kell őket.

FÉLELEM ÉS AGGÓDÁS

„VIKTÓRIA: ... hiszen úgy fogadtuk meg, hogy az életünk árán is teljesítjük a kötelességünket, nekem mégis rögtön az jutott eszembe: mi van Rókussal...”

A különbséget félelem és aggodalom között nem nehéz meghatározni. Félni attól szokott az ember, ami személyét fenyegeti. Aggódni viszont igencsak azért szokott, akit szeret.

Sokkal nehezebb eldönteni, hogy a kettő közül melyik az elviselhetetlenebb.

Szerintem az aggodás.

A félelemnek van kezdete és vége. Az aggodásnak csak kezdete van. Fájdalom vagy lelkiismeret-furdalás alakjában tovább él akkor is, amikor már nincs kiért aggódni...

Ezért, aki forradalmár akar lenni, annak jobb, ha nincs senkije, akit szeret, akiért aggódik — akivel zsarolhatják.

Ha viszont nincs senkije, akkor nem lehet forradalmár — legfeljebb magányos farkas.

Forradalmár csak az lehet, aki sokakat szeret és akit sokan szeretnek.

Feltéve, hogy a forradalom erkölcsi alapindítékának a szeretetet tekintjük: a legtisztább, legnemesebb szeretetet.

Ez tehát az a pont, ahol a forradalmár a legsebezhetőbb.

Könnyű hősnek lenni, ha csak magadat áldozod.

De mi lesz, ha választanod kell azok közül, akiket szeretsz és akik téged szeretnek? ...

Ettől egyébként még nem menekült meg senki.

A FORRADALOM SZÁMVEVŐI

Többször megfigyeltem, hogy a számok emberei, egyszerű, egyenesen gondolkodó hivatalnokok, ha egy kivételes egyéniség közelébe és hatása alá kerülnek, egyszerűen rájönnek, hogy a számtan se csak egzakt tudomány.

Rájönnek, hogy számolni sokféleképpen lehet, a számokat sokféle szempontból lehet csoportosítani, tehát az a számtan, az a logika, amit ők tanultak az iskolában, nem szent és sérthetetlen.

Mivel azonban nekik valamilyen számtanra, valamilyen szabályokra vagy akár csak szilárd pontokra feltétlenül szükségük van, ezek az emberek új számtant tanulnak, vagy — teremtenek maguknak.

Az új számtanra ugyanolyan hittel esküsznek, ahogyan a régre esküdtek, és ugyanolyan következetesen alkalmazzák, mint azelőtt a régít.

Ezt valahogy úgy fogalmaznám meg, hogy az új felismerésektől az ő szívük is akkora lesz, mint a forradalmaré — mint az énekesmadaré —, csak nincs hangjuk, és nem tudnak megtanulni énekelni.

A forradalmi ihlet, a dialektikus szárnyalás hiányát ezek az emberek rendszerint elképesztő munkamennyiséggel, áldozatkészséggel, önmagukkal és másokkal szemben gyakorolt aszketikus szigorral helyettesítik.

Ilyen emberek nélkül sohasem jelenhetett volna meg a *Híd*.

Ilyen emberek sorvadtak később, heteken, hónapokon át a föld alatti nyomdákban, panasz nélkül, zokszó nélkül.

Nem jó a cím. Nem számvevői, napszámosai voltak ezek a forradalomnak.

A NAGY JÁTÉK

A fiúk szokása, hogy valami izgatót, lelkesítőt játsszanak: háborút, vadászatot, expedíciót — ami valami új és ismeretlen felé visz. (Valószínűleg a lányok életében is van ilyesmi. Játékaikból ítélve az ő nagy gyerekléményük a szeretet, a gondoskodás felfedezése.)

Ezek a bátorság és a nyitott szem játéka.

Ettől emberesedik a gyerek.

A folyóirat, a *Híd*, Simokovichéknak abban az időben és azok között a körülmények között ugyanilyen játék lehetett.

A felnőtt fiúk nagy szellemi expedíciója a titokzatos ismeretlen felé,

amelynek ködéből azonban valami elképesztő és szinte felfoghatatlan szépség rajzolódik ki, amit ők úgy hívtak magukban (hangosan ki sem merték mondani), hogy világforradalom.

Ennek a játéknak az intenzitása attól függ, hogy a játszóknak mennyire tudnak gyerekek (olvasd: őszinték) maradni.

Simokovich Rókusnak és Mayer Ottmárnak ez maradéktalanul sikerült...

OTTMÁR ÉS LOLA

A népfelszabadító háború győzelmes befejezése után a forradalmi erkölcsről legalább annyi badarságot fecsegték össze, mint magáról a forradalomról.

Forradalom idején forradalmi erkölcsről beszélni éppolyan képtelenség, mint ha valaki megkísérelné feldarabolni a napsugarat.

Az erkölcs szabályok megfogalmazása és megörökítése.

A forradalom a volt szabályok tagadása.

A forradalom a szabályok tagadása és mozgás.

Az új világ erkölcsi szabályai csak annyiban fogalmazódhatnak meg, amennyiben az új világ létrejött.

A forradalmi mozgalom és gyakorlat néha saját lényegével ellenkező erkölcsi szabályokat tűz a zászlajára.

A jugoszláv népfelszabadító mozgalom esetében ennek legkirívóbb példája a paraszti patriarchális erkölcs szabályainak végletekbe menő tisztelete volt.

A forradalom — mint a dogmák tagadása — a férfi és a nő viszonyában is csak egyféle törvényt ismerhet: a szabad egyéniségek szuverenitását.

Ottmár és Lola viszonya ennek a törvénynek felelt meg.

Ha történetesen élve maradnak és eljutnak egy partizánosztaghoz — a forradalom tisztasága nevében előbb-utóbb kivégezték volna őket.

HITLER — HORTHY — SZTALIN — FRANCO — PINOCHET

„Magdát az éjjel elvitték...”

Horthy rendszere, beleértve a rendőrségét, az akkori Európa egyik legnyomorultabb és legprimitívebb rezsimje, amely az időt valahol a múlt századnál szeretete volna megállítani, egy dolgot azért a modern időkből is megtanult: az éjjelvivést!

Manapság minden institucionális terrorista éjjel viszi az áldozatait.

Ennek nemcsak az az előnye, hogy kevés a szemtanú és kisebb a

közfelháborodás veszélye, hanem az is, hogy a dolognak félelmetesebb a híre.

Ha a kisnyulak gondolkodni tudnának, reszketnének éjjel a fészükben, úgy, ahogyan az emberek reszketnek...

Mert éjjel repül a bagoly...

A félelemnek ebben az állapotában az ok, az elhurcolás indokltsága vagy indokolatlansága teljesen tárgytalanná válik: már senki sem kérdezi, hogy miért (erre úgyszincs válasz), legfeljebb csak annyit, hogy kit és mikor.

Ezt is csak azért kérdezik, hogy kiszámítsák, mikor kerülnek esetleg ők sorra.

A nyulak automatikusan elismerik a bagoly jogát...

Argentínában a katonai kormányzat megszűntével kezdik feltárni a tömegsírokat, amelyek több mint 20 000 éjjel „eltűnt” embert rejtettek.

Kíváncsi vagyok, hogyan magyarázzák majd az argentinok, hogy előzőleg nyulak voltak.

Mi magyarok ugyanis már lassan negyven éve magyarázzuk — eredménytelenül.

BAČKA TOPOLA — STARA MORAVICA

Ha a régi, háború előtti *Hídat* olvassuk, szemberűnik, milyen szigorúan tiszteletben tartják a szerzők a szerb elnevezéseket ott is, ahol nem lett volna muszáj. Annyira, hogy ezáltal a mai olvasónak szinte anakronisztikusan hat az a nyelvé.

A nacionalizmus nemcsak elv, hitvallás, szenvedély, hanem rendszer is. Fogalmak, szokások, értékek, szabályok rendszere, amelyek a mindennapokban alkalmazva belevésődnek az emberek tudatába.

Idetartoznak kétnyelvű területen az egynyelvű elnevezések.

A kommunisták, akik a *Hídat* szerkesztették, akik akkor már világosan és elszántan küzdöttek az itt élő népek testvéri egyenjogúságáért, ne vették volna észre ezt az apróságot?

Semmilyen világszemléleti állapot és álláspont nem múlik el nyomtalanul az időben.

A nagy dolgokban könnyű a változás. Könnyű a régi istent megtagadni. De uralkodásának, itt-tartózkodásának ezernyi apró nyomát annál nehezebb kigyomlálni.

Ne áltassuk magunkat. Még most, ötven év után is.

A KÖLTŐ ÉS A SZÉP LEÁNY

Balázsevecs Viktória nagyon szép lány volt. Rókusra nem emlékszem, de a leírások alapján aligha volt valami szép fiú.

Úgy látszik, benne van a forradalmi idők levegőjében, hogy minden a feje tetejére áll.

Illetve, marad a kalkulus, csak a behelyettesítésnél változik az x és y értéke.

A kiválasztódás folyamata maximalista: a legjobb a legjobbat akarja.

Forradalmi időkben ebből látszólag abszurd helyzet születik: a ragyogó szép lány, aki megkaphatná a város legszebb, legderebb legényét, nem szólva a gazdag vőlegényjelöltekről, a sánta költőt választja magának, akinek nincs egy garasa se, nem is szép. De lángol a lelke.

Mert forradalmi időkben szépség, vagyon, hatalom, mind értékét veszti, mulandó hívsággá válik az emberek szemében.

Csak egyetlen érték nem veszít ragyogásából: az embert, a szabadságot szerető, meg nem alkuvó szellem.

A forradalmi idő és igazság órája — még a szerelemben is.

NEMZET ÉS „NEMZET”

„RÓKUS: Mit érnek a munkások azzal, hogy ez a terület nem Jugoszláviához, hanem Magyarországhoz tartozik?”

Ezt abban az időben nem volt könnyű megmagyarázni — és megérteni.

Hogy ne legyen könnyű, arról gondoskodott a királyi Jugoszlávia számtalan csendőre, rendőre, finánca, hivatalnok. Mélyek voltak a gyűlölet gyökerei.

Megértésre csak a jugoszláv kommunisták voltak képesek, mégpedig azért, mert ők az internacionalizmusukat egy újfajta nacionalizmussal ötvözik: a saját munkásosztályuk, tehát a saját nemzetük előtti felelősség vállalásával.

Semmi sem tehetett olyan jó szolgálatot a fasiszta hatalomnak, mint a kommunisták dogmatikus internacionalizmusa.

Ahol a kommunisták tagadták, ott a burzsujok képviselték a nemzetet, és csak a burzsujok nemzete volt „a létező nemzet”. Ennek szempontjából a kommunista „nemzetáruló” volt.

Az a tragikomikusan abszurd szituáció keletkezik, hogy a burzsoázia önmagát kiáltja ki nemzetnek, és ezt az igazi nemzet, vagyis a munkásság és parasztság, el is hiszi neki, és hagyja, hogy ennek a képtelenségnek a nevében lemészárolják legjobb fiait.

Mi vagyunk a nemzet, mondták a jugoszláv kommunisták, mi vagyunk minden itt élő nemzet. És a helyzet gyökeresen megváltozott...

A ROKONOK

Roppant bonyolult lehetett akkoriban a rokonok és jó barátok lelki élete.

Ők tudták, hogy mi nem vagyunk olyan elvetemült gonosz emberek, mint amilyenek lefestenek bennünket (nem vagyunk se „apagyilkosok”, se „hazaáruló bitangok”).

Ugyanakkor azonban tengelyt akasztottunk a hatalommal, amit okos ember nem tesz.

Bizonyos értelemben őket is veszélybe hoztuk. Általunk hírbe jöhetnek. Részünkről ez nyilvánvaló tapintatlanság.

Ugyanakkor lelkiismeret-furdalásuk is lehetett, hogy így gondolkodnak rólunk, hogy nincs bennük több áldozatkészség...

Lehet, hogy ők se szerették a megszállókat, de elhitették magukkal, hogy épp miattunk kénytelenek hízelegni csendőrnek, rendőrnek. Hogy ezáltal önmagukról is mosták a lehetséges gyanút, az véletlen, nem szándékos...

És amikor mindent végiggondoltak, bizonyára előntötte őket a harag: Mégiscsak felháborító, hogy ezek a taknyosok mit meg nem engednek maguknak! Ők akarják megváltoztatni a világot?

Szépen, békésen élhettünk volna, kívárhattuk volna a háború végét, ha ők nem...

Ha tudnának beszélni, bizonyára a birkák is ezt mondogatnák egymásnak, hallgatva levágásra hurcolt társaik bégetését...

ITT NEM MARADHATUNK

„VIKTÓRIA: Elpusztítjuk őket, öregek és tehetetlenek...”

Az egyik felfogás szerint, ha az ember hisz a forradalom, a harca igazában, akkor nem lehet tekintettel senkire és semmire. Akkor — részben, hogy a saját hitét meg ne ingassa — kötelessége mindenkitől elvárni ugyanazt az áldozatkészséget, amire ő maga hajlandó.

A másik felfogás szerint ez ellenkezik a forradalom humánus lényegével, tulajdonképpen lelketlenség az öreggel, a gyengével, a gyávával szemben. Hiszen nem vagyunk egyformák...

Ez a dilemma magába foglalja a kapitulációt.

Csak abban az esetben funkcionál ugyanis, ha elismerjük az elnyomó és mindentudó és mindenható voltát.

Ez a defetizmus, az „előbb-utóbb úgyis megfognak” dilemmája.

Amikor kezdjük hinni, hogy túljárunk az ellenség eszén, amikor az ellenség megszűnik titok lenni és mi kezdünk titok lenni az ellenségnek, akkor ez a dilemma egyszerűen tárgytalanná válik.

Akkor már nincs szükség az erős lelkű üldözőttek tapintatára a gyengékkel szemben.

Akkor már harcosok vannak, akik hisznek abban, hogy túlélik a harcot, habár tudják, hogy lesznek, akik elesnek.

Ezt a kockázatot már bárki vállalhatja.

Ez a győzelem kezdete.

AZ APAGYILKOSOK

Történelmi filmekben sokszor látott jelenet:

Csendőr, rendőr vasúton szállítja valahova a megvasalt forradalmárt, és körülöttük a vonatban közömbös vagy ellenséges tömeg. A vonat elindul, az emberek előszedik a kenyeret, szalonnát vagy a sült csirkét, és csámcsogás közben találgatják, hogy az illető mit követhetett el.

Az egyik azt mondja, hogy tolvaj, a másik, hogy rablógyilkos, mert csak azt vasalják így meg.

Aki nem bűnös, azt nem bántják, szajkózzák bambán, és nem érik fel ésszel, hogy a bűnösség vagy büntelenség relatív fogalom, társadalmilag meghatározott fogalom, osztályharcos fogalom.

Amíg így van, amíg a politikai foglyot megláncolva nyilvánosan merik vezetni — addig (bármilyen képtelenül hangzik) az erkölcsi erő az erőszak és elnyomás oldalán van.

Az emberek addig nem fogják fel, hogy a megláncoltak értük szenvednek, hogy a szemük láttára újrájátszódik ezredszer és milliommódszor a krisztuskálvária...

Hogy ez miért van így, azt nem tudom.

Én csak a megfelelő kérdést próbálom megfogalmazni:

Hogyan képes az ember nem látni, azt amit lát, nem hallani azt, amit hall, nem érezni azt, amit érez és nem gondolni azt, amit gondol — és mindezt őszintén?

ÖREGEK ÉS FIATALOK

Mit lehet a végén mondani, azok után, amit Balázsevecs Viktória mondott?

Nem sokat, mert a végén ő se úgy mondta, mint az elején.

Az elején a forradalmár szólt, a harcos.

A végén megszólalt az anya.

És tulajdonképpen azt kérdezi, hogy mit értenek a fiatalok ebből az egészből?

Én pedig azt kérdezem, hogy van-e szó, amivel el lehetne mondani a fiataloknak mindent, az egészet.

Azt kérdezem, hogy meg lehet-e menteni a fiatalokat attól, hogy átéljék a saját forradalmukat.

Meg kell-e attól menteni a fiatalokat?

Ha pedig nem kell, akkor minek mesélünk nekik a mi forradalmunkról?

Az apák nem vívhatják meg a harcot fiaik helyett.

Ez nagy szerencse, mert különben megállna a világ.

Ezért a fiak nem is tanulhatnak sokat az apák harcából. Legfeljebb annyit, hogy harcolni kell.

Ha megszívlelik, ez végeredményben nem is olyan kevés.

Ezért érdemes mindig újra és újra megkísérelni elmondani...

ELSŐ TALÁLKOZÁSOM A HÍDDAL

REHÁK LÁSZLÓ

A *Híd*-at először 1948 nyarán, az érettségi után kaptam kézhez Kikindán, amikor már eldőlt, hogy nem iratkozom Belgrádba gépészhallgatónak, hanem Szabadkán jogot tanulok majd. A folyóirat egy számát személyes jó barátom, iskolatársam, Vlado Bogaroški adta kezembe a vasútállomás közelében lévő lakásán, ahol ifjúkommunista aktívánk legtöbb összejövetelét tartottuk, és aki már akkor valószínűleg felelős ifjúkommunista feladatokat látott el. Egy évre rá, Bánát német megszállásának első évében, mint az ifjúkommunisták kikindai járási bizottságának politikai titkára, esett el a város határában, ahogyan azt a háború után megtudtam.

Az az első *Híd*-szám, amelyet kézhez kaptam, bizony szerény kivitelű, vékony füzet volt. Így néztek ki általában a háború előtti számok. De egyben praktikus is volt, mert szépen meglapult a ruhazsebben. Csak ott helyben kaptam meg olvasásra, noha akkor már nem vonatkoztak nemzedékemre, minthogy már túljutottunk az érettségin, a gimnazistákra érvényes konspiráció szabályai. Nevezetesen az, hogy az ilyen jellegű, legálisan megjelenő kiadványok olvasása és birtoklása — hasonlóképpen az akkori Nolit kiadó haladó szépirodalmi kiadványai: Traven, Jack London, Egon Ervin Kisch és a hazai szociális írók könyveinek olvasása és megőrzése — közvetlen okot adott a gimnáziumból való kizárásra. Valami más oka lehetett a megszorításnak; valószínűleg már várta azt a számot egy következő olvasó. El is olvastam egy ültömben az egész füzetet.

Meglepetésszerűen hatott rám ez a találkozás a *Híddal*. Nem tartalmánál fogva, hiszen az akkori 30 *dana* folyóirat mondanivalója, az említett Nolit-kiadványok, az egy ideig olvasott verseci *Novi srednjoškolic* (amíg nem következett be a szerkesztőség cseréje és nem mondtuk fel az előfizetést), otthonossá tettek a *Hídban* képviselt és kifejezett gondolatkörben, de meglepett, hogy ezeket a fejtegetéseket és álláspontokat most először magyar nyelven is olvashatom. Mindeddig a haladó irodalmat, a legálisat és az illegálisat egyaránt szerbhorvát nyelven ol-

vastam, az aktívában is ezen a nyelven érintkeztünk. A moszkvai rádióban is, ha alkalmunk nyílt rá, a szerbhorvát adást hallgattuk.

A magyar nyelvű szövegek olvasása ezért bizonyos nehézséget is jelentett. Az érthetőséggel nem volt fennakadás, hiszen a *Híd*-ben mindent világosan fogalmaztak meg, de egy sor olyan kifejezéssel és fogalommal találkoztam, amelyet ugyan szó szerint megértettem, de sohasem gondoltam, hogy azt éppen így mondják magyarul, s így a folyóirat-szám jóvoltából egy egészen új nyelvi, fogalmi és kifejezésbeli világ tárult fel előttem. Emlékszem például a „haladó” szóra (akkoriban nemigen használtuk a „baloldali” kifejezést, hanem a „haladó” és a „népi” jelzőt), vagy a „dolgozó nép” szókapcsolatra, amit majd később, a háború után (helyesebben) a „dolgozók” kifejezéssel váltunk fel.

A kikindai szervezet valószínűleg szerény mennyiségű magyar nyelvű kiadvány- és könyvállományának bővítéséhez néhány hónappal később magam is hozzájárulhattam. Szabadkai tartózkodásom harmadik hónapja elején az akkori mércék szerint jelentősebb összeggel rendelkeztem, mert a hazulról kapott pénz nagyobb felét megtakarítottam, mivel diákotthonban laktam, és a kar étkezéjében ebédeltem. A diákotthon tapasztalt egyetemi hallgatói közölték velem, hogy Szabadkán, ha megfelelő ember jelentkezik egy jóérzésű és haladó gondolkodású könyvtárúsnál, akkor olyan magyar nyelvű könyveket vásárolhat, amelyeknek létezéséről a rendőrség nem is álmodik. Így aztán egy Kosovóról származó crnogorac, Vuković elvtárs kíséretében, aki akkor harminc év körüli, bennlakó végzős joghallgató volt, elmentem a szabadkai korzón, körülbelül a mostani Forum könyvüzlettel szemben lévő könyvesboltba. A tulajdonos előkerített az akkor már nem létező csehszlovákiai Prágerkiadványokból egy jó csomagnyi könyvet (Solohov *Új barázdát szánt az eke* című kétkötetes regényét, amelyet még sikerült sebtében elolvasnom, azután London, Traven, E. E. Kisch stb. könyveit). Ezek a könyvek Bogaroški Vlado révén november elején eljutottak a kikindai szervezetbe. Csóválta is a fejét Vlado, amikor visszautasítottam, hogy a könyvcsomag árát kifizesse, mondván, ez az én anyagi hozzájárulásom a szervezet munkájához.

A nyelvi helyzet, az érintkezési nyelv, ellentétben a szűkre szabott gimnáziumi keretekkel, a környezettől függően csakhamar megváltozott. A nyári Fruška gora-i Testerán megszervezett táborozáson megismerkedtem többek között a kikindai Baltisek Alberttel és néhány becsei magyar textilmunkás ifjúkommunistával, majd szeptemberben az akkori Jogi Kar bennlakó hallgatójaként Szabadkára kerültem, s ebben a városban a mozgalmi életben használt érintkezési nyelvet illetően éppen fordított helyzetet tapasztaltam. Nem a karon, ahol egy szerb, egy crnogorai és egy macedón elvtárssal voltam sülve-főve együtt, és nem is a diákszálláson (a kar épületének második, legfelsőbb emeletén helyezték el), sem a diákegyesületekben (betettek az egyik pénztárnokának még szeptem-

berben), mert ott továbbra is szerbhorvát nyelvű környezetben éltem, hanem az ifjúkommunisták városi vezetőségében, amelybe csakhamar beiktartak, és a szakszervezetben, pontosabban a szakszervezet kulturális szakosztályának késő délutáni, esti összejövetelein, ahol magyarul folyt a beszélgetés. Ezeken a beszélgetéseken ismertem meg Mayer Ottmárt és a *Híd* néhány főmunkatársát meg szervezőjét, többek között Simokovich Rókust, Szabó Gézát és Malušov Cvetkót, aki az összejöveteleket is vezette. A beszélgetések résztvevőinek legjavát néhány hónappal később, 1941. februártól áprilisig tartó időszakában mint börtöntársakat közelebből is megismerhettem a szabadkai államvédelmi bíróság fogházában, ahová a január eleji lebukás következtében kerültem többedmagammal, és közös cellában tartottak fogva bennünket.

A szakszervezet (URSS) egy nagykocsmát bérelt, s annak olajos padlójú, kis színpaddal rendelkező termének mélyén egy nagyobb lakószoba méretű részt fa- és üvegfallal rekesztettek el. Itt tartottuk összejöveteleinket és vitáinkat. Malušov Cvetko elnökölt, és jó rátermettséggel szinte észrevétlenül irányította a beszélgetést. Az ifjúkommunisták egy része is eljárt ezekre az összejövetelekre. Itt volt a legegyszerűbb fenntartani a személyi kapcsolatokat és az ülések közötti szünetekben a szükséges teendőket megbeszélni. A résztvevőknek körülbelül fele az idősebb elvtársak és elvtársnők körébe tartozott. Eljárt ide időről időre Mayer Ottmár is, de meglehetősen tartózkodóan vett részt a vitában, ilyen volt a magatartása is, ügyelt arra, hogy ne tűnjön különösen ki. Csak a fogházban tudtam meg, hogy a városi pártvezetőség tagja. Azt, hogy abban az időben a tartományi pártvezetőség tagja és akkor a körzeti bizottság titkára volt, már csak a háború után tudhattam meg. Feltételezem, hogy az akkori városi pártvezetőség tagjai közül is csak kevesen tudták, hogy milyen feladatokat teljesített Mayer Ottmár. A börtönben megtudtuk, hogy letartóztatásakor a politikai rendőrség megtalálta nála a JKP ötödik pártértekezlete szerbhorvát nyelvű határozatainak szövegét félig magyarra fordítva az ő (Mayer Ottmár) kézírásában. Sokáig kínozták, hogy kicsikarják belőle, vajon kitől kapta és ki nek a megbízásából kezdte a határozatokat magyarra fordítani. Mayer végig kitartott amellett, hogy az eredeti szöveg postán, névtelenül érkezett a *Híd* szerkesztőségének címére. Mint újságíró arra törekedett, hogy jól tájékozódjon, de szerbhorvátul nem értette meg elég jól a szerkesztőséghez eljuttatott szöveget, ezért saját szükségletére kezdte magyarra fordítani. A rendőrség persze nem hitte el Mayer Ottmár magyarázatát, de más vallomást képtelen volt kicsikarni belőle. Hogy Mayer Ottmár, mint Vajdaság pártszervezetének egyik küldötte, részt is vett a JKP V. országos értekezletén, föl sem merült beszélgetéseink során, holott akkor, a már lezárt rendőrségi vallatás (és kínzás) után, aránylag szabad légkörben beszélgethettünk a börtönben.

A Malušov Cvetko vezette vitaesteken Laza Nešić elvtárs, mind fel-

lépésével, mind vitáival, sokkal inkább magára vonta a figyelmet. Ő is olyan hibátlanul és minden nehézség nélkül beszélt magyarul, mint az elnöklő Cvetko elvtárs. Egy alkalommal csökönyösen egy felesleges szócsatába keveredtem Nešić elvtárral. Ha jól emlékszem, az ember keletkezése és kialakulása kapcsán keletkezett vita. A többiek elcsitítottak, hogy egyikünknek sincs teljesen igaza. Barátilag arra is figyelmeztettek az összejövetel után, hogy máskor vegyem tekintetbe, hogy Nešić elvtárs fontos személyiség. Nem is esett nehezemre, hiszen Laza Nešić közvetlen és megnyerő egyéniség volt.

Természetesen, a szakszervezet egyáltalán nem csak vitaklub volt, és nem is elsősorban vitaklub. Mi fiatalabbak, főleg a munkásifjak részére, faliújságokat fabrikáltunk, este pedig az inasiskola elől a tanítás után kijövő inasokat a szakszervezetbe invitáltuk (a bérelt nagykozsma helyiségeiben székelő URSS-be), ahol azután az idősebbek a nagyterem padsoraiban ülőknek magyarázták, miért otthonuk a munkásifjaknak a szakszervezeti otthon és miért érdemes nekik bejárni ide.

Mert volt a városban egy másik szakszervezeti otthon is. A nyomdászok szakszervezetéé. Hetente egyszer néhányan, inkább a csínytevés kedvéért, oda is eljártunk, az ifjúkommunista vezetőség Gál („Jumbó”) nevű tagjához szegődve, aki cinkográfus lévén bejáratos volt oda. Úgy tudtuk, az egész ház, amelyben az otthon székelt, a nyomdászok tulajdona. Mi mindenestre lenéztük futószőnyeggel díszített, kifényesített, sárgára lakkozott padlója miatt. Szinte kaszinói csönd uralkodott ebben az otthonban. A tagok sakkoztak, vagy halkán társalogtak, eszperantó-tanfolyamuk is suttogva működött. A tanfolyamot a sakkozással együtt apolitikus különcködésű megnyilvánulásának tekintettük, mélyen megvetettük és lenéztük. Nem szíviesen látott betolakodóknak számítottunk, mégsem dobtak ki bennünket az otthonból, amit szintén elmarasztalóan, harciasságuk hiányának könyveltünk el.

November végén és decemberben készülődött az URSS a „téli akcióra”. Gyűléseket tartott, amelyen a fő szónok a szerbhorvát nyelven beszélő Matko Vuković volt, nem valami beszédes ember. Mégis ő beszélt, minthogy elsősorban a földmunkások, a napszámosok és az alkalmi munkások téli segélyezéséről volt szó, neki pedig köztük külön tekintélye és befolyása volt, maga is alkalmi munkás meg napszámos lévén. A január első vasárnapjára tervezett tüntetést, amelyen a szegények részére ingyenes erdőritkítást és téli pénzsegélyezést követeltünk volna, nem tartottuk meg, mert néhány nappal korábban, január első napjaiban az URSS betiltását és vagyonának elkobzását elrendelő kormányintézkedés elleni, a JKP szervezte tiltakozó röpcédula terjesztése során letartóztatták az egész városi pártvezetőséget, az ifjúkommunisták vezetőségét és másokat is.

Egy, már említett kulturális szakosztályi vita végén szólított meg Mayer Ottmár, hogy egyetemista létemre jó lenne, ha cikket írnék a

*Híd*nek az egyetemisták nehéz helyzetéről és a helyzet javításának lehetőségéről. A megbízás hallatán bizony megszeppentem, mert noha nagy legény voltam annak idején a gimnáziumi Dositej önképzőkörben, sőt külön fájt, hogy az ifjúkommunista aktíva nem engem látott elő az önképzőköri vezetőség tagjának, mivel a gimnáziumi földérítő zászlóaljat vezettem, meg az írásbeli dolgozataim is a legjobbak közé tartoztak az osztályban — a *Híd*ba írni mégiscsak más volt. Én mindenképpen igencsak felnéztem a *Híd*ra, és nem tartottam magamat képesnek arra, hogy közlésre alkalmas cikket írjak, azonkívül pedig éppen csak gólya voltam egy vidéki város egyetlen egyetemi karán. Ezt meg is mondtam mindjárt Mayer Ottmárnak, aki csak elmosolyodott, és közben huncutul kacintott is, hozzáfűzve, hogy nem kell az ilyesmitől megijedni, megy az majd, bele fog majd ő is segíteni a cikk megírásába. Bizonyára meg is születik ez a Mayer Ottmár által előírányzott cikk, ha nem következik be a január elejei lebukás. Annyi bizonyos, hogy Mayer Ottmár ígért beleségítése alapos lett volna, de ennek ellenére sem született volna valami remekmű. Nyilvánvalóan azért esett éppen rám Mayer Ottmár, a *Híd* szerkesztőjének és névleges tulajdonosának választása, mert fontos volt neki, hogy bővítse a folyóirat munkatársi körét és hogy reális alany írja meg azt a témát, amit ő maga nyilván sokkal jobban megírhatott volna. Hiszen amúgy is elég sokat írt a *Híd*ba különböző írói álnevek alatt vagy aláírás nélkül. A Turanov vezetésével lefolytatott politikai rendőrségi vallatások során szerették volna többek között megtudni Mayertől a *Híd* tényleges munkatársainak nevét. Mayer végig kitartott amellett, hogy ő maga írta a közölt cikkeket és a legkülönbözőbb nevekkal írta alá írásait. A rendőrség hitte is, nem is, de a vallatással más eredményre nem jutott.

FIGURÁLIS RAJZTANFOLYAM SZABADKÁN

BELA DURANCI

A felszabadulás utáni szabadkai képzőművészeti kezdeményezések közvetlenül kapcsolódnak egy, a háború előtt itt megrendezett kiállításához.

A mai Népkörben, annak idején a Magyar Olvasókörben, 1938. október 9-én megnyílt a fiatal képzőművészek csoportjának kiállítása. „A Hangya Bandi, Boschán György, Almási Gábor, Wanyek Tivadar, (...) Szabó György, Ács József nevét nem szabad elfelejteni. Ezek értékek, egy jövő ígéretes letéteményesei” — írta Mayer Ottmár a *Híd*-ban, a Népkör kiállításáról. Erre hivatkozik Gál László is a Három évtized palletái elnevezéssel Szabadkán megrendezett, érdekes retrospektív kiállítás megnyitásakor. A kiállítást 1966. május 31-e és június 10-e között tartották meg.

Ez alkalommal találkozhattunk az 1938-ban még kezdő, ma már tekintélyes alkotókkal. Érett képzőművészeti alkotások gyűjteményét láthatta a közönség.

Az alkotók egyike, B. Szabó György (1920—1963) nem érte meg a retrospektív kiállítást. *Proletár* című tusportréja, amelyet 1938-ban készített, a kiállítás egyik legfigyelemreméltóbb alkotása volt. Az árnyékos arcú, fénylő tekintetű fiatalember aggódva tekint a jövőbe, amely nemcsak a szerzőt, annak kollégáit és a lelkes nézőket, hanem az akkori kiállítás szervezőit is foglalkoztatta. Kétségtelen, hogy a háború előtti kiállítás mögött a *Híd* állt. A művészek és az akkori idők egyéb tanúi szerint a kiállítás emlékezetes maradt, a retrospektív kiállítás katalógusában is olvashatjuk: „a Béke-est és az Ady-est mellett — egyik legszebb kiállítása volt a Népkör akkori ifjúságának”.

A Mayer Ottmár által említett művészek igazolták a bizalmat. Hazánk számottevő alkotói között említjük őket. Ez alkalommal azonban más mozzanat érdekel bennünket. A 1944. október 10-e utáni szabadkai képzőművészeti kezdeményezéseket az 1938. október 9-én megrendezett kiállításához kapcsoljuk — tehát közvetlenül a *Híd*-hoz. Jogos-e ez a társítás?

A felszabadulás után a városban megalakult az Agitprop, s itt dolgozik Almási Gábor szobrász, aki östehetségként tűnt fel az 1936-ban Újvidéken megrendezett kiállításon; Boschán György festőakadémiai hallgató, az 1938-ban megtartott kiállítás másik részvevője, régi Hidas, éppúgy, mint Almási. Mellettük találjuk Petrik Pált, akkor még amatőr festőt. A háború után Szabadkára visszatérve a csoport vezetője természetesen Hangya András lett, az a festő, akinek ifjúkori, háború előtti művei annak idején felkeltették a Népkör-beli kiállítás látogatóinak érdeklődését. Kezdetől fogva — amikor 1933-ban a *Naplóban* Festőzseni a pult mögött címmel Magyary Domonkos bemutatja Hangyát — a művész mindvégig a *Hid* gárdájához tartozik. Sokkal később, 1978 márciusában így nyilatkozik a *Hid*-ban: „...első szabadkai és más vajdasági városokban rendezett kiállításaim időpontja egybeesik a *Hid* alapításának évével. Ezt azért említem meg, mert a *Hid* első szerkesztői, munkatársai részben ifjúkori barátaim és ismerőseim voltak, akik akkori nézeteim kialakulására nagy hatást tettek.”

Az Agitpropban az említett kollégák előtt, de az egész városban is, Hangyának nem mindennapi tekintélye volt, mint olyan erős személyiségnek, akinek az alkotásai a háború előtti kezdetektől igazolják annak lehetőségét, hogy kitartó munkával az emberben rejlő alkotói feszültség előbb-utóbb vulkánként kitörhet. Hangya olyan példáját nyújtja ennek, amelyet senki sem vonhat kétségbe.

Hangya különösen nagyra értékeli Petar Dobrović festőnél és pedagógusnál végzett tanulmányait a Figurális rajztanfolyamon, amelyet a Kolarac Népegyetemen szerveztek meg. Természetes, hogy a háború után, tanárának példáját követve, Hangya András javasolja egy *ugyanilyen elnevezésű* tanfolyam megszervezését tehetséges amatőrök számára Szabadkán.

Megemlíthetjük még, hogy ugyanez az Agitprop, amelynek Hangya András vezető személyisége volt, 1945. október 10-én, a felszabadulás első évfordulóján monumentális kubista formát alkotott, hatalmas háromalakos fehér szobrot, amely deszkából készült, s felette világító vörös csillag volt. Sok szabadkai emlékezik erre a deszkából készült szoborra, mint az új korszak egyik első „modern képzőművészeti alkotására”. A 11 méter magas szobrot az ünnepség után szétbontották, és a jellegzetes korinthuszi oszlopok előtt felépített kompozícióról nem maradt fenn egyetlen fénykép sem. Jegyezzük fel az alkotók nevét: Hangya András és Almási Gábor készítette.

Plakátraajzolás, faliújság-készítés, kiállítások rendezése, május elseji díszítések és egyéb munkák töltötték ki Hangya, Almási és Petrik mindennapjait. A háború befejezésével az Agitprop elveszítette elsődleges meghatározó szerepét. Gyakran szóba került Dobrović egykori Figurális rajztanfolyama. Hangya András kezdeményezésére a néphatalom támogatásával hasonló tanfolyamot szerveztek Szabadkán.

A tanfolyam pontos kezdetéről hiteles adatunk nincs. Almási (*Szobortalan égaljól jöttem*, Életjel, Miniatűrök 36., 1981.), Petrik (*Híd*, 1978 márciusa), Hangya és más résztvevők emlékezései alapján a tanfolyam kezdetét 1945 elejére tehetjük. Almási Gábor a következőket jegyezte fel: „Nemsokára a Jadran mozi felett kaptunk egy tágas, világos helyiséget. Én vállaltam, hogy elkészítem a rajzpadokat, és ami még szükséges volt. A tél beálltával egy kis tűzrevalót is kaptunk...” Ez tehát azt jelenti, hogy a tanfolyam a tél kezdete előtt már működött. „A tél beállta előtt” elkészültek a padok, és megtartottak néhány órát. Ez azt jelenti, hogy a „hivatalos” dátum, 1946 januárja (Hrvatska riječ, 1949. augusztus 12.), amelyet a Likovno stvaralaštvo — Képzőművészeti alkotások, Subotica 1945—1970 (Gradski muzej Subotice, 1970. 8. oldal) is feltüntet, téves. Petrik Pál is 1945 őszét határozza meg: „A Figurális rajztanfolyam 1945 őszén indult, az akkori viszonyokhoz képest kiváló feltételek mellett.” (*Híd*, 1978 márciusa). Ugyanebben a szövegben, amelynek címe Szubjektív sorok egy életműhöz, Petrik a következőket jegyzi fel: „A háború megbénította a képzőművészeti életet is, de nagy volt az öröm, amikor a felszabadulás után a városi vezetőség éppen Hangyát bízta meg egy tanfolyam megszervezésével. Őt ugyanis ebben az időben már egy egész festőnemzedék tartotta mesterének.”

Hangya András a fiatalok számára tekintélyt jelent, és művészi pályája (az öntevékeny amatőrtől az elismert művészig) ösztönzőleg hat a fiatalokra. A tanfolyam kezdettől fogva olyanokat gyűjt egybe, akik rendkívül komolyan fogják fel a képzőművész hivatását, s emiatt a tanfolyamot művészi képzésük alapjának tekintik. A résztvevők száma természetesen változik, van, aki visszalép, míg mások eljutnak az Akadémiára. Létrejön azonban Szabadka képzőművészeti életének egy fontos jellegzetessége — számos amatőr festő dolgozik, akik szorosan kapcsolódnak a képzőművészeti élethez, és néhányan később sikeres hivatásos művészekké válnak.

A tanfolyam első résztvevői közül megemlíthetjük Vinkler Imrét, Faragó Endrét, Sáfrány Imrét, Kubát Józsefet, Tóth Károlyt és sok más, akik ma már eléggé ismertek, különböző irányt képviselnek, de kiindulópontjuk azonos a Figurális rajztanfolyamon érvényesült szemlélettel.

Hangya András 1946 őszén Zágrábba ment, hogy tanulmányait folytassa, a következő évben a Belgrádi Akadémiára iratkozott Petrik Pál, Sáfrány Imre és Vinkler Imre, Almási Gábor pedig Szabadkán maradt, és ő lett a tanfolyam vezetője. 1948-ban ő is beiratkozott a Belgrádi Akadémiára.

A tanfolyam egyik első hallgatója Kalmár Ferenc, ma már ismert szobrász; Faragó Endre tekintélyes helyet szerzett a jugoszláv faliszőnyeg-készítők között, Szilágyi Gábor pedig, miután rövid időt a tanfolyamon töltött, 1949-ben elvégzi a Pedagógiai Főiskolát Újvidéken.

Azok a résztvevők, akik nem folytatták tanulmányaikat, továbbra is lelkesen fenntartották a tanfolyamot. Az első csoport ugyan feloszlott, de első kiállításáról (1948. február 5-étől 28-áig a tanfolyam helyiségében) megmaradt a katalógus a kiállítók névsorával: Almási Gábor, Petrik Pál, Sáfrány Imre, Ivan Tikvicki, Marko Vuković. Majdnem 100 művet mutattak be a közönségnek. Ennek fele Almási Gábor alkotása. Egy fából faragott fej nagy figyelmet keltett a kiállításon. Robusztus formájával, a fatörzs kemény szerkezetével mintha szimbolizálná az 1938-ban megrendezett első kiállításához való kötődés gyökereit. A Népkörben megrendezett kiállításról Petrik ezt írja: „Engem még csak Boschán György tűzifa-hasábjai tudtak annyira lelkesíteni, mint Hangya képei.” Egy évtizeddel később ismét a fából készült alkotás az elsődleges és a legszembetűnőbb a kiállításon.

Meg kell említenünk, hogy Szabadkán a Figurális rajztanfolyam mellett más említésre méltó események is voltak. 1945. nyarán Željko Kujundžić és Szilágyi László megrendezték az első képzőművészeti kiállítást a felszabadított Szabadkán. Szilágyi László az 1938. évi kiállításon is részt vett! 1945 őszén az ifjúsági szervezet kiállítást szervezett, megpróbálta összegyűjteni a fiatal tehetségeket.

1949. november 29-én a Városi Múzeumban kiállítás nyílt, amely fordulóponthoz jelent a város képzőművészeti életében. A kiállítók: *Boschán György*, Mihajlo Dejanović, *Hangya András*, Ivanyos Sándor, Stevan Jenovac, Radoslav Kern, Oláh Sándor, Ana Bešlić és *Almási Gábor*. Két festő és egy szobrász a háború előtti kiállításról! Dejanović, Ivanyos, Jenovac és Oláh is bizonyos ideig vezették a Figurális rajztanfolyamot. A Városi Múzeumban megrendezett kiállítást tartják a felszabadulás utáni első „igazi” képzőművészeti rendezvénynek.

„Az eddigi kiállításokon amatőr festők, tanfolyamok növendékei, jövőendő ígéretek állították ki munkáikat, és ha ezek a kiállítások fejlődő, tömegesedő képzőművészeti életéről is tettek tanúságot — nem nyújtottak alkalmat kiforrottabb művészi anyag bemutatására, mely méltón képviselhetné volna Szubotica képzőművészeinek munkásságát” — írja Gajdos Tibor a kiállítással kapcsolatban a *Híd*-ben, 1949. decemberében. Ő is a háború előtti kiállítás egyik résztvevője!

Szemmel látható az igény, hogy a képzőművészek méltóképpen mutassák be alkotói tevékenységüket, új viszonyulás érezhető az alkotói munkával szemben. Ezzel együtt a Figurális rajztanfolyam elveszíti szerepét Szabadka képzőművészeti életében.

Véleményem szerint az 1938. évi kiállítás résztvevőinek elkötelezettsége és lelkesedése, amelyet az 1945 és 1948 közötti tanfolyam példaként fogad el, a Hidasok jelenléte a kezdetektől máig Szabadka, Vajdaság és a szélesebb környezet képzőművészeti történeteiben egyfajta ösztönzést, lendületet jelent.

Mindezért a Figurális rajztanfolyamot, mint a *Híd* háború előtti és későbbi képzőművészeti angazsáltságának megnyilvánulását, nem hagyhatjuk feledésbe merülni.

KARTAG Nándor fordítása

HARMINCNÉGY ÉV UTÁN

TOMÁN LÁSZLÓ

Sajnos, 1950 tavaszán nem vezettem naplót, úgyhogy nemcsak pontos dátumokat nem tudok felidézni, de arcokat sem. Ha ez egyáltalán fontos. Ha egyáltalán külön-külön arcokra, egyénekre kell emlékezniem most, amikor azzal a szándékkal ülök írógéphez, hogy újraéljem, fellelevenítsem azokat a napokat, amelyek — erre jóval később, húsz év múlva jöttünk csak rá, vagy jöttek rá mások — irodalomtörténetiek voltak (habár akkor, 1950 kora tavaszán arra sem gondoltunk, hogy irodalmunknak volt vagy lesz története, bennünk, legalábbis bennem — és hát mindazt, amit ezúttal elmondok, a magam nevében, a magam szemszögéből mondom —, a múltból csak Szenteleky alakja élt, többé-kevésbé homályosan, egy kissé misztifikálva, megfoghatatlanul, eszményítve, és a *Kalangya* mint ereklje), egy korszak határát jelezték, valaminek a kezdetét, valami újnak, ami akkor kezdődött ugyan, de a megvalósulása, beteljesedése még évekig, évtizedekig eltartott. (S vajon teljes egészében megvalósult-e már vagy csak utánunk fog?)

A *Híd* szerkesztősége. A Vasember-palota egy félreeső, eléggé homályos szobája az első emeleten. Akik jelen vannak, főleg a Tanárképző Főiskola magyar szakos hallgatói, s tanáruk, B. Szabó György. A *Híd* képviselőjében talán Ernyes György, az új főszerkesztő. Arról beszél valaki, hogy a *Híd* közölné a fiatalok, kezdők írásait. Olyan álláspont alakul ki, hogy külön egy számot lehetne a fiataloknak szentelni. Néhány fiatal már szerepelt a *Híd*-ban: Fehér Ferenc, Pap József, Ács Károly, Németh István, Borbély János. (Ma, 1984-ben érdekes ez a névsor. Egytől egyig beváltották a hozzájuk fűzött reményeket.) Most az újonnan jelentkezők vannak soron, akik még nem jutottak szóhoz. Az akkori főiskolások soraiban voltak, akik írtak, tehát innen is jöhet az irodalmi utánpótlás. Megbeszéltük, ki mit ad az ifjúsági számba. A szerkesztőségnek is vannak kéziratai fiataloktól, az *Ifjúság Szava* körül csoportosulók is beszállnak. Kiosztottuk a feladatokat: Bori Inre a zág-rábi *Izvor*ról, a horvát fiatalok irodalmi lapjáról ír majd; Fehér Ferenc új verseket ígért. Németh Istvánt, Borús Erzsébetet is felkértük, adjanak

írást (nem voltak ott a megbeszélésen). Major Nándor, Petkovics Kálmán, Hatala Zoltán verseivel egészült ki a szépirodalmi anyag. Madarász András nyelvészeti témát vállalt, Juhász Gézára, Sárosi Kátiolyra, Gellér Tiborra is gondoltunk, akik az előző években hagyták el a főiskolát, s már tanítottak. Nekem az a feladat jutott, hogy könyvkritikát írjak. Akkoriban jelent meg Debreczeni József *Tündöklő tájon* című verseskötete. Megkapom a kiadótól, írjak róla. „Még az ifjúsági számnak is tükröznie kell a Tájékoztató Iroda elleni harcunkat” — mondta, ha jól emlékszem, Ernyes. Egy könyvkritikát választott valaki, s Jámbor Mária vállalta a fordítást. Begovics Imrét nekem kellett beszerveznem, hogy az épp akkor megtartott fényképkiallításról írjon. B. Szabó Györgynek jutott az a feladat, hogy bevezetőt írjon a szám elé, kissé a közös fellépés igazolásaképpen, hogy megmagyarázza a *Híd*-nak ezt a gesztusát, de a közönség jóindulatába is ajánljon bennünket, akik szinte az ismeretlenségből léptünk a *Híd* porondjára. S hogy ez épp rá várt, annak az volt a ki nem mondott oka, hogy akik akkor ott együtt voltunk, a mentorunknak tartottuk.

Megjelent a szám, írásainkért honoráriumot kaptunk. Nem tudom, van-e valaki, aki még emlékszik arra, mit szót a *Híd* hivatalos szerkesztőse írásainkhoz, elolvasta-e őket valaki, mielőtt nyomdába kerültek. Mert ez perdöntő tény lenne. Ugyanis —

Az áprilisi szám megjelenése után egy reggel, a főiskolára menet, a Svetožar Marković utcában találkozom — ha jól emlékszem — Fehér Ferencel. Kérdezi, olvastam-e a 7 *Nap* új számát. Támadás ért bennünket. Megszerzem valahol a lapot. Bogdánfi Sándor paródiát írt az áprilisi *Hídról*. Szándéka nyilvánvalóan a támadás volt s nemcsak a kifigurázás. Úgy látszik, megdöbbsent, amikor a fiatalok írásait olvasta; ilyesmire addig nem volt példa. Valami megtört; amit az áprilisi *Híd*-ban talált, az más volt, mint amit az íróktól megszoktak. Egy komoly folyóiratban, mint a *Híd*, melybe csak olyan írások kerülhettek, melyeket előzőleg többszörösen is megrágtak, minden oldalukról kielemeztek, s ha már semmi kivetni- és kifogásolnivalót nem talált bennük senki, megjelenhettek, most egyszerre — s egy egész számban — ellenőrizetlenül, minden bebeszolás nélkül, tíz-egynéhány fiatal írása jön, olyan fiataloké, akiknek se múltjuk, se életrajzuk, s egyszerre csak mondanak valamit, ami az addigi gárdának nincs ínyére. Ami valamivel nincs összhangban. Ami esetleg, s nemcsak esetleg, „károsan hat az olvasókra”! Ezek a fiatalok keserű hangon sólnak, búslakodnak, mást akarnak versben, prózában, ellent mernek mondani az addigi kánonnak.

Bogdánfi írása, úgy tetszik, csak jeladás volt, s megindult az áprilisi *Híd* — azaz a fiatalok — ellen a roham. Írók, újságírók sortűzet zúdítottak az ifjúsági *Híd* munkatársaira.

A részletek ismereteseek, a sebeket nem kell feltépni. Kétségtelen, hogy

akik akkor legjobban dörögtek ellenünk, még a zsdanovizmus módszerét alkalmazták, habár már 1950-et írtunk. Ezért történhetett meg, hogy például Gál László a fasizmussal való kacérkodással vádolt bennünket, s hogy a *Magyar Szó* akkori főszerkesztője több folytatásos írásban dorongolta le a fiatalokat.

És itt abba is hagyhatnám, mert a következmények, utórezgések már kívül esnek az irodalmi kategóriákon. Mivel azonban már elkezdünk a témát, hát folytassuk!

Mindennek megértéséhez vissza kell lapoznunk, fel kell idéznünk a történelmet, habár van egy mindent elintéző legyintés: Hagyjuk a történelmet!... Irodalmunk addigi fejlődésétől elszigetelve, akkori reális helyzetéből kiszakítva nem is lehet megérteni, miért történt, ami történt, miért történt minden úgy, ahogy történt.

Egy jó évvel az áprilisi, ifjúsági *Hid*-szám megjelenése előtt, 1948 végén vagy 1949 elején Szabadkán megrendezik az első nyilvános irodalmi vitát Lukács Gyula *A Sárgabáztól a csendes Donig* című regényéről. Megtárgyalták a könyv irodalmi és eszmei kérdéseit, s leszögezték, hogy Lukács könyve „...alapjában véve pozitív könyvnek számítható... Nagy hibája azonban a műnek, hogy nem a fasisztaellenes harc szempontjából, de a könyvben szereplő kis csoport egyéni jóvoltának (!) szempontjából tekint az eseményekre...” Az értekezletről Lőrinc Péter számolt be a *Hid* 1949. januári számában, s megállapította: „Nem csupán az írók hibája az, ha például nincsenek tisztában a szocialista realizmussal... ha nincsenek tisztában azzal, hogy az irodalom is eszmei síkon mozog és nem szórakoztatás, hanem a valóság tükrözése a célja, hogy az irodalom is az igazságot — persze az általános, tipikus igazságot, nem a véletlent adja...”

A folyóirat 1949. márciusi számában M. C. — Malusev Cvetko — a vajdasági magyar írók vitaestjéről cikkezik. „A *Hid* kezdeményezésére Vajdaság magyar írói az elmúlt hó folyamán vitaestet rendeztek azzal a céllal, hogy a vajdasági magyar irodalom alapvető kérdéseit megvitassák és tisztázzák. A vita napirendjén az irodalmi alkotás, az irodalmi kritika problémái és a szocialista építés írói ábrázolásának kérdései szerepeltek.” Azt hiszem, elég, ha a legfontosabbat idézem Malusev Cvetko cikkéből, kommentár nélkül.

„A felvetett kérdések egyike: van-e, lehet-e vajdasági magyar irodalom? Erre a kérdésre a jelenlevők pozitív választ adtak... Ezért a vajdasági magyar irodalomnak sem lehet más a célja, mint az itteni magyarság lelkéhez hozzáférni és tudatosítani benne a márt, a tegnapot és mindent, ami az életét alkotja... Ezen feladatok megoldásánál ők (ti. a vajdasági magyar írók — T. L.) sem vonhatják ki magukat a szabály alól, hogy ti. műveikben az objektív valóság szubjektív ábrázolását adják... A felvetett kérdések egyike az író világnézeti alapjainak tisztázása volt... Ezért tűzték ki a vitaest minden résztvevője elé a világ-

nézeti önképzés fontos feladatát... Mely célokat kövessék íróink alkotó munkásságukban, mi az irodalom célja, szerepe és feladata a vajdasági magyarság életében? A vajdasági irodalom ebből a talajból nőtt ki, Vajdaság életéből fakad — ezért Vajdaság problémáin keresztül adja az egyetemes emberiség problémáit... Művészi feldolgozásra várnak azok a témák, amelyek társadalmi fejlődésünk általános törekvéseinek megfelelően mozgósítani tudják magyar dolgozóinkat azokra az erőfeszítésekre, amelyeket a szocialista építés mai tempója mindenkítől megkíván... Íróink nem zárkozhatnak el a dekadencia és a formalizmus elleni harc elől sem, még akkor sem, ha a vajdasági magyar irodalomban nemigen van dekadens vagy tisztán formalista író. Ha ilyen nincs is, nem lehet határozottan azt állítani, hogy íróink alkotásában nem lelhető fel gyakran ezen irányzatok nyoma. A dekadencia és a formalizmus elleni általános harcban a harcot a magunk részéről elsősorban saját magunkban kell elkezdni. Valóságunkba, tehát témakörünkbe tartozik a múlt előkészítő múlt, és a jövőt előkészítő jelen írói ábrázolása is... Az irodalmi valóságábrázolás tehát a szocialista realizmus lényege is... A szocialista realizmusban az ember úgy kapja az alakokat és azok vonatkozásait, hogy azok okvetlen bámulatot, elvetést vagy gyűlöletet váltanak ki... Vajdaság magyar írói... gyakran kizárólag az ún. pozitív típusokat ábrázolják, és ezzel leszűkítik a negatív típusok elleni harcot... Nem ritka az eset, hogy íróink a típus keresésében csak a ma típusát látják és nem látják azt, amit az irodalmon keresztül tipikussá akarunk tenni, ami fejlődésben van, és ezért sokszor alig látható, ami azonban mégis a jövőt jelenti... Az írói alkotás függetlenségéről is szó esett a vitaesten. Alkotásában az író szabad ember. Nem szabad megrendelésre dolgoznia. De emberi törvény az, amely megkívánja, hogy az író tollából kikíváncozó, leírni való tünet, esemény, jelenség, elképzelés egyezzen azzal, amit a társadalom tőle elvár... Ezért csak olyan műveket szabad közölni, amelyek az olvasót felemelik, fejlődésében előrelendítik. Ezért kell íróink minden írását következetesen végig gondolni, minden szemszögből elbírálni és csak amikor már a munka egészében és részleteiben is közölhetőnek bizonyult, szabad a művet nyilvánosságra hozni.”

1949. március 25-én nagy *Híd*-vita volt Újvidéken. Politikusok, művelődési dolgozók, írók, pedagógusok, újságírók vettek rajta részt, s megvitatták a folyóirat 1948. évi számait, valamint 1949 első három számát. A felelős szerkesztő, Olajos Mihály beszámolójában hangsúlyozta: „Az a feladatunk, hogy a mi népünk, a mi tartományunk forradalmi átalakulásának és szocialista építésének eredményei alapján tanulmányozzuk és elemezzük ki a társadalomfejlődés törvényszerűségeit, rajzoljuk meg e törvényszerűségek megnyilatkozásának ne csak általános vonásait, ne csak jugoszláviai sajátosságait, hanem vajdasági jellegzetességeit... Dolgozzák fel a mi népünk, a mi tartományunk népeinek harcát

a megszállók ellen... Mutassák meg, hogyan ragadta kezébe a hatalmat a dolgozó nép... Írják meg, hogyan büntették meg a háborús bűnösöket... Dolgozzák fel a vajdasági munkásosztálynak a gyáraink újjáépítéséért, a termelés fokozásáért és az ötéves terv végrehajtásáért vívott hősi harcát... Ábrázolják azt a mély forradalmi átalakulást, ami a vajdasági parasztság, a mi magyar parasztjaink között is végbeig... örökítsék meg a mezőgazdasági termelés rohammunkásait... Rajzolják meg Pártunk, Népfrontunk és a többi tömegszervezet harcát, fejlődését. Íróink évek óta tartoznak a munkásosztály élharcosa, a pártmunkás alakjának megrajzolásával. Tükrözzék vissza tömegeink kultúrforradalmát... Állítsanak maradandó emléket annak az útnak, amely a vajdasági magyarokat tartományunk és hazánk többi népe közötti egységhez és testvériséghez vezette... A *Híd* cikkeírói... teremtsenek állandó, közvetlen és eleven összeköttetést a munkásokkal és parasztokkal, rendszeresen járjanak el gyárakba, szövetkezetekbe, falvakra, szívják magukba a dolgozók lendületét és... írják meg tapasztalataikat... Egy fősztáló azt mondta, s ezt határozatnak is elfogadták, hogy a *Híd* legyen „elsősorban irodalmi és népművelődési folyóirat... gondoskodjék a kezdő, fejlődőképes új tollforgatók írásainak megjelenéséről is”. Itt hangzott el tehát először, hogy a fiatalokat, kezdőket is be kell vonni az irodalmi életbe, közölni kell írásaikat a *Híd*-ban. Egy év telt el, míg ez az ötlet, ez a javaslat megvalósult. Érdekes viszont, hogy az irodalmi rovatról szóló jelentés nem említi a fiatalokat, se a hozzászólók sem érintik ezt a kérdést. Ellenben Gál László felszólalásában kifejti, hogy „nagy feladat vár íróinkra, irodalmi eszközökkel kell feldolgozni az irányadó elméleti cikkek anyagát... Íróink másik nagy feladata az, hogy írják meg, magyarázzák meg a vajdasági magyar könyv-olvasóknak, kik a jó és kik a rossz írók a magyar irodalomban, írják meg, miért rosszak Herceg (így!) Ferenc, Rákosi Viktor stb. könyvei és miért olvassák ezek helyett a haladószellemű könyveket.” Herceg János kijelentette, hogy „az a színvonalas írás, amely világos és érthető... Nem a bonyodalmasság, hanem az érthetőség adja a színvonalat.” Gajdos Tibor hangoztatta, hogy „az érthetlenség semmiképp sem egyezik a szocialista realizmussal”: Olajos Mihály a vitáról írt összefoglalóját azzal zárja, hogy „csak akkor valósíthatók meg a kitűzött feladatok, ha a *Híd* munkájába... újabb és újabb emberek kapcsolódnak be... ha a *Híd* új tehetségeket mozgósít a munkás-, paraszt- és tanuló-ifjúság soraitól”.

Az irodalmi élet mozgásának egyik jele volt, hogy 1949. május 18-án Szabadkán megalakult az írók klubja, s kisebb-nagyobb szünetekkel működött is. Munkájáról Juhász Géza számolt be a *Híd* 1949. decemberi számában. A klub legsürgősebb tennivalói között említi, hogy „...ki kell szélesíteni az egyesület munkáját olyanformán, hogy lehetőleg több

ifjút, kezdő író vagy érdeklődőt vonjunk be... ma már nem félnek az ún. 'beérkezettek' sem a kezdőktől..."

A jugoszláviai írók második kongresszusán, melyet Zágrábban tartottak, szó volt többek között a vajdasági magyar irodalomról, írókról. Mladen Leskovac a jugoszláviai kisebbségi irodalmakról számolt be. A magyar írók közül Gál Lászlót, Laták Istvánt, Lőrinc Pétert, Majtényi Mihályt és Herceg Jánost emeli ki, s „Rajtuk kívül természetesen vannak még mások is” megjegyzéssel sorolja fel Debreczeni Józsefet, Thurzó Lajost, Csépe Imrét, Weigand Józsefet.

A *Hídnak* ez a száma közli az 1949. december 17-én tartott vitaest anyagát is. „A vitában az irodalom pártosságának kérdései váltották ki a legnagyobb érdeklődést... Hogyan érvényesül az irodalom pártosságának elve a vajdasági magyarok irodalmi életében? Helyesen értelmezi és alkalmazza-e a pártosság követelményeit a *Híd* szerkesztősége... vagy megvannak a szerkesztőség álláspontjaiban és munkájában a rosszul fölfogott pártosság, a bürokratizmus elemei is?... Hol az alkotóművész szabadsága és a szerkesztőség felelőssége közötti határ?” — olvassuk a szerkesztőség beszámolójában a vitaestről. Malušev Cvetko megállapította, hogy „íróink alkotásai alapjában véve megfelelnek azon követelményeknek, amelyek az irodalom pártosságából adódnak... Éppen ezért a szerkesztőség túllépi feladatkörét, amikor a leadott kéziratok szövegébe 'belejavít'... Arra se nincs (így!) szükség, hogy a szerkesztőség... arra az álláspontra helyezkedjék, hogy csak abban az esetben közli le a beérkezett kéziratot, ha írója végrehajtja a szerkesztőség által szükségesnek vélt javításokat... Ilyen munkával a szerkesztőség kárt csinál (így!) a műben, törli belőle az író egyéni stílusát... sablonba szorítja az író-embereket, aminek végeredménye csak az lehet, hogy az írók vagy elhallgatnak vagy pedig csak a szerkesztőség szempontjait tartják szem előtt alkotómunkájukban és adnak olyan műveket, amikben csak pusztá jelszavak lesznek, de nem lesz benne az alkotóművész egyénisége... Legyen tehát a jövőben kevesebb a rendelés, megrendelésre írás... a beérkezett műveket olyan állapotban közölje folyóiratunk vagy adja ki könyvkiadásunk, amilyen állapotban azokat megalkotóik átadták...” Malušev is, Bogdánfi is a kritika hiányára panaszskodik. „Gál László mint elengedhetetlen követelményt emelte ki azt, hogy a műben jusson kifejezésre megalkotójának egyénisége... Rendkívül nagy szükség van az alkotó írók külön összefüveteleire is... Az ilyen összefüvetek feltétlenül hozzájárulnának ahhoz is, hogy íróink munkái jobban megfeleljenek a pártosság követelményeinek.” Laták István az „építő kritika” „szabad fejlődéséről” beszélt, s leszögezte, hogy „a szerző aláírásával közzétett munkáért írója felelős, a szerkesztő bizottság tehát bátran közölje azt. Egyébként helyesli az irodalom pártosságából adódó írókkal szembeni követelmények erős kihangsúlyozását...” Rehák László „emlékeztetett arra, hogy beérkeznek gyenge, rossz, sőt káros írások

is... A szerkesztőség mégiscsak felelős azért, hogy ne kerüljenek be sajtónkba eszményietlen (így!), kispolgári dekadenciába fulladt, vagy egyenesen reakciós tendenciájú írások, amelyek semmiképpen sem felelnek meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a szocialista realizmus mint pártos esztétikai álláspont alapvetőként leszögezett. Nem vitás, hogy olyan írások is beérkeznek, amelyek káros hatást váltanának ki az átlagolvasóban. De föltételezzük, hogy komoly, biztos kezű irodalmi kritikánk van, amely figyelmezteti az olvasót a hibákra — de még ebben az esetben is mi értelme lenne formalizmusba fulladt távlat nélküli írásokat leközölni?... mégsem szabad megfedkezni arról, hogy (a szerkesztőség) felelős folyóiratunk eszmei tisztaságáért, felelős azért, hogy semmilyen leközölt írás kárt ne tegyen az olvasóban...” Fehér Ferenc „azt hangsúlyozta, hogy irodalmunknak a valóságot kell ábrázolnia, a mai írásoknak a mai valóságot. A mi realitásunkba pedig beletartoznak a különböző reakciós alakok, a szocialista építés ellenségei is. Lehetetlen követelmény tehát, hogy akik ma írnak, azok csak traktoristáról, diadalmasan pöffekelő traktorokról és élmunkásokról írjanak.” Olajos Mihály felelős szerkesztő nem volt megelégedve a vitával, mert csak általánosságokról volt szó, egyetlen nevet, egyetlen hibát sem említett senki, „nem merünk a hiba elevenjére tapintani, nem merjük nevén nevezni a hibázót, virágnyelven beszélünk, ha valaki hibáiról... beszélni vagyunk kénytelenek...” A vita folyamán azt sem határozták meg pontosan, „mi az, amit meg kell változtatni” a szerkesztőség munkájában. A „beavatkozásról” szólva elmondta, hogy eddig a szerzők mindig helyesléssel fogadták a javítási ajánlatokat, örültek nekik, segítségnek tekintették. „Olyan álláspontja pedig sohase volt a szerkesztőségnek, hogy nálunk csak traktoristákról, élmunkásokról kell írni...” B. Szabó György vitázó felszólalásából kitűnik, hogy a változásokat ő is elkerülhetetlennek tartotta, mind a *Híd* szerkesztőségének munkájában, mind pedig a kritikában.

A márciusi számban fordulat következik be. Továbbra is névtelen szerkesztő bizottság szerkeszti a folyóiratot, de felelős szerkesztőként Ernyes György szerepel. Nem tudom, talán akkor sem tudtam — a még élő szereplőknek kellene ezt megírniuk —, vajon leváltották az addigi főszerkesztőt, lemondott, vagy csak „más tisztségre távozott”.

A Figyelő rovatban cikk jelent meg a fiatal jugoszláv írók belgrádi tanácskozásáról. Előtte köztársasági találkozót tartottak. Jugoszlávia-szerte tehát felszínre került az új írónemzedék érvényesülésének szükségessége. országos jelenség lett a fiatalok fellépése.

Azok után, amit a kezdő tollforgatókról mondtak a vajdasági tanácskozásokon, azután, hogy köztársaságonként tanácskoztak a fiatal írók, majd szövetségi találkozót tartottak (abban az időben hat ifjúsági irodalmi folyóirat jelent meg Jugoszláviában, a fiatal tollforgatóknak te-

hát nagyrészt volt hova írniuk, hol megjelentetniük írásait), s ezt a *Híd* is említésre méltónak találta, talán nem is véletlenül, természetesen kell tartani, hogy folyóiratunk is be akarta kapcsolni a fiatal magyar írókat a munkába, helyet akart adni nekik lapjain, hisz magyarul nem jelent meg ifjúsági irodalmi folyóirat. Lehet, hogy a *Híd*-vitában elhangzott bíráló, a szerkesztőcsere is hozzájárult a folyamat felgyorsulásához. Ez pedig — véletlenek találkozása? — egybeesik a jugoszláviai fiatal írók megmozdulásával.

Hogy a vajdasági magyar fiatalok fellépése úgyszólván botránnyá fajult, annak két okát látom. Az egyik, hogy az áprilisi *Híd* munkatársainak egy része nem fogadta el azokat az elméleti tételeket, melyek még a legutóbbi *Híd*-vitan is érvényesültek. A fiatal írók túlnyomó többsége nem vallotta magát a szocialista realizmus hívének, habár még a timofejevi irodalomszemlélet szellemében nevelték az iskolában, s nem tudta elfogadni azokat a szempontokat sem, amelyeket az akkori irodalmi establishment fennen hangoztatott. A főiskolán a világirodalom és a magyar irodalom csúcsait állították eléjük példaképként — Homérosztól és Szophoklészről József Attiláig és Móricz Zsigmondig —, s ezt nem lehetett összeegyeztetni azzal, amit a „hivatalos” irodalom követelt: a valóság ún. tükrözését, az „irányadó cikkek” „irodalmi feldolgozását”. Ezért írtak másképp a fiatalok, ezért bírálta másképp a fiatalok kritikája az „öregek” műveit. A másik ok: a fiatalok komolyan vették az alkotói szabadságot, melyet — ha már szabadság — nem lehet korlátozni, nem lehet semmilyen feltételhez kötni, s nem hitték, hogy egy irodalmi mű kárt tehet az olvasókban.

Lehetségesnek tartom, hogy ha a fiatalok nem kapcsolódnak be az irodalmi életbe úgy, ahogy bekapcsolódtak, ha nem hangoztatják azokat az elveket, amelyeket hangoztattak, idővel maguk a befutott írók is eljutottak volna a szocialista realizmussal való szakításig, a dogmatikus irodalmi nézetek tagadásáig, az új szabad irodalom követeléséhez, s előbb-utóbb kiharcolták volna a teljes alkotószabadságot, hisz a változás elkerülhetetlen volt; új szelek fújdogáltak a jugoszláv szellemi életben.

Másképp történt.

S hogy másképp történt, annak szinte előre sejthető következményei lettek. Idézzük csak fel még egyszer egyik-másik felszólaló szavait: „... eszményietlen, kispolgári dekadenciába fulladt távlat nélküli értéktelen írások...”, „A dekadencia és a formalizmus elleni általános harcot a magunk részéről elsősorban saját magunkban kell elkezdni”, „... az a színvonalas írás, amely világos és érthető...” Ezek és a hozzájuk hasonló klisék — melyek egytől egyig a zsdanovi elmélet fegyvertárából valók — már készen álltak 1949-ben, csak az alkalomnak kellett eljőnie, hogy alkalmazzák őket. S az alkalom az 1950. áprilisi *Híd*-szám

volt, amikor is a fiatal munkatársak egy részét dekadensnek, formalistának, reakciónak nyilvánították.

Ezzel be is zárult a kör. Egymás után jöttek a támadások a fiatalok ellen. Ha most megpróbáljuk megkeresni az összefüggést az előzmények és a következmények között, arra a következtetésre juthatunk, hogy abban az időben a levegőben volt már a változás az irodalmi életben. A kérdés csak az volt, hogy ki hajtja végre s mikor következik be. A *Híd*-vitákon elhangzottak alapján megállapíthatjuk, hogy még az „öregek” között is voltak, akik nemcsak belátták a változások elkerülhetetlenségét, szükségességét, közeledését, hanem kívánták is, szóvá is tették. Amikor azonban a fiatalok más hangon szólaltak meg, más témákat írtak meg, más nézeteket hangoztattak, akkor az „öregek” nemcsak ezen rökönýödtek meg, hanem attól is megijedtek, hogy a változásokat esetleg más hajtja végre, nem ők, akik — mint említettük — nyolcan-tízen voltak elismert írók, megriadtak, hogy egy új gárda nyitja meg a kapukat, s hozza „új idők új dalait”; ez pedig egyet jelentett volna a trónfosztással, olyan következményei lehettek volna — közöttük sokféle kiválság megszűnése, az irodalmi egyeduralkodó megszüntetése —, amelyeket nem óhajtottak.

Voltak a „befutott” írók között olyanok is, akik hallgattak, amikor pedig a hivatalos kórus a lehangosabb volt, csak valójában ma sem lehet tudni, hogy hallgatásukkal kinek az álláspontját helyeselték: a ledorongolt fiataloké-e vagy a régi felfogás védelmezőié. Hosszú időre volt szükség, hogy a dolgok a helyükre kerüljenek, s a lehangosabb fiatalellenesek is belássák tévedésüket. A fiatalok nagy része egy-két hónapos szünet után újra ott volt a *Híd* lapjain, sőt új fiatal tehetségek is jelentkeztek. 1951-ben egyfajta fegyverszünetet kötöttek a szemben álló felek. Ennek egyik következménye, hogy 1951 szeptemberétől a *Híd* szerkesztő bizottságának Ács Károly is tagja (s attól kezdve állandósult az egykori fiatalok jelenléte a folyóirat szerkesztőségében), aki a legtehetségesebb fiatal költő volt, így méltán jutott erre a posztra. Ennek a számnak az anyagát a — már egy idő óta nem névtelen — szerkesztő bizottság állította össze, nem csupán a fiatalok írásaiból, hanem egy rendszeres számba sorolva őket, ezzel mintegy jelezve, hogy ezentúl nemcsak elvétele lépnek majd fel a fiatalok, hanem rendszeresen, egyenjogúan a régi munkatársakkal, mint irodalmunk integrális része. Fehér Ferenc, Ács Károly, Major Nándor, Burány Nándor, Kopeckzy László, Borús Erzsébet, Borbély János versei, Németh István, Kántor Oszkár, Ipacs József elbeszélései láttak napvilágot ebben a számban. (E sorok írója esszét írt erre az alkalomra „Szocialista realizmus vagy...” címmel. Az írás nem jelent meg. A szerkesztő bizottság tagjainak egy része nem értett vele egyet.)

Az irodalmi élet ez idő tájt mind élénkebb lett. A *Hídat* már Majtényi Mihály szerkesztette; ő volt az első író, aki a szerkesztői székre

került. Egy korszak lezárult, az áprilisi *Híd*, a fiatalok megszólalása — s talán az is, ami utána következett — sok mindenben megváltoztatta a *Híd* és irodalmunk arculatát, sorsát.

Beléptünk a jövő előszobájába.

ESZMÉNY ÉS POLITIKA A HÁBORÚ ELŐTTI HÍD MŰVELŐDÉSÉBEN

VAJDA GÁBOR

„Beszélni kezdek. Kultúrunka. Olvasás. Könyv. Lapok. Hogyan szervezzük meg?... Az emberek hallgatnak. Merően néznek rám. Kultúrunka? — villan át az agyamon —, tulajdonképpen miért is beszélek én itt kultúrunkáról, mikor munka kellene, rendes megélhetést, kenyeret adó munka? Nem neveltség az, hogy most erről beszélek? Én hibáztam el, vagy nem hibázták-e el már mások előtt?”

Mayer Ottmár

A háború előtti *Híd* folyóirat nem tartozik szellemtudományunk elhanyagolt területei közé. Elsősorban annak köszönheti népszerűségét, hogy a felszabadulás után megújult formában konkrét lehetőségei szerint tudatosíthatta önnön (az egyedi jelentőségen messze túlmutató) hagyományait. Először az egykori alapítók, illetve főmunkatársak emlékezhetek meg róla, főleg évfordulók alkalmával, hitelesen, de nosztalgiaiával átítatott hangon. Léway Endre, Kek Zsigmond, Laták István, Lőrinc Péter és Malusev Cvetko visszaemlékezései a későbbi tudományos kutatásokat alapozhatták meg.¹ Munkájuk először Bori Imre által folytatódott 1965-ben,² majd 1974-ben, a Hungarológiai Intézet szervezésében ölthetett rendszeres formát a vizsgálódás. Mészáros Sándor, Pató Imre, Rehák László, Gerold László, Lőrinc Péter, Bányai János, Pastyik László, Gaál György valamint e sorok írója egy-egy szempontból, vagy esetleg nagy általánosságban, de adatokra támaszkodva tárta fel a folyóirat születésének, fejlődésének és betiltásának belső, illetve külső összefüggéseit.³ Elmondták, hogyan került mind szorosabb és termékenyítőbb kapcsolatba a Jugoszláv Kommunista Párttal, s ezzel párhuzamosan valóságkutatási programját, olvasótáborának kiszélesedését is felmérték.

¹ *Híd*, 1945. 1—2. sz.; 3. sz.; 1951. 8. sz.; 1954. 5—6. sz.

² A háború előtti *Híd*. H, 1965. 3. sz.

³ HITK, 1974. dec. 21. sz.

Szóltak irodalmáraink következetes szocialista realista elkötelezettségéről, szociografikus módszeréről, az osztályharc feladatainak maradéktalan vállalásairól. A népnevelés céljainak megfelelően kiadott könyveiket szintén felsorolták, és történelemszemléletüket kifejező témáikat is értékelték. Két évvel később Pató Inre könyv formában kiadott repertóriummal tette teljesebbé a régi *Híd* iránt érdeklődők ismereteit. Bosnyák István viszont 1977-ben a *Híd*-ben összegezi az addigi kutatás eredményeit.

Azt sem hagyták háttérben, hogy polgári fogantatású kisebbségi művelődéskonceptió volt az, ami a *Híd*-ban az indulás évtizedének utolsó negyedében az osztályharc igényéig mélyült. Mivel azonban elsősorban az utóbbi (önmagában és következményeiben) érdekelte őket, értékfogalmaik belső összefüggéseivel, a munkatársaknak kultúrához való alkotó viszonyulásával már alig foglalkoztak; nem egészen véletlenül, hiszen az egykori pártfeladatoknak megfelelően, a *Híd* programja a harmincas évek második felében az elavultnak, a kártékonynak a lerombolását, megsemmisítését vállalta. Cselekvése, szükségyszerűsége ellenére, tehát csak a szó tágabb értelmében tekinthető alkotómunkának. Következésképp munkatársainak művelődéskonceptióját sem kizárólag abból ismerhetjük meg, amit tettek, hanem inkább abból, amit hiányoltak, amit bírálataikból kiolvashatunk.

Az értékösszefüggésekre azonban akkor derülhet igazán fény, amennyiben a kezdetektől, illetve a születéstől indulunk ki, annál is inkább, mert a *Híd* fejlődését ma, annak korhelyzettel való kapcsolatában, szerkesznek és a kimutatható fázisok ellenére egyenes vonalúnak látjuk. Azért, mert — miként Lőrinc Péter állítja: — „Nagyon jóakarátú, nagyon jóhiszemű, haladászellemtű, amolyan narodnyiki utópizmusban tévelygő csoport indította meg akkoriban a *Hídat*. Idealisták voltak, a csoport tagjai nem tudtak az osztályharcról, túlon túl nagy kizárólagos jelentőséget tulajdonítottak az észnek, tudásnak, belátásnak és ezzel egyszerűen persze az értelmiségiek rétegének is és úgy gondolták, együtt van a helye mind az ifjúságnak és az értelmiségi ifjak feladata, hogy elvegyülve a nép közé tudást adjanak annak.”⁴

A háború előtti *Híd* munkatársainak értékfelfogása és ennek megfelelő művelődéskonceptiója a haladás érdekeitől és körülményeitől függően alakult. Nem Pallasz Athénéként pattant elő a lehető legszűlesebb fronton vállalt átűrő cselekvésprogram, hanem belső tényezők (a munkatársnak szellemi érése és kicserélődése), valamint külső erők (a megsemmisülésének veszélyét elszántan elhárítani igyekvő munkásmozgalom) hatásának következményeként fokozatosan alakult ki.

Kezdetben a *Hídat* kulturalizmus jellemezte. Természetesen nemcsak azért, mert a tudást és az ízlést akarta magasabb színvonalra emelni,

⁴ Tizenöt éves a *Híd*. H, 1951. 8. sz. 457. p.

vagy mert a délszlávokkal való baráti kapcsolatok kiépítésén munkálkodott, hiszen a legtöbb folyóiratnak hasonló a főcélja. A kulturalizmus a korai polgárság egyik főgondolatának átvételében nyilvánult meg — a mi viszonyaink közepette érthetően, a világhelyzetet nézve azonban anakronizmusként. Arról van szó, hogy a *Híd* az első számától kezdve, tehát 1934 májusától két évig a szellemtől, a felvilágosodástól, a tudásmennyiség felhalmozásától várta a jugoszláviában élő magyarság életszínvonalának feljavulását és sorainak megszerveződését. A több szerzőtől származó cikkek tanúsága szerint az elképzelt művelődési folyamat nem a tájjelleg megszüntetését eredményezte volna, hiszen — miként az köztudott is — az Európa-szerte felerősödő népiesség törekvése, valamint az évtized elején nálunk rendkívül népszerű Szenteleky-konceptió eleve a vidéki jellemzők felkutatásának, megőrzésének programját adta. A törekvés azonban nehezen áthidalható belső ellentmondást is tartalmaz: lényegében ugyanis a legkorszerűbb ismeretek birtokbavétele, a tudományba vetett bizalom korlátlanúsága ellentétben van az ugyanakkor nyíltan hirdetett kisebbségi politikával, melynek értelmében az anyaországtól elszakad magyarságnak a nemzeti egység megőrzése, az önálló létforma kialakítása a legsürgősebb feladata. Az nyíltságra, az általános emberi kultúra elfogadására kötelez; ez viszont a vidék egyedi jellegzetességeinek felkutatásában és ápolásában találja meg célját. A kozmopolitizmusnak, valamint a provincializmusnak a kettőssége határozza meg tehát a *Híd* első két évfolyamának szellemi arculatát. Elvértve felbukkan ugyan a szintézisre törekvés igénye, mint például a Szentelekyre emlékező Tóth Bagi Istvánnál,⁵ aki szerint a kisebbségben élő magyarság is mutathat fel „általános kulturális értéket”, de leginkább ellentét van a cikkek fogalomvilága között, aszerint, hogy az egyedi tájjelleg vagy pedig az általános és korszerű emberi igények kerülnek a figyelem középpontjába.

A kezdeti világnézeti megoldatlanságot természetesnek tartjuk, hiszen legelőször fel kellett vonultatni a lehetőségeket ahhoz, hogy folyamatosan sor kerülhessen a választásra, meghatározott értékcsoporthoz melletti elkötelezettségre. Az indulás eklekticizmusa egyfelől a pozitivistáknak a fejlődéselméletét,⁶ a marxizmussal szembeni érdeklődést⁷ és a keresztény liberalizmust,⁸ másfelől pedig a népkultúrához való misztikus vonzódást,⁹ a vidék értékeinek kultuszát,¹⁰ sőt a csak intuitívan megközelíthető költői titkok tisztelétét is tartalmazza.

⁵ Szenteleky Kornél és a fiatalok. *H.* 1934. 5. sz. 21—22. p.

⁶ Vö. Takács Zoltán: A gép, az ember és a válság. *H.* 1934. 4. sz. 15—16. p.

⁷ Vö. L. E.: Danas (Ma). *H.* 1934. 1. sz. 30—31. p. — Csuzdi Viktor: Az utópiákról. *H.* 1935. 3. sz. 16—19. p.

⁸ Vö. Déry Géza: A szociális kérdés megoldása. *H.* 1934. 4. sz. 12—14. p.

⁹ Vö. Donáth György (Kun Szabó György): Induljanak el a vajdasági regös ifjak. *H.* 1934. 1. sz. 8—9. p.

¹⁰ Vö. Csepella József: Lokálpatriotizmus. *H.* 1934. 8. sz. 7—9. p.

A nép a kultúra időtlen forrását, a romlatlan erkölcsiség ideáját képviselte a tanácstalan fiatal emberek előtt, akik saját jobbik énjüket vetítették az általuk nem kellőképpen ismert földmunkások életformájára. Így aztán a kultúrmorfológia igénye nem lehet több osztálytartalomtól elválasztott idillikus formalizmusnál. „Megfelelnek arról, hogy a kultúra az a dal, amelyet a szekér oldalán dalol a béres, az a tánc, amelyet a játszótéren járnak a legények, lányok, az a bot, amelyet a juhász az erdőszélen kifarag s az a sokezer közmondás, amelyben a világ legmélyebb filozófiája, legbámulatosabb lelkiismerete, a legszilárdabb életrevalósága megnyilvánul” — olvashatjuk Kun Szabó György vita-indító programjavaslatában.¹¹ Ha azonban tekintetbe vesszük Kolozsi Tibor és Tóth Bagi István válaszcikkét,¹² majd pedig Laták Istvánnak egy évvel későbbi falukutató javaslatát¹³ és a legelső társadalmi osztály missziójáról formált véleményét,¹⁴ akkor, ha hungarocentrikusnak találjuk is a *Híd* első két évfolyamát, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond szelleme mellett Adv társadalomképe is egyenrangú ihletője.¹⁵ Ez pedig azt jelenti, hogy a folyóirat e korszakának liberalizmusa a jobb- és baloldali véleményét egyaránt méltányolta, anélkül, hogy a humanizmus általánosságának szféráját elhagyva meghatározott világnézetnek megfelelő módszerek mellett kötelezte volna el magát.

Ez az elvont humanizmus konkrétan a békeeszményben nyilvánul meg, ami nem függetleníthető a már említett kulturalizmusnak evolucionista elgondolásától. Egyelőre nincs abszolút igazság, ám minden jóhiszemű ember meggyőződése tartalmaz valami jót, s végül is magasabb rendű szintézis összegeződik a bizonytalanságok korának részigazságaiból. Ennek érdekében a *Híd* fiataljai elutasítják a nemzedéki lázadást, nem hisznek ugyanis benne, hogy a zavaros világhelyzetben és az elmaradott kisebbségi viszonyok közepette máról holnapra minőségi újdonsággal lephetik meg azokat, akik nemhogy olvasni, de még írni is alig tudnak. A kor realizmushoz szoktatja azokat, akik a résen állást választják: a Híd-mozgalom elkötelezettjei szorgalmas, becsületes, haladó tanítványok. Vitakultúrájuk abban ma is példamutató, hogy elvkeresésük méltóságára nem vet árnyékot személyeskedés. Noha egyikük szerint az öregek „elfoglalták s megszállva tartják az élet jelentősebb pontjait, sőt az életnek még kisebb igények számára fenntartott helyeit is”, mégis jóindulattal kéri őket a fiatalokkal szembeni méltányosságra.¹⁶ A jelen válságából a

¹¹ Donáth György: i. m.

¹² Hozzászólás. H, 1934. 2. sz. 18—19. p.; A fiatalok közvéleményének kialakulása. H, 1934. 3. sz. 1—3. p.

¹³ Csuzdi Viktor: Falu-, községmonográfiák⁰ készítése. H, 1935. 4. sz. 6—8. p.

¹⁴ Csuzdi Viktor: Az utópiákról. H, 1935. 3. sz. 16—19. p.

¹⁵ Vö. Szentgyörgyi László (Dániel György): A jövő felé. H, 1934. 2. sz. 1—2. p.

¹⁶ Galambos J: Az öregek és fiatalok ellentéte. H, 1934. 4. sz. 17—18. p.

nemzedékek termékeny együttműködése, a jóindulatú kritika, az okok elfogulatlan kivizsgálása látszik a legbiztosabb kiútnak.¹⁷

E magatartást a kisebbségtudat strukturalja, melynek ideológiáját Szenteleky Kornél teremtette meg, ti.: „Az ún. kisebbségi ideológia elutasítja a politikai szervezkedéssel megvalósítható egység gondolatát, sőt úgy tartja, hogy politikai eszközökkel az egység meg sem valósítható, mivel az eleve ellentmond ennek a »szellemiségben« létrehozandó egységnek, s mivel osztályérdekeket is kifejezésre juttat.”¹⁸ A nemzeti agályok — mert hát lényegében a nacionalizmusnak jóindulatú: önvédelemből fakadó és történelmileg igazolt formájáról van szó — az erkölcsi megújulásnak adnak előnyt a szervezkedést lehetetlenné tevő, elszíntelenedéshez, beolvadáshoz vezető osztályelkötelezettségű forradalmasodással szemben. Az induló *Híd* szellemében a többségi nemzettel teremtendő művelődési kapcsolatok egymástól viszonylag távoli pontokat hídnak át. A közeledés, a barátkozás szükségletét inkább a létérdek, mint a belső igény parancsolja. Az akkulturáció folyamata ellenőrizendő, hiszen a tájjellegnek, a nemzeti eidosz különös formájának máról-holnapra nyomra vezethet, amennyiben nem ápolják kellő gondoddal. Emiatt a kisebbségi művelődési szervezetekre és a falukutatásra rendkívüli szerep hárul. Amennyire a középosztály közönyének eloszlatása vár rájuk, legalább annyira a népművészeti értékvédelem a hivatásuk. A művelődési rendezvények úr és szolga, hivatalnok és munkás egységét példázzák; e verticalizmusban nincs hely az idegen ajkúak számára.

Lassanként azonban a nemzeti kultúra gyökereinek nemzetközi volta is terítékre kerül. Laták István Nagy Lajos *Kisekunhalomjára* hivatkozó írása óvatos határozottsággal szegül szembe az első *Híd*-számokban jelentkező irracionalista népkultusszal: „... a magyar kultúra annyiban sajátos, amennyiben új létfeltételeinek megfelelően az európai termelésformába olvadva, a szláv, germán és latin hatás alatt azzá lett, ami. Az ázsiai nomád barbár kultúra elveszett az új életfeltételek összehatásában, de mégis speciálisan magyar kultúra...”¹⁹ Ez az elfogulatlan művelődésszemlélet ellentpontozza azt az egyoldalúságot, amit kezdetben a kisebbségi fiatalok szorongó tájékozatlanságában „a magyar faj szeretete és egy új magyar életforma kialakításának vágya” eredményezett.²⁰

Laták István szempontjai természetesen csak az elmélyültebb és szélesebb körű valóságismeretek megszerzése során, falukutatás közben érvényesülhettek maradéktalanul. Az új nemzedéknek az idősebbektől késsen kapott ismereteket, de főleg előítéleteket tapasztalati úton szerzett

¹⁷ Vö. Meditator (Faragó Imre):⁸ Krízis és átértékelés. H, 1934. 5. sz. 9—11. p.

¹⁸ Szei István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. 40—41. p.

¹⁹ Csuzdi Viktor: Falu-, községmonográfiák készítése. H, 1935. 4. sz. 8. p.

²⁰ Szentgyörgyi László (Dániel György): i. m.

tudással kellett felváltania. A folyóiratban bekövetkezett szemléleti változás tehát nem pusztán a külső körülmények kényszerének vagy egyszerűen a szerkesztőcserének a következménye volt, hanem annak a felismerésnek is, hogy a gondolatok elhasználódnak, kiürülnek, a magatartás pedig elavul és megmerevedik, amennyiben az életben kifejtett tevékenység sikere nem tölti fel új tartalommal, nem tűz ki új célokat.

A *Híd* folyóirat szemlélete azért kényszerült gyors fejlődésre, mert a valósággal való szembesítés folyamatában egyre inkább nyilvánvaló lett a koncepciónak formalizmusból, naivitásból eredő hatástalansága. Tartalmatlan ugyanis a tehetségek felkarolása és az azonos ajkúak művelődési rendezvényeire korlátozódó cselekvésprogram. „Mit akarunk? Ez a legfontosabb kérdés. Azt, hogy biztosítsuk a magyar ifjúság kulturális fejlődését. Hogy módot adjunk a magyar ifjúság erőinek, tehetségeinek kifejtésére” — írja Tóth Bagi István.²¹ A kivételes egyéniségek kiemelkedő képességébe vetett hit a magyar kisebbség középosztályának közönye és durva műveletlensége ellen irányul, nincs köze az életszínvonal szociális vonatkozásaihoz. A haladás belső megigazulás útján látszik megvalósíthatónak. „Népünk mai gazdasági helyzete szigorúan megköveteli, hogy társadalmunkat alkotó s főleg *irányító elemeinek* (kieinélés — L. E.) munkálkodása morális legyen” — hirdeti Léway Endre.²² Szándék szerint a nagy egyéniség igénye az üres arisztokratizmusnak az ellentéte: polgári derekasság, a lángelme öntudatos szerénysége. Ez a gondolat vezérli Léway Endrét, aki már 1934-ben vezér után kiált, a két évvel későbbi szerkesztőcserét anticipálva.²³ A léha szélhámossággal, a dilettáns zsenikultusszal a tanulás és az önképzés szükségletét, tehát az élet vállalását szegezik szembe, és a „sajtókuli” Adyra, valamint Petőfire, a szorgalmas korrektorra is hivatkoznak.²⁴ Noha egyre inkább az értelmi megismerés irányában tájékozódnak, igazságérzetük indulatokat is termel,²⁵ csak hogy ezek a visszhangtalanság miatt, a polgári korlátokat ledöntő cselekvéskoncepció hiányában is demagóg közhelyekként válhatnak a fejlődés kerékkötőivé, ha a szerkesztő Léway Endre végül is nem a *Híd* balra irányításában találta volna meg a kiutat folyóirata elszigeteltségéből.²⁶ Azonban „a tulajdonképpeni átszervezés, a lapnak a

²¹ A jugoszláviai magyar ifjúság kulturális feladatai. H, 1935. 4. sz. 1—5. p.

²² Ember és társadalom. H, 1935. 10. sz. 2. p.

²³ Írók és olvasók. H. 1934. 6. sz. 1—3. p.

²⁴ Vö. Almádi Antal (Laták István): A művész is élje az életet. H, 1934. 6. sz. 21—23. p. Kovács Sz. Zoltán: Gondolatok a képzőművészetről. II, 1934. 5. sz. 17—19. p.

²⁵ „Nem tűrhetünk parazitákat, akik abból élnek, hogy másokat egy egész életre a taposómalomba küldenek...” Rácz Sz. György: A munka joga. H, 1934. 7. sz. 9—11. p.

²⁶ Vö. Léway Endre: Terhes örökség. Forum Kiadó, Újvidék, 1980., 245—255. p.

haladó erők kezébe való átmentése gyakorlatilag 1935 elején indult meg és a következő év tavaszára lényegében be is fejeződött”.²⁷

Vitáik a királyi diktatúra bevezetését követő években, az illegális pártmunka újjászervezésének idején, csak elvétve hagyhatják el a kulturális fogalomkörét, s csak óvatosan foglalhatnak állást az osztályharcra kapcsolatban. Így például, mikor Tóth Bagi István megcsömörlik a korábban többek között általa is hangoztatott művelődési elvektől és a „gazdasági szervezkedés” ügyét hozzá képest elsődlegesnek véli, akkor csak óvatos javaslatot teher a munkanélküliek helyzetének enyhítésére.²⁸

A tisztázódás, az egyértelmű erkölcsi és világszemléleti magatartás kialakulásának folyamata azonban feltartóztathatatlan volt. Nem érthetünk tehát egyet Szeli Istvánnal abban, hogy „Laták István, Thurzó Lajos és az ún. »szociális irodalom« egyéb képviselőinek megfigyeléseit azonos előjelűnek mondhatjuk a polgári irodalom ténymegállapításaival, melynek sommás kifejezését Szenteleky fogalmazza meg az *Akácok alatt* című novella-antológia előszavában”.²⁹ Az érintettek ténszemléletét tudniillik a társadalom megváltoztatására irányuló törekvésük értékelte át a Szentelekyékével ellenkező előjelre. Az utóbbi később kezdte az maga sajátos adatgyűjtését a Latákénál. Thurzó Lajosról pedig Bori Imre is azt írja, hogy „írói munkássága valójában annak a vonalnak a folytatása, amelyet a mozgalmi sajtó zentai munkásai képviseltek a húszas években”.³⁰ S talán az a meghatározás sem a legszerencsésebb, melynek értelmében „lapos szociológiai empirizmussal összetévesztett marxizmus akadályozta önismeretünk kibontakozását és történelmi tapasztalatainak érvényre jutását, így a magunk világának szabatosabb körvonalazását s a magyar kultúra összképében elfoglalt helyünk pontosabb megfogalmazását is”.³¹ A „szociológiai empirizmus” nem összetévesztés eredményeként született a marxizmusból, hanem annak belátásából, hogy az óriási társadalmi egyenlőtlenségek és a nekivadult nacionalizmusok korában a nyomorkutatás és az osztályszerep-tudatosítás a legalapvetőbb feladat mindaddig, míg a történelmi és a társadalmi körülmények nem változnak meg lényegesen a munkásság javára.³² Hogy az üldöztetések közepette a Híd munkatársainak olykor nyelvépolásra és nem kizárólag szociológiai érdekű műbírálatra is futotta az idejéből, az csak annak a jele, hogy a forradalmi stratégiát nem tévesztették össze a marxizmus lénye-

²⁷ Pató Imre: A Híd megalakulása és története (1934–1941). HITK, 1974. dec. 21. sz. 86. p.

²⁸ Vö. Hozzászólás Csepella József „Lokális kultúrpolitika” című írásához. H, 1935. 11. sz. 16–18. p.

²⁹ I. m. 22. p.

³⁰ A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum, Újvidék, 1968. 258. p.

³¹ I. m. 99. p.

³² Vö. tanulmányunk mottójával Kalmár István (Mayer Ottmár): Foldmunkások között. H, 1939. 1–2. sz. 11–13. p.

gével. Hogy az általuk művelt irodalom esztétikai szempontból többnyire igénytelen, azt többé-kevésbé saját maguk is tudták, ámde azt is, hogy marxistákka nem a napi politika és az adott osztályviszonyok fölé emelkedve lesznek, hanem taktikát vállaló aktív részvétellel, felelősséget tanúsítva egy későbbi történelmi idő differenciáltabb marxista szempontjaival szemben. Szeli egyébként idézi is Latáknak a *Tovább* folyóiratban közölt írását, amelyben némileg közhelyes megfogalmazásban adja tudtára az általa fenntartással fogadott vezérnek (Szentelekynek), hogy: „Mi egy szebb emberi jövőért harcolunk, egy olyan társadalomért, amelyben mindenki egyformán élvezheti a kultúra áldásos hatását, s ahol a dolgozók akarata lesz az irányadó.”³³ Ha Latáknak nagyobb tehetsége és kevésbé érzékeny lelkiismerete lett volna, akkor ma bizonyára többet olvasnánk, de marxista osztályelőtelezettségét sem tarthatnánk egyértelműen becsületesnek. Hogy a háború előtti *Híd* munkatársait tudatos etika, nem pedig beszűkült látókör vezérelte, az Mayer Ottmárnak a cikkéből is kiderül: „Éppen a materializmus és a baloldaliság az, ami elszegényedő magyar tömegeink sorsának vállalására kötelez minden itteni gondolkodó agyat. E sorsvállalás nem engedi, hogy idealista könnyedséggel kibújjunk társadalmi helyzetünk, a korunk diktálta kötelességek alól, még kevésbé, hogy a gazdaságilag és szellemileg már amúgy is agyonnyomott parasztjainkat félrevezessük.”³⁴

A *Híd* egykori forradalmárától nem kérhetjük számon a nemzetiségi művelődéskonceptió mai mélységét, ám: annál inkább megalapozását. Hogy feladatuk magaslatán voltak, arra többek között Lőbl Iván véleménye is bizonyosság: „A dilettantizmus ellen már annyit beszéltek, hogy annak kritizálását már nem is tartjuk feladatunknak. Akik csak a dilettantizmust látják és nem látják a »dilettantizmus« hátterét, a szomorú analfabetizmust, a kultúrából való szomorú számkivetettséget és azt a környezetet, ahonnan maguk a »dilettánsok« is regrutálódtak, azok nem is láthatják a kérdés lényegét és csak az ágakat nyesegetik, holott a tőben van a baj.” 1937-ben írta le e sorokat a későbbi mártír³⁵, s ezzel annak a négy évig tartó munkának a tartalmát jellemezte, melynek során a *Híd* munkatársai az anyagi kultúráért való jogokért vívták harcukat a fasizáló polgárság demagógiája ellen. Ha volt is tehetségük és felkészültségük az elmélkedéshez, a jól értelmezett feladat gyakorlatiassága tette őket; ellenségei voltak a doktrínésnégnek. Célkitűzésüknek megfelelő mindennapi forradalmi tevékenységük tehát eleve és magától értetődően tartalmazta a kisebbségi kultúrának nemzetiségivé való alakítását. A többségi nemzet kommunistához való csatlakozás, a velük közösen vállalt stratégia nem az anyanyelvi kultúrának a feladását, hanem az

³³ I. m. 96—97. p.

³⁴ Kalmár István (Mayer Ottmár): Jobb és bal. Válasz a Népek. H, 1936. 5. sz. 4—6. p.

³⁵ Iványi János: A magyar kisebbség kultúrproblémái. H, 11. sz. 10—13. p.

elzárkózás falainak ledöntését jelentette. Hogy ennek nem színtelen nemzetköziség lett a következménye, arra az mutat rá a legegyszerűbben, hogy „sem azelőtt, sem azóta nem volt Vajdaságban még olyan színvonalas folyóirat, amely ekkora olvasótáborra tudott volna szert tenni”.³⁶

Művelődési szempontból egyik leglényegesebb különbség a *Híd* két korszaka között abban van, hogy míg az indulás éveiben a múlt értékeinek megőrzésén, a hagyománytiszteleten volt a főhangsúly, addig a világválság mélypontján, a kommunista elkötelezettség csak a múlttal való egyre türelmetlenebb leszámolásban lát kiutat. Ha az első két évfolyamban számos cikk óva int türelemre, a fiataloknak az öregek iránti kötelező tiszteletére, akkor a népvédelmi érdekből harcra, ellentamadásra kényszerülő mozgalom egyre türelmetlenebbül fürkészi a jövőt, kipellengérezve a hamis prófétákat. Atlasz János például határozottan tiszteletlen egy jóindulatú kispolgár úr iránt, akit írásában Dr. Szekeresnek nevez.³⁷ A riportban a folyóirat munkatársainak módszerére jellemző tárgyilagosság iróniával, finom gúnnnyal mosódik össze. Ennek éle az önzésében rövidlátó ember konformizmusa, áligazsága ellen irányul. Dr. Szekeres jóindulata és békés munkálkodásra, önképzésre buzdító tanácsa azért ellenszenves a riporter számára, mert ő érzi és tudja: a közelgő világháború egyre kétségtelezenebbül érzékelhető ténye ostoba strucc-illúzióvá teszi azt, ami a korábbi nemzedékek előtt még valós lehetőség volt.

Négy évvel később, 1941-ben e hang még keserűbbé, türelmetlenebbé válik. Ekkor indulat lángja emészti el teljes egészében a múltat, mely tulajdonképpen a fiatal értelmiségi létét megsemmisítő vak erővel lett azonossá. Ahhoz képest, hogy milyen sok mindenre kellene felülkerekedni, olykor még a haladó hagyományok is háttérben maradnak.

... mi mások leszünk, szabadok és újak
és ha ezer lánc köt bennünket a múlthoz,
széttörjük mindet, építjük világunk,
utat törünk magunknak az úthoz!³⁸

Hogy a múlt teljes egészében elvetendő, abban az egyéni sors terhei is szerepet játszanak. Csakhát kommunista értelmiségi munkás nem hajlandó tudomásul venni a saját egyediségét: ballasztja lenne az erőfeszítéseinek, s a közösségi morál sem engedélyezi. A proletkult azonban inkább csak az ilyen, frázisokhoz közel álló indulatkitörések révén szüremlik be a háború előtti *Híd*-ba. Hiába vallja tehát utólag maga Laták István is, hogy „... esztendőkön keresztül, de különösen az 1937–38-as évtől kezdve egyik főhelyet foglalja el a *Híd*-ban a Szovjetunió minden-

³⁶ Lőrinc Péter: A magyarság mint a Híd szerkesztője és olvasótábor. HITK, 1974. dec. 21. sz. 114–115. p.

³⁷ Dr. Szekeres, akinek mindig igaza van. H, 1937. 10. sz. 4–7. p.

³⁸ Ezerkilencszáznegyvenegy. H, 1941. 1. sz. 32–33. p.

irányú népszerűsítése”;³⁹ hiába ébresztett a világ első szocialista államának csak nagy távolságról szemlélt példája utóbb naivnak bizonyult illúziókat, téves föltételezéseket⁴⁰ — a folyóirat művelődési alapkoncepciója, elsősorban Mayer Ottmár széles látókörének köszönhetően, a mi valós szükségleteinkre és lehetőségeinkre épült: nem függetlenedhetett a higgadt elemzéstől. Így tehát a jugoszláviai magyarság hagyományainak elvetése lényegében nem azonos a proletkultnak a polgári tradíciót teljességgel értéktelennek ítéltől szétválásával. Nálunk egyáltalán nem létezett igazi középosztály, ti. „az importált iniciatívák nem teremthettek meg egy egészséges szellemi életet. Még az ébredő szellemet sem volt képes teljes egészében átvenni és magáévá tenni”.⁴¹ A művelődés felől nézve tehát nem a középosztály léte, hanem annak hiánya a probléma. S hogy ez valóban így van, azt annak az elismerése is bizonyítja, hogy a jelenben gyéren mégiscsak létező „... haladó szellemű polgári ifjúság... a tudás egy haladottabb fokán áll... mint a munkásság”.⁴² Mivel azonban a kultúra ekkor elsősorban történelmileg pontos öntudatot és osztálytudatot jelent, ezért nem a polgárság kultúrformáinak elérése volt a mozgató erő, hanem az, hogy egy sajátos, a munkásság társadalmi helyzetének és életszínvonalának megfelelő kultúrát teremtsen.⁴³ Az így értelmezett osztálykultúra létszükségletből fakad. „Ha tehát a munkás tanul, olvas és tanít, azt kényszerből, érdekből teszi. Élete rideg valóság. Egy percre sem vonhatja ki magát ez alól a valóság alól. Gondolkodása, kultúrája csakis a realitások között maradhatnak.”⁴⁴ Eszerint a kultúra a társadalmiság tudatával, a történelmi szükségszerűség tudomásulvételével, a forradalmi feladat végrehajtásához elengedhetetlen erkölcsi és szellemi készenléttel azonos; míg „a kultúra fogalma kispolgárságunknál összeházasodott a kitűnő szórakozást nyújtó ferblizés vagy egy jó magyaros disznótoros vacsora minden velejáró kellemességével”.⁴⁵ A munkásság természetesen az ún. „kultúrdiktátorkodással” is szöges ellentétben van. Ahelyett azonban, hogy kizárná, inkább igényli a nyitottságot. Jó példa erre a *Híd* érdekeinek legtömörebb megfogalmazója. Pap Pál, aki *Ar ellen* című közismert cikkében⁴⁶ többek között a *Kalangyá*-val is egyetért az alapműveltség kérdései megoldásának sürgetésében. Hasonló toleranciát mutat Laták István is, mikor a szürrealisták vagy

³⁹ A szervező és harcra mozgósító Híd, H, 1954. 5—6. sz. 232. p.

⁴⁰ Vö. Iványi János (Lőbl Iván): A Szovjetunió külpolitikája, H, 1939. 11. sz. 439—441. p.

⁴¹ Kalmár István (Mayer Ottmár): A vojvodinai magyar középosztály és az ifjúság, H, 1937. 5. sz. 1—7. p.

⁴² Kalmár István (Mayer Ottmár): A munkásifjúság kultúrlehetőségei, H, 1937. 1—2. sz. 6—7. p.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ H, 1938. 11. sz. 329—332. p.

a szélsőbaloldali türelmetlensége nélkül figyelmeztet a polgári magatartás és módszer avultságára,⁴⁷ vagy mikor a „vojvodinai magyar színjátszás” szerinte csupán a Pál régens herceg Színház „tervszerű munkájának utánzásával és — természetesen — sajátos célkitűzésének szem előtt tartásával fejlődhet. De Lőrinc Péter sem mondható teljességgel kizárólagosnak; mert, noha Havas Károly cikkeiben az „önmagán keresztül látást” kispolgárinak tartja is, humanizmusát és írni tudását a „következtelenség” és „szűkösség” ellenére dicséri.⁴⁸ a háború előtti *Híd* koncepciójának szélességéről azonban mégiscsak talán Mayer Ottmárnak a polgári esztétikai törekvéseket igazoló azon kitétele mond legtöbbet, mely szerint „Vojvodinai magyar irodalom talán van, és ha van — el kell ismerni az íróknak, szinte Mária Terézia-korabeli testőri-irodalmi szépet akarásuk hívta életre, egy közönybe, unalomba fulladt patópálosan nemtörődöm nép közepette...”⁴⁹ Így aztán nem kell csodálkozni, ha „...nem volt tisztességes demokratikus kultúremlő, magyar forradalmi harcos, haladó szellemű író vagy más becsületes közéleti munkás, aki valamilyen módon ne került volna kapcsolatba a *Híddal*”.⁵⁰

A háború előtti *Híd* művelődésszemélyei tehát múltatnak fogantatásuk körülményein. Még akkor is, ha ma már annak sem érezzük szükségét, hogy az esztétikát, Lőrinc Péterhez hasonlóan,⁵¹ az objektív valóságnak tendenciózusságtól mentes feltárására szűkítsük.

A *Híd*-mozgalom szellemi irányítóinak egyetemességigénye abban az embereszményben ölt testet, melyet a háború utánról napjainkig humanizmusunk alapkövének tartunk. Ez az eszmény azért volt inkább csak idea számukra, mert — a Tanácsköztársaság egykori forradalmáraitra emlékeztetve — azt hitték: ütött az osztálytársadalom utolsó órája, következésképp magának az emberi nemnek a fennmaradása és kiteljesedése (e kettő majdnem egyet jelentett számukra) igényli az egyéni áldozatokat. Történelmi hitük tette őket bizonyos mértékben fantasztává: ugyanis nem arról van szó, mintha a saját életüket nem becsülték volna, hanem inkább arról, hogy az adott viszonyok nem nyújtottak számukra elfogadható értékeket.

Az emberiségre, a jövőre esküdtek, és ilyen értelemben kozmopoliták voltak. Hogy nem jártak fellegekben, s hogy nem akarták mindenáron másokra rákényszeríteni véleményüket, az legfőképpen bírázataik megfontoltságában és az általános humanus értékek megbecsülésében tükröződik. Az anyanyelvi oktatás szükségességéről, a magyar nyelvű mű-

⁴⁷ Vö. a *Kalanygyár*ról írt és névtelenül közölt cikkével. H, 1937. 5. sz. 28—29. p.

⁴⁸ Vö. L. P.: Havas Károly kétszavas cikkei. *Világkép*, 1941. 3. sz. 145—146. p.

⁴⁹ Szántó A.: Ifjú művészek kiállítása. H, 1938. 10. sz. 314—316. p.

⁵⁰ Laták István: A szervező és harcra mozgósító *Híd*. H, 1954. 5—6. sz. 231. p.

⁵¹ Vö. Tallózás. *Világkép*, 1941. 1. sz. 38—41. p.

velődés pangásáról, a színházi élet feladatairól viszonylag gyakran cikkeztek, de nem hallgatták el a szellemi felemelkedésnek a gazdasági alappal való összefonódottságát és — nem kizárólag emiatt⁵² — a többségi nemzettel való érdekazonosságot. Ezért szerepelnek a háború előtti *Híd*ban oly gyakran gazdaságpolitikai és világszemléleti témájú tanulmányok, s ennél fogva hatják át a szociológia valamint a szociográfia módszerei a vers és a próza irodalmi kifejezésformáját is. Nem tudták még, hogy a túlfeszülő értelem és az elnyomottak nevében gyakorolt diktatúra ugyanolyan irracionálisná válik, mint amilyen ellen ők vetették latba erejüket.

Szépirodalmunk humanizmusa mögött a részvétel és a szolidaritás áll kategorikus imperatívusként. Amelyik szövegben az élményszerűség kap helyet, ott a nyomor megrendítő képei lázítják az olvasót: a *Híd* munkatársait a segítség szándéka a polgári társadalomnak az árnyoldala felé irányította. Az embereket, lehetőleg a jómódúakat is, a tőke, a pénz áldozataiként mutatták be. S ha van is egyoldalúság az általuk feltárt elrettentő leletekben, a későbbi történelmi események őket igazolják: ők inkább diagnosztái, mint bomlasztói voltak a nemzeti és szociális érdekelentétek által végül is szétszaggatott országnak. Előre megérezték az imperialista háborúban végpontjára jutó pusztulást, és az egyedül helyesnek bizonyuló kiútra igyekeztek rávezetni kortársaikat. Nem voltak sarlatánok, nem tetszelegtek próféta szerepben, értelmiségi létükre nem csupán vallották magukat dolgozóknak, hanem azok is voltak. Önképzésük eltökéltsége, a kiszolgáltatottakkal szembeni önzetlenségük mind a mai napig fölül nem múlt példa előttünk.

⁵² „Íróink írják rossz egyfelvonásosaikat, novelláikat és verseiket; miért nem fordítják le inkább a legértékesebb jugoszláv színdarabokat? Stanković, Kostanaja, Nušić vígjátékai, Plaovićék *Víz a hegyekből*-je s a világirodalmi értékű Krleža-színdarabok felfrissítenék a magyar színpadokon a kultúrártékek kicsérlésének lanyha munkáját is. Ezzel a szláv—magyar közeledést is a leghathatósabban szolgálják.” Laták István: A vojvodinai magyar színjátszás kérdéshöz. H, 1939. 7—8. sz. 263—268. p.

A VERS HATALMA

PAP JÓZSEF

*Az 50 évesen is fiatal,
barcos Hidat köszöntve*

Bánom is én
hát rántson vagy lökjön
rajtam egyet
csak ne
álljon egy helyben
és meredjen egy pontra
mire is
mire is
a vers
és vele én is

KÉT VERS HÍDJÁ

ÁCS KÁROLY

Kibúvó az önigazolás, hogy épp versfordítást választottam az ötven-
éves Híd jubileumi számába. Irodalmi közhelyként emlegetik, hogy ha a
költő ihlete „kihagy”, kölcsönözni szokott, s mivel mégse lophat, tehát
fordít. Noha szerintem a fordításnak egészen más indítékai is lehetnek,
ezúttal némileg igazat kell adnom a fenti sommás állításnak. Csakugyan,
a kivételes alkalom valahogy megbénította képzeletem (hiába nevezett
ki egyik kritikusom alkalmi költőnek!), vagy a szoros határidő kötött
gúzsba, akárhogy is: nem sikerült olyan új, eredeti írást kicsikarnom
magamból, mellyel méltán tiszteleghetnék a jubiláló folyóirat előtt.
Marad tehát a fordítás. Ám, ha meggondolom, éppen így a jó. Hiszen
ha írói pályám legkezdeté óta valamivel igazán jelen voltam a Hídban,
ha valami maradéktalanul kifejezheti e folyóirathoz fűződő több évti-
zedes kapcsolatam — mondhatni: ragaszkodásom — mértékét és fokát,
akkor elsősorban az ún. műfordítást említhetem. Nem azt a körülményt,
hogy több mint tíz évig szerkesztettem a Hídat, s még legalább annyi
ideig részt vettem szerkesztésében, s nem is költői vállalkozásaim vala-
melyikét, hanem épp a műfordítást. Első írói-fordítói jelentkezésem,
1946 nyara óta több mint 100 költő majd 500 versét tolmácsoltam a
Hídban, legtöbbször antologikus válogatásban. Hogy csak a legteljeseb-
ben bemutatottak közül említsek néhányat: Nador, Krleža, Ujević, Kaš-
telan, Kocbek, Crnjanski, Davičo, Miodrag Pavlović. A sor élén nem
véletlenül áll Vladimir Nador, ifjúkorom nagy tanítómestere, akinek
akkoriban (1946—47-ben) megjelent, több vaskos kötetre rúgó gyűjte-
ményes kiadása a jugoszláv líra háború utáni „hét szűk esztendejében”
a téma- és formabőség kifogyhatatlan tárházát, a „tilos” vagy ismeret-
len területek szabad becserkészésének lehetőségét jelentette számomra.
Nem csoda, hogy bőségesen merítettem belőle, sőt, naiv hittel, hozzá-
fogtam összes verseinek lefordításához. Kimeríteni kanállal a tengert!
Sok rossz, ügyetlen vesszor őrzi e makacs buzgalom emlékét. S amint
az első épkezláb Nador-fordítás kikerült a kezem alól, siettem elküldeni
a Hídnak, erre az alkalomra azon frissiben kitalált névvel jelezve a
fordítót: Ács Károly. A folyóirat 1946. augusztusi számában jelent meg.

Ezt az első nyomtatásban megjelent versfordításomat nyújtom most át újra, összes hibájával, félresiklásával, esetlenségével egyetemben, változtatás nélkül, hisz nem csupán személyes „történetem” darabja, hanem talán egy kicsit kordokumentum is... Mellé illeszttem, mint egy négy évtizeden átívelő virtuális híd másik pillérét, egy egészen friss keletű fordításomat: A szántó c. Nazor-vers ikerpárját. A gályarab éneke címűt. A két vers érdekessége, hogy a költő e régi, első világháború előtti korszakából származó költemények után sohasem tért vissza ehhez a refrénnel felelgető drámai-lírai formához, csak a partizánokhoz csatlakozó idős Nazor egyik legszebb verse szólal meg hasonló hangon: a Majka pravoslavna (Dudás Kálmán fordításában: Pravoszláv anyácska). E többszörös egymásra rímelés szimbolikus értelmét nem szükséges itt részletesen kifejtenem, talán elég annyi, hogy a fordító sokszor úgy érzi: egy-egy különleges léthelyzet különleges hangsúlyt adhat a másoktól kölcsönzött szónak is.

A SZÁNTÓ

VLADIMIR NAZOR

Sebünk, sebünk, de mélyen vagy! Mezőnk, mezőnk, de kemény
vagy!

Elhagyatva, legázolva, megcsepülve, kirabolva.
Szabadítsd ki a mélységet, tépd a kórót, törd a rögöt,
Ekém, hej, vasekém!

„Szánts csak, szánts csak, szünet nélkül! Lihegő testünkön szántasz.
Rögök alatt a csontjaink, rögökben a vérünk kőröz.
Izzadással van itatva, könnyekkel van harmatozva
Földünk, a fekete.”

Barázdába süllyed lábam! Mi sistereg talpam alatt?
Ereimben erő erjed; és űz, és visz, egyre, egyre.
Tovább! Tovább! Vetünk magot, újat, szentet, életadót,
Ekém, hej, vasekém!

„Áss ki minket! Túrj belénk már! Pusztá, ó, és fagyva fekszik,
De alatta tejfolyó foly és tüzes sárkányfi szundít.
Ősök ősi palotáit őrzi és méz-odvak ízét
Földünk, a fekete.”

Sikolt az ék, a rúd úszik. Mély daloknak hangja zümmög.
 Forró melleken taposok. Idegeim duzzadoznak . . .
 Remeg a föld, pattan a sír. Új nap üdvözl bennünket,
 Ekém, hej, vasekém!

A GÁLYARAB ÉNEKE

VLADIMIR NAZOR

Amióta láncra vertek, gályapadhoz bilincseltek,
 Szülőhazám már nem láttam, azóta vagyok anyátlan.
 Régi házam, megvagy-e még? Édesanyám, siratsz-e még?
 Tenger végtelenje!

Amióta eltemettek, korhadtt koporsóba tettek,
 Fenyőfát egyet se láttam, napot az égen nem láttam.
 Sudár fenyőm, kiszáradtál? Fényes napom, megvakultál?
 Tenger végtelenje!

Lábamat bilincsbe törték, bízó lelkem elgyötörték.
 Sanyarú sors a rabélet! . . . Ti sirályok, ti fehérék,
 Szálljatok el messze délnek, jó anyámat köszöntsetek!
 Tenger végtelenje!

Egy kis földet ha hoznátok! S bazsalikomot, egy szálát!
 Bús evezőm kirügyezne, árva lelkem megbékélne.
 Nyugodtabban hallgathatnám, mit suttoysz a gályabordán,
 Tenger végtelenje!

Vigasztaló dalt dúdolgatsz: „Elsüllyesztem rossz hajódat;
 És leviszlek, le, a mélybe, hűvösségbe, békességbe;
 Mint gyermeket babusgatlak, elringatlak, elaltatlak:
 Csicsíj, fiam, tentel!” —

MEGY A GÖZÖS

ALEKSANDAR TIŠMA

Az indulás előtti utolsó percek. Egyfelől, lent, az ég és a Duna hátterén kirajzolódva a kihívóan fehér hajó, másfelől, fönt, a hajóállomási jegypénztár szürke deszkabódéja. A kettő között zajlik az elkésett utasok ügetőversenye. A vízparttól olyan ötven méterre húzódó töltésen át, a kővel megerősített lejtőn s a vízmosta homokon át végül, amely némileg enyhítette a part meredekségét, az emberek arcuk verejtékében veszik a kisebb-nagyobb akadályokat, meg-megiramodnak és lefékeznek a batyuk, kosarak, hátizsákok és kisgyerekek terhe alatt. Valahonnan, illuminált állapotban levő, hadonászó cigánycsoport bukkan elő, de ők nemesebb terhet: a hangszereiket cipelik.

A mólón azonban, annak oldalához simul a lehorgonyzott és kikötött hajó, a roham megtorpan. A meredek deszkapalló két oldalán álló jegyszédők hivatalos egykedvűsége néma figyelmeztetés: a pánikra semmi ok, itt másodpercnyi pontossággal történik minden. S csakugyan, az utas, amint a hajóra lép, ráeszmél, hogy felesleges az a nagy sietség, hisz nem dől össze a világ, és más sem: a szalonban, amely mindjárt a bejáratától jobbra, egy traktussal lejjebb, a hajó gyomrában van, kényelmesen elhelyezkedett parasztemberek, menyecskék, nagyapák és gyerekek ücsörögtek, s a melegnek fittyet hányva, tereferéltek. Egy korosabb, kedvetlen pincérnő sört szolgál fel.

Az út a hajó belsejébe, a láthatatlan gépház mellett, vaspadlós, forró levegőjű folyosón vezet tovább, végül egy majdnem teljesen meredek vaslétrán — egyenesen ki a fedélzetre. A nagy sietségből itt már alig érezni valamit, s az ember csakhamar meg is feledkezik róla. A fedélzet kicsi, de szellős. A part a kikötő fölé magasodik, és mivel tengernyi síkság veszi körül, úgy hatszik, az egész világ fölé is. Itt a nyugalmas álmos ég veszi át birodalmát, amely elég tágas ahhoz, hogy végérvényesen elnyelje annak a dilinyós népségnek a hangoskodását és nyüzsgését.

S idefent valóban mintha csupa jobb ember adott volna egymásnak találkát, vagy legalábbis olyanok, akik a körülmények hatására látszanak annak. Senki sem érzi azt a viszketegséget, amely a szalonban és

a folyosókon, a fűledt melegben összezsúfolt embereket arra készíti, hogy futó ismeretségeket kössenek és meggondolatlanul föltárulkozzanak. A fedélzeten utazó emberek mindegyike csak önmagával, esetlen szűkebb társaságával törődik. Azzal a másokat lenéző, megvető tartózkodással ki-ki magával van elfoglalva, s a szomszédját legfeljebb csak egy-egy pillantásra méltatja.

Egy középkorú, testes ember, nagy bőrtáskája és a szivarzsebébe csíptetett sok ceruza alapján ítélve kereskedelmi utazó vagy beszerző, azoknak a nyílás nélküli, nagy ládának az egyikén, amelyeknek rendelkezése a laikus hajóutas számára megfejthetetlen rejtély, már kicsomagolta majdnem kartonkeménységű papírzacskóját, sorra kirakta a kenyeret, a tepertőt, a tojást és a sótartót, és módszeresen falatozni kezdett. A fedélzetszéli padon levő üldhelyét szomszédjára, egy kiaszott bácsikára bízta — dudoros fejebúbján alig néhány szál sárgásan őszes hajtincs lengedezett —, aki hunyorogva állta a nap rohamait, ugyanakkor belegörnyedt a csontjaiba ivódott hidegbe, hiába volt június és délután két óra. A bácsi mellett másik két üzletember ült, olyanok, mint a középkorú beszerző, csak mai kiadásban: fiatalabbak nála, temperamentumosak, valamiféle sportosan amerikai, cowboyosan katonai vízhatlan zekét és csizmába bújtatott lovaglónadrágot viselnek; állandóan cigarettaznak, és élénken vitatkoznak a térdükön kiterített megrendelőkönyv felett. Tőlük tisztességes távolban ül a következő utas, egy nagydarab parasztember, naptól és vérmességtől ólomszürke arccal, mozdulatlanul, mint a szikla, és mint minden erős és munkához szokott ember, elégedetten, hogy egy ideig nyugton maradhat. Legkevesebb két helyet foglal el nemcsak azért, mert akkora, hanem mert a megjelenése is olyan, hogy a távollásig betartására készítet mindenkit. Ennélfogva az ezen az oldalon levő padon még csak egy választékosan öltözött, napszemüveges fiatalember meg egy fiatal nő fért el. Ők ketten nyugodtan összetartozhatnak, de mivel nincs így, különös gonddal ügyelnek arra, ne-hogy találkozzon a tekintetük.

A fedélzet túlsó oldalán, melyet részben eltakar a tömzsi, fehér hajókémény, továbbá a lépcsőlejárát karfája meg az a rejtélyes láda, lévén, hogy ezt az oldalt körülményesebb megközelíteni, az imént még alig néhány utas lézengett: táskával a hónuk alatt három nagydiák, az iskolából tartanak hazafelé, meg egy fáradt, sovány asszony, számtalan kosárral. Most azonban megtelik itt is. Egy fehér bőrű, gömbölyded asszonyka és egy megtermett, langaléta férfi képében egy fiatal pár jelent meg a vaslétra tetején, közvetlenül az indulás pillanatában. Mindketten poggyász nélkül, mint a kirándulók, de ünneplőben. A férfi gyenge minőségű szövetből készült, jócskán kopott, de gondosan lekefélt és kivaszt sötétkék öltönyt, a nő pedig, ugyanilyen anyagból varrt, de vadonatúj kosztümmöt viselt egy csöppnyi, nevetséges műanyag táskával és az éppen divatba jött, horgolt cérnakesztyűvel kiegészítve.

Abból, hogy ilyen egyformán vannak kiöltözve, és abból a bensőségességből, ahogyan össze-összeérnek, látszik, hogy férj és feleség, de az is, hogy nem régóta, talán csak tegnap vagy ma keltek egybe. Ahogyan összenéznek, a beszédük, minden mozdulatuk tele van valami alig-alig féken tartott pajkossággal, ezért is izegnek-mozognak, forgolódnak, ha kell, ha nem, minden ok nélkül azért nevetnek össze, hogy aztán ugyanúgy, tehát minden látható ok nélkül, elkomolyodjanak, elnémuljanak. Anélkül, hogy tudnák, pajzán érzékiség áradt belőlük, amely nem kerülhette el az utasok figyelmét. Az útítársak tekintete minduntalan visszatér, újból és újból megpihen rajtuk, úgyhogy az indulás pillanatai — a hajókürt elbődülése, a móló és a hajó között pattogó kiáltozás és vezényszavak, végezetül maga a könnyed és gyors elrugaszkodás — a fedélzeten úgyszólván észrevétlenek maradtak. Mire az emberek rászánták magukat, hogy egy kötelező pillantást vessenek a hátrahagyott szárazföld felé, addigra az már eltávolodott, panorámává szélesült, amelyben a hajókikötő már csak játékszernyi részlet csupán. Az utasok tehát kész örömmel térnek vissza az érdekesítő párhoz.

A fiatalok érzik, hogy szemmel tartják őket — így éreznék akkor is, ha semmi okuk nem volna rá —, ámde különbözőképpen reagálnak. A fiatalembert nemigen zavarja a környezet, apró, állhatatlanul villogó szeme tapasztalatról árulkodik, és, noha ragyog a képe a boldogságtól — miközben gyors, lapos pillantásokat vet körbe, mint aki keres valamit, ami még hiányzik neki —, arra is van érkezése, hogy megfigyelje a körülötte levő embereket és tárgyakat. Ezzel ellentétben az asszony kéjesen sütkérezik a ráirányított tekintetek keresztútjében, és kizárólag önmagával van elfoglalva. El van ragadtatva a nyilvánosan szeretett nő új helyzetével meg azzal a csupa új és drága holmival, amit visel. Mivel azonban restell nyíltan kifejezést adni ennek az elragadtatásnak, egyszerűen nem tud mit kezdeni magával. Leült, majd felpattant, hogy zsebkendőjével leporolja a padot, amely nem is volt poros, megigazította férje nyakkendőjét, kinyitotta és bekattintotta a retiküljét, lehúzta kesztyűjét, majd az egyiket mindjárt felhúzta, a másikat pedig a kezébe fogta, és végezetül, fölpanaszolván, hogy rettentően melege van, levetette a kabátját.

A férj elnéző mosollyal tűri párjának ezeket az apró mértéktelenségeit, de amikor az asszony másodszer is panaszkodni kezdett a melege, elkomolyodott. Fürkésző tekintete mindinkább egyfelé összpontosul, majd hirtelen dönt, s kijelenti, hogy elmegy jobb helyet keresni. A feleség enyhén tiltakozik, ne, kár a fáradságért, azért a félórás útért úgysem érdemes, a férfi azonban nem másítja meg szándékát: fölkel, biztató egyetértéssel búcsút int, s fürgén eltűnik a vaslépcső lejárójában.

Az asszonyka most magára marad, már nincs mellette az az egyetlen személy, aki őt ebben a pillanatban érdekli, ennél fogva elveszíti az

érdeklődését önmaga iránt is. Repesése szárnyaszegve, a válla megroskad, a kesztyűt szórakozottan az ölébe ejti, s ebben a pillanatban fele olyan szép, mint az imént volt: maradt egy nagydarab szőkeség egy kissé túlhangsúlyozott női idomokkal, munkában eldurvult, nagy kezekkel, lábakkal, amit a ráaggatott, nagyvilágias öltözék sem rejthetett el. Mint aki érzi is ezt, óvatosan — most először — körülnéz a fedélzeten. Mivel azonban csupa áthatóan méregető pillantással találkozik, berzenkedve ráncolja szemöldökét, és a víz felé, vagyis arra fordul, amerre senki sincs.

Szerencséjére, a hajón újabb mozgolódás támad. Közeledik a híd, és három matróz — három, derékig meztelen, kormos legény — ugrik ki a lépcsőaknából és törtet az utasok között a kéményhez, amely a fedélzet közepén magasodik. Most aztán végre fény derül mindenestire csupán egyik mellékes rendeltetésére annak a ládának, amely a közép-korú beszerzőnek asztal gyanánt szolgált: egyetlen lendülettel arra ugrik rá ugyanis az egyik hajóslegény, megragadja a kéményről lecsüngő láncot, és a másik kettőnek a kezébe adja a végét. De már itt is van a híd, s a három matróz, mintegy vezényszóra, egyszerre kapja magasba a lábát és csimpaszkodik teljes súlyával a láncba, aminek eredményeképpen a kémény, ferdeszögben, lassan, hátradől. Megszokott munka ez, naponta nyolcszor-tízszer végig kell csinálni, amikor csak áthalad a hajó a híd alatt, akár a városból a faluba, mint most, akár pedig ellenkező irányba tart; a legények lázas igyekezete, az utolsó pillanatnak szóló kihívás, azonban elkerülhetetlenül gyanakvást kelt az utasokban: „Mert mi volna, ha egy kicsit is elkésnek, vagy ha a kémény, váratlanul, megmakacsolja magát és nem lehetne leengedni?” Képzeliük riasztó színekben eseteli az összeütközés képét, amikor vas csapódik vashoz, ezért valamennyien gondterhelten, a vakító napfénnel sem törődve, állhatatosan lesik a kémény tetejét, mindaddig, amíg ki nem bukkan a híd túlsó oldalán, a legények pedig, újabb akrobatikus guggolásokkal és elrugaszkodásokkal, vissza nem bocsátották a helyére.

Ezzel elhárult a hajóút utolsó bonyodalma is, ezután még csak a kényszerű várakozás következik, de most, hogy a hajó előtt a folyónak az a nyugalmas szakasza áll, amelyet a szelíd partok közelsége még biztonságosabbá tesz, ez a várakozás az utasokban türelmes nyugalommá enyhült, hiszen minden jel szerint szerencsésen célba érnek. Így a középkorú beszerző is, aki látható elégedettséggel fogadta a matrózok rajtaütését rögtönzött asztalára, mostanra lehiggadt: a papírabrosz séretlen maradt, ételben, evőeszközben nem esett kár, az pedig, hogy megzavarták, csak jól jött, mert mértéktartásra intette, ami az ő korában, bizony, már nagyon ajánlatos. A beszerző tehát lassan és megfontoltan asztalt bont, sorra visszarakosgat mindent a táskába, pontosan a helyére, ahonnan elővette, majd egy eladdig háborítatlan rekeszből sárga folyadékkal megtöltött, háromdecis, lapos üveget vesz elő, kidugaszolja,

s tapintatosan a hajó tatja felé fordulva, úgy álltában, lassú kortyokban, kiissza. Utána gondosan kirázza a maradék néhány csepp italt, az üveget ismét ledugaszolja, a táskába teszi, a zsebéből újságot vesz elő, s visszaül eredeti helyére.

A mellette ülő bácsika közben, helymegőrzői megbízatásának, a szemhéjait emelgető verőfénynek és a csontjait átjáró hidegnek fittyet hányva, elszunnyadt. Elcsigázott szervezete kihasználja az áldott jó csendet: a tőle balra ülő két kereskedelmi utazó ugyanis megelégtelte a vitát a számlakönyv fölött, és hirtelen elhallgatott. Érdeklődésüket az ismeretlen táj kötötte le, amelyet — mint újdonsült napvilági férfiaknak — illik megismerniük.

A sűrű zölddel szegélyezett part, amelyet színes házkockák tarkítanak elszórtan, a célja most a többi éber tekintetnek is. Azt nézi a behemót paraszt, miközben, mint a vízfolyás, felmondja magában, kié melyik földparcella, arrafelé fordul az ifjú hölgy és a szemüveges fiatalember is. Közöttük valami bizsergető áramlás indult meg, amikor az új házasok befutottak, de ahhoz, hogy beszédbe elegyedjenek, elmulasztották a kedvező pillanatot, mostanra pedig beletörődtek, hogy az utazás hát-ralevő részében már nem történik semmi érdekes. A civilizált emberek önzésével azon vannak, hogy legalább a nézelődésben leljenek minél több gyönyörűséget.

A fedélzet másik felében némileg nyugtalanabb a légkör. A három kamasz diágyerekből a jó dunai levegő egykettőre kiszippantotta a fáradtságot, és az áporodott tantermek reguláit. Most éhesek és zabolátlanok — megbeszélték, hogy délután kimennek focizni a falu alatt húzódó legelőre; alig várják, hogy odahaza megebédeljenek, szögre akaszszák a táskát, s ami az iskolát, tanulást illeti, átadják magukat a tökéletes feledésnek. Kerül-fordul, csikliket kotornak elő a degeszre tömött zsebekből, rágyújtanak, könyökükkel lökdösődnek, viháncolnak.

Az új asszony ugyancsak nyugtalan. A mozgó hajó keltette élénk légáramlás meg a magány lehűtötte kezdeti hevületét, s most legszívesebben magára terítené a kabátkát, ha nem várná vissza minden pillanatban a férjét, akit meggondolatlan panaszával, hogy a fedélzeten melege van, elküldött maga mellől. Izeg-mozog, amilyen kicsire csak tud, összehúzódik fehér selyemblúzában, ide-oda forgolódik, s mindezt afölötti igyekezetében, hogy az utazás szépségével feledtesse kényelmetlen közérzetét. Ez azonban nemigen sikerül: hiszen mindent, amit lát, a férjével szeretné közölni, neki pedig se híre, se hamva. Így azután a sok szép benyomást elnyeli a víz, a hajótat mögött egyenletesen kavargó örvény.

Az utazás a vége felé járt, az utasok figyelme és gondolatai el-elkalandoztak, s ez így is maradt volna végig, ha nem zavarja meg valami, amit mindenki egyaránt jól hallott. A hajó gyomrából felhallatszó zsi-vaj ugyanis hirtelen magasba csapott, ordítozás támadt, parancsszavak

harsantak, aminek rendeltetését nem lehetett mindjárt megállapítani. S amíg a fedélzeti utasok figyelő tekintete a lépcsőlejárat szájára tapadt, hogy értesüljenek, mi van, a hangzavar már elült, majd kisvártatva, nótaszóval kísért, egy ütemben pattogó, élénk tamburazene hömpölyödött elő odalentől.

Az utasok, szemöldöküket felvonva kellemes meglepetésükben, összenéznek, de mindjárt utána önfeledt mosoly derül az arcokra: eszükbe jutottak a cigányok, akiket beszálláskor láttak egy pillanatra, s most minden megvilágosodik előttünk. Tréfás rosszállással csóválták a fejüket, mintha mondanák: „Ej, ez a nép!”, de mégis mindenki odafigyel. A középkorú beszerző leteszi az újságot; a mellette ülő bácsika felébred, s miután savanyúan csemcseg egypárszor a nyelvével, nagyothallók módjára görbül ő is a lépcső felé; a két fiatalabb kereskedelmi utazó még hanyagabbul veti el magát a kényelmetlen fapadon; a behemót paraszt óvatosan körülnéz, hogy még egyszer meggyőződjön róla, milyen társaságban van, s akkor két ujjal följebb pöccinti a kalapot, alatta meglepően fehér homlok tűnik elő; az elegáns fiatalember és a hölgy, csúfondáros képet vágva, egy pillanatra összenéz, de hiába, ők is elkéstek vele: egy tambura, az elcsendesedett többi közt, élesen följajdult, a szívükbe markolt, s ők restelkedve fordítják el a szemüket. S akkor valamennyiüket magával ragadta a részegítő ritmus; a tamburák; mell-düllesztő férfidallikázástól cifrázva, rázendítettek, lüktet, harsog, váltakozva halkul, majd ismét magasan szárnyal a zeneszó, puhul az ember akarata a dallam hol víg, hol pedig szomorú kanyargásának, megtorpanásának szolgálai tükörképeként.

A muzikaszó visszazökkentette a valóságba a fedélzet túlsó végében álló ifiasszonyt is. Ki nem mondott gondolatait próbálta kiolvasni az örvénylő vízből, de most felhagyott vele, s egy pillanatra ő is átengedte magát az érzécsiklandó meglepetésnek, amely azonban hirtelen felkavarodott benne egy váratlan felfedezés hatására: olybá tűnt, mintha az összefonódott férfihangok közül kihallotta volna a férje hangját. De hisz ez lehetetlen: még benne él a férfi búcsúmosolya, amelyben annyi bizonykodó ígéret volt, hogy hamarosan és hűségesen visszatér. Az asszonyt kétségek emésztik: külsőjével mit sem törődve most már, egész felsőtestével a lejárati nyílás felé ágaskodik, s arca közben beleöregszik, belecsúnyul a női rosszat sejtésbe.

A másik oldal pedig mintha csak azért sem engedné, hogy zavartalanul foglalkozzon balsejtelmeivel. A zene már felforralta a férfiak vérét; többé nem vonzza őket a nyugodt siklás a fehér hajó tetején, az álmos ég alatt; a fedélzetet hirtelen szűknek és — az emberektől, az élettől — túlságosan távol esőnek érezték; most legszívesebben mindannyian letódulnának oda, ahonnan, valami magasabb igényt követve, a beszálláskor megszöktek — le a fedélközbe tehát, a tülekedésbe és zsi-vajba, a fékevesztett lumpolásba. De minthogy ettől a nehézkedési erő

meg valami rátarti ragaszkodás elsődleges választásukhoz egyelőre még visszatartja őket, s mivel — továbbá — ez a mocorgás és a kalap hátrapöccintése és a homlokdörzsölés meg ez a dudorászás egymagában igen soványan kárpótol mindazért, amit elmulasztanak, a szemük, nyugtalanul, zsákmány után kutat a fedélzeten, akin kitölthetnék bosszújukat.

Mi sem természetesebb, az asszonykán állapodnak meg. Azonnal rájönnek, mi gyötri: nem annyira abból a hangból, amely odalent rezgeti magát, azt meg sem ismernék, nem csupán a férj huzamos elmaradásából és nem is az asszony riadt füleléséből ítélve, hanem ösztönösen inkább, az efféle esetek hasonlósága alapján, amelyeket mint férfiak és férfiek maguk is megéltek vagy előidéztek. Kárörvendve élvezik a helyzetet, amelybe a becsapott nő került, s — amit a féktelen zene még csak öregbített: — a mitikus ismétlődés ősi ereje töltötte el őket; magukban lelkesen tapsoltak az ördögös soványnak, hogy úgy istenigazából megleckéztette a nőt, a nőket általában, hogy fügét mutatott a kicsinyes idillre, a megannyi kötelekkel biztosított, édes örömekre irányuló, kisdéd mesterkedéseiknek; s efölötti lelkesedésükben, a zenétől és a diadalérettől megittasulva, szertelen jókedvük az asszonyt vette célba, akinek megalázottsága, női kétségbeesése, váratlan megcsúnyulása, amely megfosztotta őt minden talmi ragyogásától és feszességétől, a birtoklás férfias, tiszta, egyenes vágyát ébresztette bennük. Kíméletlenül méregetik, mindkét kereskedelmi utazó, félhangosan dudorászva a lentről harsogó nótát, szemérmetlenül vigyorog rá; a diákfiúk, mivel ők is megneszelték, miről van szó, célzatosan lökdösdödni kezdenek; sőt még az öreg bácsi is fölbátorodik egy kárörvendő, lapos pillantás erejéig.

Az asszony érzi a férfivagyak új dagályát maga körül, de képtelen szembeszállni vele. Végre ráébredt, hogy az a többi túlszárnyaló rekedtes hang — a férjé, hogy ő most mulatozik, érthetetlenül és magából kivetkőzve; ebbe azonban, mint asszony, nem tud belenyugodni, és nem is érti egészen. Ő, az asszony, még mindig vadonatúj kosztümjében van, a kezében még mindig hasonlóan új kesztyűjét és táskáját szorongatja, még mindig ott van a napsütötte fedélzeten, ahová fél órával ezelőtt, a törvényesített kölcsönös szerelem diadalmámorában érkezett, és most képtelen felfogni, miként történhetett, hogy, gúnynak és durva megkörménykezésnek céltáblájául, egyszerre így magára hagyták. Gondolatai összekuszálódtak, a füle beteges szomjúsággal itta be a jól ismert hang részeg csukladozását; kétségbeesetten próbálta összeszedni akarateréjét, felvenni a kemény visszautasítás tartását; de hát ez érthetetlen, ez képtelenség, s ő, mint akit odaláncoltak, továbbra is ott ül a lépcsőlejárát szádja fölé hajolva, a szabadon legelésző, mohó tekintetek keresztútjében.

A zene azonban mind tüzesebben szól, új meg új részeg hangok kapcsolódnak be, és a hatása is terjed. A szűk fedélközben alkalmasint tetőfokára hágott a tumultus, mert a lépcsőn, lám, új arcok tűnnek fel.

Négy-öt városi strici, nem is a legelőkelőbb fajtából, meglehetősen elnyújt ruhában, de a fülük felett simára nyalt, a homlokuk fölött pedig hullámosan fölrakott frizurával s a kötelező, keskeny bajuszkával az orruk alatt. Zsebre vágott kézzel, színlelt egykedvűséggel tartanak terepszemlét a fedélzeten, azután szóltan egyetértésben két csoportra oszlanak: egyik részük a kifogástalanul öltözött hölgy közelében tömörül, a többi pedig, kosarakon átbukdácsolva, a fedélzet másik felébe, az asszony felé tart. Haladéktalanul hozzálátnak a jól begyakorolt műsor kivitelezéséhez: miközben a kiszemelt áldozatra célozgatnak, kacsingatnak, látszólag egymás között csevegnek szép időről, jó hangulatról, amihez — mondogatják — csupán a női társaság hiányzik.

Heves támadásuk, természetesen, nem jár a kívánt eredménnyel: a hölgy gőgösen kerüli a tekintetüket, amikor pedig ez sem segít, fölkel, s hátat fordít; a kesergő asszony, ha akarna sem tudna figyelmet szentelni nekik most. Az aszfaltbetyárok érkezése még sincs következmények nélkül; az általuk előidézett mozgolódás mintegy jeladásul szolgált a többi utasnak, hogy sutba vágjanak minden tartózkodást. Fölkelnek helyükről, s hol az egyik, hol a másik megy a lejárathoz, s hajol át a korláton, hogy minél alaposabban megmártózzon az odalenti nótázás, mulatozás pezsgő hangörvényében; eközben teljesen szabadosan viselkednek, mint a kocsmában: zsebre vágott kézzel a korlátnak támaszkodva meg-megfordulnak, és nem minden irigykedés nélkül szemlélik a jövevények ügyeskedését; jelentőségteljes pillantásokkal és szemöldökrándításokkal figyelmeztetik egymást a hódítás fordulataira, úgyhogy a szemüveges fiatalember egy pillanatban keserűen állapítja meg magában, hogy ő talán túl finom volt szomszédnőjéhez, a három diákiú pedig — miután megelégte ezt a macska-egér játékot — kapta-fogta a táskáját, és egymást noszogatva, új, erősebb élmények után indult.

Különben hát valóban itt az indulás ideje; a part egyik nyárfákkal szegélyezett kanyarulata mögött már idelátszik a hajóra várakozó, sötét emberalakokkal megtűzdelt kikötőmóló. A többi utas is szedelőzködik, csomagol, gombolkozik; búcsút kell venni a fedélzeti élményektől, ebbe belenyugodtak, de eszükbe jut, jó lesz sietni, ha még látni akarják, hogy tulajdonképpen mi játszódott le odalent. Még most, távozóban sem feledkeznek meg azonban arról, mivel tartoznak a helynek, ahol egy rövid időt töltöttek; miközben lassan eltakarodnak a fedélzetről, tudatában vannak, hogy az aszfaltbetyároknak engedik át, akik most mindannyian az asszonyka köré gyűltek. S bár mint régi utasok, a történeteknek elejétől fogva szemtanúi, jól tudják, hogy a széptevők minden igyekezete hiábavaló, mégis — míg összetorlódnak a keskeny lépcsőlejártnál, sőt lemenőben is — féltékenykedve, sajnálkodással forgolódnak a lemaradt útítársnő után, mint olyan valami után, amely az övék, s amelyet most át kell engedni valakinek.

Az asszonyka pedig még nem tart a többiekkel, annak ellenére, hogy

a kikötő rohamosan közeledik, már ki lehet venni az arcokat. Két közben van: a legények nem hátrálnak, mint szorosobban köréje tömörülnek, megjegyzéseik egyre vakmerőbbek; büszkeségének egy megmaradt morzsája azonban nem engedi, hogy ilyen állapotban szemtől szembe kerüljön azzal, ami — elképzelése szerint — odalent várja; tudatának egy apró, legkitartóbb remélő részecskéje azt súgja, hogy még minden jóra fordulhat, ha a férje most, amikor az utazás nem ért egészen véget, mégis megjelenne, kimagyarázkodna és elnézést kérne. Már csak akkor, amikor a hajókürt is elbődült, a hajó meg fékezni kezdett, úgyhogy a vízcsavar lapátjai között suhogni kezdett a megrekedt víz, s ő mégsem került elő, a zene pedig, mivel a gép dohogása lehalkult, még erősebben harsogott, az asszony csak akkor kelt föl helyéről, majd szemlesütve, védekezően maga elé tartott karral, utat tört a csalódott fiatalemberek között, s tétovázva, szinte már szabódva, megindult lefelé.

A zene pedig lankadatlanul szól. A hajó már egészen lelassított, hozzáért a mólóhoz, meghimbálódzott, majd — kötelektől gúzsba kötve — nehézkesen megállt; kidobták a pallót, két oldalára egy-egy matróz állt, s az utasok megindultak kifelé; a szalont és a gépházat elválasztó vaskorlát közötti szűk közből azonban nem mozdul a társaság. A szoros csokorba préselődött tamburások tétován nyugodt tekintettel bámulnak egymás fénylő, füstös arcába, miközben újjaik élénken és könnyedén pengetik a húrokat; mögöttük és a hangszerek egymást keresztező nyaka mögött, jókedvű fuldoklókként, két-három nekihevült, kivörösödött pofa ágaskodik és tátog hars nótaszóval. Abban a pillanatban, amikor a fedélzeti utasok a létra aljára érnek és megjelennek a folyosón, a zenészek között tumultus támad. Valami erőszakkal kétfelé taszítja, falhoz lódítja őket, úgyhogy meg kell támaszkodniuk, emiatt néhány pillanatig a zene is akadozik. Az ekképpen keletkezett résben, borosüveggel a kezében, csapzottan, az állán és a mellén végigcsurgott az ital, fölbukkan az ifjú férj. Lelkendezve szalad az érkező csoport, a felesége elébe, aki rémülten tágra nyílt szemmel áll az utolsó létrafokon. Ahogy így kapálódzik, az üveggel hadonász, férjura rálép a választékosan öltözött fiatalember lábára; az, mivel képtelen uralkodni magán, a meggyérült hangcsinálást túlharsogva, dühösen felordít. A fiatalember szenvedő tekintete még egyszer, utoljára, találkozik a hölggyével, aki rejtélyesen, egyúttal kárörvendve, elmosolyodik. Erre az ifjú ember teljes erővel ellöki férjura mat, az pedig nekiesik az egyik stricinek. Egy pillanattal úgy látszik, kitör a verekedés; a folyosón szitkozódás és fenyegetés harsan. A cigányok azonban már újból magukra találtak, még tüzeesebben rázendítettek, a férj az asszonykája nyakába veti magát, s azután fejcsóválva, vagy morgolódva, vagy nevetve, ki biztosabb, ki pedig bizonytalanabb lábakon, békés egyetértésben, valamennyien elhagyják a hajót.

BORBÉLY János fordítása

GYURA GYAKOVICS

SOMOGYI PÁL

Tavaszi volt, pirongó szürkület.
A Duna partján jött össze a sejt.
S mint mindig „lebukás” után,
összeverődtünk ziláltan, sután,
kábultan, még alig talpraállva,
minden percben újabb lebukásra várva.
Ő közénkült a dunaparti porba,
mintha nem is Moszkvából jött volna . . .
Közibénk szürkült, bár közülünk kivált,
jelenléte erőt lehelt ránk.

„Látom fáradtak vagytok, álmosak, éhesek,
vannak, kik a veréstől véresek,
de itt vagytok, mindannyian itt,
a félelem nem tört le senkit . . .”

Így beszélt. Melegség áradt a szavából,
Öröm sugárzott szigorú arcáról.
Mi úgy szerettük beszédét,
a nagy, sötét szemek nézését,
mely áttűzött rajtad,
mint ködön a nap.

Amíg köztünk volt, óvtuk, védjük,
hogy elvált tőlünk, nagyon kértük:
„Elvtárs, mindenütt résen légy, jól vigyázz,
halálos hínáros, ingoványon jársz . . .”

Ő mosolygott. Mosolygott.
Oh, ez milyen mosoly volt,
valami hősi megvetés féle
felcsillant fénye a kéklő égre.
Börtönt, bitót, kínhalált,

a spiclik, kopók csúf hadát,
a gyilkos szerb ochranát,
mely nagy pénzt tűzött ki fejére,
megvetette, lenézte . . .

Tovább ment.
Tanított, szervezett,
a pártot újra rendbeszedte,
megindult a harc országszerte.
S a harcban, mindenütt élenjárt,
rombolta a fasiszta Jugoszláviát . . .
Egyesült Balkáni Szovjetet tervezett,
a fekete hegyek alatt sejtet szervezett,
burzsujok közt rémületet keltett a híre.
Zágrábban az ifjakat rohamra vitte.
De besúgták a szocdem árulók
s orvul lekapta a fasiszta kopók . . .
A főhóhér, Alexander, reszketve örült . . .
A dolgozók ökle bosszúra kövült! . . .

Először szép szóval akarták megfőzni,
azután itallal akarták legyőzni
s hogy szóra nem bírta ital, se ravaszság,
jött a nő . . . a pénz, most így vallatták . . .
Aztán megvadultak, ütötték, vagdalták,
izmos két karját többől kicsavarták . . .
Égették a körmét, égették a talpát:
„Beszélj, te szörnyeteg, kikből áll most a párt?”
S már mikor a pribékek agyonverték félig,
kést hoztak, ha nem vall, kiherélik.

Napok múltán ronccsá tört holttestét
az osztrák határnái béresek meglelték.

Fáj, fáj nekünk, vesztett vezér,
testünkéből kitépett hús és vér . . .

Még aznap leálltak a zágrábi gyárak,
még aznap lefogtak még egy párat.
A vörös gyász, mint a futó tűz, mindenhová elért,

kaszát fenve gyászolt a gazdasági cseléd,
 kaszát fent a rengeteg földnélküli paraszt,
 zsandárt vert a pásztor a fekete hegyek alatt.
 A tömlöcök torkig megteltek,
 sok derék prolit holtra vertek . . .

Vér-üszkös köveken vérünkben fetrengtünk,
 így gyászoltunk, így ünnepeltünk.

Oh, de a mártírok örökké élnek,
 megmaradtál nekünk örök vezérnek.

Tanyai sejtünkben, üzemben, bányában,
 halálraszánt elvtársaink éhségstrájkjában,
 te vagy a tűz, az éltető erő,
 pártunk pulzusa, örök lüktető.
 A boszniai éhezők szemét kinyitod,
 a ljubljanaai strájkot is te szitod.
 Velünk vagy mindenütt, Gyura Gyakovics
 és velünk lesz vezérünk akkor is,
 ha a végső leszámolás órája üt.
 Te leszel a harsona, a harcrahívó kürt.
 Nevedet viseli majd a rohambrigád,
 ki építi a Szovjetjugoszláviát!

EGY FORRADALMI VERS ÉVFORDULÓJA

A *Híd* megjelenésének ötvenedik évfordulóján alkalmasnak látszik, hogy egy eddig teljes szövegében ismeretlen forradalmi költeményt, Somogyi Pál *Gyura Gyakovics* című versét közzétéve ennek ötvenedik évfordulóját is megjelöljük.

Amikor írta, Somogyi Pál már Moszkvában élt, mert 1933-ban kiutasították Jugoszláviából, de még itteni életének és forradalmi tevékenységének friss és (mondjuk ki) felemelő élményei emlékével a szívében. Jugoszláviai több mint tíz esztendeje alatt első számú munkásköltője volt a jugoszláviai magyar irodalomnak és a *Szervezett Munkásnak*, de a *Vajdasági Írásnak* és a *Mi Irodalmunknak* is. Moszkvában a RAPP (A Proletárirók Oroszországi Szövetsége) magyar szekciója fo-

lyóiratának, a *Sarló és Kalapács*nak „munkáslevelezője”, akinek a „folyóiratban a polgárháború magyar résztvevőiről írt elbeszélései tették ismertté a nevét” (Botka Ferenc). A jelek szerint a most kiadásra kerülő költeménye még irodalmi „belépőjegyei” közül való, s nyilván nem volt szempontjából mellékes, hogy Kun Béla megdicsérte költeményét, amikor a fénykorán már túljutott, és az éppen akkor megszilárduló szovjet irodalompolitikához igazodó, átmeneti korszakát élő folyóirat ötödik évfolyamának első számában, 1934-ben az megjelent, a Dimitrov-per kimeneteléről szóló tudósítás társaságában. („Meghátrált a fasiszta bíróság! Dimitrov, Torgler, Popov és Tanev elvtársakat felmentették, Van der Lubbt halálra ítélték. A leipzig nagy pör.”)

A versre maga a költő hívta fel a figyelmet *Kiderült az ég* című önéletrajzában (Szabadka, 1979), a vers ismeretében pedig az is kitetszik, hogy Somogyi Pál a *Máglya* című önéletrajzában (Szabadka, 1971) egyes részeit prózában mondta el Đuro Đaković 1928-as újvidéki látogatásáról szóló beszámolójában, hiszen ennek a látogatásnak az elemeiből és a nagy forradalmár más életrajzi adataiból építette fel nagy lélegzetű, nyolcvanöt soros költeményt, költői legendát teremtő ihlettel. Kitetszik ugyanis, hogy Somogyi Pál e költemény írása közben megismerte a forradalmi költői ihlet kegyelmi állapotát, akkora ugyanis a vers lendülete, sodrása, teljessége. Még sebezhető pontjai is mintha elhomályosulnának, holott ideológiai szempontból kitetszik, a költő a Komintern 1920-as, második kongresszusának álláspontját képviseli tíz esztendővel később is. Abban volt szó egyfelől a szovjet köztársaságok balkáni föderációjáról, másfelől a „Szovjetjugoszlávia Köztársaságról”, amely ennek a föderációnak lenne a tagja. Ugyanakkor nem költői túlzása Somogyi Pálnak, hogy költeménye utolsó soraiban azt is felemlíti, hogy az új „szovjetállamot” építő rohambrigád majd Đuro Đaković nevét fogja viselni, hiszen Tito és Rodoljub Čolaković 1931-ben, tehát Đaković hősi és tragikus halála után két esztendővel az általuk szervezett kommunista egyetemet már Đuro Đakovićról nevezte el.

Kordokumentum, egyben értékes költői dokumentum is Somogyi Pál költeménye, amelyből az is kiolvasható, hogy 1934-ben jugoszláviai kommunistának vallotta és tudta magát, miként arról a vers igéinek többes szám első személye vall.

BORI Imre

Jegyzet: Köszönetet mondunk Botka Ferencnek és Kende Jánosnak a költemény felkutatása és megismerése kapcsán nyújtott segítségükért.

B. I.

OKOS, FEKETE VARJAK

GION NÁNDOR

Arról a télről mindig szívesen mesélek. Mert olyan fehér, tiszta és szép volt akkor a világ, és mert az emberek esténként az ablakokhoz húzódtak, kinéztek a hóra, és várták, hogy elhozzuk nekik az angyali vigasságot, és mi mentünk is minden este háztól házig, és énekeltük a karácsonyi dalokat. Sokat meséltem már erről máskor is, a varjakat viszont még sohasem említettem. Pedig ott voltak a varjak is, a nagy fehér világban csak ők maradtak meg feketének. Kezdetben egyenként szállingóztak be a mezőről a házak közé, de aztán egyre nagyobb csapatban jöttek, ellepték az akácfákat és az eperfákat, és időnként gúnyosan belekárogtak a karácsonyi dalokba. Megpróbáltuk elriasztani őket, de nem ijedtek meg tőlünk, és az angyali vigasságot sem vették komolyan. Nagy szél jön és hóvihar lesz hamarosan, mondogatta az öreg Velezné, a rengeteg varjú azt jelenti, meg azt is, hogy valaki hirtelen meggazdagodik. A napok azonban csendesen múltak, nem jött a szél, a hóvihar, és nem gazdagodott meg senki sem azon a környéken. Velezné pedig egyre szomorúbb lett, aggódva kémlelte az eget, és szemrehányóan nézte a fekete varjakat. Gömbölyű öregasszony volt, egyébként is leginkább szomorú, ami elég ritka a kövér öregasszonyoknál, Velezné azonban ilyen volt, talán azért, mert annyi mindent tudott az emberekről, varjakról és másról is, mindenfelét megjövendölt már életében, igaz, néha nem teljesedtek be jóslatai, ilyenkor nagyon elkeseredett, előfordult, hogy azzal fenyegetőzött, hogy kútba ugrik, sőt bele is ugrott a kútba. Nem is egyszer. De mindig kihúzták időben, sohasem történt komolyabb baja, és ő volt az egyetlen, aki azokon a téli estéken a háza előtt várt meg bennünket, ott hallgatta végig az angyali vigasságot, és miközben Velez János, a férje a sötét szobában az ablak mögött szívta a pipáját, újból és újból azt bizonygatta nekünk, hogy hóvihar közeleg.

Egy este Oláh Jóska kocsmájából kijött Vécsey Tamás és Serfőző András, a rendőr, meghallották, mit jövendöl Velezné, megnézték maguknak az eget, és Vécsey Tamás azt mondta rendőr barátjának.

— Nem hiszem, hogy hóvihar lesz. Lőj oda néhányat ezek közé az

átok varjak közé, menjenek innen a pokolba, különben az a vén boszorkány megint a kútba ugrik.

— Szolgálati fegyverrel nem lövöldözhetek varjakra — mondta önérzetesen Serfőző András, és bizonyára neki volt igaza.

Visszamentem a kocsmába, és azt már nem hallották, hogy Velezné tovább jövendől, mármint hogy valaki hirtelen meg fog gazdagodni.

— Ti fogtok meggazdagodni — mondta. Közelebb jött hozzánk, alaposan megnézett bennünket. Kissé elképedve álltunk ott, három facipős gyerek, Burai J., Szivel Sanyi és én, az öregasszony meg mélyen a szemünkbe nézett, és megint azt mondta: — Ti fogtok meggazdagodni. Nektek hoz szerencsét ez a rengeteg fekete varjú. A szemetekben látom.

Nem hittünk neki, elmentünk onnan, halkan kuncogtunk, mert nem akartuk megbántani, aztán a következő háznál ismét rázendítettünk az anyagi vigasságra.

Elmúlt még két nap, nem jött a nagy szél, sem a hóvihar, és mi sem gazdagodtunk meg. Velezné pedig beleugrott a kútba. Még hozzá éppen akkor, amikor ismét a házuk elé értünk az anyagi vigassággal. Velez János jött ki az utcára, szívta a pipáját, és elég nyugodtan közölte velünk.

— Már megint beleugrott.

Rohantunk be az udvarra, egyenesen a kúthoz. Belenézünk, de nem láttunk semmit, sötét volt odalent.

— Élek, nem fulladtam meg — hallatszott az asszony hangja.

— Akkor meg mi a fenének ugrottál a kútba? — kérdezte fentről a férje.

— Ungyilkos akartam lenni — vacogta az öregasszony.

— Tudod jól, hogy nincs elég víz ebben a vacak kútban — dohogta a pipája mögül Velez János.

— Húzzál ki — kérlelte az asszony. — Megfagyok itt.

— Nem bírlak egyedül kihúzni — mondta Velez János, aztán hozzánk fordult. — Hívjatok valakit a kocsmából.

Burai J. és én átszaladtunk Oláh Jóska kocsmájába, és hírrül adtuk, hogy Velezné a kútba ugrott. Az emberek egykedvűen tudomásul vették, csak Vécsei Tamás mondta szemrehányóan Serfőző Andrásnak:

— Ez lett a vége. Nem akartál a varjak közé lőni.

— Gyerünk — ugrott fel Serfőző András.

Vécsei Tamással együtt átmentek Velezék udvarába, kerítettek egy ruhaszáritó kötelet, leengedték az egyik végét, és mondták az öregasszonynak, hogy hurkolja a kötelet a derekára. De az annyira elgémberedett, hogy nem volt képes megkötni a kötelet. Vécsey Tamás akkor a padlásfeljárótól elhozta a létrát, óvatosan leengedte a kútba, ő maga is lemászott, az öregasszony derekára hurkolta a kötelet, aztán tolta az asszonyt maga előtt a létrán, Serfőző András meg húzta felülről a kötéssel.

Csikorgó hideg volt, azonnal keményre fagyott a ruha Veleznén, aki már nem tudott a lábán állni, úgy kellett bevinni a házba. Szomszédaszonyok jöttek át, hogy levetköztessék és forró vízbe mártásák.

Mi egy ideig még ácsorogtunk az udvaron, mintha várnánk valamire, pedig már nem volt ott semmi keresnivalónk. Ugyanígy ácsorgott ott Vécsey Tamás és Serfőző András.

— Bolond, vén boszorkány — mondta Vécsei Tamás. — Túlságosan büszke a tudományára.

— Lehet, hogy csak komédiázik — mondta Serfőző András.

— Büszke a tudományára — mondta Vécsey Tamás. — Megjósolt ő már jégesőt és dögvészt is. Meg gyermekáldást. Néha azonban becsapódik. Ezek az átok varjak alaposan rászedték. Nem hozták meg a hóvihart.

Serfőző András kicsatolta a pisztolytáskáját, elővette a pisztolyt, megcélozta az egyik akácfát, és kilőtt három golyót. Nagyokat dörrent a rendőrségi pisztoly a csöndes téli estén. De a varjak okos madarak. Felröppentek ugyan dühös káromgással, de mintha megéreztek volna, hogy nem sörétes puskával, hanem csak pisztollyal lövöldöznek rájuk, csakhamar visszatelepedtek a helyükre.

— Ágyúval kellene elriasztani őket — mondta csalódottan Vécsey Tamás.

— Nagy szél jön és hóvihar lesz — jelentette ki Burai J. — Egészen biztosan hóvihar lesz.

Serfőző András bánatosan nézegette szolgálati fegyverét, és halkán motyogta maga elé:

— Bajba kevertem magam egy bolond vénasszony miatt. És most majd alaposan lehordanak a rendőrségen. Örülhetek, ha nem veszik el a pisztolyomat.

Nem vették el a pisztolyát, de alighanem lehordták alaposan, mert másnap nagyon morózusan rótt a havas utcákat, alig köszönt vissza az embereknek, este pedig beült Oláh Jóska kocsmájába, és a szokásosnál jóval több bort ivott, és még mindig igen rosszkedvű volt. Csak akkor élénkült fel, amikor megérkeztek az idegenek.

Hárman jöttek, ütött-kopott dzsippel érkeztek, nem is igen értették, hogyan tévedtek a mi keskeny, kanyargós utcánkba. Ők sem érthették, amikor kiszálltak, elveszeten, tétován bámészkodtak, látszott rajtuk, hogy eltévedtek. Vastag irhabunda volt rajtuk, és idegesen topogtak a hóban. Olyanok voltak, mint a háromkirályok, csak nem olyan szelídek és jószágosak. Benyitottak a kocsmába, de mindjárt vissza is rántották az ajtót, és inkább Velezék házához siettek, és bekopogtak az ablakon. Ott is idegesen topogtak, a meleg bundákat összehúzták magukon, az egyik degeszre tömött bőrtáskát szorongatott a kezében. Mi Opana háza előtt énekeltünk éppen, éneklés közben figyeltük az idegeneket, akik olyanok voltak, mint valami ingerült háromkirályok. Velez János lassan

és körülményesen kinyitotta az ablakot, az idegenek megkérdezték tőle, hogy merre van a Z. felé vezető út. Velez János megmagyarázta nekik, mire azok gyorsan beültek a kocsijukba, és a havon csúszkálva elhajtottak.

Akkor jött ki a kocsmából Serfőző András, a pisztolytáskáját gombolgatva jött felénk, és azt kérdezte:

— Igaz, hogy itt járt a Burcsár? Azt mondják, az előbb benézett a kocsmába.

— Járt itt három ember — mondtuk. — Olyanok voltak, mint a háromkirályok. De ki az a Burcsár?

— Nemrégén kirabolta a b.-i postát — prüszkölt Serfőző András. — Merre mentek azok hárman?

Megmondtuk, hogy a Z. felé vezető útról érdeklődtek, és akkor Serfőző András elsietett a rendőrség irányába, mi pedig vállat vontunk, és énekeltük tovább a karácsonyi dalokat. Így érkeztünk Velezék elé. Sötét volt már, Velezné, aki nagyon átfázott előző este a kútban, nem várt bennünket a ház előtt, ellenben az ablak alatt egy degeszre tömött bőrtáskát találtunk. Szivel Sanyi felemelte, megvizsgálta, és azt mondta:

— Disznóbőr.

— Nyissuk ki — javasoltam.

Szivel Sanyi babrált egy ideig a zárral, aztán kinyitotta a táskát. Tele volt pénzzel. Tátott szájjal álltunk ott a hideg téli éjszakában, néztük a töméntelen pénzt, és Szivel Sanyi úgy nyögött, mint egy igásló.

— A hétszentségét — hajtogatta.

— Gazdagok vagyunk — mondtam, és felnéztem a fákon gubbasztó varjakra. — Hirtelen meggazdagodtunk.

— Gazdagok vagyunk — mondta Szivel Sanyi is. — Ennyi pénzzel elutazhatnánk akár Ausztráliába.

— Vissza kell adnunk ezt a pénzt — mondta Burai J.

— Kinek? — förmedt rá Szivel Sanyi. — A Burcsárnak? Hiszen lopta, hallottad!

Kissé kábult voltam, és megint csak annyit tudtam mondani:

— Gazdagok vagyunk.

— Világkörüli útra mehetnénk — mondta Szivel Sanyi. — Luxus-hajóval utazhatnánk.

Ekkor a sötét ablak mögött egy pillanatra mintha megjelent volna Velezné sápadt, kövér arca. Mosolygott. Összerezcentünk, és a következő pillanatban elkezdtek énekelni a Mennyből az angyalt. Az arc eltűnt, mi pedig hűségesen végigénekeltük a kötelező angyali vigasságot, aztán elkotródtunk. Éppen jókor, mert a háromkirályok már jöttek is vissza, megállították a viharvert dzsippet, kiugráltak, és egyenesen Velezék házához mentek, dühösen bezörgettek az ablakon. Velez János ezúttal is lassan és körülményesen nyitotta ki az ablakot, és amikor

azok hárman a táskáról kérdezték, csak a fejét rázta, és rendületlenül szívta a pipáját.

És akkor megjelent Serfőző András másik két rendőrrel, és letartóztatta a három bundás embert. Bekísérték őket a rendőrségre, az egyik rendőr a dzsippet is elhajtotta.

Mi pedig ottmaradtunk a disznóbőr táskával és a rengeteg pénzzel. Gazdagok voltunk. Akkor este gyorsabban, pattogósabban énekeltük a karácsonyi dalokat, mint máskor. Közben Burai J. és Szivel Sanyi állandóan veszekedtek. Burai J. erősködött, hogy a pénzt vissza kell szolgáltatni a postának, amit Szivel Sanyi határozottan ellenzett, ő azt akarta, hogy menjünk világkörüli útra luxushajóval. Végül is úgy döntöttünk, hogy holnapig még gondolkozunk a dolgon. Egyikünk sem merte hazavinni a táskát, így hát elástuk a hó alá a Süvegesék előtt az egyik eperfa mellé. Ennél nagyobb hülyeséget nem is csinálhattunk volna. De hát még mindig nem hittünk a varjaknak, holott már gazdagok voltunk.

Pedig a varjaknak lett igazuk. Azon az éjszakán nagy szél jött, bömbőlő hóvihar kerekedett, letördelte a fák ágait, megemelte a tetőkön a cserepeket, és felsöpörte az utcákat. A disznóbőr táskának nyoma veszett, magával vitte a hóvihar, akkor legalábbis úgy gondoltuk. Később megtudtuk, hogy helyettünk más gazdagodott meg, de ez már nem tartozik ide. Szóval azt hittük, hogy a hóvihar vitte el a pénzünket, és akkor majdnem sírva énekeltük a karácsonyi dalokat. És megint kijött a ház elé az öreg Velezné, mosolygott, cinkosan hunyorított, és azt mondta:

— Ugye hogy gazdagok lettetek.

— Szegények vagyunk, mint a templom egere — morogta dühösen Szivel Sanyi.

— Hogyhogy szegények? — álmélkodott Velezné.

— Átkozott vén boszorkány — mondta Szivel Sanyi, és vittük tovább az anyagi vigasságot, és még mindig sírhatnánk volt.

Aztán Velezné egy szép napon eltűnt, egész télen hiába keresték, pedig az egész utcában megvizsgálták a kutakat. Povozsánszki, a halász találta meg tavasszal, a nádas szélében, a vízben lebegett Velezné hullája. Összefutottunk ott sokan, és Velez János, aki még mindig a pipáját szívta, kissé szomorúan azt mondta:

— Itt aztán talált magának elég vizet.

Tényleg sok víz volt akkor a mi kis folyónkban. De nem sokáig. Már tavasz végén apadni kezdett, és nyár elejére jóformán csak iszap maradt benne. A folyó fenekéről rozsdás fazekak, lyukas lavórok és horpadt pléhteknők bukkantak elő, sok-sok kacat, amiket az emberek éveken keresztül a vízbe dobáltak. A halak felfordultak, az égre meresztették fehér hasukat, és döglesztően bűzlöttek. Csúnya és bűdös lett a mi folyónk, soha azelőtt ilyennek nem láttuk.

Lehet, hogy ez is a varjak miatt volt? A varjak. Okos, fekete madarak, természetesen elszöktek a bűdösségtől, régen kivonultak a házak közül, és valahol a mezőkön és a búzatáblák fölött röpködtek.

A PISZTOLY

NÉMETH ISTVÁN

Apa abban az időben mindig későn járt haza, éjfél körül, vagy még később, én már rég aludtam, s korán ment el hazulról, így hétköznapiokon alig láttuk egymást. Délben hazaszaladt, megebédelt, s máris sietett vissza. Gyakran úgy ment el reggel, hogy bejelentette: ma ne várjatok ebédre. Anya fehérre váltan áll, s a hasán összekulcsolt kézzel úgy néz apa távolodó alakja után, mintha most látná utoljára. „En ezt nem bírom sokáig” — szakadt fel belőle egy elfojtott nyöszörgés.

— Apa hova megy mindennap? — kérdeztem rosszkedvűen, halálosan együtt érezve anyával számomra homályos, megnevezhetetlen bánatában.

— Be — válaszolta anya mindig röviden.

Ez a be a községháza volt. És sok minden még, amit képtelen voltam felfogni.

Az az igazság, hogy nem is nagyon mertem kérdezősködni. Nálunk az volt a szokás, hogy nagy bajban mindenki hallgatott. Nekem ilyenkor csak annyi maradt, hogy lopva figyeltem a szüleim arcát.

Vasárnaponként megváltozott otthon a hangulat. Mintha mindenkit kicseréltek volna: apa sokáig lustálkodott, nyújtózkodott az ágyban, anya vidáman fogott hozzá a vasárnapi ebéd főzéséhez. Már tele volt a szoba a főlő vasárnapi leves illatával, amikor apa, fölcsapva magáról a dunyhát, kilépett az ágyból, s egy-két komikus tornamozdulattal dúdolni kezdte: „Gyere, babám, a kert mellé...” Vakarózva a kis oldalablak elé állt, nyújtogatta a nyakát kifelé, pontosabban a függöny fölé, hogy vajon milyen idő van odakint, mintha ez nagyon fontos lett volna a számára. Aztán kényelmesen előszedte a ládikóját, kirámolt belőle, s az ajtószögére akasztott öreg, megfeketedett, kifényesedett szíjon fenni kezdte a borotváját. Nagyon szórakoztathatta a borotválkozás, húzta az időt, hogy minél tovább tartson. És egész idő alatt csak bolondozott velünk.

Anya rászólt, kedves, évődő hangján, ahogy rosszkedű gyerekekre szokás:

— Ugyan vegyél már föl magadra valamit, átjöhet a szomszédaszony és te még mindig gatyában helytelenkedsz. Nemsokára terítek.

— Tán félsz, hogy megtetszik neki a...

— Beszélsz bolondokat!

Így múlt el a vasárnap délelőtt. Semmi se történt, és mégis mindnyájan nagyon jól éreztük magunkat. Anya mosogatás közben még énekelt is. Meg voltam róla szentül győződve, hogy a hétköznapiak is ilyenek lennének, ha apa itthon maradna, nem járna folyton „be”.

De hétfőn kezdődött minden előről.

Anya, aki a vasárnapi ebéd főzése közben mindig kipirult, most újra sápadt arccal tett-vett, és még a pillantásomat is kerülte. Mint ahogy én is az övét. Egyszer az iskolából hazajövet kisírt szemekkel találtam. Elfordította a fejét, és úgy állt meg, ahogy csak ő tudott, amikor nagyon bántja valami: görcsbe rándult testtel, az ájulás határán. Leült az asztalhoz, ráhajtotta a kezére a fejét, s nyöszörögve mondta, úgy, mint akinek a szája szalad tele hirtelen könnyel:

— Meddig tart ez még?

Odaálltam elébe:

— Micsoda, anya?

— Ez! — emelte rám eltorzuló arcát. — Ez. Ez a...

Ebben az ez-ben ugyanúgy minden benne volt, mint a be szócskában, ahova apa járt minden áldott nap. Benne volt ebben az én mindennapos megaláztatásom is, igaz, csak homályosan sejtettem, hogy minden, ami van, ami hallgatagga és rosszkedvűvé teszi apát, ami sápasztja és fonynyasztja anyát, amiért engem a barátnőim kiközösítenek, mindez valahol összefügg.

Egyedül Piroska tartott ki mellettem. Nem tudom, miért ragaszkodott éppen ő annyira dacosan hozzám, pedig régebben nem ő volt a legjobb barátnőm. Tán nem is voltunk vele barátnők. Váratlanul állt mellém. Fölsorakoztatott bennünket a tanító néni, párosával, Varga Teri elrántotta a kezét, még a sorból is kilépett: Vass Erzsinek nem leszek a párja! — s hogy még föltűnőbb legyen, mérgesen dobantott is egyet a lábával.

— Állj mellé — szólt rá a tanító néni —, fogd meg Erzsi kezét!

— Soha! — vetette fel Teri dacosan a fejét. — Egy komcsi mellé soha!

Piroska ugrott be a helyére, Malkácsi Piroska, s rögtön olyan hálásan ragadta meg a kezemet, mintha én mentettem volna meg az életét. Nem nézett rám, és nem is szólt semmit. Csak fogta a kezemet. Azután se hagyott el, attól kezdve az iskolába menet mindennap beszólt, megvárt.

Piroska nem volt beszédes, a tanító néninek is minden szót harapófogóval kellett belőle kihúzni. Néha már az volt az érzésem, csak azért pártolt hozzám, mert én is meglehetősen hallgatag voltam. Pedig éppen-séggel szerettem volna valakivel istenigazából kibeszélgetni magamat.

Anyával nem lehetett, apa sohase volt otthon, a volt barátnőim lassan mind elhúzódtak mellőlem, Piroska pedig dacosan hallgatott, mintha ráparancsoltak volna.

Most temetésre mentünk, a haláleset fölkaparta a falut. Skobrák Antal bácsit, aki apa barátja volt, megölték. Egy gazda lőtte agyon, valami kulák, egyetlenegy golyója volt, azzal a golyóval lőtte agyon az áldozatát. A községházára kitűzték a fekete lobogót, és gyűlést is tartottak. Suttogtak a faluban, vajon milyen lesz az első kommunista temetés? A tisztelendő úr temeti-e vagy a tiszteletes? A harangok második napja szinte állandóan szólnak, de alighanem a kulákért, aki lelőtte Skobrák Antal bácsit, mert ő is kiterítve fekszik, ahogy elkövette a tettét, rögtön fölakasztotta magát. De mégse őerte harangoznak, suttogták az emberek tovább a suttognivalójukat, mert van egy harmadik halott is, egy legényke, őerte harangoznak, mert harangszó nem jár az öngyilkosoknak. És nem is temetik a kulákot se a katolikus, se a református temetőbe — milyen vallású is volt? —, hanem a harmadikba, a közösbe, ahová az öngyilkosokat és azokat a vallásúakat temetik, akik nem tartoznak sem a katolikusok közé, sem a reformátusokhoz. Itt fogják eltemetni Skobrák Antal bácsit is, ezt én mind az utcasarkon hallottam. Abban az időben ott értesültem a falu dolgairól, az utcasarkon. Nem mindenről. Gyakran előfordult, hogy amikor megjelentem, az emberek elhallgattak vagy észrevehetően másról kezdtek beszélgetni.

A temetésre kivezényelték az egész iskolát. Először jártam a közös temetőben. Kicsi és elhanyagolt temető volt ez, keresztés és táblás sírokkal, mintha a katolikus és a református temető vegyülméke lett volna. Mire mi kiértünk, a temető már tele volt gyászoló tömeggel. Rengetegen voltak, sokan be se jöttek a temetőkertbe, megálltak kint a kapu előtt. Az asszonyok előrefurakodtak, valószínűleg a sír közelébe, mi semmit se láttunk, csak a tömeg hátát.

Itt tudtam meg, hogy délután ugyanitt fogják eltemetni azt a bácsit is, aki Skobrák Antal bácsit megölte, és délután fogják temetni, a katolikus temetőben azt a legénykét is, akiért most is harangoznak. Most melyikre menjenek el, tanakodtak előttünk a nagykendős asszonyok, jó lenne mind a kettőre, csak az a baj, hogy mindkettőt fél háromkor temetik. Borzongva hallgattam őket. Én sohase mennék temetőbe, ha nem kényszerítenének rá.

Valahol elől mozgolódás támadt, és hirtelen elült az általános susmogás. Piroska megszorította a kezemet: — Látsz valamit? — Semmit — súgtam.

De abban a pillanatban a tömeg feje fölött megjelent apa alakja, valami emelvényre, székre vagy egy sírhalomra állhatott föl, megnyúlva, a tömeg fölé nyújtott nyakkal, sápadtan, hajadonfővel és mélyen zengő, számomra teljesen ismeretlen hangján beszélni kezdett. Ez a zengő, már-már ostorzó hang betöltötte az egész temetőt. Pi-

roska csak most vette észre, hogy apa beszél, rajongva a fülembé súgta: Apukád! — Megrántottam a kezemben lévő kezét, hogy tudom és hogy hallgasson. Apát most láttam először nyilvánosság előtt szerepelni. Sohase fogom elfelejteni a torkomban azt a nyomást, halálosan zavarba ejtő volt. Apa nem ilyen sovány, nincs ilyen szenvedélyesen megnyúlt nyaka, és sohasem szokott az öklével hadonászni, elkeseredett haragjában így fenyegetőzni. Nem tudtam róla levenni a szememet, halálosan féltettem őt.

Hazafelé már nem sorban mentünk, rohant, ki merre látott. Piroska velem tartott. Véznaabb, egy fejjel alacsonyabb volt nálam, szedte mellettem a lábát. És elszántan hallgatott. Nem közömbösségből, érdektelenségből, valamiféle lomha tunyaságból, olyan izzó eleven és figyelő volt a hallgatása, mint mások szemében a gyűlölet.

— Félsz tőlem? — nyögtem ki.

— Dehogy! Miért? — nézett föl rám ártatlan szemekkel.

— Hogy állandóan csak hallgatsz.

— Én ilyen vagyok — mondta. — Te tudod, micsoda az, hogy az osztály ellensége?

— Nem. Mi az?

— Apukád emlegette a beszédében.

— Tényleg? — néztem rá hitetlenül, mert én nem emlékszem, hogy emlegette volna.

— Az veszélyes lehet — szögezte le Piroska, s nem kérdezett házáig semmit.

Bennem apa mártír szava maradt meg, amit valóban többször megemlégett haragos gyászbeszédében. Halálosan zavarba hozott vele, mert néha ezt szokta mondani anyának is. „Nem szabad így viselkedned, mint egy mártírnak! Ne félj, nem bánt engem senki. Nem mernek.” Anya mártír? „Lassan már az utcára se merek kimenni” — mondta egyszer anya égő szemekkel. Ezért lehet mártír? A szentek voltak a mártírok, s most kiderült, hogy Skobrák Antal bácsi is mártír volt.

A temetés után való napokban történt, egy vasárnap reggel, apa még lustálkodott az ágyban, anya szokása szerint rendezgette, keféltette, tűzőgette apa egyetlen szál, agyonrakoptatott, már foszlásnak induló ruháját (mindennap ez volt apán, ebben járt „be”, teljesen elnyújtta már, de újra nem futotta, s abban az időben nem is nagyon lehetett szövehez jutni, csak pontra adták, mi is kaptunk vásárlásbont, vagy ahogy akkor neveztük: pontot, csakhogy apa azt a képtelen elvet vallotta, hogy ő majd akkor áll sorba áruért, ha már mindenki kapott — annyi viszont sose volt, hogy jutott volna mindenkinek, anya most is ezt az agyonstoppolt ruhát igazgatta, előbb a nadrágot vette alaposan szemügyre, aztán a zakót akasztotta le a fogasról, „mi ez a nehéz ebben a kabátban?” — kérdezte, apa villámgyorsan

felkönyökölt az ágyban, de mielőtt szóhoz jutott volna, már ott sötétlett anya kinyújtott tenyerén a pisztoly.

— Ez micsoda? — kérdezte halálra váltan.

— Tedd vissza — mondta apa csendesen, és visszadőlt a párnára.

— Tedd vissza — ismételte meg.

Anya visszacsúszította a pisztolyt a zsebbe, s a zakót is visszaakasztotta a fogasra.

— Honnan kerül ez a te zsebedbe? — Anya előrelépett, s megfogózkodott az ágy végében. Láttam, minden ereje elhagyja.

— Adták — mondta apa nyugodtan, s mintha épp a legjobb kedvében volna, mindkét tenyerét a feje alá vonta. Valami csinált, iszonyú hetykeség sugárzott róla.

— Kik? — vallatta anya tovább, pedig ilyesmi a jelenlétemben sohasem volt szokása.

— Bent — mondta apa, és már csak a fűszál hiányzott a szájából, amit kint a mezőn rágszálni szokott, hogy még hetykébb legyen.

— Minek? — kérdezte anya, de inkább már csak a szemével. Láttam, hogy zokog: merev arccal, száraz, égő szemekkel.

— Minek? — ismételte meg anya.

Apa fölkel, mint aki keres valamit, az itthoni, foltos nadrágjába bújt, most látszott csak rajta, hogy nem is olyan nyugodt, mint amilyennek az ágyban mutatta magát, az elveszett kulcsot, gyufát, bicskáját szokta ilyen tehetetlen haraggal keresni, de amikor végül megállt anya előtt, a hangja megint nyugodt volt, szinte már megnyugtató.

— Most így van — mondta anyának. — Értsétek meg, hogy most ilyen a helyzet.

Anya mintha csakugyan megnyugodott volna, leült az ágy szélére. Szeméből, a szeme sarkából könny szivárgott, de mintha észre se vette volna.

— Már a kislányodat se hagyják békén — panaszkodott anya lehajtott, félrebillent fejjel.

— Csak a Varga Teri! — kiáltottam el magam. Persze hazudtam, és haragudtam anyára, mért kell ilyesmivel apát szomorítani.

Nem láttam, csak hallottam, hogy apa megállt le-föl való járkálásában. Hallgattunk mind a hárman. Nagysokára ismét anya szólalt meg, most már nyugodt volt a hangja.

— Neked nem merik, de nekem bizony megmondogatják az asszonyok. Kiveszitek az emberek szájából az utolsó falatot.

— Nem igaz! Itt még senki éhen nem halt, és nem is fog éhen halni — fakadt ki apa, s én magamban teljesen igazat adtam neki, bár inkább csak sejtettem, mint tudtam, miről van szó tulajdonképpen.

Anya nem is szólalt meg többé, csendesen hozzáfogott a főzéshez,

apa a borotválkozáshoz, s mint ahogy ilyenkor lenni szokott, nemcsak nekünk, de még a bútoroknak, a banyakemencének is nyomott kedve lett a szobában. Egyszóval mindnyájunknak.

Aztán hónapok teltek el, nem is tudom hogyan, csak az állandó félelemre emlékszem, a félelemre, hogy apának valami baja történik. Ez a félelem teljesen megbénított. Tanulni se tudtam. Könnyedén, átlátszóan gúnyolódott velem a tanító néni, gyakran megszegényített: fölszólított, de feleltetés után nem adott engedélyt, hogy leüljek... ez azonban mind eltörpült apa iránt érzett halálos féltésem mellett.

Egy kora reggel anya mellém bújt az ágyba, arra ébredtem, hogy eszeveszetten csókolgatja az arcomat, majd fölfal, patakzó könnyét mind rám hullajtja, ahogy fölébem hajol, ahogy átölel, ahogy szorít magához. Félig még alva, kábultan is éreztem, hogy az, amit velem csinál, örömeből fakad. Anyát még soha ilyen lázasan boldognak, fergetegesen fölengedettnek nem láttam. Idegen volt és megdöbbentő.

— Apádtól visszakérték a pisztolyt! — mondta ki végre ijesztő örömeinek az okát, s megrázott, hogy hallom-e jól.

Fölültem az ágyban. Félig talán még mindig aludtam, nem jutott el a tudatomig az, amit anya mondott. Hallottam, hogy mondja, mert kétszer-háromszor megismételte, de nem tudtam fölfogni az értelmét. Talán nem is figyelhettem arra, amit mondott. Anya arcát teljesen eltorzította az öröm. Kendő még nem volt a fején, még nem tette rendbe a haját, nem fésülködött meg, ő is csak az imént ébredhetett fel, apa már nem volt itthon. Anyát még sohase láttam ennyire földúlt, szétilált, rendetlen hajjal. A döbbenettől nem tudtam megszólalni. Anya feje teljesen ősz volt.

FANTOMKÉP

KONCZ ISTVÁN

in memoriam Urlike Meinhof

Aki felismeri,
jelentse:

az álmokban, kék
viharmadár, —
vijjogó lidérc s a rossz
lelkiismeret, aranyos
szegéllyel keretez
kárpitot, pamlagot
s szobahőmérsékleten
a hüllőt, amely, — ha igaz,
nemzhetett egykor a
nagy Alekszandroszt, —
szobahőmérsékleten,
az álmokban, fekete
ménhez hasonlíthat, —
toporzékoló táltos s a
rossz lelkiismeret, fényes
tajtékkal alapozza
a vásznat s a vádat,
amely, — ha igaz,
keresztre feszítette egykor
Krisztust és Barabást
a latrot
s szobahőmérsékleten,
az álmokban barna
sakált utánózhat, —
csapzott szenzáció s a

rossz lelkiismeret, csillogó
álcákkal ékesíti
a drámát s a máglyát,
amely, — ha igaz,
elemésztette egykor
Rómát . . .,
az álmokban,
álmatlan éjszakán.

Aki felismeri,
jelentse . . .

HANGZHOU

FEHÉR KÁLMÁN

EMBEREK

Apró parcellákon
Lila fürtökben
Vérköles

Rafia szőnyegen
Napon felejtett
Gyökerek

Sárkányízekből kiálló
Csíráztatott
Teapálcikák

A TÓ

A tó lassan ködbe vész
Nem látja arcát a lány
Telt kosarával hazatér
S a tó otthon visszanéz

ILYENKOR ÉS ILYEN IDŐBEN

Ilyenkor és ilyen időben
Április
Kasszia-fa kései virága
Szirmát bontja
Illatozik a teámban

MÉRLEGRÚD

Bambuszrúdon két fényes lampion
Süveges gyékény-kosár
Földet ért terhétől
Bambuszbotja mégsem pattan

(Hangzhou, 1981 májusa)

A GYILKOSBIKA

DUDÁS KÁROLY

Ebben a történetben a legapróbb részlet is — akár az én agyamban, mondjanak bármit az emberek — tökéletesen a helyén van: a vadkanok kitömve az oszlopos tornácon, pontosan az ajtó előtt, a puska szakszerűen megtisztítva és beolajozva a fehér falon, itt függ most már a kapitális szarvasagancs is, e keserves és tanulságos szövődmények végső elindítója, s ha úgy vesszük, férjem meggyötört teste is végérvényesen a helyére került: a vízparti temetőkertbe. A horvát bán gyakori, de kiszámíthatatlan látogatásai nyugtalanítanak csupán egy keveset, nem tudom őket semmiféle szilárd keretbe belekényszeríteni, minduntalan szétfolynak-elolvadnak bennem, kiperegnek agytekervényeimből, akár reszkető ujjaim közül a nullás liszt, hogy aztán ismét formát öltsenek, de csak mint valami bemocskolódott menyasszonyi fátylon át: áll előttem vállra omló hullámos hajjal, csontos arcából előmeredő horgas orral, délceg természetére boruló díszes köpönyegben, hol az agyam mellett jelenik meg, a közvetlen közelemben, hajnali nehéz álomból riadva érzem bőrömön átsütni meleg tekintetét, hol az estéli szürkületben lép mellém, amikor öregedő gyümölcsfáim között bolyongok, hol meg fényes nappal tűnik elő valahonnan, amikor már végképp lemondok látogatásáról, egyszer csak itt van, és néz rám állhatatos tekintettel, szigorúan összezárt ajkakkal, beszélek hozzá, de ő meg nem szólalna, néma árnyékként elkísér mindenhova, csupán a tornácot kerülte el messze mindedig, bizonyosan a strázsáló vadkanok tartják tőle távol.

A bán az őszi vadászat emlékét ébreszti föl bennem, már reggel van, vízimadarak közeli rikácsolása hasogatja az erdő csendjét, ott oldalt valahol meg kellene jelennie a napnak is, hogy felfedje előttünk a nedves avar alá temetkező vadcsapást, de tejfehér ragogás takar le mindent, mint amikor bemeszelt ablaküvegen keresztül szemléli a tájat az ember; egyszerre közeli, gyomorba fúródó fájdalmas bőgés, imhol a szarvasbikád, ifjabb Lövött Márton. Fegyverdörrenés, tűhegyű sívítás a vastag fák között, cérnahang-jajdulás, szilaj férfikar ránt magával, vonzsol a nedves avarban, ziháló-forró férfilihegés, suhogó menyasszonyi ruhám, bárhogyan markolom is össze kemény combomon, ágakba

akad, a sárba ér, ágak csapódnak az arcomba, a nyakamhoz, diadalittas férfinyerítés: ez az én nászajándékom, Kettős Eszter, alkoholízű férficsók az ajkamon, összeszűkülő szemrésem szakadékában az oldalára dőlt szarvasbika.

De hát mi ez a tartós ködszítálás, ez a mindent betakaró szapora hóesés, hiszen rég elmúlhatott a reggel, világos nappal lehet, nappal pedig minden egyértelműbb és áttekinthetőbb, mint éjjel vagy hajnalban, legalábbis áttekinthetőbbnek kéne lennie, s nemcsak a reggel múltatott el, de a napok, a hetek, a hónapok, az évek is, kicsi Lövött Gábor ott tipeg messze a fiatal gyümölcsfák között, innen a tornácról csak az alakja kivehető, szépen növekedő termete, az arca többé már sohasem, az örökre elmosódott, neked még parányabb volt a kisfiad, nagyságos bán, amikor kénytelen voltál elsíratni.

Nem volt annál szebb nap, ó nem is lehetett, amikor ifjú Lövött Mártont, az én délceg termetű uramat kinevezték vadász mesterré, arra a napra emlékezni kell, bármennyire is igyekszik kiszökni zúgó-lüktető halántékom mögül, nem és nem hagyom: éig repülő fácántollas vadászkalapok, csilingelő borospoharak, duhaj férfikurjantások, tálcán jött el hozzátok a szabadság, ifjú Lövött Márton, csak ki kell nyújtatnotok érte a kezeteket, itt van hiánytalanul az új előljáróság, megvasalt csizmatalpak, bakancstalpak csattogása az asztallapon, látod-e, mi a körülmények ellenére bízunk benned, megteszünk vadászmesternek, gondjaidra bízuk erdeinket, nádasainkat, vadállományunkat, madárvilágunkat, durrognak a puskák, a pisztolyok, akár a jégeső, a tetőcserepeken úgy kopognak a golyók, sötét kis sebeket ütnek a tornác frissen meszelt oszlopain; van fegyver majd mindenkinél: alighogy vége lett a háborúnak. S az egyik eltévedt golyó, jaj, kicsi Lövött Gábor, most indul el éppen feléd.

Mint vonatablakból a fák, úgy marad el mögöttem az idő, rétegeződnek egymás fölé, süppednek egymásba az évek: begyógyul minden seb, orvosolódik a legtöbb sérelem, láthatatlan, elmeszelt hegek maradnak csak a tornácoszlopokon és a bőrünk alatt; Lövött Márton úgy jár-kel az erdőben, mintha a sajátjában járna, egészen elfeledkezik róla, hogy csupán megőrzésére hatalmazta föl az előljáróság; s a fák között már közeledik is a szarvasbika, az én uram további sorsának alakítója, bársónyos nyakát megfeszíti, és figyelni próbál, mellső lába görcsbe rándul a levegőben, innen már tisztán látni, hogy szeme fehérjét vérerek darabolják, fényes oldala emelkedik és horpad, valószínűtlenül karcsú hátsó lába megbicsaklik, imbolyogva jön előre, mintha csak leitatták vagy elkábították volna, kiveszett belőle minden óvatosság, eltompult a megtartó ösztön, vigyázz, Lövött Márton, ha most rásütöd fegyvered, minden elvégeztetett. Puskadörrenés, aztán már csak a szavak

és mozdulatok szigorú jégverése: mi megbíztunk benned, Lövött Márton, a körülmények ellenére is vakon megbíztunk, te pedig csúnyán kijátszottál bennünket, befeketítettél a felső előljáróság szemében, kilőtted a gondjaidra bízott aranyérmes szarvasbikát, a járási elnök számára gondosan előkészített nemes vadat, tudhattuk volna: kutyából nem lesz szalonna, Lövött Márton. Öt év szigorított börtön; kibír-e ennyi időt falak közé szorítva egy szabad levegőhöz szokott ember, hogyan bír ki, mit gondolsz erről, jó uram, nagyságos horvát bán?

Két esztendő múltán a váratlan szabadulás, a megmagyarázhatatlan, a fürge léptekkel érkező kegyelem, itt áll az udvar közepén Lövött Márton, a ruhája után ítélve mintha csak tegnap ment volna el, szakadás, kopás és gyűrődések nélkül, de amikor este a szobában az ágy tetejére ejti a kalapját, a villanyfény átsüt semmivé ritkult fehér haján, megcsillogtatja sima fejbőrét, a vetett ágyban pedig már, a koromsötétben mohó nyelvem árkos foghelyeket tapogathat csak körül; aztán napok múlva megint az égig repülő fácántollas vadászkalapok, csilिंगelő borospoharak, duhaj férfikurjantások, tálcán jött el hozzád a kegyelem, Lövött Márton, csak ki kellett érte nyújtánod a kezedet, cipőtalpak szilaj csattogása a repedt asztallapon, látod-e, mi tudunk megbocsátani, a körülmények ellenére is vakon bízunk benned, visszahelyezünk vadászmesteri tisztségedbe, újból gondjaidra bízuk érdeinket, nádasainkat, vadállományunkat, madárvilágunkat, igyekezzél hát viszonzni jóindulatunkat, durrognak a puskák, a pisztolyok, a tetőcserepeken kopognak a golyók, sötét kis sebeket ütnek a tornác frissen meszelt oszlopain, az uram meggörbült derékka ül az asztal végén, ujjai lassan odakétkülnek a borospohár falára. És ettől kezdve csupa engedelmesség, csupa szolgálatkészség Lövött Márton, keresi a népek társaságát, az erdőbe csak nagy ritkán jár ki, a kocsmában mulatja el az éveit, itat boldog-boldogtalant, összeborul a részekkel, harsányan énekel velük, olyan nótákat is, amelyeket tán nem volna szabad, türelmes füllel meghallgatja a panaszait, a zúgolódásait, versenyt szidja velük az előljáróságot, haza mind későbbben jár, sokszor megesk, hogy hajnalban többedmagával támolyog be a nagykapun, bort hoz föl nekik a pincéből, reggelig égetik a villanyt, és akadozó nyelvvel beszélgetnek, nekihevülten pulygatja őket, felém hónapszám nem néz, hozzám se nyúl, aztán egy füledt nyáréjszakán, amikor a kezembe és a számba akarom venni egykor oly duzzadó keménységét — amit bizonyosan a te korod leányai és asszonyai sem átalítottak megtenni, nagyságos bán, ha úgy diktálták a körülmények —, végképp megbizonyosodom róla, hogy nem férfi többé az én Mártonom; és észreveszem lassacskán azt is, hogy kezdenek eltűnedezni a népek a faluból, és éppen azok, akikkel a leggyakrabban együtt látták, akikkel legtöbb bort megitatott, eltűnnek egy évre, másfél évre, több évre, s amikor hazakerülnek, nem állnak

többé szóba vele, bántani senki sem bántja, de néhányan az arcába köpnek. Az erdőbe ekkor már alig jár ki, a szolgálatot teljesen elhanyagolja, mégis előléptetik fővadász mesterré, akárcsak egykoron tégedet, nagyságos bánom, kitüntetik, s visszaszolgáltatják neki a lefogása idején elkobzott szarvasagancsot, az aranyérmes trófeát, két hivatalos ember hozza, mert egy nem bírta vele; miért nem jössz soha közelebb hozzám, nagyságos bán, engedelmes szolgálólányod mellé az asztalfőre, látod, milyen szépen idesüt a nap, a frissen meszelt fehér falon milyen élesen kirajzolódik a szarvasagancs, foglalj helyet, kegyelmes nagyúr, s mutogasd nekem, tudatlannak, ahogyan egykor ő mutogatta: figyelj csak, Kettős Eszter, ez itt a környék legtokéletesebb szarvasagancsa, nem hiába szánták a járási elnöknek, látod, hibátlanul fejlett a szemág, a jégág, a középpág és a korona, korona híján szokott kialakulni a jövő nélküli szarvasagancs: bőgés idején, a nagy összecsapások alkalmával nem akad bele a szemben álló bika koronájába, lecsúszik róla, s a hegyes nyárs a vetélytárs szügyébe fúródik, majd minden esetben halálos sérülést okozva, így éli túl a gyilkosbika, vagyis a jövő nélküli szarvasagancs tulajdonosa a nemesbikát, vagyis a kapitális szarvasagancs gazdáját, hozzám ne nyúlj, Lövött Márton, hozzám ne nyúlj a szennyes két kezeddél, nem tudom elviselni leköpdösött arcod, Júdás-leheleted közelségét, gondolnád-e, nagyságos bán, hogy a farkasok csak a legritkább esetben támadják meg az egészséges egyedekből álló szarvascsordát, ezt is Lövött Mártontól tanultam, kiszemelik maguknak a gyámoltalant, a bizonytalan léptűt, kiterelik a többiek közül, körülzárják, elszigetelik, és irgalom nélkül végeznek vele, biztosan ezt is tudod, hiszen neves vadász hírében állottál egykoron.

Innen a tornácról — amelynek oszlopait sürgősen meszelni kellene, eltüntetni róluk a golyóütötte horpadásokat —, a szarvasagancs árnyékából a kertre látni: üveglap mögé zárt kérges diófák közé rebben a tekintetem, ott bújhat meg valamelyik mögött kicsi Lövött Gábor, szólítanám, de a vastag tejüvegen át úgysem jut el hozzá a hangom, ennek a legközelebbi fának milyen mélyre hajlik az ága, milyen inas és szívós, megbírna akár egy embert, jobb kéz felől a gazzal benőtt kútka, horpadt hasamat hányszor megnyomta deszkaéle, mit rejthet még számomra ott lent a mélyben a hűvös bőrű víztükr, s ahogy továbbvonul a tekintetem, a tornác végében, a bejáratí ajtó előtt mocnásztalan strázsálnak a vadkanok, nyitva felejtett pofájukból rám mered nagy gonddal kifőzött agyaruk; csíkos malackák voltak, semmi kis állatok, amikor Lövött Márton beállított velük az erdőből, csúfondáros kedvében öltöztethette őket rabruhába a természet, mutogatott rájuk fura mosolygással, nézzed csak, Kettős Eszter, utánam jöttek, a küszöbig követtek kutyahússéggel, pedig én lőttem ki fölülük az anyjukat, nézzed, és okulj belőle, Kettős Eszter; már megint ez a ködszitalás, ez a hó-

esés, és egyre sűrűbb, mind több réteget lep be a múltból, vaspánt szorítja a homlokomat, szédülök, és nincs mibe belekapaszkodnom, hacsak ebbe a széthulló képeskönyvbe nem, itt a konyhaszekrény metszett üveglapjai mögött, Gróf Zrínyi Miklós élete és halála, kicsúszik belőlem a világ, kicsúsznak az évek, a táj; deszkapalánk mögött a két megtermett vadkan, co, co, co, nyughassatok no, Törös és Miklós, nem sokára hazajön a gazdátok, becézget majd, a tenyeréből etet benneteket, elérzékenyülten suttog nektek, pedig már tudja, hogy küszöbön az idő, amikor agyon kell lőnie benneteket, mert végképp a fejére nőttek, mind gyakrabban törtök ki rozoga ólatokból, dúljátok föl a kertet és a szomszéd kerteket, s ezt nem nézi jó szemmel az előljáróság, amelynek tagjai mostanra végleg elmaradoztak a háztól, már csak hivatalos meghívók és felszólítások útján érintkeznek fővadászmesterükkel; ötesztendő korotokban, mikorra nagyon a szívéhez nőttek, s ti gyanútlanul odaszuszogtok hozzá, pontosan a szemetek közé lő majd, a gyerekenyérnyi lány rész kellős közepébe, máskülönben a golyó szétroncsolná okos, szép fejeteket, meg sem rezzen a keze, amikor rátok emeli a fegyvert, csupán a könnye hullik elállíthatatlanul; a hátsó feleteken, ezen a puskacsőnyi szűk nyíláson távolítják el szakszerűen a belső részeteket, mindazt, aminek nem vehetik hasznát a konzerválásnál, kanszagú, bűdös húsokat föletetik fajkutyaikkal a városi orvosok.

Gyere közelebb hozzám, nagyuram, ülj ide mellém az ágy szélére, mesélj nekem Csáktornyádról, az erdőidről, vagy jó, ha már úgy kívánod, én suttogok neked szerelmesen a nádasomról, nézd csak, *ott a tűző déli napfényben a vízbe nyúló korhadt tuskón komoran, mozdulatlanul álldogál egy különös madár, az utolsó fekete gólyák egyike, talán éppen a legutolsó, mintha sejtene valamit fajtájának végétéről, azért olyan komoly, moccanástalan, bújj hozzám szorosan, hadd simogatom válladra omló hullámos hajadat, nagyságos bánom, szerelmetes férjem, ifjú Lövött Márton; szilaj férfikar ránt magával, vonzol a nedves avarban, ziháló férfilihegés, suhogó menyasszonyi ruhám, bárhogyan markolom is össze kemény combomon, ágakba akad, a sárba ér, gallyak csapódnak az arcomba, a nyakamhoz, diadalittas férfinyerítés: ez az én nászajándékom, Kettős Eszter, alkoholízú férficsók az ajkamon, fegyverdörrenés, kitáguló szemrésem gödrében hanyatt fekvő Lövött Márton, fehér ingmellén vérszínű őszi levelek, karnyújtásnyira tőle veretes vadászpuskája, oldalra billent feje fölött pedig diadalmasan és önelégülten ott áll a gyilkosbika, mint ahogy áll majd egykor fölöttem is, és mindnyájunk fölött, nagyságos bán; az előljáróság a körülmények ellenére saját halottjának tekint, Lövött Márton, közpénzen megvásárolta számodra ezt a díszsírhelyet, hűségeddel kiérdemelted, nyugodj békében.*

Vagy ha áporodottnak találod itt benn a leveőt, kart karba öltve végigsétálhatunk a tornácon, csupán egy pillanatra elidőzve az aranyérmes szarvasagancs alatt, látod, az oszlopokat meszelní kellene, elrejteni valahogy a golyónyomokat, leandaloghatunk egész a kertbe, ide a csalánerdőben rejtőző kútkávéig, nézd csak, a holdvilágnál ott lenn a mélyben hogy csillog a hűvös víztükör, s egyszerre hogy elkezd kavarni. Most fogj erősen, nagyságos horvát bán, mert nagyon szédülök.

Látod-e te is, vagy ezt csak én látom, hogy a kertek alól, a mindent belepő hóesésből elindult felém a szarvasbika?

ÜKAPÁM PISZTOLA

(Részlet)

BRASNYÓ ISTVÁN

Az ötvenéves Hídnak

hová lett ükapám pisztola
tűzmarta kakasának egyszerű mechanizmusa
hová lett porozó szaruja
mindez itt volt a kezem ügyében
mit tettetek vele
hová lett esővert fénymarta bőriszákja
szalagtalán zsíros kalapja
cikornyás pipaszára
az egészet hátrahagyva menetelt tovább
vagy elragadta ki tudja hol szerezte lova
híre járja hogy többé nem lehet megállítani
ingébe kap csak már bele a sötét
elcsavarogja az évszázadokat
mint aki hajlamos a csínytevésre
nem torpan meg nem ragad a sárba
ám mégis meghökkentő lehet
látni valakit
és nem látni nyomban az árnyékát is
vízparton a tovaúszó tükörképét
bár a növendék világ így is úgy is felserdül
hihetetlen eszméken nevelkedik
a bátrak megkockáztatják hogy bitófán végzik
miután a gyávák alattomban elárulták őket
vagy csak egyszerűen rajtavesztenek
és az eszméken kívül ki sem okolható

mi másra volnának jók az ideák
 bár ha fegyvere van az embernek
 egy az egyhez mindig van esélye
 fölösleges tudomást vennie a nagy számok törvényéről
 ha esze ágában sincs védtelen maradni
 mert ki fogja megjárni az utat
 az úttalan utat egy fiktív időben
 ki fog beszámolni élményeiről és kalandjairól
 ki fogyaszt nehéz ebédeket
 a pisztol agyával kopogtatva nyomatékként az asztalt
 mint általában az üldözöttek
 de nem veszik nem kallódik el
 ahogy a magukra utalt emberek többsége
 miután biztonságos szállás
 csupán a szabad ég alatt található
 s híjával borotvának tükörnek
 az embert hamarosan ellepi a borosta
 a civilizáció azonban huzamosabb ideig nélkülözhető
 bármilyen következmények nélkül
 mert nem szántottatok és nem vetettetek
 most egy ideig éhezni fogtok
 felkopik az állatok
 tükörben láthatjátok aszalódó arcotokat
 de engem ebből az egészből csak a pisztol érdekel
 mielőtt itt maradnék végleg kiszolgáltatottan
 hogy a kezembe fogjam vagy övembe dugjam
 ükapám pisztolat
 ráfogjam legalább a versemre
 úgy kényszerítsem az általam elképzelt irányba
 vasárnap délután
 amikor különben is levegő ömlik az égből
 és semmi hasznát sem lehet venni az elméleteknek
 krúdy gyula és ady endre vasárnap délutánjai
 azok a kisvárosiak kísértének a világvárosokban
 az egész világ vidék lesz ahelyett
 hogy székesfőváros lenne
 ettől akarom megvédeni magam
 ezért kell ükapám pisztola
 hol van a vasa hogy a földgolyóhoz csapjam
 hol porlik szuvas fája

ennél semmi értékesebb holmim nincs
 ennek a szelleme hat át és leng be
 és bátrabb lennék vele vajon mennyire bátor
 mennyire kíváncsú bábornak lenni ebben a korban
 egyáltalán mi kíváncsú
 mi mire lehetne példa
 amikor nagyjából minden egyforma
 máshol kellett volna kezdeni vagy máshonnan indulni
 de ha most egyszerűen itt vagyunk
 nem mondhatjuk hogy öregapja még látta
 napóleon katonáit
 de azután ők elfutottak
 mint ükapám mondhatta
 bátor és semmittevő érában
 nem tudom tudtak-e írni-olvasni
 meg tudták-e mondani hogy mi a nevük
 különbséget tudtak-e tenni egymás között
 az az érzésem hogy igen
 már akkor elkezdődött a felemelkedés
 igaz tökéletesen mindegy milyen szintről
 a szenttamási mocsárból
 kiszámíthatatlanul rövid volt hozzá az emberélet
 sebes emberöltők váltakoztak
 ebben a sodrásban legokosabb volt istenben bízni
 a semmi és az isten közül
 az istent választani
 csengettyű lenni a nyeles templomi persely végén
 amit till eulenspiegel csörgősapkájából szabtak
 mert ki ne szeretne harangozni
 belekondítani a lila ürességbe lehetőleg
 amikor semmi szükség rá
 beharangozni az angyalok szoknyája alá
 egy verset még egy verset
 azon múlik az egész hogy tudunk-e cifrákat mondani
 ami tükrözi társadalmi helyzetünket
 van-e fantasztikus életrajzunk
 ott a pisztol körül megint egy történet
 valami nagy ballaszt vagy legalább hajcihő
 mindenesetre rengeteget kellett utánajárni

és az egészért nem igaz hogy egy mese legyen
a fizetség
jóval többet érdemelnék
az az érzésem már születésemnél fogva
hogy egyáltalán megszülettem
és nem is egy teljes mese
hanem csupán mellékes részlet
de ha a mellékes részletek ragadnak meg
lefejeverez ükapám pisztola

ÖT VERS

TOLNAI OTTÓ

ÍRÓ KÉZ

kulcsot másoltatni megyünk a halpiacra
és azon tűnődök valóban jó-e a sündisznónak
mert valahol azt olvastam hogy jó
(míg olvastam utolsó nyugati utunkra gondoltam
az autobahn közepén hirtelen egy gombostű csillant
ezer
egy eltaposott sünn volt
istenem mennyi tűske
és az a puhány eggyel sem szúrta vissza)
fiam dicsekszik az este egyedül jött át a temetőn
seriff tűnik fel akárha fényjeleket adna
ahogy közelebb érünk látjuk zsebtükörrel próbálja
bepasszolni a napot az egyik kiskocsmába
míg a kocsmából hozzá nem vágnak egy tonettszék
akkor seriff sír
sír seriff a söreftöci szilánkjai felett
összevérezi strandkalapját
író kéz kiált fel vidáman amint megpillant
(a cowboyok és az indiánok mégiscsak közelebb állnak
[egymáshoz])
író kéz tudom szeretted azt a halálraítélt lányt
néha én is viszek neki vizet mondja
s hirtelen felugrik a tonettszékre
vigyázz kiált
vigyázz elsöpör a szennyár

NEVEM PACSIRTA

költő

költő utca (*XIII kerület*) fenn a fogaskeréknél mondja
akár az ég órájából lepottyant rozsdás csillag
a zuhanyfülke vízszelvényének fogantyúja is csillagforma
az illatos súrolópor nem karcos

nevem: pacsirta

nem énekes

izom

viola de gambát végeztem az akadémián

de első lemezem lant (*bachlantzűvek*)

nálunk is drágul a cipő mondja

fapucsbán járok mint az örültek

ha lerohad a lábamról rohanok és újat veszek

homiokán lázas gipszrózsák

akárha azok is az égből hullanának

hegymászó technikával dolgoznak a tatarozók

ma börtönkiállításra viszik a csoportot

azt hiszem holnap is

állunk majd mint agg rabbik a siratófal előtt

a szépen megépített FIRKAFAL-nál

kezünkben csöpp ultraviolett pasztellfalloszokkal

KOTOREKVERSENY

a feje

csúnya mint egy kéthónapos fehérpulykái

ám szeméremszőrzetét akárha sötét ebonitrúd borzolni

galamb ütődött a nagyharang bronz poharához

még mária néni öntette

le is fényképezkedett előtte szelídített borzával

senki sem tudott olyan szálás levesestésztát metélni

mint a mária néni

ahogy elbocsátották az apáctól

azon nyomban a dohánygyárban kellett volna alkalmazni

csak az államfők részére metélte volna a citromsárga

[leveleket

vagy nem galamb

vatta hull a cimbalomra
 a felhúrozott paradicsompasszírozó került elő
 mint poloska szívja magát tele a hangszer
 vakaródzok
 ám a sugólyukakban máris kezdetét vette
 a nagy tartományi kotorékverseny
 lyukas nadrágzszebem a vészkijárat
 utolsó óráján mária néni órjas bronz poharát kérte
 bűzös borzát hívogatta vagy csak azt mondta
 borzalom borzalom borzalom

ALAPEGYSÉGEM

halottak napja
 feleltem mondja fiam
 miből a fenéből kérdem közömbösen
 adyból mondja könnyű mint a segg
 (már mi sem mondtuk hogy ady érthetetlen
 bár azt meg most én nem értem pontosan
 miért is lenne oly könnyű a segg)
 reggel egy férfi egy sárga sámlit hozott fel a buszra
 mindenki felállt s az alliteráló sámlit bámulta
 legközelebb egy alligátort fog felhozni gondoltam
 a futaki piac bejáratánál sült gesztenyét vettem
 hogy végre én is bepiszkoljam a kezem
 lenn a déli határnál meg aztán zengővárkony felett
 láttam szép szelídgeszténye-erdőket
 a temetőallén egy ikertörpe-pár sietett felém
 gyertyát áruló alélt lumpenek
 egy lány halkán énekel
 a pléhbukszus mögül valaki szájbölgőn kísért
 letört a porcelánbili füle
 levágtuk a pliszcekajaként spiccelő kiskecskét
 meghalt az üzég kp főtitkára
 rózsavölgyi bácsi is már három éve halott
 általam minden
 mindenki megmérettetik
 alapegységem: a kiegyenesített gemkapocs

AMA CSODÁLATOS GOMBÁVAL

„Aki legalább
két percig nem bírja ki víz alatt,
nem is igazi újságolvasó.”
Ács Károly *Tanács, újságolvasóknak*

újságot olvasok a kávéház füstszín üvegfalánál
szeretem a cirillbetűs fővárosi lapokat
milyen jó lehet nézni a japán újságok
lebegő ideogramma-függőnyeit
mögöttük tűzhányókkal földrengésekkel
s ama csodálatos gombával mely magát
a teremtőt is felettebb meglephette
(minden bizonnyal szájtátva gyönyörködött
noha az ő szakállát is megperzselte)
a sótartót áttolom az asztal túlsó sarkára
helyre van szükségem mint egy amatőr színésznek
a sótartó figyel
gyulladt (paprika) bazedovos szemével
olvassa újságom fonákját
olvas a sorok között
megfejtí a keresztrejtvényt stb.
minden pillanatban átlödőzhet
használt (véres) fogpiszkálóival
egyre zavartabban lapozok
a szomszéd asztaltól is felém fordulnak
az utcáról is belesnek
a sótartó a semmis kis hamutálca észrevétlenül közelít
álmos arcom ólmos
állva lapozok már hírlapok holdkórosa
akárha üres zacskót durrantanék ketté tépem
ragasztót mondom a pincérnek
ragasztó nincs az étlapon
akkor fizetek
semmi semmi
csak az újságot tetszett ellogyasztani

ÁRNYÉKKAPKODÁS

(Színkritikusi dilemmák és paradoxonok)

GEROLD LÁSZLÓ

Mi a színkritika dolga?

Mi sem egyszerűbb ennél.

A kritikus nézze az előadásokat és írja kritikáit. Ez és ennyi kell. Ez és ennyi a kezdet és a vég.

De vajon valóban csak ennyi a színkritika dolga?

Amióta — bármennyire is bántam akkor — néhány évvel ezelőtt sajtóvitába keveredtem olvasókkal és színházbeliekkel, éppen egy kritika kapcsán, mind gyakrabban — mint afféle visszatérő álom — azon kapom magam, hogy a színkritika dolgában — úgy mint: *értelmén, jellegén, irányán, hasznán, célján, rangján, eszközein, módszerein*... — gondolkodom.

Miért? Kinek? Hogyan? Mivégre?

Kétségtelen, hogy lehetne — bár nem biztos, hogy kellene is — szinte minden megjelent kritika után vitát nyitni, de... Bizonygatni is felesleges, hogy nem vezetne célra. Sőt, talán haszna sem lenne. Mégis: nemcsak elég, hanem elengedhetetlen is tudni, hogy a vita árnyéka állandóan kísért, jelen van, mint a *Hamlet*ben Polonius kamarás a kárpit mögött. És a kritikusnak ezt tudnia kell, mert ennek tudata elsősorban számára lényeges, szükséges. Jóllehet, semmiképpen sem azért, hogy amikor leül írni, elképzelje, számba vegye véleményéről, ki mint vélekedik. Ha valaki ilyesmire gondolna írás közben, az gúzsba kötné önmagát. Ahogy nem lehet rendelésre kritikát írni, úgy célját tévesztett a sajátunkon kívül más véleményére is gondolni. Jobb letenni a tollat, mondván most nem megy, csináljunk mást. Sokkalta rosszabb a kritikusra nézve, ha erőlteti a kritika megírását. Ahogy nem lehet rendelésre kritikát írni, éppen úgy célját tévesztett a sajátunkon kívül más véleményére is gondolni. Ilyen tehertétellel készült írás lehet ugyan kritika, de a kritikus hiányzik belőle.

Általa, de nélküle készül.

S ha majd időben, feszültségben — esetleg szemléletben is — eltávolodik a szükségből, feladatból keletkezett kritikától, amikor ismét előveszi vagy csak véletlenül a kezébe akad, óhatatlanul is szembe fog nézni a kritikus önmagával.

Elkerülhetetlen, hogy magával *békében élhessen*.

Csak hogy élhet-e a kritikus (s általában az alkotó) önmagával békében — önelégülten? Aligha. De mert szükségét érzi, megpróbál, akar, igyekszik.

És sikerül-e?

Ha úgy érzi, megvalósította a belső nyugalmat adó annyira szükséges harmóniát, akkor is ez csak a pillanat nyugalma jelentheti. Azt, amikor érzése szerint többé-kevésbé — sohasem maradéktalanul — sikerült *azt* és *úgy* elmondani, amit szükségesnek gondolt, amit akart. Jóleső arra gondolni, hogy nem ámokfutóként kergette a pontos, a lényegyet mutató fogalmazás illúzióját — mennyire más megírni, sőt belülről jövően és pontosan megírni véleményünket —, hanem a pillanat tört részéig valóban sajátjának érezhette ezt.

Mert amit Pierre Brissonról, a francia színikritika jelentőséről írva Gyergyai Albert fogalmazott meg — nyilván nem függetlenül saját kritikusi próbálkozásaitól —, hogy a „színház világában a kritikus hal meg a legteljesebben”, az — sajnos — való.

A darabokat ugyanis majd évek múltán ismét előveszik, felújítják, vagy átértelmezik, de — életre keltik, a színész jellegzetes gesztusait és hangsúlyait átviszik egyik előadásból a másikba, s ezek megörögződnek a nézőkben, túlélik a színészt. A kritika azonban sokkal rövidebb ideig él. A napisajtóban a megjelenés napján, a folyóiratban — talán — alig tovább.

Pedig milyen szépet és jelentőset akar a kritikus: „egy tünde látványt írásban... megörökíteni, a pillanat benyomását az öröklétbe... röptetni!” — miközben a színikritika kora csak a tiszavirágével mérhető.

Micsoda sors!

A kritikus a jelennek, a pillanatnak dolgozva a távoli jövőnek — a majdani színház történetnek — tesz szolgálatot, de úgy, hogy írásról írásra újra születik és újra meghal.

És mit tehet a kritikus, hogy meghosszabbítsa kritikáinak életkorát? Jószerivel semmit.

Annyit azonban feltétlenül, hogy az elmúlás, a süllyesztőbe jutás pillanatát megpróbálja minél teljesebbé tenni.

Hogyan? Miből?

Önmagából és a *műfajból*. De semmiképpen sem önmagáért, ám mindenképpen a műfajért — vagyis: a színházért és az olvasóért.

Csak hogy színházról, a legszintetikusabb és ugyanakkor legillóbb művészeti formáról lévén szó, mi ez, ha nem *árnyékkapkodás*. Vagyis: képtelenség.

Mivel az árnyék egyre, estéről estére, sőt pillanatról pillanatra változik, fel- és tovatűnik, teljességre törekedni „itten képtelenség”. Ahogy Kosztolányi Dezső írta, aki megoldásként úgy látta, „jobb a hangulat önkényét követni”.

De vajon jobb-e?

Inkább úgy látom, a hangulat helyett (vagy mellett, esetleg előtt) a kritikusnak meg kell találnia azt (vagy azokat) a hangsúlyos hely(ek)et az előadásban, amely(ek)ből értelmezni és megértetni lehet az alkotói (rendezői, színészi, stb.) szándékot.

Így szerezheti vissza a mindinkább elvesző, ám szükséges kritikusi/kritikai pozíciót. Találhat rá arra a pontra, amely nélkül a kritika s a kritikus elveszti közvetítő szerepét, nem töltheti be azt a funkciót, amely ráhárul az előadás és a néző/olvasó között.

A kritikusi igyekezet, hogy ennek a számára kijelölt közbülső szerepnek, feladatnak eleget tehessen, odairányul, hogy önmaga — közvetve pedig olvasói — számára megjelölje az állandóan mozgó árnyéknak a valósággal érintkező pontjait. Így válhat igazzá, kaphat mélyebb értelmet Kosztolányi vallomás értékű mondata: „Arról írok, ami megkap”.

S hogy Kosztolányi tanár úr kezét nemcsak fogni jó, hanem elengedni is lehet, sőt kell, mi sem bizonyítja inkább, mint az iménti mondat továbbgondolása.

Kétségtelen, a kritikus arról ír, ami megkapja.

Így értendő a kritika szubjektivizmusa.

Csak hogy a nézők előtt történő előadás — közügy.

Hogy sajátíthatja ki ezt a kritikus?

A folyamat előbb kezdődik, a színikritikus csak belekapcsolódik és folytatja a megkezdett sort.

Az író magánügyet ír meg, amiből úgy és azáltal válik közügy, hogy a mű megjelenik, előadják. De ezzel az alkotás magánügy jellege nem szűnik meg, csak bizonyos időre háttérbe szorul. Mielőtt a nézők külön-külön magánügyükké alakíthatnák a közösségi élményt, a közösen kapott élményt, ez már mások (rendező, színészek stb.) magánügye volt. Így éli át a kritikus is — „Arról írok, ami megkap!” —, aki saját látását, véleményét, ítéletét adja egy-egy művészi vállalkozáshoz, szándékhoz.

A kritikus és a néző *szubjektivizmusa* — ahogy erre a fentiekből gondolni lehetne — mégsem azonos. Sőt lényegesen különbözik egymástól.

Hogy a színház is különbséget tesz a kritikusi és nézői szubjektivizmus között, utal arra, hogy amíg a nézőtől szívesen veszik az előismerteket, olykor egyenesen elvárják tőle, sőt megkövetelnék, ha lehetne (az antik görög színház, a Shakespeare-drámákat színpadra segítő Erzsébet-kor, vagy Brecht feltételezték a közönség — legalább — tartalmi ismereteit), addig a kritikust azonnal — és meggondolatlanul — prekonceptióval vádolják. Jelezve ezzel, hogy a kritikusi előismeretek nemcsak az

élmény teljesebb befogadására jogosítanak fel, hanem az élmény kialakításának mikéntjét is érintik, sőt meghatározhatják.

Tény, hogy a kritikusi prekoncepció, ha ki nem élt rendezői ambíciók táplálják, káros. És elsősorban a kritikus érzi kárát, mert aki saját, otthonról hozott előadásképpével ül be a színházba, az nem értheti az előtte folyó, történő előadást. Ilyenkor érzik a színházbeliek, hogy a kritika az előadástól függetlenül is megszülethetett volna. S ez a fel-tételezés, főleg a kifejezetten irodalmi jellegű színikritika esetében jogos, kivált azoknál a kritikusoknál, akiknek „a felfogással van bajuk, s mindig azt keresik, mit nem csinált meg a színész abból, amit ők érznek”, holott a kritikusnak azt kellene közölnie, „mit érzett ki a színész szerepéből, s ezt hogyan érzékítette meg” (Hevesi Sándor).

Korántsem arra kell most gondolni, hogy a kritikusnak csak a kapott, a felkínált, a belétáplált élményt szabad vizsgálnia. Természetesen lehetnek elvárásai, de ezek maradjonak az előadás koncepcióján — ha van — belül. Ha azonban ez következetlen, derékbatört, netán téves irányba kanyarodik a rendezés és a színészi játék, akkor jogosult a kritika közbelépésre. Ilyenkor, úgy tetszik, érdemes megszívlelni a kritikusi szót. Ehhez azonban szükség van *ad egy* rendezői koncepcióra, *ad kettő* jószemű kritikára, *ad három* pedig arra, hogy az előadás készítőinek, munkatársainak legyen erejük saját munkájuk korrekciójára.

Csakhogy ehhez a fel- és beismerés mellé elengedhetetlenül szükséges a kritika iránti viszonyulás színházi felülvizsgálata. Talán a kritika fogalmának és tartalmának az átértékelését is szükséges lenne elvégezni. Szerintem magától érthető lenne, hogy kritikának fogjuk fel mind a bíráló, mind a segítő-útmutató, mind pedig a dicsérő szót, vagyis hogy a kritikát nem ellenséges, hanem baráti szóként értelmezze az, akire vonatkozik. Kritikán nem csak a hibák nyomatékosítását kell érteni, hanem azokat az észrevételeket is, amelyek az előadások értékeire hívják fel a figyelmet. (Hibátlan előadásról is készül színikritika!) Természetesen a kritikus mércéje, azaz valamiféle *kritikusi objektivitás* szerint.

Ismét egy megkerülhetetlen pont: a szubjektív vélemény objektivitása, vagy az objektív szemlélet szubjektív foka, egyre megy.

Ezt úgy értelmezem, hogy a kettő nem ellentétben van, hanem segíti egymást. Tehát nem vagy-vagy, hanem is-is. Objektivitás és szubjektívizmus. A szubjektív szemlélet ugyanis akkor elfogadható, hiteles, ha minél biztosabb, szilárdabb, szélesebb objektív — azaz: ismeretelméleti — alapokon nyugszik.

A szakmai megalapozottság nélküli vélemény nézdi lehet, de kritikusi soha.

A tárgyilagosság hitelét csak a szakmai jártasság biztosíthatja, elvonatkoztatott, isteni objektivitás nincs, mert gyökértelen.

Ragyogó szellemességre utal az a szentencia, mely szerint a kritikusnak ne igaza legyen, hanem véleménye. De sajnos, csak részben igaz.

Mert kritikusai véleménye sem lehet hiteles annak, akinek nincs szakmai tényeken nyugvó igaza.

A kritika a konkrét példa, eset (az előadás) és a szakmai tudás véleményné formálása a műfaj (színkritika) törvényei szerint. Kritikát írni nemcsak az élménnyel, hanem a műfajjal való birkózást is jelenti. S az utóbbi egyáltalán nem mellékes vagy elhanyagolható mozzanat. Ellenkezőleg. Egyesek — Kosztolányi Dezső — szerint ez az igazi, az ihlető próbatétel. Mint a költőknél a vers formája, kellékei.

Hogy nem merő formalizmusról van szó, azt érezhette, aki megpróbált kritikát írni. Az alapképlet könnyen elsajátítható, megtanulható, de kevés. Kivált, ha jellegük szerint más-másféle előadásról akar valaki írni. Létezik egy általános kritikaszablon, de ez csak az alkalmi, az idézőjelbe tett „kritikus” számára jelenthet támpontot. Annak, aki színházon kívüli szempontokat követ, helyez előtérbe, magánérdeket érvényesít, kinek mondatai — lett légyenek azok filozofikus töltetűek vagy nyelvi cizelláltságra törekvőek — úgy konganak, mint az üres hordó, kinek írásából — a látszólagos hozzáértés ellenére is — kiabál a felkészületlenség, kiütközik a felületesség. A sablon azonban nem mindenható és nem is örök.

Ideje lenne egyszer számba venni a magyar színkritika terminológiáját, s ezt szembesíteni a változó követelményekkel. Nemcsak az derülne ki, hogy olyan kifejezés, mint a hő, amely ma is gyakorta előfordul a kritikákban, tűnik végtelenül anakronisztikusnak, hanem a szakszókészlet nagy része, s általában a kritikák struktúrája is avitt, nem illik a Wilson- vagy a Grotowski-féle modern színházhoz, vagy akár az Ács János rendezte Marat/Sade-hoz. Változtak az előadások eszközei, módosult a színház jellege, a kritikai szókészlet viszont maradt a régi.

S ezzel visszajutottunk a műfaj kérdéséhez. A szakma ismeretéhez, ami — mert nélkülözhetetlen — azonos a szakmával, ennek becsületével, illetve az önbecsüléssel.

Ambrus Zoltán, a magyar színkritika történetének egyik markáns alakja a századforduló nagyhatású lapjában, *A Hétben* található bírálatait Semper Idem — Mindig Ugyanaz — aláírással közölte. S bármennyire is remek tulajdonsága a kritikusnak az állandóság, nem valószínű, hogy a legszerencsésebb is. A legmegbízhatóbb értékmérők is megkövesülnek, s akkor már nem előnyt, hanem mind nagyobb hátrányt jelentenek.

Állandóan kísértő kérdés: *mikor és hogy változzon a kritikus szemlélet?*

Természetes, emberi sajátság az eszmények kiválasztása és követése, illetve hirdetése. Nem is kárhoztatható az a kritikus, aki odaáll valamelyik érvényes színházi ideál mellé. Érthető, hogy valaki egyféle színházat pártol, másféléket kevésbé vagy egyáltalán nem kedvel, nem értékeli, mert úgy találja, hogy a támogatott irányzat hitelesebben fejezi

ki az adott pillanatot. De a pillanat is változik, s vele együtt az eszmény is. Ezt kell megéreznie a kritikusnak, hogy ne vádolhassák anakronizmussal. A szó hitelét ugyanis az állandóság mellett a változni tudó szemlélet is megpecsételi.

A kritikus sűrűn szembesül a számára sohasem könnyű kérdéssel: hogy kell viselkednie, ha kiderül, hogy keményre formált szavai céljukat tévesztették, amit elmarasztalt, mert nem értett, nem érzett, arról kitűnik, igenis hiteles, értékes, csak éppen a kritikus érzékelő műszerei hibásodtak meg? Hitem szerint, ekkor vállalni kell a tévedést, hogy kigyógyulhassunk belőle, beismerni a süketséget. Mi több, ha nehéz szívvel is, de örülnie kell a kritikusnak akkor, ha bebizonyosodik, tévedett, az előadás művészileg-emberileg autentikusabb, igazabb, mint ahogy ő hitte, gondolta. Egy ember tévedése mégiscsak kevésbé tragikus, nem von maga után olyan messzemenő következményeket, mint ha egy életképes kollektív tett, amilyen egy előadás, kap negatív minősítést.

S így kívánja ezt a kritikusi mundér becsülete is, amit könnyebb elkötyavetyélni, mint megszerezni. S amit, úgy tűnik, érrefelé olyan nehezen értenek azok, akik kritikusok próbálnak lenni.

S ezzel be is zárul a kör, visszaérkeztünk a bevezetőben felvetett kérdéshez: mi a színikritika dolga?

Mindez, amire utalni szerettem volna, ami — ha a kinek, a miért, a hogyan, a mivégre ír az ember itt színikritikát — kérdésre — ellenállhatatlanul föltozul, kérdő- és felkiáltójelek formájában elénk áll. De ami mégis egyetlen pontba koncentrálódik: a színikritikus és a színikritika *akkor hiteles, ha önmaga tud lenni*. Ehhez pedig szükség van a gyakorlati szembenézésre önmagunkkal. Akkor is, ha a kritikus úgy érzi, semmi értelme sincs, elég volt, csinálja más, s akkor is, amikor úgy érzi, folytatni kell.

Hogy egészen pontos legyek: amikor egyszerre érzi ezt is, azt is.

HAZAI DOLGOK

HERCEG JÁNOS

A „nábob” arab szó, s helytartót jelent. Így nevezték az angol gyarmati hivatalnokokat, akik szegényen, térdnadrágban és egy gyökérpipával a szájukban érkeztek állomáshelyükre, s dúsgazdagon tértek haza, amikor megbízatásuk lejárt, s megszűnt a kiskirályságuk.

A magyar nyelv használatában a nábob bácskai földesurat jelentett. Nem felvidékit, nem érdélyit, hanem kizárólag bácskait, amin azonban nem a régi vármegye határai közé zárt területet kellett érteni. Bánát, vagyis Temes és Torontál, sőt Baranya is benne volt ebben a szóban. Mert Bácska, mint földrajzontúli fogalom, egyesítette magában a régi, történelmi Magyarország egész déli részét.

A nábob szó értelme nem származásra utalt. Nem grófok és bárók viselték az irigylésreméltó nevet, hanem azok a fantasztikusan gazdag emberek, akik a vagyonukkal szerezték ezt a díszítőjelzőt. A Dungszerkiek, a Fernbachok, Vojnicsok, Lebachok és Szemzők, akikhez idővel felsorakoztak az újabb gazdagok.

A szót magát különben az irodalom népszerűsítette. Regényekben és tárcanovellákban tűnt fel a nábob Ambrus Zoltán, Krúdy Gyula, Bródy Sándor és utóbb Hunyady Sándor történeteiben. Alakját általában rokonszenvesnek rajzolták, nem úgy, mint a grófokat, akiket szinte kötelező volt hülyének ábrázolni. A nábob, legalább ezekben a történetekben, nem volt léha és munkakerülő. Vállalkozó szelleme, modern gondolkodása, sőt bizonyos tekintetben demokratikus magatartása különböztette meg a született arisztokratától. A nábob intenzíven részt vett birtoka kezelésében, kilovagolt a határba, megtanácskozta dolgait a tiszttartóval, ispánnal és intézővel, szóval együtt élt alattvalóival a maga földjén. Nem kicsit hasonlítva az orosz regények hőseihez, akik a hosszú téli estéken a behavazott pusztán éltek, csaknem patriarkális közösségekben, mint Tolsztoj regényeiben is.

Arról persze már nem beszélnek ezek a bácskai nábobról szóló romantikus „beszélyek”, hogy éppúgy kizsákmányolták, éppoly keményen megdolgoztatták a földjükön foglalkoztatott népet, mint a százezer holdas hitbizományok urai. Sőt, még ésszerűbben, alaposabban kihasználva,

mert nagyobb figyelmet fordítottak rá, mint a gróf, aki legtöbbször messze élt, és azt se tudta, miye van. Bérlői úgy csapták be, ahogy akarták.

Közhely, hogy a bácskai urak között nem voltak nemzetiségi ellentétek. A Dungyerszkiek, Zákók vagy Gavanszkiak éppoly magától értőddő önérzettel öltöztek díszmagyarba, ha hely és alkalom úgy kívánta, mint a Szemzők, Vojnicsok vagy Latinovicsok. Éppen csak az a kis egzotikum tette érdekesebbé őket, ha mondjuk a Nemzeti Kaszinóban megjelentek, amit a másféle nyelv és vallás hagyott rajtuk, inkább legendák ködfelhőivel, mint a valóság jegyeivel. Ezt a különbséget jóval nagyobb elismeréssel hangsúlyozta az irodalom, mint a magyar nábobok dicséretét.

Mire azonban ez az irodalmi ábrázolás leért a társadalom mélyebb rétegeibe, a bácskai nábob arcképén végbement egynémely változás. Mert már az is tévhit volt, hogy a nábob két kézzel szórja a pénzt, lóháton megy a tükrös kávéházba, s ő az, aki beugrik a nagybögőbe, így keltve vidékünk rossz hírét. Krúdy novellájában már például Dungenyészki Gyóko spenótot kér a Nemzeti Kaszinóban tükörtojással, és ásványvizet iszik hozzá. Még a botrányhős Szemző Gyuszi is kétszer számolja meg az ezres bankókat Kellér Andor életrajzi regényében, mielőtt betette volna abba a barna bőrdobba, amelyet a titkára vitt utána mindenhol. És a Fernbachok között is akadtak olyanok, akik egyenesen zsugoriak voltak. A feltűnést hajhászó, könnyen élő, úrinak nevezett figurák inkább Herczeg Ferenc regényeiben jelennek meg, de ott már nem is nábobok, ellenkezőleg, anyagi gondokkal küzdő vidám, bohém dzsentrik és számító hozományvadászok.

A nábob típusát hiába keresném más irodalmakban. Ez a Bácskából eredeztetett vérbő figura eredeti magyar termék. Nem mintha utólag büszkékké lennénk rá, de így van. A szerb irodalom, amely ugyan itt bontakozott ki és lombosodott a múlt században, a Duna—Tisza közén, a „szerb Athén” körül, nem ismeri ezt az alakot. Még negatív hősként sem jelenik meg az akkor írt történetekben, amikor pedig nemcsak magyar könyvek lapjain lehetett találkozni a nábobokkal, de élő valóságunkban is itt voltak még.

*

Radics György, a zombori gimnázium fiatal igazgatója száz év előtt „Rigómezei dalok” címmel lefordította a legszebb és letragikusabb szerb hőskölteményeket. Munkáját Sándor Béla főispánnak ajánlotta. Hálából valami anyagi támogatásért? Vagy abban reménykedett, hogy így viheti előbbre szép munkájával a közeledés ügyét? Mert hát megjavítani országok között a viszonyt, mindig a politikusok dolga volt. És elrontani szintén. De Radics György a fordításait olyan anyaggal egé-

sztette ki, amivel ezt a közeledést magától értetődő lett volt létrehozni. Mindent felsorolt, ami a szerbeket és magyarokat a történelem folyamán összefűzte. Hogy például Garai Miklós macsói bán, akit a szerbek Nikola Gorjanskiként ismertek, segítségére sietett Lazar fejedelemnek. Már csak azért is, mert az apósa volt. Azt is megemlíti, hogy Milica, a fejedelem felesége magyar udvarházból került Szerbiába. A sorsdöntő csatavesztést a fordító az antik tragédiával, az Iliásszal vonja párhuzamba, és századokat átfogva bizonyítja a két nép szoros kapcsolatát. S a rigómezei pusztulás nem zárult le a XIV. századdal, mint Murat szultán és Lazar fejedelem összeütközésének színhelye. A végzetes csaták egész sora következett még a későbbi századokban. Ott szenvedett vereséget a szerbek segítségére siető Hunyadi János és így tovább, és így tovább. Az ember beleszédül a történelmi adathalmazba, amely aztán agyon is nyomja a költészetet.

Szegény Radics Györgynek azonban ez se volt elég. Nem bízott a költészet erejében, tovább magyarázott. Az egész szerb népköltészetet igyekezett adataival világirodalmi fénybe emelni. Hogy mit szolt mind ehhez a főispán, ki tudja. Ő mindenesetre felkutatott mindent, amit erről a témáról a német Siegfried Kapertől kezdve a francia A. d'Avrilig írtak. Bibliográfiai oknyomozása során összehasonlítást tett, s a fordítások hűségét is számon kérte.

Ez a munka három évet vett el a tüdőbeteg gimnáziumi igazgató életéből. Négy évvel később, negyvenéves korában meghalt. A jelek szerint azonban nem sajnálta a ráfordított időt. Még lapjának, a *Bácskának* szerkesztéséről is lemondott, hogy a „tisztelt olvasó” meggyőződjék a hőskötemények szépségéről és az ő bibliográfiai kutatásainak eredményéről. Mindhiába.

Azt hinné az ember, hogy ilyen kudarc után mindenkinek elment a kedve a hasonló vállalkozásoktól. Szó sincs róla! Radics után Dömötör Pál folytatta a szerb népdalok átköltését. Érzékenyebb formai eszközökkel, tökéletesebben és főleg gördülékenyebben, mint Radics, aki tanárember volt, ő pedig költő. Igaz, vidéki költő, távol a nagyobb szellemi központoktól, mégis a szép szó varázsának a rabja, akit a vármegye urai időnként alkalmi ódák megírására szólítottak fel. És ez kiüntetésnek számított. Azt hihetné az ember több mint száz év után, hogy mivel Dömötör nem elégedett meg a helyi lapok közlési lehetőségével, de fővárosi folyóiratoknak is küldöztette átköltéseit, nagyobb megbecsülésben volt része, mint úttörő elődjének. Ellenkezőleg. A zombori járásbíróság elnöke volt, s költői mivolta csak árnyékot vethetett rá, minthogy költőnek lenni józan polgári környezetben a különködés megmosolyogtató komolytalanságával járt.

Margalits ugyan nem volt költő, s fordításai meg se közelítették elődei munkájának szépségét, de ő legalább egyetemi tanárságot harcolt ki magának.

Költők, fordítók, népek közeledését előmozdítani igyekvő szegényleányek, meg se próbáljatok okulni a riasztó példákön! Úgyse lehet kiszabadulni a hiábavaló, de nemes dolgok igézetéből.

*

A nyomdáról is szólni kell, ahol mindez napvilágot látott a többi nyomtatvánnyal és újsággal együtt. A vármegyeháza harmadik udvarában még évtizedek múlva is látni lehetett a nyomda falán a megsárgult fényképet Radics György keskeny arcával, amint elmélyülten korrigált. A hosszú asztal másik végén a Történelmi Társulat *Évkönyvének* szerkesztője, Grosschmid Gábor hajolt a hosszú kutyanyelvek fölé.

A Bittermann-féle nyomda boltíves, hűvös szobája volt a szerkesztőség. Nemcsak a *Bácskáié*. Még a korteskedések idején kiadott kérészetű pártlapok szerkesztői is itt beszéltek meg a következő számok tartalmát. Nemegyszer hajba kapva az ellenzéki lap munkatársaival, mire Bittermann bejött, kivette szájából a szivart, és azt mondta: „Uraim, ne méltóztassanak zavarni a szerkesztőség szentélyének csendjét!” Erre aztán állítólag a vitatkozók valóban elhallgattak.

Grosschmid Gábor ugyancsak itt fogadta az *Évkönyv* munkatársait. Iványi Istvánt Szabadkáról, Dudás Gyulát Zentáról, Steltzer Frigyeszt Kiszácsról és a többieket, akik vidékről bejöttek a megyeszékhelyre, s egyúttal a harmadik udvarba látogatva az írás körüli dolgokat is megbeszélték.

Az első időben még nem alakult ki az *Évkönyv* munkatársainak gárdája. Sokkal több látogatója volt a *Bácska* szerkesztőségének. Még a történészek, Donoszlovics és Thim József is inkább oda írtak, mint a háromhavonként megjelenő *Évkönyvbe*, minthogy az írók akkor se szerettek sokáig várni a megjelenésre. A szerkesztő, Grosschmid Gábor hát úgy segített magán, ahogy tudott. Volt úgy, hogy egyedül írta tele az egyes számokat. És eközben észre se vette talán senki, mennyivel frissebben, fordulatosabban és főként elegánsabban ír, mint a hetilap legtöbb munkatársa, ideértve a színházi kritikust is, aki pedig füledt kulisszatitkokat is el-elrejtett a sorok között, úgyhogy mindenki megtudhatta, kit részesít pillanatnyilag kegyeiben a primadonna.

Grosschmid Gábornak nem voltak nagy és izgalmas témái. De amikor írni kezdett, a téma túlnőtt önmagán, és még ma is fokozódó érdeklődés izalmát váltja ki az olvasóból. Nem is azzal, amit eredetileg mondani akart. Azzal, ami közben eszébe jutott. A téma csak ürügy volt számára, hogy óriási tudásának anyagát kibontva eltérjen a tárgytól, illetve azt sokkal nagyobb és fontosabb események középpontjába állítsa, mint amit megérdemelt.

Topolya földesuráról, az utolsó Kray báróról írt például, s csak úgy melleleg pompás korpét festett a szabadságharcról ezen a vidéken.

Megértéssel emberközelbe hozva alakjait, hazafias frázisok pufogatása nélkül, amittől pedig oly hangos volt minden. És messze eltért a hivatalos szemléletől, amely a magyarokat kivétel nélkül hősöknek látta. Grosschmid csak úgy bajusz alatt mosolyogva jegyezte meg, milyen lélekszakadva futottak meg időnként ezek a „hősök” az ellenség elől. S micsoda dőzsölés folyt eközben a verbászi Kaszinóban és másutt. A tisztek pezsgős vacsorákat rendeztek, s az alispánnak, mint a front legfőbb hivatalos képviselőjének, az volt a legnagyobb gondja, hogy vendégei jól érezzék magukat.

És ez Grosschmid Gábornál nem volt leleplező kritika. Éppen csak az igazat írta meg, és mosolygott hozzá. Mintha hasonló helyzetben ő se tett volna mást, pedig újonczási biztosa volt a vármegyének. „Ha az ellenség betör hozzánk — írta az egyik bácskai falu népének általános hangulatát kifejezve —, megadjuk magunkat. Ha távol marad, az utolsó leheletünkig védekezni fogunk.” Nem mondja, de érezteti, hogy ő is végig a „leben und leben lassen” elvét vallotta, ami háborús időkben egyenlő a hazaárulással. Megértő mosolya fölött nagyon is érezhető határozott állásfoglalása.

Egy Bánk bánról szóló tanulmány ismertetését újabb tanulmánnyal toldja meg, miután megállapítja, hogy a bán egyben bácsi főispán is volt, csak nem tartotta érdemesnek ellátogatni erre a vidékre. Egy legendával is leszámolt. A Melinda-afférral, hogy tudniillik Bánk azért állt az összeesküvők élére, akik Gertrudis királynét összekaszabolták, mert férji önérzetében alázták meg. Grosschmid költői túlzásnak tekinti, hogy Berthold herceg, a királyné fivére erőszakot követett el Melindán. Szerinte a magyar szabadságvágy nyilvánult meg, az elnyomott nemzet, a kiuzsorázott jobbágytság érzelmei érlelték meg a merényletet az idegen zsarnok ellen.

S így sorolhatnánk tovább történelmi tanulmányainak időszerű és tárgyilagos megítéléséből fakadó nézeteit. A magyar zsidóság történetétől kezdve Dózsa György forradalmáig, miközben újra meg újra végigtekint a magyar nemzet sokszor oly tragikus múltján, a párhuzamokat is finoman megsejtetve. Milyen kár, hogy a közös szerkesztőségben sem volt megértő visszhangja okos és mértéktartó szavainak.

*

De ki is hallgatott volna a közös szerkesztőségben Grosschmid Gáborra? Talán a színházi és irodalmi melléklet szerkesztője, aki oly kegyetlenül vágta le minden színházi levelében Sárváry Annát? Belefájdul a szíve annak, aki tudja, hogy ez az „Anna örök”. Legalább Juhász Gyula verseiben, aki a sárguló nyár szőkecséjében idézte fel az emléket. A színikritikus viszont könyörtelenül megállapítja róla, hogy nemcsak hangja, hallása sincs a drága nőnek. Azonkívül a karzatnak

játszik, és a sűgóra figyel, mert a szerepét se tudja. De hát a műzsák földre szállva mindenütt elvesztik varázsukat. Csak a költészet ezoterekus tájain maradnak szeplőtelenül felmagasztosulva.

Bocsássunk meg a szigorú kritikusnak már csak azért is, mert ugyanakkor rendszeresen közöl Krúdy-novellákat lapjában, a *Bácsmegyei Közlönyben*. Krúdyt még Gozsdu hívta le Zomborba, hogy az általa alapított Szabad Lyceum közönsége megismerje. Mit tudhatott akkor, 1905-ben róla azonkívül, hogy a tehetségét csálhatatlanul felismerte? Három kötete látott addig napvilágot, köztük a tizennyolc éves korában megjelent „Üres a fészek” című novellagyűjtemény, amelyben még nagyon erősen érezhető Jókai és Mikszáth hatása. De gazdagon áradó mesélőkedve már többet ígért, mint amit addig megvalósított. S ez elég volt Gozsdunak, hogy a zomboriaknak bemutassa a fiatal író.

Fellépésére 1906. január 21-én került sor. Csakhogy a fénypont nem ő volt, hanem a vonósnegyes, amely egy zenetanár kivételével műkedvelőkből állt, és „Haydn bájos andantéját, majd Mendelssohn örökké dalamos prestóját adta elő”. Ezután következett az „ifjú fővárosi novelista”, aki egyben rokon látogatást is lebonyolított Zomborban. S ebben az újságikk a város társasági életében előkelő szerepet játszó rokon, Krúdy Géza személyét legalább oly fontosnak tartotta, mint az író.

„A felolvasott kedves apróságokat sikerült lapunknak közreadás céljából megszerezni, s azokat tárca-alakban lapunk közölni is fogja.”

Néhány számmal később valóban megjelenik a „kedves apróság”, hogy azután évekig ott legyen vonal alatt Krúdy novellája. Az említett „apróság” nem is volt olyan apró, ha figyelembe vesszük, hogy folytatásban jelent meg két egymást követő számban. De hogy az est nem sikerült Mendelssohn, Haydn és Krúdy ellenére sem, azt elárulja a beszámoló, egy pillanatra sem hallgatva el az utána még oly sokszor emlegetett hírhedt bácskai közönyt.

A novella, a „Parszkiva-malom” azonban nemcsak azért érdekes, mert abban már megmutatkozott a későbbi Krúdy időtlenséget érzékelteő eredeti egyénisége, hanem a témájánál fogva. A történet ugyanis kalugyerekről szól, akiket elsőnek Papp Dániel vonultatott fel a magyar irodalomban, s utána — merő divatból — ott is maradtak még egy darabig.

Csakhogy Krúdy kalugyerei nem délről érkeztek, mint az itteni születésű és a jelek szerint pravoszláv Papp Dániel elbeszéléseinek alakjai, hanem a távolabbi Felvidékről, Ungvár környékéről, amely egy kicsit még Krúdy pátriájának számított. S minthogy mindig is a múlt elbeszélője maradt, ezek a vidám kalugyerek is az emlékezés kódéből bukkannak fel, aminek okát az író meg is magyarázza a zombori közönségnek. „A kalugyerek szép rendje talán még virít odalenn, a boldog Bácskában, errefelé azonban már nem látni őket, mert megfogyatkozott a bor. Mit keresne hát itt a kalugyer? Az ungvári nagy toronyból akár-

merre nézegetünk széjjel, nem láthatni csak kerek hegyeket meg böltingató jávorfákat...”

*

Gozsdu már nem volt jelen Krúdy estjén. Pár nappal előbb helyezték át Temesvárra, hol aztán haláláig ottmaradt, és tíz éven át naponta írta a leveleket egy ottani kereskedő fiatal feleségének, Weiss Annának. Hatvanhat éves volt, amikor szerelmük — vagy talán csak a levelezésük — megszakadt. Idős férfi és fiatal nő szerelme nem ritka a szerelmek történetében, főleg olyankor nem, ha az érzelmek erős intellektuális alapon állnak. És Gozsdu mindent elkövetett leveleinek tanúsága szerint, hogy ez az „alap” szilárd maradjon.

Mindenekelőtt a sznobizmust fejlesztette és táplálta Weiss Annában, és a rajongás magas hőfokára vigyázott. Nemcsak az asszonyért rajongott sziruposan elnyúló szecessziós körmondatokban, de mindenért a világon, amiről a leveleiben írt. Mindenekelőtt a művészetért. Zene, festészet, irodalom állandó téma ezekben a levelekben, de mintha mégis mindez csak ürügy lett volna, az udvarlásnak és szerelmi vallomásnak különös fajtája, s a túlzott rajongás is ezzel lenne magyarázható.

Gozsduról tudjuk, hogy háromszor nősült, s mindig ugyanazt a nőt vette el, a feleségét, akivel holtá napjáig rosszul élt. Korábban volt egy törvénytelen fia, aki — ezekből a levelekből derül ki — öngyilkos lett, mert az anyja meghalt, apja meg nem törődött vele. Törvényes fia, a háromszor elvett asszonytól, a háború első napjaiban elesett, s ő a feleségével éveken át várta. Tudta, hogy elesett, az asszonynak, az anyának rendezte meg ezt a komédiát a terített asztallal meg a vetett ágygal.

Az embernek néha az az érzése, hogy itt a szerelem se volt igazi. Sznobizmus volt, irodalom volt, és önmagáért való rajongás volt. De nem, mégsem! Azok az intim részletek, diszkrét hangsúlyukkal, amelyek a túlzott rajongásból is kiragynak, s a viszony testi vonatkozásait is sejteni engedik, beszédesen bizonyítják, hogy a kapcsolat mély volt és holtig tartott. Még az asszony részéről is, hiszen ő volt az, aki a leveleket megőrizte és gondoskodott róla, hogy a halála után napvilágot lássanak.

A félezer levélből — ami alighanem több, mint Gozsdu eddig ismert életműve —, csak egy közepes kötetre való válogatás jelent meg. Csak sejteni lehet, hogy a válogató, az irodalmi és művészi vonatkozású leveleket részesítette előnyben.

Persze, bennünket is jobban érdekel a leveleknek ez a témaköre, mint az író megannyi fellobbanása és érzelmi ömlengése. Csak féltő, hogy az említett rajongás itt is sok mindent eltúloz. A Ruskin-kultusz mellett, amelynek még Zomborban lett a híve, Oscar Wilde előkelő különcködése hódítja meg és Maeterlinck látványos szimbolizmusa.

A magyar irodalomról alig esik szó ezekben a levelekben. Amit mégis ezzel kapcsolatban ír, unottan írja. Pekár Gyula drámájának főpróbáját nézi végig, a szerző páholyában pogácsát rágcsálva, s egy helyen a rég halott Justh Zsigmondra emlékezik. Pedig akkortájt nagy viharokat kavart már fel a *Nyugat*, és Ady temesvári fellépése — Szabolcska Mihály városában! — az egész magyar irodalmi életet jó ideig izgalomban tartotta. A levelekben erről egy szó sem esik. Pedig tudjuk, hogy Gozsdu köszöntötte fel Ady Endrét. Vagy ezt a társadalmi rangjával együtt járó kötelességnek tartotta? Weiss Annához azonban, akit a költészet nem hagyott hidegen, egy szava sem volt a „kunfajta nagyszemű leányról”. A másikat látta benne? Féltékeny lett volna rá? Ki tudja!

Ezért is indokolt az óvatosság ott, ahol a pátosza ezekben a levelekben elragadja, helyenként igazán kis dolgoknak érthetetlenül nagy jelentőséget tulajdonítva, nemegyszer a középszerűséget ünnepeelve.

Vizkelety Béla az ő korában se lehetett valami jelentős festő, ő mégis az elragadtatás hangján ír róla. Talán azért, mert Annának tetszettek a képei? Sava Petrović temesvári festőt meg az impresszionizmus előfutárának nevezi ki, s egy zsánerképét valósággal elébe helyezi Szinyei Merse Majálisának. S teszi ezt olyan áradozva, hogy az embernek kedve lenne azonnal megkeresni ennek a több mint száz év előtt meghalt festőnek a képét, legalább itt, a vojlovicai kolostorban. Vagy elutazni Regőcére, ahol — Gozsdu túláradozó lelkesedéssel tudósít róla — Donnernak két gyönyörű rokokó faszobra díszíti a főoltárt. S ezt a falu községi orvosa, Csáth Géza nem tudta? Nem, az embernek néha az az érzése, hogy Gozsdu kérkedik a tudásával. Mindenáron el akarja kápráztatni a sznob fiatalasszonyt.

A lírai esszé nem volt a magyar századelő műfaja. Gozsdu leveleit olvasva viszont mintha éppen ő, legalább ebben, ha ugyan nem a novel-láival, messze megelőzte a korát. Érzelmi túlfűtöttsége valamilyen megéjtő, a barokkot is felhasználó szecessziós pompát teremtett. Anélkül, hogy pompőz lett volna.

Aztán megint a nagy szerelmi példa kedvéért elkanyarodik az esszétől az irodalom naturalista virányaira. Egy helyen a nagy tragika, Jászai Mari gyógyíthatatlan szerelmét meséli el Feszty Árpád iránt, aki Jókai fogadott lányát vette el feleségül. „Az a csontvázbestia, igen, a nyálas csontvázbestia az ágyamból húzta ki... de mi még találkozni fogunk!” S hogy Jászai Mari vizes törülközővel verte ki a vetélytársnőit, az már itt is inkább novella, mint felhívás keringőre.

Igen, Gozsdu egész szerelmének van valamilyen állandóan érezhető irodalmi melléke. S ezen az se változtat, hogy olykor realisabb, kézzelfoghatóbb részletek — bocsánat a kétértelműségért! — bizonyítják, hogy a viszony talán mégsem csak levelezésből állt.

S talán az elnémított író is így szólaltatta meg szegény Gozsdu Elek.

KOMPARATISZTIKAI SZÁMVETÉS ÉS TANULSAGOK*

SZELI ISTVÁN

Ebben az áttekintésben összefoglaló képet szeretnék adni a szerb és a magyar felvilágosodás és a romantika irodalmának egybevető vizsgálatai során végzett munkámról, illetve azokról a tapasztalatokról, amelyeket a magam és kollégáim hasonló tevékenységéből leszűrhettem. Teszem ezt abban a reményben, hogy ezzel hozzájárulhatok akadémiai projektumunk munkálataihoz, amely az emberi civilizáció és kultúra vetületeit van hivatva megvizsgálni a mi világunk határai között. Nem egy lezárt, befejezett munkáról számolok tehát be (a társadalmi — ezen belül pedig a humán — tudományokban egyébként is aligha lehet valamilyen egzakt bizonyosságról és végérvényességről beszélni), hanem csak bizonyos tanulságokról, talán nem feleslegesen.

Ezek a reflexiók évtizedek óta végzett vizsgálatok lecsapódásai, s főként a magyar és a szerb romantika egybevetett jelenségeinek értelmezéséből fakadtak. Egy-két észleletemről más helyen és más összefüggésben már korábban is szóltam, de így, füzérbe szedve ezek a gondolatok alkalmasnak látszanak arra, hogy gyakorló komparatistáink figyelmét ráirányítsák az összehasonlítás során felmerülő tisztázatlan kérdésekre, a módszerbeli tévedések lehetőségeire, egyszersmind tudományszakunk távlataira is.

Tapasztalataim szerint az örökölt módszerek: a csúcsetetika és -teljesítmények előtérbe helyezésén alapuló hatás- és recepciókutatás, a tematikai egybevetés, az eszközök és motívumok hasonlítóztatása, a tárgy-történeti analógiák keresése, a részletekre összpontosító filológiai aprómunka inkább elrejtik, mintsem megvilágítják a nemzeti irodalmak alkati sajátosságainak megértését, fejlődésük törvényszerűségeit, következőleg összefüggéseik felismerését is nehezítik. A komparatistikai kutatás

* Szei István akadémiai levelező tag itt közölt tanulmánya a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián elhangzott bemutatkozó előadásának bővített és kiegészített változata.

e ballasztjai körünkben is sokáig hátráltatták, hogy lényegbeli kérdések, az irodalom, az irodalmak létmódja felé fordítsuk figyelmünket.

A pozitívizmus és poszpозitivizmus igen tekintélyes tudósainak (Heinrich Gusztáv, Katona Lajos, Tolnai Vilmos, részben Jovan Skerlić stb.) sokáig érezhető hatása alatt az irodalmi komparatiztika főleg a genetikai kapcsolatok kutatásának irányában fejlődött, amelyeken belül D. Đurišin extern és intern kontaktusok két nagyobb osztályát különbözteti meg. Olyanokat, amelyek keretében a kutatás az érintkezés és a hatás külső tényeit (tematika, recepció, műfaj) elemzi, más szóval extenzív kapcsolatokat regisztrál. Bármennyire fontos állomása is ez a komparatiztikának, hiszen a tények megállapítása, az anyag számbavétele, leírása és rendszerezése nélkül alig lehetett volna továbblépni, az extenzív érintkezések kutatása mégsem vállalkozhatott arra, hogy választ adjon a vizsgált anyag belső sajátágaiból eredő tartalmi és formai egybeesésének vagy differenciáinak okaira és mibenlétére. Nem adott kielégítő választ erre a tízes évektől mind erőteljesebben fellépő szellemtörténeti (Geistesgeschichte) irányú komparatiztika sem, amely az általunk vizsgált két irodalomtudományban a két háború között, nagyrészt német hatásokra, bontakozott ki. Nem is válaszolhatott, mert az irodalomban a történelemtől és más objektív tényezőktől független létezőt látott. A komparatiztika szabad prédájává lett az esszéisztikus önkénynek, a fantázia játékának, a csillogó ötletszerűségnek. Ez különösen kedvezőtlen helyzetet teremtett az olyan irodalmakban, amelyekben a pozitívizmus nem hozta létre azokat a fundamentális munkákat (pl. forráskiadványokat, kritikai kiadásokat, lexikonokat, a filológiai bázismunkákat, mint amilyenek pl. Szabó Károly, Szinnyei József stb. munkái), amelyek nélkül a húszas-harmincas évek irodalomtudománya a súlytalanság állapotába került. Az összehasonlítás tudatosan és programszerűen az irodalom egy teljesen dematerializált fogalmára hagyatkozott, következőleg céljai és módszerei is elbizonytalanodtak.

Eckhardt Sándor *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című könyve (Bp., é. n. 1924.) előszavában leszögezi, hogy a kapcsolatok és összefüggés-rendszerek materialista és idealista értelmezésének alternatívájában: „Teljes meggyőződésünk és benső vonzalmunk az idealista fel fogáshoz húz. Jelen tanulmányunk is azt igyekszik igazolni, hogy a francia forradalom magyar földön is elsősorban nem mint gazdasági szükségesség, hanem mint ideális eszmekör hat a műveltebb társadalmi osztályok belátásán és többnyire önzetlen meggyőződésén keresztül.” (7. o.)

Hankiss János 1939-ben az *Európa és a magyar irodalom* című könyvében romantikus irodalmunk archetipusát keresve úgy nyilatkozik, hogy a magyar romantika Shakespeare, Schiller és Hugo ösztönzéseinek köszönheti felvirágzását. „A magyar irodalom szinte állandó, krónikus romantizmusban szenved ezentúl: a romantika franciás típusában a ma-

gyar szellem magára ismert.” Következtetéseiben oda jut, hogy „romantikus, de inkább német kezdeményezésnek lehet köszönnünk a virágkor népies-nemzeti irányzatának tekintélyre-jutását is”. (537. o.)

Harmadikul Milan Markovićot idézzük Az irodalmi hatásról (O književnom ogledanju) című dolgozatával, amely a belgrádi egyetem összehasonlító irodalmi tanszékén székfoglaló előadásként hangzott el 1929-ben. Ebben azt hangoztatja, hogy a tudományszak legelső feladata az alkotások morális és művészi tartalmainak az egybevetése. „Ha azt észleljük, hogy két különböző nép írója azonosan ír ugyanarról a tárgyról, annak gyakran az az oka, hogy mindkettő azonosan érez és gondolkodik, hogy egyazon erkölcsi világhoz tartozik [s hogy alkotásukat] ugyanaz az intellektuális áradás sodorja.” (Különnyomat a *Venac* XV. évf. 4. és 5. számából. Beograd. 1930.)

Az irodalmi összehasonlítás még ma is megcsínyli a pozitivizmus által kezdeményezett, de később folytatás nélkül maradt alapozó munkák hiányát. A magyar–szerb komparatisztika a jelenben is sokszor kénytelen a századvégi vagy századfordulós segédkiadványokhoz folyamodni a konkrétumokért, pl. a már anyagában is elavult, szemléletében is meghaladott Szinnyi lexikonához, sőt a XVIII. századi Horányihoz. Itt kell szólni még arról is, hogy az összehasonlító irodalom fejlődésének a felszabadulás után is számos akadálya volt. A magyar irodalomtudományban különösen Lukács György komparatisztika iránt tanúsított közismert ellenszenv majd másfél évtizedes kiesést okozott. E tudományszakot, minden bizonnyal a korábbi gyakorlat miatt, „provinciálisnak”, elavultnak minősítette, olyan indoklással, hogy „minden irodalmi jelenségnek, legyen az író, irány vagy műfaj, alapja a hazai társadalmi szükséglet”, tehát az irodalomtörténetnek mindenekelőtt társadalom- és gazdaságtörténet, illetve a politikátörténet felől kell megközelítenie anyagát, csak ezektől várhatunk választ, mert irodalmi jelenségeket nem lehet más gazdasági-társadalmi feltételek között kialakult irodalmi jelenségekkel értelmezni. Innen származik ismert álláspontja a preromantika kérdéseiben is: a romantika a polgári osztály, a kapitalizmus belső ellentéteit kifejező irány. Olyan romantika, amely megelőzi e belső ellentétek irodalmi kifejeződését, egyszerűen az irodalomtörténészek ostobasága. (L. A romantikáról. In: *Mesterség és alkotás*. Bp., 1972.) A világirodalomban gondolkodó Lukács azonban az európai irodalmi folyamatokban pontosan mutat rá az egyes nemzeti irodalmak más irodalmak organizmusába való behatolásának feltételeire, útjára és értelmére. Ez tűnik ki egész életművéből, különösen a német és orosz realista irodalom más literatúrákban való továbbélését megvilágító tanulmányaiból. Nem kétséges tehát, hogy nála csupán a hatáskutatás egyoldalú gyakorlatának elutasításáról van szó a bilaterális kapcsolatokban. Egyesek azonban olykor ad absurdum vitték az irodalmi irányok és jelenségek belső keletkezésének a felfogását. Waldapfel József

az ötvenes években a magyar felvilágosodást szinte elszigetelt a XVIII. századi európai eszmei mozgásoktól, mondván, hogy annak a keletkezését nem a francia forradalmat megelőző és indukáló szellemi mozgalmakban kell nyomoznunk, hanem a „magyar társadalom ellentéteinek az 1764/5-i országgyűlés körüli eseményeiben”, amelyek kifejezésre jutatták a magyar feudális társadalom belső válságát.

A jugoszláv komparatistikának viszont számot kellett vetnie azzal, hogy egyidejűleg különmemű és nyelvileg is eltérő anyaggal kell dolgoznia, olyannal, amelyre divergens történelmi folyamatok gyakoroltak befolyást, s más-más kulturális hatások érvényesültek benne. Ez a differenciáltság az összefüggések és kapcsolatok vizsgálatát bonyolultabbá tette (bizonyos értelemben le is szűkítette), mint a homogén nyelvű és hagyományvilágú irodalmak esetében. Tovább differenciálta komparatistikánk feladatkörét a nemzetiségi irodalmak létezése, illetve több oldalú kötődéseinek feltárása. Időnként nehezítette a munkát a politikai pragmatizmus is, amely nem tartotta kívánatosnak az inkongruens elemek tudatosítását, ami nélkül azonban, mint arra már céloztunk, az irodalmi folyamatoknak csak az egyik oldala obszerválható.

Az itt felsoroltak természetesen csak egy (kisebb) hányadát teszik a nehézségeknek, amelyekkel az irodalmakat egybevető kutató szembe találta magát. Ezek miatt nem egy esetben újra kellett fogalmaznia már eldöntöttnek látszó kérdéseket és válaszokat, tisztáznia — legalább önmaga számára — olyanokat, amelyek a legutóbbi időig fel sem merültek. Így például a komparatistika korábbi elméleti irodalmában csak egészen mellékesnek látszott az összehasonlítás külön szempontja olyan eltérő nyelvű irodalmak relációiban, amelyek azonos geopolitikai egységekben, sőt azonos államkeretben alakultak ki, vagy éppen ellenkezőleg: azonos etnikumhoz tartozó azonos nyelvű, de eltérő társadalmi feltételek által meghatározott irodalmak egybevetése során merültek fel. Van Tighem könyvének (*Uporedna književnost*, Beograd, 1946.) az Általános elvek és módszerek című fejezetében, ahol a nyelvi és irodalmi határok kérdését taglalja, felveti ugyan a problémát, anélkül persze, hogy megoldást javasolna rá: „Mik a határai egy irodalomnak egy bizonyos periódusban? Hol a határvonal, amelyen túl külföldi, idegen hatásról beszélhetünk a honi irodalomban, vagy a miénk határsáról idegenben? Erre a kérdésre egyszerű a válasz az olyan irodalmakban, ahol a nyelvi és a politikai határok teljesen vagy legalább hozzávetőleg azonosak, mint például Franciaországban, Angliában vagy Spanyolországban. Azonban sokkal gyakoribb az olyan eset, hogy e határok nem esnek egybe, és külön-külön kell megvizsgálni a kérdést, mert erre nehéz és érzékeny dolog egyetemes megoldást találni.” (47—48. l.) Felhozott példái azonban aligha tekinthetők analógiáknak a magyar és a szerb irodalom esetében, mert a svájci G. Keller, az osztrák Hoffmannsthal és Rilke szellemi kapcsolata, nyelvi és kulturális beépülése a né-

metségbe, vagy a genfi Rousseau szerves jelenléte a francia irodalomban már csak a történelmi szituáció, a személyi kötődés, az adott viszonyok és körülmények miatt sem lehetnek a komparatiztika esetei. Hasonló megfontolások miatt azonban az amerikai Edgar Poe már annak tekinthető az angol irodalom számára. Igazolt tehát az egyedi jelenség vizsgálatának a szükségessége, de ugyanígy az egyes irodalmak (mint egységek) összefüggés-rendszereinek kutatásában alkalmazott különböző módszereké is. Azt mondhatjuk tehát, hogy a távoli érintkezések kutatása, az angol–magyar komparáció például, egészen más lehetőségeket kínál, mint a szinte fizikailag érintkező magyar és szerb irodalomé.

Meg kell vizsgálni továbbá, mi az oka a nagyjából egybeeső fejlődési szakaszokon belül is megfigyelhető eltéréseknek a stílusok, irányok, áramlatok és ízlésformák tekintetében. Például azt, mit jelent a klasszicizmus vagy a szentimentalizmus az egyik és mit a másik irodalomban. Tisztázni kellett aztán a közös indítékú történetbölcséleti-gondolati-eszmei tényezők eltérő szerepét egy adott periódusban, szem előtt tartva az irodalom mindenkori funkcióját. Hogy itt is példával éljünk: mi a jelentéstartalma Herder eszméinek a szerb és mi a magyar irodalmi romantikában.

Az elmondottak szükségessé teszik, hogy ne szinguláris jelenségekre (egyes művekre és írókra) korlátozódjunk a kutatások folyamán, hanem az irodalmak komplex egységeire fordítsuk a figyelmet (reneszánsz, barokk, klasszicizmus, romantika stb.) az irodalomra ható minél több komponens számbavételével, másrészt pedig olyan eljárásokhoz folyamodjunk, amelyek más tudományos diszciplínákban már rég jelentős eredményeket hoztak (pl. a kontrasztivitás elve a lingvisztikában).

Visszatekintve az elmúlt kb. negyed évszázadra, amióta tanszékeinken megindult az irodalmi összehasonlító történeti vizsgálat, azt mondhatjuk, hogy munkánkban a fentebb vázolt eljárások és kutatás-módszertani változatok úgyszólván mindegyike felismerhető volt.

Bemutakozó előadásról lévén szó, hadd szóljak arról, hogy magam is keresztülmentem e fázisokon: első monografikus igényű munkám (Hajnóczy és a délszlávok) még inkább az adatfeltáró és rendszerező filológiai egzaktuság jegyeit hordozza magán. Később Mita Popović vagy Borislav Jankulov munkásságának a tanulmányozása alkalmat adott a lélektani-tipológiai analógiák kimutatására és olyan típusok megrajzolására, amilyenekre Isidora Sekulić Laza Kostićról írt tanulmányában adott utolérhetetlen példát. Ezután az irodalmi kultúrák „nagyterületeinek” egybevetésére vállalkoztam (A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásai), a tipológiai összefüggések kutatásának keretében, amelyeket igen eredményesen művelnek a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia munkacsoportjai egy közösen kidolgozott program alapján. Az utóbbi hat-nyolc évben inkább elméleti kérdések foglalkoztattak, pl. a romantika nyelvszemlé-

lete, vagy általában az egybevetés lehetőségeinek a szempontjai az irodalmak e fejlődési szakaszában, ideértve a preromantika problémakörét is. Ez utóbbi csoportba tartozó dolgozatokról ezúttal csak kivonatossan szólok annak a kiemelésével, miért látszik szükségesnek felülvizsgálni bizonyos alapállásokat és végérvényesnek tartott szempontokat korszáunk irodalmainak párhuzamos elemzésében.

Az egyik ok, ami perújrafelvételt kíván: a romantika időtlenségének metafizikai gyökerű elmélete, amely úgy véli, hogy az irodalom stílfarmái, úgymond, öröktől fogva élnek az emberben. Ennek okát az irodalomtörténet abban látja, hogy a művészi kifejezés formája (akár a zárt tökéletességre törekvő klasszicizmus, akár a végtelenbe tárulkozó romantika, akár az anyagelvű, tényitisztelő realizmus) „az ember lelki struktúrájában, értékeinek és fogalmainak rendszerében rejlik”. Érdekes megemlítenünk, hogy ez a felfogás — persze más előjellel — mind az idealista szemléletű polgári, mind pedig az irodalomtudomány egyes marxista gondolkodású képviselőinél fellelhető. Ez utóbbiak közül hadd hivatkozzam pl. Hauser Arnoldra, aki *A művészet és irodalom társadalomtörténete* c. könyvében a romantika, a barokk, a rokokó vagy éppen a naturalizmus, expresszionizmus és impresszionizmus konstáns elemeit mutatja ki pl. az antik görög művészetben, mintha ezek a stílfarmák nem egy adott korszaktól kondicionáltan születtek volna meg. Hasonló ehhez Lukácsnak a tértől és időtől függetlenített realizmus-elve, amely Homérosztól kezdve a maga koráig létrejött irodalmak megítélésében számára az irodalmi érték szinte egyetlen kritériuma.

Mi tartozik mindebből az általunk vizsgált kérdés: a magyar és a szerb irodalmi romantika összehasonlító vizsgálatára? Az, hogy a romantikát is sokszor hajlamosak vagyunk efféle „örök”, önmagával magyarázható „független létezőnek” értelmezni s annak csak állandó, mindenütt azonosítható elemeit figyelembe véve végezni a komparációt. Kétségtelen, hogy ebben jelentős szerepe volt Van Thiegem nagy tekintélyének is. Dragiša Živković mutat rá gazdag anyagú könyvében (*Evropski okviri srpske književnosti*, Beograd, 1970.), hogy Van Thiegem voltaképpen a romantika differenciáltságát és diszkontinuitását akarja megvilágítani, amikor az úgynevezett inherens romantika fogalmát vezeti be az irodalomtudomány fogalomtárába. Olyan romantikáét, amely időtlen folytonosságával él bizonyos geográfiailag is körülhatárolható irodalmakban. Mondanunk sem kell, hogy az inherens romantika általa használt terminusa természetesen nem történelmi kategória. Viszont a romantikának a jegyek összességéből levonható meghatározásából a történelmi komponens nyilvánvalóan nem hiányozhat, mert egy irodalom „Duna menti” vagy „balkáni” lokalizáltsága önmagában legfőbb csak tematikai orientáció szempontjából sorolható az esztétikai „különösség” kategóriájába, a dekoráció, a külsőség, a korántsem uniformizálható hagyományok, a nyugati szemlélet számára egzotikumként

ható elemek alapján. Van Thiegem megállapítja ugyanis, hogy: „E Duna menti és balkáni irodalmak, amelyek a XIX. században születtek meg, vagy ekkor születtek újjá, romantikusok kezdetüktől fogva; irodalmi küzdelmek és viták nélkül, mert nem volt klasszicista iskolájuk, amit le kellett volna rombolniuk, s mert az európai romantika leglényegesebb törekvései — a szabadság, a szenvedélyes vágy, a színpompa iránti érzék, az idealizmus, a nemzeti múlt kultusza, a néplélekkel való azonososság inherens módon adva voltak lelkeségükben.” Nem romantikus típusú és jellegű egyéni vagy alkalmilag lehetséges művészi megnyilatkozási módról van szó tehát, hanem egy térben és időben körülhatárolt, a romantika konstans elemeit felmutató irodalomról, illetve irodalmakról. A romantika önála tehát magával a nemzeti alkattal azonosul, forrása a nép lelki diszpozíciója, amely — mint az idézetből kitűnik — közös karakterisztikuma az egész említett térség minden irodalmának, amelyek tehát szükségképpen azonosak vagy hasonlóak. Kétségtelen, hogy a nyelvi standardjukat az Európa keleti országainak nemzetei előtt legalább két évszázaddal korábban kialakító, differenciált nyugati kultúrák más irodalmi képletet mutatnak, mint az itt egységesnek minősített „Duna menti” és „balkáni” népeké. Európa két nagyterületének egész társadalmi és szellemi fejlődésében megfigyelhető az ipari és a paraszt-társadalmak, a kapitalista és a feudális termelési rendszerek másféleségére visszavezethető különbség. Anélkül azonban, hogy ez ilyen nagyvonalú dedukciót tenne lehetővé. Különösen nem az irodalmi-művészeti szférában, amelyre továbbra is érvényesnek tartjuk az egyenlőtlen fejlődés marxista elvét, amely jogosan utasítja el az alap és felépítmény közötti kauzális kapcsolatok automatizmusát, s amely a jelenségek értelmezésekor megkívánja a történelmi összetevők konkrét elemzését. Az újabban meghonosodott tipológiai vizsgálatok az analógiák megállapításánál már sokkal óvatosabban nyúlnak e kérdésekhez, s egy-egy irodalmi jelenség vizsgálatánál (így a romantika esetében is) nagyobb mértékben veszik figyelembe az átadás-befogadás, a hatás-visszahatás, a kiszűrés és különbözőzés konkrét és kimutatható elemeit, valamint az irodalom mindenkori funkciójával értelmezhető tényeit. A zónák és az egységesnek vélt kulturális területek határai között való gondolkodás azonban (különösen akkor, ha ezek a határok valamilyen nyelvrokonsági, faji, birodalmi „közösségek” kereteit akarják megvonni) továbbra is sok buktatót, a tévedés sok lehetőségét hordják magukban. A horizontális (térbeli) kiterjedés aspektusa mellett ugyanis okvetlenül szükség van a jelenségek időbeli (vertikális) dimenziójának a figyelembevételére is, pontosabban ezek egyidejű és egyenértékű alkalmazására, ami nélkül szükségképpen pontatlan és torz képét kapjuk az összehasonlított irodalmaknak és azok kapcsolatainak.

A zóna az a nagyterület, amely közös karakterjegyek meglétét feltételezi a hozzátartozó irodalmakban. Az újabb komparatistikai eljárás-

sok öt ilyen (geográfiai tagoltságú) zónát különböztetnek meg szemben a korábbi két területtel (Nyugat- és Kelet-Európa). Az általunk vizsgált korszakra nézve ezek a következők: a spanyol—portugál zóna (ide számítva Latin-Amerikát is), a francia—angol zóna, a „középső” olasz—germán—skandináv zóna, azután az egykori Habsburg birodalom és Balkán térségét felölelő ún. közép-keleti zóna, valamint az orosz birodalom kisugárzási körébe tartozó keleti peremterület a balti népekkel. (L.: Sőtér István: *Az ember és műve*. Budapest, 1971. 282. l.)

(Említsük meg közbevetőleg, hogy Babits európai irodalom koncepciójában is felsejlenek e műveltségkörök: a görög—római; az angol—francia—német; az olasz—spanyol—portugál; az orosz—lengyel—északi. A többi, e zónákon kívül rekedt kultúra — az ókortörténészekről kölcsönözve a szót — a periferikus barbarikum állaga.)

Ezúttal mellőzni kívánjuk azokat a kedvezőtlen képzettársításokat, amelyeket ez a felosztás kelthet bennünk, s pusztán az ilyen tagolás komparatistikai célszerűsége szempontjából vesszük szemügyre őket, és egyedül az úgynevezett közép-keleti, a Habsburg birodalmi—balkáni zónára leszünk tekintettel. Az első, ami szembetűnik ezen a térképen: egyes irodalmakban még jele sem mutatkozik a romantika még tágabban értelmezett vonásainak sem, másokban az már virágzóban van, ismét másokban pedig már feltűnnek a meghaladás jelei is. Egyes irodalmakban a klasszicisztikus (pszeudoklasszicizmus”) ízlés és eszmei-gondolati tartalom, másokban szentimentális-preromantikus vonások dominálnak, de Ján Kollár és Vörösmarty (noha még a klasszika jegyeivel) már kibontakoztatja a nemzeti romantikát, sőt: Petőfi fellépése a negyvenes évek közepén már annak a kritikáját is jelzi. A társadalmi fejlődés, az osztálytagozódás más-más szintjei, a népköltészet jelenlétének foka, az irodalom nyelvi standardjának különbözősége, a hagyományos műformákban mutatkozó differenciák rendkívül megnehezítik tehát a komparatista feladatait — egyetlen ilyen zónán belül is. Természetesen ez örökölt állapot: már a felvilágosodás, illetve a klasszicizmus is azt mutatja, hogy ez a stiláris irány a szerb nemzeti irodalom fejlődésének áramába nem tudott bekapcsolódni, terméketlen maradt a számára, kimerült a formák kultuszában, viszont a magyar klasszicizmus pátosza és költői magatartása (pl. Berzsenyiné) alkalmas arra, hogy nemzeti tartalmakat közvetítsen, sőt (Kazinczynál) arra is, hogy polgári eszmék kifejezője legyen. Mindebben jelentős szerepet játszik a latin nyelvű kultúra organikus beépítettsége a magyar közműveltségbe (katolikus egyház, latin nyelvű jogalkotás, történetírás, iskolarendszer stb.), ellentétben a szerb fejlődéssel, amelyben az említettek vagy hiányoznak, vagy nem számottevők. Az irodalmak (és műveltség-tartalmak) horizontális szemléletében tehát inkább a nem együvé tartozóság tűnik fel, és ezért okvetlenül szükség van a vertikális (diakronikus) megközelítésre is, hogy e jelenségeket egyáltalán párhuzamba állíthassuk. A roman-

tika a maga kifejtett formáiban a magyar költészetet illetően mindenképpen 1848 előtt értékelhető (Vörösmarty), míg a szerb irodalomban a forradalom idején és után, Vuk és Branko korában ér magaslati pontjára. A történelemben ható erők következményeképpen az irodalmak ugyanis hol egymás elé siettek, hol elmaradtak egymástól. Az egyes nemzeti romantikák típusmeghatározó elemei is csak akkor lesznek láthatóvá, ha azokat az összehasonlító irodalomtudomány koordináta-rendszerünk nemcsak földrajzi, hanem történelmi tengelyén megjelöli. Szükség van tehát a „történelmi konstelláció”, az időbeli komponens beható vizsgálatára, mert pl. a magyar irodalom is akkor lett romantikussá, amikor a történelem mintegy napirendre tűzi a romantikában univerzálisan s annak nemzeti változataiban is jelentkező kérdéseket, amikor tehát a magyar társadalom „megéri” a romantikára. Nyilvánvaló, hogy — föltételes terminussal szólva — a „keleti” romantika forrásvidékeit másutt kell keresnünk. Nem „belső” adottságokban és hajlamokban, mert egyébként egy permanens romantikáról kellene szólnunk.

Az egyes nemzeti romantikák eszmei tájékozódására, társadalmi és esztétikai tartalmaira nem kis mértékben hat, hogy milyen osztályközegben fejlődnek ki, kik a letéteményesei és törekvéseinek megtestesítői. Mint mondtuk, a megelőző korszak — a felvilágosodás — sorsára is döntően hatott, hogy kezdeti szakaszában eszmei világát a nemesség tette magáévá Magyarországon, míg a szerb felvilágosodás az ismert osztálystruktúrák következtében mentes maradt a nemesség politikai-világnézeti állásfoglalásainak korlátaitól. Ugyanilyen meghatározó körülmény lesz az is, hogy a romantikát a magyar irodalomban a polgárosuló köznemesség viszi diadalra, amelynek közeleti, társadalmi, politikai szerepe és súlya egészen elűt a szerb társadalom előbb urbanizálódó polgárikereskedő rétegétől, kisvárosi és kispolgári életvitelétől. Ez inkább az Ernst Fischer által megfigyelt osztrák típusú romantikának kedvez. Az európai romantika tehát mindkét irodalomban szükségszerűen magán hordja az áteresztő társadalmi közeg fénytöréses jelenségeit. Nem érezzük eléggé argumentálnak, irodalmi tényekkel alátámasztottnak Miodrag Popovićnak a felfogását, amely ezt az egész térséget egybefogva és a XIX. század szinte egész első felére nézve a klasszika és a szentimentalizmus jegyében szemléli és ezen a szinten nivellálja: „A klasszicizmus és a szentimentalizmus megfelel a szerbség alattvalói mentalitásának Ausztriában (...) amely viszonylagosan békés területe volt Európának, nagyobb szellemi és társadalmi megrázkódtatások nélkül. Ezen a területen a romantikának nem volt termékeny talaja. Egyfelől a szentimentális melódiák és szerenádok, másfelől a művelődés, a haladás, a hazaszeretete, az erkölcs, a rendszer, az isten, a császár dicsőségét zengő ünnepélyes hexameterek és fennkölt alkaioszi strófák a katolikus templomok orgonahangjai és a görögkeleti orosz-szláv templomok áhítatos énekszava mellett — mindez hangzatos kifejezése volt Metternich korá-

ban az egész Duna-medencének — német, magyar, cseh, horvát, szerb területen. A dinamikus romantikus költészetnek, amely jambikus intonációval szárnyal a magasba, a tudóspoéták körében, itt és e korszakban nem volt helye.” (*Romantizam*, Bgd., 1968.) A zónákban, államföldrajzi, „birodalmi” határokból gondolkodó irodalomtörténet itt is mellőzni látszik a nemzeti társadalmakban kifejezésre jutó erők és törekvések irányait, azok mibenlétét és feltételeit. Viszont nem szorul bizonyításra, hogy a romantika eltérő orkesztrációval és a társadalmi (következésképpen művészi) tudat más-más fókán jelentkezik, még azonos kulturális zónáknak deklarált területeken is. Amiről Ernst Fischer oly meggyőző elokvenciával beszél, mint a romantika kétségtelen jeleiről, s amit mint a különböző nemzetek irodalmán közösen áthaladó magatartásbeli sajátyságot jogosan feltételezünk, objektív társadalmi, történelmi és osztályviszonyoktól feltételezett alakulat, tehát magában hordja az eltérés és különbözőzés ismérveit is. Már a polgári irodalomtörténetnek is tudomásul kellett vennie, hogy a formai és ízlésváltozások mindig történelmiek is, ezentúl a világnézet és a gondolkodás függvényei (Horváth János). Hangsúlyozzuk ezúttal is, hogy a romantika nem csupán formai jegy, sem e jegyek rendszere. Közismertek ugyanis azok a nézetek, amelyek a romantikát kiegyenlítik a látomásos képzelettel, a dús fantázia-képekkel, a bizarr jelzőhasználattal, a „jambikus intonációval”, s ezek alapján a romantikában csak egy örökölt kifejezésrendszer megváltoztatására irányuló (tehát negatív programmal fellépő) stílus- és formabeli újítást látnak, sőt: a kelet-európai romantika „deformációjáról” beszélnek, annak redukált voltát bizonygatják. Aleksandar Flaker és Zdenko Škreb szerint (*Stilovi i razdoblja*, 1964. 193. l.) ez a deformáció „a nemzeti öntudatra ébredés szükségleteinek való alárendeltségből ered”. Különbségek ugyan vannak, de semmiképpen sem egy eszményinek föltételezett, kor és nemzet feletti romantikus stílus torz változatára, azaz a kelet-európai romantika csökkent értékűségére utalnak, mert eszményi romantika nincsen. A stílus, ahogyan már más összefüggésben arra rámutattunk, nemcsak az „ember”, hanem a „világ” is. Következésképpen a romantika manifesztációi a világgal szemben is vizsgálандók, mint eltérő képződmények. A „metternichi kor” irodalma e térségben tehát történelmi diakróniában és társadalmi szinkroniában is egyaránt vizsgálatra szorul a nemzeti életközösségeken belül.

Még az azonosnak mondott térben és hozzávetőleg azonos időben megfigyelhető irodalmi jelenség is megváltozhat tartalmilag a befogadó irodalom, illetve szellemi közeg igényeitől függően. Ezúttal nem a két irodalom egymás közötti, hanem a kettőnek egy harmadikhoz való viszonyával szemléltetjük ezt a jelenséget. Például Herder gondolatainak adaptálásával. A XIX. század első felében a szerb és a magyar irodalomban Herder a romantika egyik szálláscsinálója volt, mint ahogy másutt is Európában. Az antikizáló, egyéniségfeloldó klasszicizmus uni-

formizált szellemiségét elutasítva az ősi (tehát eredeti), naiv költészet ideálját állította Európa elé, egyenlőségi jelet vonva az *egyéni* és a *nemzeti* közé. S mivel egy nemzetiség ősiségének, individualitásának a nép és a nyelv a hordozója és megvalósítója, az irodalom csak a népköltészetből, a nép nyelvéből meríthet erőt, csak abból újíthatja meg önmagát, csak az lehet biztosítéka minden további fejlődésnek. A XIX. század elején, a nemzetné válás vajúdásai közepette ez a felismerés rendkívül ösztönző erő volt a gazdasági-társadalmi-politikai függésben élő, de már öntudatra ébredt kis népek törekvéseire nézve. Jóformán nincs folyóirat, könyv, röpirat, közéleti megnyilatkozás, reformtervezet, felirat, diétai vita államról, nyelvről, vagy nemzetről, amely nem hivatkozna a maga módján a herderi nyelvfilozófia tételeire. Ezúttal eltekintünk a Herder gondolataiban fogant vagy az ő szellemének jegyében gyökerező tanulmányok, cikkek, programok százainak idézésétől. Ezek gondos számbavétele, elemzése és összehasonlítása eredményeképpen arra a következtetésre jutunk, hogy Herder érezhetően jelen van mindkét nép irodalmában, hatása mégsem azonos irányú, sőt a felvilágosodás korában az egymással még sok rokon vonást mutató nyelvszemléletet mindinkább eltávolítja egymástól. A felvilágosodás gondolati alapállásában még szóhoz jutott ugyanis egy olyan tényező, amely a középkelet-európai kis népek művelődésére nézve egyaránt rendkívül fontos volt, s ugyanakkor gyökeresen ellentmondott a József-féle államreazon elvének. Ez a tudományok terjesztésének, „közönségessé” tételének a célja, mégpedig a „nagy többségre nézve”. Kazinczy szerint ez az a korszak, amelyben az anyai nyelvnek rendkívüli szerepe van — „megindulván a Nemzetben a Cultura”. Odáig megy el, hogy Vukkal *majdnem* azonos módon egyenlíti ki a beszélt és az írott nyelvet, mondván, hogy „írni úgy kell ugyan, ahogy szólunk: de szólni is úgy ahogy írunk, s az írás a rosszra indult szokás ellen örökös protestáció mind addig, míg a szokás egészen el nem avul”. Persze szembetűnik azonnal kettejük különbsége is, mert Kazinczy azt hirdeti, hogy a kiegyenlítődségnek az írott nyelv szintjén kell bekövetkeznie, s hogy a nyelvi normát nem a „köz”, a „sereg”, a tömeg szabja meg, hanem a poeta: „... az Élet nyelvén kívül most egy más is támad, a könyvek nyelve (...) Amit az írók s olvasók legjobbjai szükségesnek, hasznosnak, tűrhetőnek néznek, az a könyvek nyelve szavává vál, és onnan által mégyen az Élet nyelvébe, s lesz az egész nemzeté.” Vuknál, mint tudjuk, a nyelvi standard kialakulása alulról, a nép nyelve felől teljesedik be, nem pedig egy felsőbb szintről lefelé.

Honnan ez a különbség, noha az anyanyelv „herderi” felfogására megy vissza mindkettejük tanítása?

A romantika kibontakozásával háttérbe szorul a nyelv „hasznossági” értéke és szerepe a műveltség terjesztésében, amire Dositej, Bessenyei és mások is hivatkoznak. A nyelvek individualitásának a Herder által is

táplált gondolata, az anyanyelvhez való ragaszkodás kétféle értelmezést nyer. A magyar középnemesség, amely a romantika nemzeti programjának megvalósítását vállalja magára (nemzeti függetlenség, szabadság stb.) az osztrák hegemonista törekvésekkel szemben, „történelmi joga” alapján állva, az „államalkotó nép” jogán ragaszkodik a nemzeti princípiumhoz, az anyanyelvhez. Az szerb értelmiség, a literátorok ezzel szemben inkább úgy fogták fel az anyanyelvhez való jogot, mint „természeti jogot”, amit Herder akként fogalmaz meg, mint olyan kincset és képződményt, amely egy nép ősi, elidegeníthetetlen tulajdona.

Természetesen nem csupán ezeknek az eltérő álláspontoknak a tetszés szerinti elfogadásáról vagy visszautasításáról van szó. Nem arról, hogy egyes nemzeti romantikák mily mértékben követik a „történelmiség” elvét az emberi társadalom jelenségeinek értelmezésében, vagy pedig hogy mennyiben hajlanak inkább ez utóbbi felé. Ez nem a „választás”, nem a „nemzeti alkat”, hanem a nemzetté alakuló nép „konstytucionális” kérdése, ezen belül pedig az adott társadalom osztályviszonyaié. A polgárosuló magyar nemesség inkább saját osztályérdekeit juttatta kifejezésre, amikor a nyelv kérdéseiben az osztrák birodalmi gondolattal szembeállította a „történelmi” jogokat, s amikor az állam és a nyelv fogalmai közé a húszas években azonossági jelet tett, a „történelmi” magyar állameszméből indult ki, de most már nem a felvilágosodás kozmopolitizmusának szellemét követte, hanem a feudális történelmi állam érdekeit. A romantika historicizmusát másképpen adaptálják és fogják fel az olyan társadalmak, amelyekben a nemesség önmagát tartja a történelem letéteményesének, s másként azok a társadalmak, amelyekben a történelmi meggrázkódtatások következtében a nemzeti nemesség megszűnt mint uralkodó osztály. A romantika „másféleségét” is voltaképpen ezek a tényezők határozzák meg a magyar, illetve a szerb fejlődésben. Ezek játszanak közre azoknak az ellentéteknek a jelentkezésében is, amelyek a nyelvről való gondolkodásban annak társadalmi szerepét ítélik meg. Ezzel magyarázható a szerb gondolkodók és közírók nagyobb rokonszenve Herder „természeti” elve és nyelveszméje iránt. Herder szerint az állam mesterséges alakulat, az emberi közösség természetes formája a nemzet, egyedül ebben valósulhat meg a humanitás eszméje: „A természet családokat nevel — írta — s a nemzet ugyanolyan természetes növény, akár a család, csak több ága van. A kormány céljaival semmi sem ellenkeezhetik jobban, mint az államnak mesterséges növelése, néptörzseknek és népeknek vad összekeverése egy jogar alatt.”

A *Mindenes Gyűjtemény* és a *Letopis* korabeli cikkei egyértelműen tanúskodnak arról, hogy milyen változáson ment át a korábbi „hungarus” fogalom a múlt század harmadik évtizedében. A területiség, a Magyarországhoz való állami és földrajzi tartozás fogalma helyébe a származási, nemzeti és nyelvi kritériumok lépnek, s világosan megmutatkozik a fejlődés új iránya is: a felvilágosodás ahistorikus szemléletét a

romantika historicizmusa váltja fel, az államnak mint történelmi képződménynek a primátusa, a feudális történelmi előjogok hangoztatása, a nemzet, az állam és a nyelv azonosítása a „történelmi jog” ürügyén. Míg tehát az egyik oldalon a herderi nyelvfilozófiát a magyar történelmi fejlődés adottságai a feudális államiság irányába terelik, addig ugyanez a nyelvbölcselet a szerb publicisztikában a nyelvi empirizmus, a nyelv organikus fejlődésének szemlélete felé mutat.

X X X

Nem állíthatjuk, hogy megtaláltuk a bölcsek követ, hogy eloszlattuk a magyar—szerb komparatisztika minden kérdését, módszertani kételetét és gondját. Az sem tagadható azonban, hogy az utóbbi negyed században ezen a téren sokkal többet tettünk, mint elődeink a megelőző egész évszázad alatt. A Magyar Tanszék, illetve a Hungarológiai Intézet először tette lehetővé, hogy ezt a mindeddig jobbára egyéni érdeklődést vagy alkalmi vállalkozásokat céltudatosan és tervezetten végzett munkával váltsuk fel, és lehetőségeink szerint tisztázzuk az összehasonlító irodalom bennünket közelebből érdeklő problémáit. Példaképpen az ilyen irányú tevékenységre az Intézet 1970-ben tartott nemzetközi tanácskozására hivatkozom, amely megállapította azokat a fogyatkozásokat, amelyek oly sokáig gátolták a munkát. Ezeket a következőkben kerestük: 1) A komparatisztika nálunk a legjobb esetben a pillanat által fölkinált azonos vagy hasonló jelenségek regisztrálására szorítkozott, s megelégedett a paralelizmusok tudomásulvételével és leírásával; 2) Az irodalmi és művészeti jelenségek értelmezésében a nemzeti nézőpont volt az egyedüli, a mértékadó: a hasonlítottnak és a hasonlónak a nemzeti irodalom felőli egyirányú megközelítése; 3) A recepció, a hatás, a szövegpárhuzam, a befogadás, az adaptálás, általában a komparatisztika faktográfiai és deskriptív elemei és törekvései túlsúlyban voltak a szinéziskereséssel szemben, viszont annak a kiderítése, hogy milyen társadalmi és szellemi szituációkkal, miféle föltételekkel és szükségletekkel álltak összefüggésben e jelenségek, mit képviseltek az átvételek és kölcsönzések — mindez csak másodlagos kérdés volt.

A szakirodalom az ide tartozó jelenségek megközelítésének nagyobára kétféle szempontját különbözteti meg: a *nemzetit* (gyakrabban a befogadó, ritkábban az átadó irodalom részéről, de ezt egy kissé az irodalmak mindenkori pozíciójának a függvénye is), másrészt a *világirodalmi*, amely az általánost keresi a különösen, az egyediben. Ezek a szempontok aligha különíthetők el mereven egymástól, s voltaképpen csak egyiknek vagy a másiknak az erősebb hangsúlyáról van szó. Az eddigi komparatisztikai vizsgálatok azonban, még ha szerencsésen párosították is a megközelítés fenti szempontjait, aligha vállalkozhattak arra, hogy mindkét (v. több) elemezett anyag egyidejű „belső szem-

léletével, tehát az egymásban vetett hullámokat érzékelve jussanak el bizonyos törvényszerűségek megállapításához. Ebben a tudományszak módszertani megújódásának nagy lehetőségét ismerjük fel. Noha az így megalapozott összehasonlítás ma is még inkább csak óhajnak látszik, az első lépések már megtörténtek ebben az irányban.

Ez a felismerés sugalmazta az „egymás irodalmában való organikus jelenlét” elvét, egy lehetséges szintézis új koncepcióját, amelyet részletebben Bori Imre fejtett ki. Ennek a lényege az, hogy a magyar—délsláv irodalmi relációkban létezik a jelenségeknek egy olyan csoportja, amely a vegytan nyelvén szólva már nem keverék, hanem vegyület, amiben tehát az alkotóelemek nem a fizika, hanem a kémia törvényeinek engedelmeskedve lépnek kapcsolatba egymással. Következik ebből az is, hogy az ún. kontaktológiai kapcsolatok még elkészítendő térképe nem lesz azonos az egymás irodalmában való organikus jelenlét térképével. Az előbbi esetleges fehér foltja az utóbbi számára nem a szín hiányát, hanem egyszerűen színt jelent, illetve olyan szubtilisebb kapcsolatot, amely nem kötődik külső manifestációkhoz, hanem tartósan és közösen él mindkét irodalomban, úgyszólván függetlenül annak geneziséstől. Ilyen megfigyelésekre már a korábbi kutatásokban is láthatunk példát: Horváth János a középkori magyar és horvát-szerb irodalom állagát figyelembe véve mutatott rá az itt „egymásban élésnek” mondott jelenségre, Gáldi László viszont olyan költőknél is bizonyított-nak tartja a szerb költészet elemeinek állandósultságát, akik a külső érintkezés vagy kapcsolat szempontjából nem játszanak fontosabb szerepet. Nyilvánvaló, hogy itt az irodalmi fejlődés közös medréről, annak mélyvonulatairól van szó, amelyeket nem lehet pusztán „irodalminak” nevezett szférákban keresni. Ezt a vonulatot nyomozhatjuk a Cirill és Metód- vagy a Szent László-legendákban, a szerb hősi epika széles rétegében (Hunyadi—Toldi—Kraljević Marko-mondák összefüggései) továbbá Janus Pannonius—Balassi—Zrínyi költészetében, a Petőfi—Arany—Zmaj vonalon, az Ady—Veljko Petrović—Krleža-életműben stb. Természetesen ezt a szempontot sem lehet abszolutizálni, hiszen — mint ahogy pl. a nyelvről való gondolkodás Kazinczy—Vuk-féle változatairól szólva kifejtettük — mélyebb eltérések is vannak, amelyeknek megvilágítása a komparatiztika nem mellőzhető feladata.

Különféle szinten szervezett sorozatos értekezletek, tanulmányok, monografikus feldolgozások, doktori és magiszteri értekezések sora jelzi, hogy szervezett, széles fronton, komplex módszerekkel végzett munkával, a folklór, a nyelvtudomány, a művelődéstörténet körét is bekapcsolva, fokozatosan elérhető az említett cél. Úgy vélem, a komparatiztikát ma csak így lehet sikerrel művelni, tehát ha nem kabinet-tudományt látunk benne, hanem organikus elemévé tesszük egész tevékenységünknek.

„FA RÁZZO A FÖLDET, FÖLD RÁZZO A VIZET, VÍZ RÁZZO AZ ÖRDÖGÖT”

Egy szerelmi varázsló eljárás és ráolvasástípus
pannón-balkáni összefüggéseinek kérdéséhez

JUNG KÁROLY

Hetek óta egy fényképet nézegetek; fénykép ugyan, de ennél sokkal több: aktfotó, tehát művészi alkotás. Címe: Tavasz.¹ A kép maga az izzó testiség, melyet a művész három lényegi elemből komponált: a fehér és a fekete ősi dichotómiájából, s a már-már jelképpé magasztosuló meztelen leánytest holdfényben kibontakozó kontúrjából; a kép szemlélője látja, tudja, hogy élő és eleven leánytest áll a kertvégi (erdőszéli?) éjszakai holdfényben, de a fekete—fehér oppozíció mégis a fontosat, a jelképeit emeli ki, azokat a mozzanatokot, amelyek ezt az aktfotót messze-messze kiröpítik a mitológia csillagpályájára.

A fekete—fehér oppozíció ugyanis a kép hús-vér valóságából és természeti környezetéből a legfontosabbakat emeli ki: egy középpüthelyezkedő választóvonalat, amely a valóság szürkéjéből a messze és az idő éjszakájába vált át, két függőleges vonalat, két fát, amely ezt a két tartományt egyaránt átszelve mintegy összeköti, s végül a meztelen leánytest kontúrját, amelyből az éjszakai holdfény az eredendően ősit — szinte a villendorfi Vénusz lényeglátó vonalaihoz visszatérve — a jelképit fogalmazza meg: a tompor ősanyai, sötétbe vesző félkörét, a has lüktető dombjait, lejjebb a rejtett, de minden üzenetével jelen levő bokrait, följebb az emlő szikrázóan fehér, holdfénybe vetett dacát, s a fába kapaszkodó, kinyújtott kéz elszánt, akaró-követelő mozdulatát. A fát szorító kinyújtott karon induló, az emlő feszes halmán a has dombjai felé futó s a combon át még néhány virágon is felszikrázó, majd elvesző fehér vonal (a mágikus szenvedély kiugró érzelmegörbéje!) szinte már csupán néhány eredendő vonásra redukált grafikája az izzó testiségnek. A kép jelvilágából hiányzik az arc; a meztelen nagyleány arcát elrejtí a a fekete hajkorona sátra, amely maga is beleveszik a messze és az idő

¹ Az aktfotó megjelent: *Békési Élet* (Békéscsaba), XIX. évf. 1984/1, 49. p.

éjszakájába. A fotóművész tudatalattijában nem lehet nem észrevenni azokat a vonásokat, amelyek minden valószínűség szerint már a villendorfi Vénusz alkotójának tudatalattijában is ott munkáltak: az alkotás jelképiségének szintjén minden a háttérbe veszik, ami nem a lényegest hangsúlyozza; ezért veszik el a villendorfi előkori szépség arca is a nőiség attribútumainak buja vonalai mögött.

És hát a fák! Ez a két phallus erectus, amelynek egyikébe ez az izzó testiséget megjelenítő lány megkapaszkodik, forró tenyerével átfogja, s ha a fotó nem lenne a pillanatban megrögzült mozdulat, szinte azt is mondhatnók, hogy nemcsak megkapaszkodik benne, hanem tépázza, rázza, beszél hozzá; átöleli, ráfonja testét; ráfeszül.

Hát ez lenne számunkra Balog Ferenc nagyszerű aktfotójának magánolvasata és -jelentése. Magánolvasat és -jelentés — ha csupán eddig terjednének ennek a dolgozatnak a sorai. De korántsem idáig, hisz még csak az elején tartunk. Reméljük, a későbbiek során bebizonyosodik: aligha magánolvasat ez az alanyi jellegű elemző bevezető: aligha önkényesen belelátott jelentés és jelképiség.

A főntebb kifejtett értelmezési kísérlet a magyar, délszláv és minden bizonnyal egyetemes emberi tradíció és erotikum többszöri áttételen át leszűr és lecsapódott, nyelvi jelek által aktualizálódott változata. Kissé bőbeszédű ugyan — ez végtére is tagadhatatlan —, ám így sem tudunk benne elmondani mindent, amit a pillanatba rögzült művészfotó kiolvasni engedett volna számunkra. Persze elsődleges szándékunk sem az volt, hogy egy művészi aktfotó elemzését adjuk; a későbbiek során, reméljük, látható lesz, hogy hol találkozik egy művészfotó *rejtett jelentése* az élő magyar és az összehasonlító történeti néphagyomány vallo-másával.

Nem tudhatjuk, Balogh Ferenc részéről mily mértékben volt tudatos és kreatív elképzelés, hogy ezzel az alkotásával tulajdonképpen egyetlen pillanatba rögzítse mindazt, amit a néphagyomány szerelmi varázslásokban alkalmazott és mondott el a maga eszközeivel, azokkal az eszközökkel, amelyek az idők mélyéből izzanak fel és buggyannak ki holdfényes éjjeleken, tavasszal, amikor újraindul az élet fűben, fában, virágban, feszülő leánytestben, hogy folytatódjék — immáron a két nem egyesülése által — a világot fenntartó varázslat. Mert a fotóban ez is benne van.

Tegyük most félre azonban az alanyi fogalmazásmódot és ezt az aktfotót, és vegyük szemügyre a népi hagyományvilág néhány jelenségét, amelynek érintése — vagy: ismerete — nélkül talán kevesebbet vehetünk volna észre a fényképen.

Néprajzi gyűjtéseink során a jugoszláviai Bácska egyik kis magyarok lakta falujában, Gomboson hallottuk pár évvel ezelőtt egy azóta már megboldogult öregasszonytól („nagy kurva vót az menyecske korába!”) az alább következő szerelmi varázsló eljárást. Az öregasszony elmondta,

hogy ezt a nagylányok akkor szokták alkalmazni, ha egy legényt meg akartak szerezni maguknak, s a legény ezt vagy nem tudta vagy a lány nem volt biztos a legény hajlandóságában. Persze az öregasszony maga nem általánosítva mondta el az eljárást, hanem olyan esetként, ami egyszer megtörtént, s maga is fiatalkorában hallott róla. Tehát legalább egyszer alkalmazott praktikus és szómágiáról van szó, amelyet magunk évekig elszigetelt adatként hordoztunk emlékezetünkben, mindaddig, amíg egyszer csak — teljesen váratlanul — még egy magyar változat föl nem bukkant, s nem sokra rá négy balkáni — szerbhorvát nyelvű — változat is. Erről azonban a későbbiekben. A most következő idézet tartalmát valószínűleg szabatosabban el lehetne mondani összefoglaló jelleggel, ám nem ezt tesszük; magát az öregasszonyt beszél-tetjük, mert az ő megfogalmazásában a körülmények nyelvi autenticitása is jelen van.

„Csakhogy éfétkő ki köllött néki (a nagylánynak — a megjegyzés tőlünk) mennyi egy fáhó. Egy fiatal fáhó. És átkapcsúnyi a fiatal fát, és mondanyi neki, hogy:

Én rázom a fát,
Fa rázzo a földet,
Föld rázzo a vizet,
Víz rázzo az ördögöt,
Az ördög meg a Kovács Jánost,
De rögtön hozza is!

De harmaccó nem tudott kimennyi a fáhó! Szűzanya mezteleny köllött kimennyi neki! És harmaccó nem bírt kimennyi a fáhó. Mer a legény úgy lottyant be a kapu tetején.”²

Ezek után már bizonyára sejti az elnézőbb olvasó, hogy miért üvöltött egy nagyot a gyűjtő, amikor Balogh Ferenc művészfotóját meglátta. Mintha ez a fotó lenne ennek a szerelmi mágiának és ráolvasásnak képi megjelenítése! Hogy lehetne a tudatalattinak titkos ösvényeit kifürkészni, amelyen a néphagyomány helyenként még élő varázsló eljárásai művészi alkotássá csapódnak le? Mert az idézett szöveg — s benne a ráolvasás, amely tagadhatatlan költészet! — *egy teljes világot villant fel*, azt a világot, amely legfeljebb tudatalattinkban, idegeinkben él még, s néha egy-egy művészi alkotásban vetül ki; s vannak aztán ritka pillanatok, amikor a még parázsló népi hiedelemvilág egy-egy adata tárja elénk egy pillanatra *ugyanazt a világot*. Valahol tehát itt találkozunk Balogh Ferenc művészfotója az idézett szerelmi varázslás által fölvilantott világgal. Ez a világ azonban sokkalta gazdagabb annál, mint hogy a fotográfia pillanatrögzítő lehetőségei a maga teljességében átfog-

² Saját gyűjtés, Gombos, 1977.

hatnák. A jó fotográfiában azonban virtuálisan benne van az egész világ; így sejtjük ezt az érintett fotó kapcsán is.

Mielőtt azonban kísérletet tennénk arra, hogy megrajzoljuk ennek a világnak a jellemzőit, hovatartozásának lehetséges nyomvonalait, nézzük meg, a számunkra eddig ismeretes többi változat hoz-e valami többletet, ami esetleg teljesebbé teheti az eddig megismert képet. Csókán jegyezték le az elmúlt évtizedben az idézett mágikus eljárás és ráolvasás alábbi változatát:

„Ha valamellik lány férhöz akar mönni, akkó ezt csináta. Éccaka kimönt, vagy mit tudom én, milyen időszakba köll kimönni, oszt akkó mögfogta a fát, oszt mongya:

Én rázom a fát,
Fa rázza a földet,
Föld rázza a vizet,
Víz hozza az én
Jövendőbelimet!”³

Ennek a sajátos világképet megőrző szerelmi varázslásnak és ráolvasásnak eddig mindössze ez a két magyar nyelvű változata ismeretes előttünk. Mindkettő a jugoszláviai magyar néphagyomány körében került lejegyzésre, ami — persze — nem azt jelenti, hogy a magyarul nyelvterület más részein esetleg nem bukkanhat fel. Érdeklődéssel várjuk további változatok felbukkanását. Addig is azonban az alábbiakban idézünk négy szerbhorvát nyelvű balkáni változatot, amelyek — mint látható lesz — azonos világképet sugallnak.

Balkáni analógiáink közül kettő mindössze a ráolvasás szövegét tartalmazza, ezzel szemben a másik kettő a kontextust is, vagyis a praktikus mágiás részt is. Idézzük először azokat, amelyek csak a szövegeket mutatják be. Ezek közül az első Šabac környékén került lejegyzésre, s nem tudományos kiadványban látott napvilágot. Ez a mozzanat eleinte gyanússá tette az adatot, de a további változatokkal egybevetve láthatóvá vált, hogy mégsem lehet szó kiagyalt szövegről, hisz — mint látható lesz — minden tekintetben változatjellegű. Ennél a változatnál a ráolvasó szöveget mindössze egymondatnyi praktikus mágiára utaló rész vezeti be. Ez a szöveg így szól:

„Drmati plot i reći:

„Ja drmam plot,
Plot drma zemlju,
Zemlja drma vodu,

³ Gyura Julianna 1980. 239.

Balogh Ferenc Tavasz című művészi aktfotója. Dolgozatunk e mű ikonográfiai és tartalmi jegyeit hozza összefüggésbe kelet-európai kozmográfiai elképzelésekkel

Voda drma đavola Šandora,
Da ide kod NJEGA
I da ga kući privede.’”⁴

Ugyanez a leírás magyar változatban így hangzik:

A kerítést rázni és mondani:

Én rázom a kerítést,
Kerítés rázza a földet,
Föld rázza a vizet,
Víz rázza Sándor ördögöt,
Hogy menjen el hozzá,
S vezesse haza.

A jelen pillanatban nem tudjuk, hogy ebben a szövegben miért Sándor az ördög neve. Úgy látszik azonban, hogy nem elszigetelt jelenségről van szó, mert abban a ráolvasó szövegegyüttesben, ahonnan merítettük, a Sándor nevezetű ördög másutt is fölbukkan. (Egyébként a megidézett mágikus cselekedetet nőnemű személy végzi, a megidézett személy pedig férfi. Erre utal a *njega* szó.)

Következő szerbhorvát nyelvű balkáni analógiánk teljes egészében nélkülözi a praktikus mágiára utaló adatokat, mindössze a ráolvasó szöveg áll rendelkezésünkre:

„Ja tresem šljivu,
Šljiva trese zemlju,
Zemlja trese devedeset i devet đavola,
Devet da dođu,
A devedeset nek ostanu;
i da povedu vola
sa šest roga,
pa da idu kod dragog,
da ga dovedu kod mene...”⁵

Ennek a szövegnek magyar változata így hangzik:

Én rázom a szilvafát,
A szilvafa rázza a földet,
A föld rázza a kilencvenkilenc ördögöt,
Kilenc jöjjön,
kilencven maradjon,

⁴ Filipović, Z(orica) 1984. 56.

⁵ Radenković, Ljubinko 1982. 354—355.

Vigye magával a hatszarvú ökröt,
Menjenek el kedvesemhez,
S hozzák ide hozzám...

Friedrich Krauss szláv néphagyományokkal foglalkozó egyik monográfiájában, a szerelmi varázslások között olvasható az 'az alábbi példaszerűen szép adat, amely a ráolvasás szövege mellett igen bő és szemléletes leírást adja a praktikus mágának is:

„Will ein Mädchen erfahren, wie ihr Liebster oder derjenige unter ihren Bewerbern heisst, dem sie als Gattin zufallen wird, so erhebt sie sich am Georgtage vor Sonnenaufgang vom Lager, begibt sich zu irgend einen Zaun, hängt sich mit beiden Händen an ihn an und spricht dabei:

Ja drmam ovim plotom,
Plot morem,
More mojim suđenim;
Neka dođe i ime mi kaže!

Darauf vernimmt sie wohl die Stimme eines Unsichtbaren, Z. B. „Ja sam tvoj suđeni N.”⁶

Érdemes ezt a szöveget a leírással együtt magyarul is megismételni, mert, mint látni fogjuk — bár a ráolvasó szöveg kihagyásosnak látszik —, a praktikus mágia nagyon jó adatokat és mozzanatokat tartalmaz:

Ha egy lány meg akarja tudni, hogy mi a neve kérői közül a legkedvesebbnek vagy egy másiknak, akihez férjhez fog menni, György napján napkelte előtt fölkel nyoszolyájáról, odamegy egy kerítéshez, mindkét kezével rákapaszkodik, s közben ezt mondja:

Én rázom ezt a kerítést,
A kerítés a tengert,
A tenger a jövődőbelimet,
Jöjjön ide és a nevét mondja!

Erre aztán alkalmasint meghallja egy láthatatlan hangját. pl. „Én vagyok a sors által neked rendelt N.” (Megjegyzendő, hogy az eredetiben a „jövődőbeli”-nek adekvátabb megfelelője a „sors által nekem rendelt férfi” lehetne.)

S mutassuk be a negyedik délszláv változatot is, amely Boszniában került lejegyzésre, s bár bizonyos tekintetben szegényebb változatnak tűnik az előbbieknél, mégis vannak benne olyan elemek, amelyek jobban kiemelik ennek a ráolvasástípusnak bizonyos — lényeges — vonásait:

⁶ Krauss, Friedrich S. 1908, 168—169.

„Udovice još u prvi akšam uzmu za kućnu strehu, pa ovu drma-jući govore:

Ja drmam mrakom,
A mrak vragom,
A vrag Đurom (imenom njenoga ljubeznika);
Crko, puko,
Ako mi ne došo!”⁷

Vagyis: Az özvegyasszonyok már a sötétedés kezdetekor belekapasz-kodnak az ereszetbe, s azt rázva mondják:

En rázom a sötétet,
A sötét az ördögöt,
Az ördög Đurót (szerelmese neve);
Dögöljön meg, pukkadjon meg,
Ha nem jön el hozzám!

A szövegnek vagy egy második része is, amelyet az özvegyasszony akkor mond el, amikor meglátja szerelmesét közeledni. Bár ez a rész is érdekes, a tárgyalt kérdéskör szempontjából nem fontos. Lényege a férfi akaratának és erejének teljes szómágiás megsemmisítése.

Az olvasó a fentiek során voltaképpen egy szerelmi varázslás és rá-olvasástípus két magyar és négy délszláv változatával ismerkedhetett meg. A magyar változatok recens szövegek, a szerbhorvát nyelvűek kö-zül kettő történeti adat — a századforduló előtt, illetve körül kerültek lejegyzésre —, kettő pedig ugyancsak napjaink ráolvasó és szerelmi va-rázsló gyakorlatához sorolható.

Hisszük, már az eddigiek alapján is világos, hogy milyen összefüg-gést véltünk felfedezni Balogh Ferenc művészfotója és az előbbieken bemutatott szerelmi varázslások között. Mindez azonban csupán az *iko-nográfiai* és a *nyelvi felszín* közti analógia érzékeltetésére volt alkal-mas, s az olvasónak minden bizonnyal jogos hiányérzete támad. Hisz írásunk elején azt állítottuk, hogy ez a művészfotó messze-messze ki-röppen a mitológia csillagpályájára. Hát igen. Adósságunk kézenfekvő, alábbi gondolatmenetünk azonban — legalábbis magunk úgy véljük — talán megadja a választ.

A szövegek nyújtotta információk alapján úgy találjuk, hogy az itt bemutatott szerelmi varázslás és ráolvasástípus magyar és szerbhorvát nyelvű párhuzamai fontos folklór adalékot szolgáltatnak egy igen ar-chaikus kozmográfiához, ahhoz a világgéphez, amelynek nyomai a ma-

⁷ Trifković, Stevo 1886. 288. Újraközölve: Kostić, Aleksandar 1933. 69. és Kostić, Aleksandar 1978. 146.

gyar, délszláv és más népek hagyományvilágában — több földrészen át — egyaránt kimutatható. Kezdjük értelmezési kísérletünket az eddigi ismeretek felvázolásával.

A magyar néphagyományban, elsősorban a régiesebb népi kultúrával rendelkező vidékeken ma is gyűjthető az a kozmográfia, amely szerint a föld vízen (tengeren) úszik, vagy lapos, s négy (vagy három) cethal tartja a hátán. Ha a cethalak megmozdulnak, csapnak a farkukkal, akkor kerül sor a földön a földrengésre.⁸ Ez az elképzelés a világmindenséget a világtartó állatokhoz köti, amelyekről a továbbiakban még szó lesz. A kérdés a jelen pillanatban az lehet, hogy magyar nyelvű szerelmi varázsló eljárásunk és ráolvasásunk eddig ismert két variánsának mi köze van ehhez az archaikus, s az eddigi kutatások szerint Ázsiában, Kelet-Európában és Észak-Afrikában is elterjedt világképhez.⁹ A választ az alábbi gondolatmenet adhatja meg.

Ha újra elolvassuk a Gomboson gyűjtött szerelmi varázsló szöveg első négy sorát, azt tapasztaljuk, hogy ezekben félreérthetetlen megfogalmazását leljük egy alvilág felé mutató lépcsőzetesség fokainak. A fa—föld—víz—ördög gradációs sorozat ugyanis egy archaikus kozmográfiában tagadhatatlan alvilági (chtonikus) közbelépéssel (segítséggel) kecsegtet a meztelen nagyleány számára. Az emberi világban praktikus és szómágiát eszközöző cselekvő személy ugyanis átváltott a *középső világból* az *alsó világba*, ami arra vall, hogy a hármas felépítésű világmindenségnek abból a részéből vár — és a kettős mágia által remél is — segítséget, amely nem az ember lakterülete, hanem a túlvilági lényeké.

Ez az értelmezési kísérlet persze korántsem problémamentes. Elsősorban tűnhet zavarónak, hogy a közvetlenül megidézt és virtuális segítségnyújtó természetfölötti lény az ördög. Ha viszont tudjuk, hogy az ördög a kereszténység által kialakított s a népi hiedelemvilágba is a keresztény egyház által beszívárogtatott figura, akkor — úgy tűnik — az archaikus, tehát a kereszténységet megelőző kozmográfiáról fentebb jelzett elképzelések nem látszanak megalapozottnak. A dolog azonban korántsem ilyen kilátástalan; az ördöghiedelemmel kapcsolatos, főként nyugat-európai, kutatások kimutatták, hogy az ördög mint hiedelem-lény voltaképpen magába olvasztotta — diabolizálta — számos alvilági hiedelem-lény jellegzetességeit és tulajdonságait.¹⁰ Nem lehet például nem észrevenni — mondjuk — a magyar boszorkányperek irataiban az ördöggel és az alvilággal kapcsolatos hiedelmeknek és képzeteknek legalább a kettősségét: szinte párhuzamosan futnak egymás mellett a népi

⁸ Az itt vázolt archaikus világképpel kapcsolatban lásd: Kandra Kabos 1897. 37., Bosnyák Sándor 1970., Bosnyák Sándor 1977. 24—26., Dömötör Tekla 1981. 193.

⁹ E kozmográfia területi elterjedtségéről jól tájékoztat Gavazzi, Milovan 1978.

¹⁰ Vö. Lutz, Röhrich 1966.

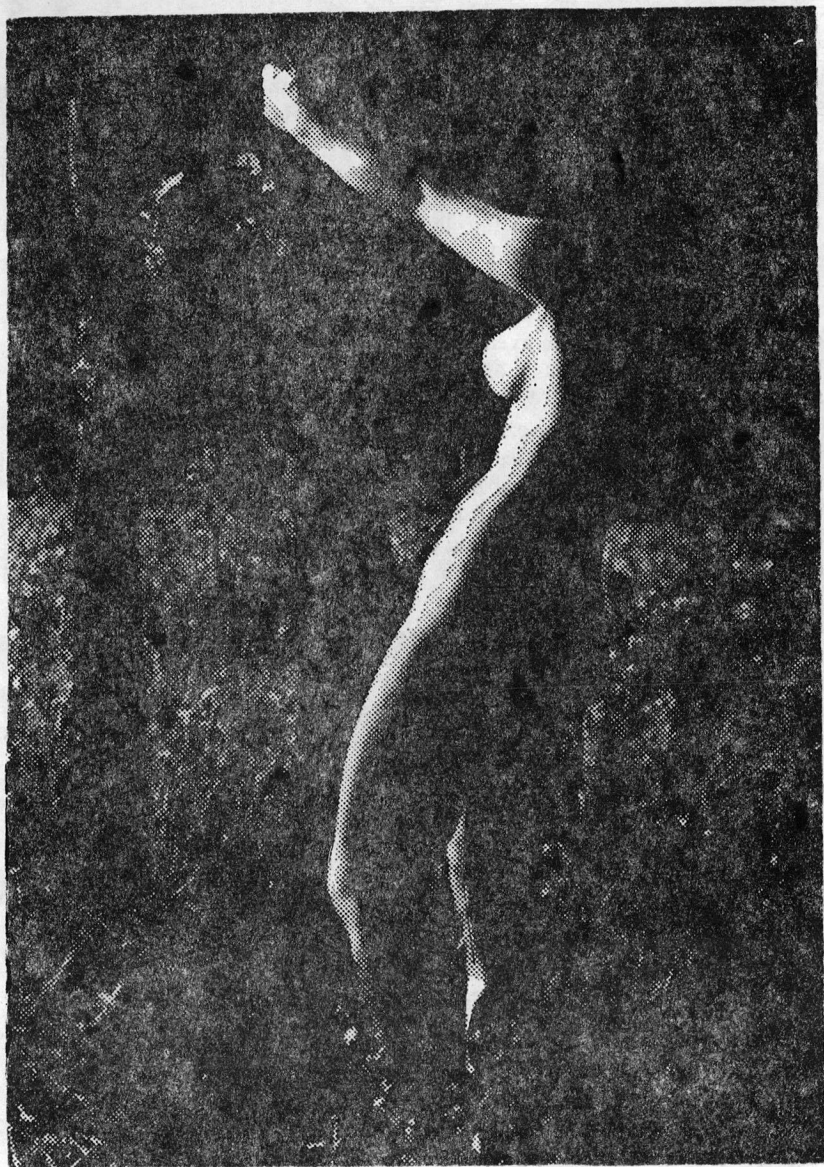
hiedelemvilág alvilági lényeivel kapcsolatos megnyilatkozások, valamint az egyházi hatásra kialakult démonológia ördöghiedelmei.

Ebből következően mégsem látszik indokoltnak az előbbieken érintett archaikus világkép elvetése, hisz nem lehetetlen, hogy a meztelen nagyleány által megidézett és segítségül hívott ördög alakjában valaképpen egy ma már kideríthetetlen chthonikus lény segítségét kérte. Csak utalni szeretnénk arra, hogy a magyar világteremtés-mondákban ugyancsak az ördög jelenik meg a világteremtő istenség demiurgoszaként, tudjuk viszont, hogy a rokon és más népek hasonló világteremtés-mítoszai-ban a demiurgosz még tériomorf lények alakjában (vízimadár, buvárkacsa) van jelen. Nyilvánvaló, hogy ezekben a kozmológiai képzetekben is az interpretatio christiana nyomait kell látnunk, ahogy a magunk részéről ugyancsak ilyen felfogás nyomait látjuk a jelen dolgozatban értelmezett szerelmi varázslásokban és ráolvasó gyakorlatban is. (A későbbiek során látható lesz, hogy ezt látszanak támogatni a délszláv népi hiedelemvilág adatai is, bár nem minden tekintetben, mert más irányú elképzelések is léteznek.)

Máradva még egyelőre a gombosi szerelmi ráolvasó szöveg értelmezésénél, el lehetne töprengeni azon is, hogy ebben az archaikus világképben lehet-e jelentőséget tulajdonítani a *fának*. Gyűjtésünk ugyanis azt mondja, hogy a meztelen nagyleány „átkapcsúta” a fát, s közben mondta az idézett szöveget. Közben nyilván rázta is a fát, ahogy arra félreérthetetlen utalás történik. Némi képzelőerővel könnyű lenne azt mondani, hogy esetünkben a „világtartó fa” képzetének mai lecsapódásával is számolnunk kell. Magyar adatok hiányában azonban itt mindössze pusztá feltételezésről lehet szó, még annak ellenére is, hogy közeli analógiának lehet tekinteni a magyar népmesék és magyar mondavilág „világfáját” és „égig érő fáját”. A délszláv adatok értelmezésénél — mint látható lesz — bizonyos tekintetben nagyobb valószínűséggel kell latba vetni ezt a lehetőséget is.

Ami a csókai magyar nyelvű változatot illeti, az is voltaképpen azonos elemzési lehetőséget kínál, bár a praktikus mágias részre utaló adatai bizonytalanabbak. Ennél ugyanis arra történik utalás, hogy ezt az eljárást akkor végzi a leány, hogyha férjhez akar menni, a meztelenség mozzanata azonban nem szerepel a leírásban. Ugyancsak nem szerepel benne az ördög sem. A varázsló eljárás nem is konkrét személyre vonatkozik, hisz a nagyleány nem is tudja, hogy ki lesz a „jövendőbelije”. Ezek a mozzanatok arra vallanak, s később a délszláv adatok is ezt erősítik meg, hogy ez a ráolvasástípus altípusokat is minden bizonynyal magában foglal.

A rendelkezésünkre álló méggy balkáni adat — a variálódás törvényeinek megfelelően — igen változatos képet mutat. Ezek közül egyben fordul elő a *fa* (szilvafa), kettőben a *kerítés*, egyben pedig a ház *eresze*. A gradációs sorozat többi eleme: a *föld—víz—ördög* jelenléte ugyancsak

Balogh Ferenc művészfotójának reprodukciója azzal az eljárással, amely a fekete—fehér oppozíciót emeli ki

a variálódásnak megfelelően hol megvan a szövegben, hol pedig nincs. A *föld* két szövegben megvan, kettőben nincs, ugyanez vonatkozik *vízre* is, amely két szövegben megvan, azzal, hogy az egyik *tengert* emleget. Ez a képzet — miként a későbbiekben értelmezni igyekszünk — nem mellékes, sőt kifejezetten fontos mozzanat a szövegek kapcsán. A négy közül három szövegben az *ördög* bukkan fel végső megfolyamodott segítséghezó lényként; egyből ez hiányzik. A szövegek további jellegzetességeit értelmezésünk során fejtjük ki.

Ha rövid pillantást vetünk a délszlávok archaikus kozmográfiai elképzeléseire, akkor szembetűnik, hogy ez a világszerkezet nagyon sok tekintetben hasonlít az azonos magyar elképzelésekhez. Vannak persze eltérések is, amelyek könnyen megállapíthatóak a főntebb érintett magyar vonatkozások és a most kifejtendő délszláv világkép egybevetésével.

Az archaikus délszláv kozmográfiában legalább két alapvető réteg különíthető el egymástól. Az egyik szerint a világ a *tengeren úszik*, *halak tartják* vagy pedig *szarvasmarhák hátán nyugszik*. Ezekben az utóbbi változatokban az *ökör* és a *bika* fordul elő leggyakrabban. A kérdést érintő összefoglalásokban arra is vannak példák, hogy a világmindenséget halak és szarvasmarhák együtt tartják a hátukon. Ezekről az elképzelésektől az a felfogás tér el, amely szerint a világmindenség *világtartó oszlopon nyugszik*, s ehhez van alul béklyózva az ördög, aki arra törekszik, hogy átrágja, megsemmisítse ezt az oszlopot. Ez persze nem sikerül neki. Ehhez az egész kérdéskörhöz tartozik — akárcsak a magyar analógiák esetében — a földrengés keletkezésének magyarázata. Mivel úgy találjuk, hogy ez a részproblematika a jelen dolgozatban tárgyalt kérdés kapcsán nem elsődlegesen fontos, ezzel itt részletesen nem foglalkozunk.¹¹

Az imént ismertetett vázlatos kozmográfia alapján most már lehetőséget látunk arra, hogy az itt tárgyalt szerelmi varázslások és ráolvasások négy szerbhorvát nyelvű balkáni változatával kissé részletesebben foglalkozzunk. Mind a négy szöveg azzal kezdődik, hogy a nagyleány (vagy özvegyasszony) *megráz valamit* (szilvafát, kerítést, ereszt). Bár a főntebbiekben arra utaltunk, hogy az egész problematikával szoros összefüggésben levő *földrengés* jelensége nem tartozik szigorúan az itt tárgyalt szerelmi mágikus eljárás kérdéséhez, nem lehet nem észrevenni a lehetséges összefüggést is. A földrengéssel kapcsolatos népi elképzelések ugyanis azt mondják, hogy az alvilágban levő *világtartó állatok* megmozdulása (vagy más tevékenysége) okozza az emberi világban időnként észlelhető *földrengést*. Arról van szó tehát ebben az esetben, hogy egy világtartó lények által eszközölt akció az alvilágból kiindulva eredmé-

¹¹ A délszláv archaikus kozmográfia jó áttekinései: Janković, Nenad Đ. 1951. 7—21., Đorđević, Tihomir R. 1958. II. 6—11., Gavazzi, Milovan 1978.

nyezi a földrengést az emberi (középső) világban. Szerelmi varázsló eljárásaink és ráolvasó szövegeink tanúsága szerint viszont — a magyar és délszláv szövegeknek ez az egybehangzó kicsengése — ennek a modellnek éppen a *fordítottja* lenne felírható: az emberi világban az ember (nő) által végzett *rázó* (rengető?) tevékenység eredményezi az alvilágban élő lények (az ördög, de mint később látni fogjuk, az ökör is ide tartozik) segítséghezó aktivizálását. Ennek a lehetséges összefüggésnek a jelzésén kívül a jelen pillanatban a kérdéskörnek ezzel a mozzanatával kapcsolatban nincs más elképzelésünk. Nem lehetetlen azonban, hogy az előzőekben felismerni vélt összefüggéseknek sokkal fontosabb hozadékuk lehet, mint azt a jelen pillanatban értelmezni képesek vagyunk.

A nagyleány által végzett fa-, kerítés- vagy ereszetrazó tevékenység (a délszláv szövegek nem tesznek említést a meztelenség mozzanatáról!) tehát üzenet, amely a közbeeső föld és víz közvetítésével (csatornáján át) jut el az alvilágba, ahol alvilági lény(ek) aktivizálása a cél. Említettük fentebb, hogy a hat közül egy szöveg *tengert* említ. Ezt a megfogalmazást tartjuk fontosnak, mert az itt érintett kozmográfia egyik becses eleme éppen az, hogy *a föld a tengeren úszik — világtartó állatok hátán*. A két magyar nyelvű változat következetesen vizet emleget, a négy délszláv változatban pedig a *tenger* említése mellett a *víz* bukkan fel még egyszer. Úgy találjuk tehát, hogy ezek a motívumok alapvető módon látszanak bizonyítani elképzelésünket, amely szerint ennek a szerelmi varázslásnak és ráolvasástípusnak az alaprétegében ugyanaz a kozmográfia nyert megfogalmazást, amelyet a világtartó állatokkal és a földrengés keletkezésével kapcsolatban fentebb felvázoltunk.

Jogosan merülhet föl természetesen a kérdés: ha az eddig elmondottak igazolhatók, akkor hol történik vagy történik-e egyáltalán utalás a világtartó állatokra is?

Válaszunk az, hogy ennek halvány nyomait is ki tudjuk mutatni szövegeinkben. A két magyar nyelvű szöveg ugyan ilyen utalást nem tartalmaz, a négy balkáni változat közül egyik azonban igen. Ebben a ráolvasó szövegben az szerepel, hogy a kilenc ördög „vigye magával a *hatszaruú ökröt*”, miközben a vágyott kedvest előkeríteni indul. Elég lapidáris az utalás, de ez — véleményünk szerint — egyáltalán nem csökkenti bizonyító értékét. Az itt emlegetett *hatszaruú ökör* ugyanis minden bizonnyal azonos azzal a kelet-európai és ázsiai „Weltochs”-szal, vagyis világtartó ökörral („rogata životinja”), amelynek kérdéskörét Milovan Gavazzi professzor a rá jellemző összehasonlító kitekintéssel összefoglalta egyik rövid tanulmányában.¹²

Vagyis: feltevésünk szerint a hat szöveg közül egyben felbukkanó

¹² Gavazzi, Milovan 1978. A tanulmány először németül jelent meg 1973-ban, „Der Weltochs in Südosteuropa” címmel.

ökör-motívum ugyancsak azt látszik bizonyítani, hogy ez a szerelmi varázslás és ráolvasástípus minden bizonnyal a felvázolt archaikus kozmográfia jegyében alakult ki, s — a jelek szerint — virulens napjainkban is.

Az előbbiek során már utaltunk a hat szöveg közül négyben előforduló *ördögre*. (A magyar és szerbhorvát nyelvű szövegekben egyaránt fölbukkan.) Bár ezt a kérdést már érintettük, az archaikus délszláv kozmográfia és a tárgyalt szerelmi varázslások kapcsán, tovább kell foglalkoznunk vele. Tovább kell vizsgálnunk annál is inkább, mert — mint köztudott — az ördög figurája az archaikus délszláv világképben, legalább is az ide tartozó hagyományok egyik csoportja szerint, az alvilág lakójaként tűnik fel. Itt természetesen nem a keresztény világkép alvilágára gondolunk, hanem arra az ezt megelőző világgépre, amelynek elemeit a krisztianizált hagyománybeolvasztó- és -bekebelező tendencia magáévá tette. Miként arra a szerb hiedelemvilág irodalma utal, az ördögfogalom ezen a területen is a középkorban bukkan fel, a szerb pogány hitvilágban ilyesmi nem volt. Ez az irodalom — különösképpen az összehasonlító vallástörténész Veselin Čajkanović néhány tanulmánya¹³ — arra utal, hogy a szerb hiedelem- és mondavilág ördögalakjában nem kell feltétlenül az interpretatio christiana nyomait vagy idegen hatást keresni; lehetséges ugyanis, hogy ez a népi hiedelemfigura, valamely alvilági istenség alakját és tulajdonságait mentette át a ma és közelmúlt hagyományvilágába. Ennek alátámasztására elmondja, hogy számos szláv és szerb hiedelemszövegben *pozitív előjelű szereplőként*, sőt: *segítőként* is előfordulhat az ördög. Végso konklúziója Čajkanovićnak az, hogy a népi ördögalak a feltételezett szerb főisten („srpski vrhovni bog”) attribútumait vagy ezeknek egy részét mentette át korunkig, ezért nem tartható egyértelműen negatív előjelű figurának, mint a keresztény interpretáció ördöge.

Visszatérve a jelen dolgozatban értelmezett szerelmi varázslások és ráolvasástípus majdnem mindegyikében előforduló ördögfigurára, csábító lenne összefüggést keresni a délszláv szövegek és a Čajkanović által feltételezett segítő szándékú — de voltaképpen ősisenséget takaró — ördögfigura között. Annyi mindenesetre nyilvánvalónak látszik, hogy kevés valószínűséggel hívhatta segítségül a meztelen nagyleány a keresztény interpretáció kénköszagú, lólábú és gonosz szándékú ördögét, ezzel szemben viszont elképzelhető, hogy ez a szerelmi varázslás és ráolvasástípus — amennyiben a dolgozatunk előbbi részeiben értelmezett bizonyító jellegű motívumokat is elfogadjuk — valóban egy kereszténységet megelőző archaikus világgépre épül, annak kozmográfiáját mentette át napjainkig, s annak valószínűsége is feltételezhető, hogy a ráolvasó szöveg által *megidézett és segítségül hívott ördögfigura* voltaképpen egy

¹³ Čajkanović, Veselin 1924., valamint Čajkanović, Veselin 1941, 346—357, és 399—409.

Balogh Ferenc művészfotójának „Hochlicht”-technikával készült reprodukciója. Ez az eljárás a fekete—fehér dichotómia mellett az árnyalatokat is érzékelteti

kereszténységet megelőző *segítő istenség* (chtonikus démonfigura?) napjainkra már átalakult formája. Persze ez a hipotézisünk sokkal inkább tűnhetne igazolhatónak, ha nem hat, hanem egy sereg változtatásával rendelkezniénk ennek a minden tekintetben fontos szerelmi varázslásnak és ráolvasástípusnak.

Mint láthatta az olvasó, dolgozatunk *két magyar nyelvű és négy szerbhorvát nyelvű* változattal operál. A négy szerbhorvát nyelvű változat a Balkánon, a két magyar nyelvű variáns pedig Bácskában, tehát a jugoszláviai magyarság körében került lejegyzésre. Néhány esztendő irodalmi bűvárlatai után sincs tudomásunk arról, hogy a magyar nyelvterület más részein is ismert-e ez a szerelmi varázslás és ráolvasástípus. Bár kisszámú adat alapján általánosítani kockázatos, mégis önmagától adódik a kérdés: mivel magyarázható az a tény, hogy egy magyar nyelvű szerelmi varázslásnak és ráolvasástípusnak eddig mindössze két változata bukkant fel a magyar nyelvterület Balkánhoz közel eső részein, máshonnan azonban nem ismeretesek magyar nyelvű adatok? Ugyanakkor viszont a szerbhorvát nyelvterületen — minden bizonnyal korántsem minden forrást kimerítő nyomozás után — négy variáns került elő, szinte azonos vagy majdnem azonos tartalommal. A magyarázat lehetősége két irányban kutatható. Vagy arról van szó, hogy a két nyelvterületen egyaránt honos szerelmi varázslás és ráolvasástípus azonos forrás felé mutat, vagy pedig az átadás—átvétel példájával kell számolnia a kutatásnak.

Mivel magunk úgy találjuk, hogy jelen dolgozatunk csupán felvetett egy minden tekintetben érdekes és a jelek szerint egyáltalán nem lényegtelen kérdést, úgy gondoljuk, hogy a fentebbi problémafelvetésre a válasz még várathat magára. Annyit azonban mindenképpen jeleznünk kell, hogy a kérdést tágabb körben is meg kellene vizsgálni. Az a gyanúnk ugyanis, hogy ennek a szerelmi varázslásnak és ráolvasástípusnak másutt is elő kellene fordulnia, ott, ahol a dolgozatunk első részében felvázolt kozmográfiáról adatokkal rendelkezik az etnológia. Nem lehetetlen ugyanis, hogy az azonos világkép azonos mágikus eljárásokat (praktikus és verbális mágiát) hívott életre azokon a területeken is, ahol esetleg ezekre a jelenségekre még nem figyelt fel a kutatás. Kelet-Európa, Ázsia, Észak-Afrika térségein — ahol a kutatás kimutatta a világtartó állatok hiedelmeinek egykori meglétét — minden bizonnyal sikerrel járhatna egy ilyen irányú széttekintés.

A magunk feltevése is ezeknek az esetleges igazoló vagy cáfoló adatoknak fényében válhatna egyértelműbben elfogadhatóvá vagy elfogadhatatlanná.

IRODALOM

BOSNYÁK Sándor

1970 „A Föld úszik a tengeren...” A Gáspár házaspár vilásképe. *Valóság*, 432—437.

1977 A bukovinai magyarok hitvilága I. *Folklór Archivum* 6. Budapest.

ČAJKANOVIĆ, Veselin

1924 Donji svet u janti. In: *Studije iz religije i folkloru*. SEZb XXXI. Beograd, 135—138.

1941 O vrhovnom bogu u staroj srpskoj religiji. In: *Mit i religija u Srba*, Beograd, 1973, 307—462.

DÖMÖTÖR Tekla

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.

FILIPOVIĆ, Z(orica)

1984 Bajalice za voljeno lice. *Dvoje* (Beograd), XI. 371. szám. 56—57.

GAVAZZI, Milovan

1978 Predodžba „svijeta na volu” u jugoistočnoj Evropi. In: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Zagreb, 75—79.

GYURA Julianna

1980 Új hold, új király. Zenta környéki ráolvasások. *Híd*, XLIV. 222—240.

ĐORĐEVIĆ, Tihomir R.

1958 Priroda u verovanju i predanju našega naroda I—II. SEZb LXXI. Beograd.

JANKOVIĆ, Nenad Đ

1951 Astronomija u predanjima, običajima i umotvorinama Srba. SEZb LXIII. Beograd.

KANDRA Kabos

1897 Magyar mythologia. Eger.

KOSTIĆ, Aleksandar

1933 Seksualno u srpskoj narodnoj poeziji. Beograd.

1978 Seksualno u našoj narodnoj poeziji. Beograd.

KRAUSS, Friedrich S.

1908 Slavische Volksforschungen Abhandlungen über Glauben, Gevohnheitrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarendlieder der Südslaven, Leipzig.

LUTZ, Röhrich

1966 Az ördög alakja a népköltészetben. *Ethnographia* LXXVII. 212—228.

RADENKOVIĆ, Ljubinko

1982 Narodne basme i bajanja. Niš, Priština, Kragujevac

TRIFKOVIĆ, Stevo

1886 Narodne gatalice. Gatanja srpskog naroda oko Sarajeva. *Bosanska vila* (Sarajevo) I. 237—239., 254—255., 269—270., 287—288.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

TORONY

JUDITA ŠALGO

hanás ellenében, a szabadesést is ideértve.
tött nyelven túllépve, letről fölfelé kell írnia; minden zupképének kívánt otthont teremteni, papíron, idiómán, gúzsba köban a számkivetett világban élet nincs. Aki magának, s nem a forma vet árnyékot. Ami terebélyesedik, árnyat vet, ám abegy kép csupán, melyen árnyék vonja meg a formát, nem pedig között. De hisz ez csak árnyéka a világnak! Fordított világ, a feldöntött tinta, rajzoljon egy egész világot ég és föld nül lessük hát a záport, hogy szakadna az üres lapra, s akár avagy szertefoszlik a föld rekkenő lehellete által. Szüntelemondatóra: elnehezül-e, alászáll-e, hullajtván néhány cseppet, redéves szomjúhozással vetjük szemünket a sivatagi és ködlő ta munka, hanem istenáldotta zápor lenne. Csodára várunk: ez-s mégis öröktől fogva lefelé írunk, mintha alkotni nem pusztalajból szöknek szárba. A betű a homokon és kövön fogant, képe, ellenkezőleg: az elsőprő lombú idiómáké, melyek a meddő S e torony nem a megszakadt munka, az elsikkadt szóértés elvesztett folytatása az egyetlen valóságos babiloni toronynak. földkerekségen minden ház, minden torony szertehányt, helyeírni. A könyv épp oly szükséges rossz, akár a város. Hisz a len merőlegest folytatásosan, végesek sorával tudjuk csak felnánk, büntetésül zuhanunk a következő lap aljáig, s a végtevekszünk. Ha a csúcra érünk anélkül, hogy mindent elmondarajta állva, akár a kőműves a falakon sorról sorra nő-sorra róva, lassan elszakadunk a földtől, s a szöveggel együtt, szik. Ezért szilárd helyen, a lap alján kell állania. Sort
Az első mondat az alap; az egész szöveg és teher rajta nyug-

JUNG Károly fordítása

AZ ÁTVÁLTOZÁS ISZONYATA

(Regényrészlet)

BOŠKO IVKOV

Bizony, bizony kérdem tőletek: nem elveszejtésével nyerte-e el az én Tanítóm az üdvözülését az örök életben?

Ím, Ő felnyitja szemeit, és kérdi: Hol vannak az én tanítványaim? S az én nevemet nem veszi szájára. És rendeli: Akik áhítoztak énám, jöjjenek hozzám. S közelében sokan találtnak, de nekem nem lesz ott helyem.

Az értelmetlen bosszúvágy látásotokat elhomályosítja. Szavaitokban nem válik el az igaztalan az igaztól, és szájakokon elvegyül a sötétség a fényes napvilággal, megfosztva így másokat, hogy a kiejtett szókról ítéljenek és magatokat, hogy róluk számot adjatok.

Én pedig tanúskodom mondván: a Kálváriajárás napja közeledvén a mi Tanítónk megvált tőlünk, tanítványaitól, és az Úr színe elé járult felmenvén a hegyre, s gyötrődve szólt: Múljk el tőlem e pohár! S az Úr néma maradt. Kis idő múltán újra felment Jézus a hegyre ez egy szóval: Könyörülj rajtam, Uram! Az Úr fülei pedig viasszal tömvék. Harmadízben is még az éjjel sírva borult arcra Jézus a Mindenható előtt, de ő nem volt kíváncsi Fiára.

S miközben az Úr színe előtt könnyezve térdepelt, mert keresztre lészen feszítve a népek megváltásáért, Jézus tudván tudta, hogy a föld szívéből örök életre támad.

S ti értetlenek még mindig azon sopánkodtok: Miért árultad el a mi Jézus Krisztusunkat?

Ha pedig az én Jézusom keresztre nem feszítették, ki váltana meg bűneitektől titeket, akik az én Jézusomat nem ismertétek, és az Ő arcára először akkor nyílt szemetek, amikor a kereszten függött?... Ki oldana fel bűneitek alól titeket, akik megtagadtátok tőle a korty vizet, mikor szomjúhozott, és szájától a falatot, mikor éhe emésztette. És nem fogadtátok házatokba, hogy fejét legyen hol lehajtania, hanem ráförmedtetek: Jéhol je, aki zavart kelt a népek között és lázadásra bujtogatja őket!

Ezért én fennen szólok: Ki mentene titeket álnokokat, kiknek szívében csalárdság és számítás lakozik, a Teremtő előtt, ha Jézus kínszenvedése megbánásra nem szorít?

Mondom néktek és intelek benneteket: Miközben sanda pillantással és gyalázkodó szavakkal illettétek Őt, én, a méltatlan, alázatosan járva nyomában kérleltelek titeket: Kíméljétek az én Tanítómat! Bántsatok engem, semmiségemet, és hárítsatok el magatokról az Úr haragját, mely le-

sújtani készül!... És rimámkodtam néktek: Ne űzzetek gúnyt az én Jézusomból, mert ha Jézus Krisztus kínhaltál hal érettetek, mivel fogjátok azt jóvá tenni?

Az igazságos Isten a szívembe lát, s az Ítélet Napján tanúságot fog tenni mondván: Valóban ezeket mondotta Júdás, az iskarióti!

Vétkeztem én, és megbántam vétkeimet.

Amikor pedig Pilátus megkérdezte: Melyiket akarjátok, hogy elve-sejtessék, Jézus, a názáreti-é, avagy Barabás, ti voltatok azok, akik fennhangon kiálták: Jézus!... És Pilátus ismét kérdi: Így-e? Ti pediglen felelvén zúgtátok: Jézus! Jézus!... Az ő vére mirajtunk és a mi utódainkon!...

Arcátlanok, ti, még ti harsogjátok esztelen vádatokat: Áruló lettél, Júdás!

Felelek tinéktek, és még szólhatok, nem ítéel engem a szájam.

Lőn tehát a nap, melyen így szólt hozzám, szolgálájához, az Úr: Elmégy a farizeusokhoz, s megnevezed a helyet, hol Fiam található, har-minc ezüstpénz a jussod ezért meg a nép gyűlése, s a neved gúny és útálat tárgya lészen századokra!

Így rendelé az Úr, s én nem kérdém: Meg kell-e tennem? És nem könyörögtem: Tétessék valaki másra e teher, Atyám! Ím itt van Simon, akit Péternek neveznek, és András, az ő testvére, íme más két testvér, Jakab, a Zebedeus fia, és János, amannak testvére, és itt van Tamás meg az arimathei József és Náthániel a galileai Kánából... Könyörülj rajtam, válassz közülük inkább!

Nem könyörögtem, mert az Úr szava volt az...

A tóparti Üdülőház szobája, amelyben Kajával megszálltunk, tele van éjjeli lepkékkel. Babonás félelmében, hogy a lepkéknek valami kö-zük van a túlvilághoz, vagy hogy egyenesen annak benépesítői, Kaja egész idő alatt bosszúsan igyekszik elhessegetni őket a nyitott ablakon át. Hiába mosolygom meg szorongását, se lát, se hall, a félelemtől és a dühötől elvakultan veszettül csapkod a törülközővel. Egyszer a villany-égt találja el, s ahogy az meglódul zsinórján, kerengeni kezdenek a szo-bában az árnyak. Himbálóznak, dagadoznak és elapadnak, lélegeznek, mint a kísértetek. Vészjóslóan suhannak át a tárgyakon, arcunkon. Kaja megretten, a törülközőt eldobva haragosan az ágyra veti magát, és gye-rekes duzzogással fúrja arcát a párnába.

A folyosóra kilépve reggel látom: százszám alusznak a lepkék a mennyezetten és a falakon. Van köztük magnéziumosan fehér és élénklila, s melynek hideg kékje a januári ég színével vetekedne, aztán rozsdavö-rös, akár az alvadt vér meg sápadtzöld, mint a maszlag levele... Meny-nyi káprázatos és borzalmas, túlvilági szín!...

Lámpavilág vakjait, megérintem őket, s a lepkék dermedten lehulla-

nak, mintha félholt testüket a falakhoz, a mennyezethez csak a halál-tusa görcse szögezte volna, melyben lábcskáikat belevájták a mész rétegébe.

BOGNÁR Antal fordítása

TODOR MANOJLOVIĆ ÚR

A költő születésének 100. évfordulóján

VUJICA REŠIN TUCIĆ

Todor Manojlovićra, az öregúrra emlékezem, amint betér a zrenjanini Vojvodina Szálló esti termébe, higgadtan, ránehezedő sötét kabátja súlyától, az elviharzott évektől görnyedten, ráérősen ballag a félig üres kávéház asztalai között, hátravetett kezében az elmaradhatatlan kalappal, és szemüvege meg-megcsillan a gyér villanyfényben. Ő még mindig, ebben a rétova visszaemlékezésben is, nem hagyhatja ki, eljátssza a szó-rakozott ember szerepét, úgy tesz, mintha nem látna, fürgén felpattanok, ő pedig, ki tudja, hányadszor, tettetett meglepődéssel (*Maga már itt van!*), kissé zsörtölődve, mégis asztalhoz fog ülni, lesegítem, mintha alig maradna, átvetem kabátját a karfán (kabátot teremben tartani, ritka kiváltság), és hamarosan kellemdús mosollyal abbahagyja a szerepjátszást, boldog, hogy együtt vagyunk, ajkán a kérdésekkel, mi újság, mi a szóbeszéd.

Úgy emlékszem, 1964-ben ismerkedtünk meg. Mély, üres kút voltam, az ő emlékezete pedig kiapadhatatlan, annyit meríthettem belőle, amennyit csak akartam és tudtam.

Todor Manojlović úr magányos ember volt.

Nagy magányát palástolta, nyilván a szerepjátszásával is, tisztában volt azzal, hogy egy zavaros városkában időzünk, hogy életének fontosabb eseményei már rég lezajlottak valahol, más helyeken, de azt is tudta, mellette a fiatalság ül, tudással gyatrán felfegyverkezve, de figyelmes, csodálkozástól tágra nyílt szemmel.

Temérdek időt eltékoztam már az életemből, mire rájöttem, hogy rendezetlen sorsú vagyok, hogy a baj testesült meg bennem, utam pedig bosszú, sajátos, legalábbis a szándék, hogy azt a bizonyos múltat, amelyet szeretni fogok, magam válasszam meg magamnak.

Huszonhárom éves voltam, ő nyolcvan, rafináltságom az övével vetekedett. Az írókkal mindig ez történik. A fiatalabb semmit sem tár fel, de könnyörtelen, az idősebb *eldönti*, mit fog feltárni, de gyenge. Mind

az, ami úrrá lett rajta, sértette vagy cirógatta, itt van — és elképzelhetetlen, hogy ki tudja, már hányadszor, jóval bölcsebben, mint annak idején, ne elevenítse fel csatározásainak jeleneteit, lefitymálva azokat, akik diadalmaskodtak felette, és óvatosan felmagasztosítva azokat, akik őt szerették.

Todor Manojlović, ez a bájos öregúr, biztos érzékkel figyelt fel arra, hogy sóvárgok az irodalmi botrányok után, s azokba buzgón be is avatott. De nem mulasztotta el, hogy meghódítson igazi kimérai számára — az ókori görögségnek és a reneszánsz művészetének, hogy egyszer s mindenkorra eszembe véssé, ő volt az, aki a szerb költészet első *szabad* versét megalkotta, hogy Arthur Rimbaud-ról már 1921-ben írt, fordította őt, Guillaume Apollinaire-t úgyszintén, hogy a belgrádi Prosveda kitaratóan halogatja a modern művészetekkel foglalkozó esszégyűjteményének kiadását (továbbra is halogatható, 15 évvel a költő halála után).

Őt hallgatva, időnként úgy tűnt, mintha álmodnék. Ki volt nekem Ivo Cipiko? Akivel Todor Manojlović a királyhoz ment vacsorára. Vagy — Bora Stanković. Együtt ültek, lapozgatták a friss napisajtót a Művelődésügyi Minisztériumban, ahol felvették havi fizetésüket, művészet, akik a jóindulatú színekúrából élnek. Todor Manojlović tanúja volt Bora Stanković roppant szemérmességének, akit még annak a gondolata is nyugtalanított, hogy lánya betoppanhat az irodába, és megláthatja a mezítelen görög szobrok másolatait. Ugyanaz a Bora Stanković, aki a szerb irodalom legerotikusabb fejezetét írta.

Aztán, megértő nagylelkűséggel, kipirulva mesélt az olasz futurizmusról, hogyan szervezett Marinetti (Firenzében, ha jól emlékszem) utcai színházat. A városi nyüzsgés kellős közepén a felszarvazott férj fülön csípte házasságtörő asszonyát a szeretőjével. Kitör a verekedés, a férj vaktöltényekkel lő a szeretőre, aki suttyomban ingére fecskendezett paradicsomlével elterül, nagy a zűrzavar, megérkezik a rendőrség, és nem hiszi el, hogy a mai modern művészetek egyik játékaról (van csupán szó.

Todor Manojlović úr látta Nizsinszkij elbűvölő szökkenéseit, Ady Endre barátja volt, Bázélban tanult, a Szajna partján barangolt Párizsban (nem keresett ismeretséget), bejárta Olaszország legnagyobb múzeumait, kitűnően beszélt olaszul, franciául, németül és magyarul, átvette a Francia Akadémia pálmáját és Magyarország magas állami kitüntetését (egy láda tokaji bor kíséretében!).

Szerette Rastko Petrović kötetését, Stanislav Vinavert mindenképp többre becsülte, Krležától viszont félt. (*Krleža egy SÖTÉT alak!*)

A szürrealistákat „gyáva ficsúroknak” tartotta, gazdag belgrádi szülők csemetéi voltak, akik nem fogadták maguk közé a szegény Rade Draínacot.

Tin Ujević dupla fenekű cigarettatárcájának Manojlović úr lába elé tetszett hullani a belgrádi Moszkva Szállóban, a dupla fenék szét-nyílt, és felfedte rejtekhelyén az ezresek vastag kötegét.

Disről írt, Skerlić ellenében. Ő honosította meg a *plasztikus művészet* fogalmát, támogatta a modern festészetet, verseskötetének (*Ritmovi?*) fedőlapját Mihailo Petrov készítette el kubista stílusban.

Gyakran kísértem haza, mindig megállt a Kishídon, s a zrenjanini sörgyár fényébe révülten azt mondta, ez az éjszakai látvány őt Párizsra emlékezteti.

Sokat tudott Mallarméről, fejből idézte.

Maga volt a megelevenedett század.

Pénzét figyelmesen összehajtogatva csúsztotta pénztárcájába, nekünk, fiatal íróknak gyakran felajánlotta vacsoráját, *hozzájárulását*. Hálásan nyugtáztuk a támogatást, egyszer, nyilván, amikor a hadseregbe ké-szülttem, bort rendelt az egész társaságnak.

Az állam nem hordta a tenyerén. Ő volt az, aki a Srpska književna zadruha kiadásában 1944-ben *Ogledi* címmel könyvet jelentetett meg, melyben a szerb költők hazafiságát dicséri. Az öregúr tévedése? Hatvan-éves volt akkor, és tudta, hogy Belgrádban hol sütnék jó palacsintát.

Négyévi ismeretségünk egyik napján hivatalos Mercedes érkezett (vagy valami szerényebb pártbizottsági aszfalthajó) azzal a rendelettel, hogy kerítsem elő Manojlović urat, aki öltse magára legjobb ruháját, borotválkozzon meg, és irány Belgrád.

Megtaláltam, előadtam neki, hogy mi a teendő, engedelmesen és meg-szeppenve utazott el.

Mi történt?

A hazatérő Miloš Crnjanski a Grockán rendezett fogadás meghívott vendégeinek listájára tette Manojlović urat. Crnjanski Todor Manojlo-viće az Excelsior előtt várta, olaszul szólva sietett eléje, megölelte, mondván: *Tósókám, megtanultam olaszul!*

Zrenjanin még ma sem tudja, ki volt Todor Manojlović. Házán, a Makszim Gorkij utcában még nincs emléktábla. Az úgynevezett dísz-polgárok sétányán sincs helye. Összes műveit sem adták még ki. Nyil-vánvaló, az emberek még nem hiszik, a legendát látták *saját* szemükkel. A legnagyobbak egyikét, a jugoszláv modern művészetek létrehozói közül.

Megkapta a Szerb Íróegyesület életmű-díját. Azt mondta, attól fél, nehogy Draško Redepet küldjék Zrenjaninba, a díjátadási ünnepségre, mert annak *nagy és üres dumája van*.

Őt küldték.

Én is részt vettem azon az ebéden a Central Szállóban.

1968 júliusában, két hónappal a halála után sírjára tettük a *Pamfleti* című brosrát, a hetvenes évek új jugoszláv művészetének első fecskéjét. Azt és semmi mást.

A zrenjanini Nemzeti Színház előtt, ahonnan földi maradványait elszállították, induláskor a lovak néhány métert visszahőköltek. Láttam, nem kerülte el a figyelmemet, hogy egyesek megsiratták azt az embert, aki ágya fölött Goethe portréjával, az új televízióval (a „hatalom” ajándéka), Sava Šumanović festményével és Stéphane Mallarmé összes műveinek nagyon elkésett kiadásával halt meg.

Todor Manojlović úriember volt.

TARI István fordítása

A TÉVHIT MEGVÁLOGATJA CÉLPONTJAIT

(Részlet)

VOJISLAV DESPOTOV

ELŐÉRTZET A LÉPCSŐHÁZBAN

Annak ellenére, hogy Mária asszony a padlásszobában, az ötödik emelet fölött lakik, mindössze néhány másodperccel a csöngetés után megjelent a lépcsőház bejárati ajtajánál. — *Hogy érhetett ide ilyen gyorsan, asszonyom?* — *Tudtam, hogy lent van.* A megérzésnek ez a képessége, amellyel csak az irodalomban, főleg Carlos Castaneda Don Juan-jában találkoztam, megismétlődik még, a hisztérikus képtelenségig.

MÁRIA ASSZONY

Nagyon széles a csípője, szűk nadrág van rajta, büszkén hordja bajnokhoz méltó alpesi, kihívó bimbókban csúcsosodó mellét; haja rövid és sárga, a már régóta idegen, kifestett arcán bájos rezdülések váltakoznak a kék szem tekintetével, amely az utolsó pillanatban irányul a látogatóra, akkor, amikor a szem már *megszűnik nézni*. Azonnal, kérdés nélkül is eltalálja, hogy whiskyt szeretnék inni. — *Van cigarettája?* — *Nincs* — hazudom, hogy újfent próbára tegyem Don Juan-i képességeit. — *Hazudik! Van néhány dobozzal!* Igaza van. Az illatos német dohányoktól való félelmemben Jugoszláviából egész halom filter nélküli Drinát hoztam. — *Az istenért!* — kiált fel Mária asszony. — *Nekem nem szabad dohányoznom! Nem szabad!!! Azért nem tartok itthon cigarettát!! Ha lenne, nem bírnám abbahagyni, óóóóó!*

Ez igaz. Számára a füst szemmel láthatóan az éter különleges formája.

EGY KULCS LEOLVASÁSA

Egy (minden zárba illő) kulcsokat készítő jugoszláviai mester barátom üdvözlését adom át neki. — *Hogy van?* — *Nem tudom. Valószínűleg jól* — válaszolom, és ugyanakkor eszembe jut, hogy a zsebemben levő kulcsot is az a mester csinálta, az elutazásom előtti napokban. — *Nézze, épp ő készítette ezt a kulcsot!* Megragadja a kulcsot, lehunyja a szemét, és sokáig tapogatja. — *Most már tudom, hogy van. Beteg. Elutazott valahová. Problémái vannak az állammal.*

Minden pontosan így volt: a kulcskészítőnek torokgyulladásra volt, elutazott Umagba villaavatásra, a Belügyi Titkárság pedig már hónapok óta nem hosszabbítja meg az útlevelét.

— *Honnan tudja mindezt? Telefonált?*

— *Ugyan! Leolvastam a kulcsról!*

A VILÁG MÉG CSAK EZUTÁN HALL MAJD MÁRIA ASSZONYRÓL

— *Tudom, hogy mit akar tőlem!* — kiáltja Mária asszony izgatottan, Dieter távozása után. Megriadok, tudva, hogy pontosan olvas szándékaimban és hangulataimban. Sebtében, összegezem kívánságaimat. *Semmi mást*, azonkívül, hogy tanúja legyek egyik angyali szeánsznak. — *Tudom, hogy azt szeretné, ha maga előtt beszélne az angyalokkal* — folytatja — és elképeszt. — *Nem, azt nem mutathatom be. A maga agya azt nem fogná fel. Semmit sem fog megérteni, de azért mindenkinek fecseg róla, nem igaz?* Mária asszonyt whiskyvel kínálgatom, bizonygatva, hogy tőlem csak a túlvilági lényekkel való tapasztalásaim szűrőin át távoznak el titkai. Nem, ő csak Coca-Colát iszik, és attól fél, hogy titkait a gúnyolódásra hajlamos nyilvánosság elé tárják. — *Kész vagyok elviselni titkának terhét, asszonyom!* — *Tudja, én zseni vagyok* — kezdi. — *A világ még csak ezután hall majd Máriáról! Én az angyalokkal társalgok.* (Halkan.) — *Dániel (ez a főangyal), beszélhetek-e ez előtt az ember előtt?* Csönd. Borzongás. Még egy whisky. Forgatja a kék szemét. — *Igeeen!* — rikkant föl egyszerre állati hangon, és öszseroppan. Feje az asztalra bukik. Nehezen lélegzik. Remeg. — *Igent mondott, hallotta! Torkomon keresztül válaszolt, s ez mindig kimerít! Elnézést!* — Hörpint a Coca-Colából. — *Jól van, akkor beszélhetünk. Dániel rokonszenvez magával.*

AZ ANGYALOK

Ahogy mondtam, Dániel a fő közöttük. Akkor idézi meg őket, amikor kedve tartja, amikor csak szüksége van rájuk. Valamelyik este Dániel közölte velem, hogyan fog élni elkövetkező életében, de már rég-

óta ismeri a maga korábbi inkarnációit is. A pontok sorozatait sugározva, amelyeket mozaikká állít össze, és kezét irányítva a papíron, a szellemangyalok lehetővé teszik számára, hogy rajzoljon. A rajzokon legtöbbször maguk a szellemek, de a felsőbb, éteri állapotok manifesztációi is megjelennek. A rossz szellem, *maga az ördög*, csak egyszer jelent meg, álcázottan és agresszíven, ű azonban *azonnal* fölismerte. Kár, hogy nem mutathatja meg nekem az ábrázatát. Ez már *nem nekem való*, állapítja meg sajnálkozva. A tizenharmadik században egy orosz nemes felesége volt. Engedélyezi, hogy megnézzem a rajzokat, *de csak távolról* — egyenkén hozza be a konyhából, és csupán néhány másodpercre tartja őket a szemem előtt. Gyönyörű szépek. Szénnel készültek, A—3-as formátumban, legtöbbjükön fölöttébb rejtélyes átszellemültségtől áttetsző arcok láthatók. Az angyalok mindig *profilból*, oldalnézetből mutatkoznak meg, ami „*szabályos*” parapszichológiai jelzés. Fennhangon csodálom Jézus, természetesen profilban látható alakját. Krisztus szokatlanul kidomborodó homloka Rudolf Steiner fiziognomikus karikatúráit juttatja eszembe, amelyeken a fej meghatározott részeinek karikírozása bizonyos foglalkozások lényeges jegyeit mutatja. Rajzait általában hétvégeken realizálja, éjszaka, mert a „fölvételekkel” való foglalatосkodás sok türelmet és időt igényel. Munkanapon ez *lehetetlen*, hisz már hat órákor a munkahelyén kell lennie. Hivatalban dolgozik, nagyon nehéz, magas normával. A lépcsőházban, fél háromkor egy, a Dániel angyallal esedékes beszélgetés fölvételezéséről tárgyalunk. Lehet. Mikor? Holnap, mihelyt megvásárolom a kazettófont.

P. NAGY István fordítása

KULTÚRA — EGY ORSÓ FONAL

MIODRAG PAVLOVIĆ

Még az egyetlen élet feszításvolságában mérve is tapasztalhatjuk, hogy vannak időszakok, amikor valami felépül, föltekercselődik, kifeszül, és olyanok, amelyekben a fonal meglazul, amikor az alapok lebegővé lesznek, a várfalak mállanak és leomlanak. E két ellentétes irányú mozgás a magánéletben is jelen van, s érzékeljük a közéletben, a „korunkat” jellemző eseményekben is. Az egész világra kiterjednek a meggyőződés, a lelkesedés, a bizalom és a vállalkozó kedv hullámai, aztán apályok keletkeznek, amikor a meggyőződések megváltoztatásának hangjai lesznek a leghangosabbak. A világtörténelem folyamatáról mint a fonal föltekercselődéséről és legöngyölödéséről beszélő régi alakzaton a világ-események bizonyos ciklikusságát kell érteni. Szembesülünk ezzel az alakzattal akkor is, amikor valamely egyszerű modellen akarjuk áttekinteni a világ eseményeinek váltakozó értelmét.

A kétirányú mozgásvonal azonban nem mindig szimmetrikus is az adott módon. A feltekercselődés sokáig eltarthat, és határa van, a fonal feszülésének határa. Az orsó legöngyölödése gyorsan, úgyszólván pillanatok alatt megtörténhet. A legöngyölödés, úgy tűnik, határtalan; a fellazulás, a kioldódás egyenesen a végtelenbe és a semmibe torkollik. A föltekercselődő fonal feszülése viszont gyorsan a szakadás határpontjához érkezik, és ekkor minden mozgás leáll.

Mi történik a világ eseményeinek fonalaival, amikor azok valamely helyen legöngyölödnek, amikor lefutnak az orsóról? Egy másik orsó valahol magához köti őket, pörgetni kezdi, s befonja a maga forgásába és eseményeibe; ezáltal a fonal új tengelyre talál, amely körül az erővona-

lak összpontosulhatnak, s így a világ energiaszintje emelkedhet. Az orsó így új mezbe öltözött.

A legöngyölödésnek is megvan a szépsége és produktív oldala. A buddhisták és a taoisták sok fonalat lefejtettek abból a ruhából, amelybe a világ öltözni akart. A véleményváltoztatás, a fellazulás — csábító és édes hangon beszél. A szirének dalaikkal megkísérelték eltántorítani Odüsszeuszt a további erőfeszítéstől és kereséstől. Am Odüsszeusz kikötötte magát az árbocrúdhhoz, szimbolikusan, mintha a világ eseményeinek a föltekercselt állapotát védené; hitet tett a fonal föltekercselése és a kín mellett, amellyel az általános fellazulás édességének ellenállhatunk. A másik oldalon felesége, Penelopé szötte így szötte a végtelenségig, azt kívánva, hogy a szövés soha ne érjen véget.

Az indiai mítosznak az események mindkét irányvonalához bizalma van; egyfajta kozmikus fatalizmussal el is fogadja mindkettőt. Siva a világ teremtője, legfőbb nászvendége, fölvilágosítója, aszkétája és megsemmisítője. Szentsége minden megjelenésekor egyformán szent. Visna, a nap istene, a nagy sárkány hasán alszik, miközben az előző korszak világai megsemmisülve merülnek el a kozmikus óceánban. Visnát az örökkévalóság ébreszti fel, s ő egy göröngyöt hozva napvilágra a tengerfenékről hozzáfog egy új világ teremtéséhez. Mindkét indiai mítoszból kitetszik, hogy a világ újraszületésének bizonyossága jelen van a kozmikus fatalizmus mögöttében.

A történelem legnagyobb alakjai képesek voltak arra, hogy megjelenésükkel szinte ugyanabban az időben egyszerre két dolgot érjenek el: hogy meggyorsítsák egy kultúra legöngyölödését, és hogy azonnali lendületbe hozzanak egy új tengelyt, amelyre egy új kultúra és az értékek új rendje tekercselődik föl.

A legöngyölytést leginkább kéjvágy és vér kíséri. Felismerhető és korszerű jelképe a meztelenség, a szépség és küldetés nélküli pucérság. A szétdaraboltság, amiből többé semmit se lehet összeállítani. A lelkesedés, a világosság látomásának a hiánya. Az illúzió elvesztése, hogy minden elrendezhető, és a rendezettségben — tartós lehet.

Vajon segít-e nekünk a régi bölcsék e látomásos metaforája a kultúrtörténet ritmikus és ciklikus jelenségeinek megértésében? Lehetséges, hogy a kultúra valóban csak olyan jelek rendszereiből áll, amelyek a kommunikációs folyamat funkcionálását lehetővé teszik, s amelyek között csak váltások vannak, de nincsenek átváltozások, felemelkedések, válságok? Vagy pedig a kultúra a formák szerves fejlődése csupán, és ezért voltaképpen a biológia és az évszak ritmusait követi? A föltekercselődő és a legöngyölödő orsó modellje, első pillantásra, a mesterség, a céhszerűség jelképe. Valójában inkább a gondolat metaforája, mint mitikus szimbólum. És enniben jobb, használhatóbb. Mert a mítosz nehezen vagy egyáltalán nem gondolhatja a történelmet. Ahogyan nem adhat

modelleket sem a szervesen világ megértéséhez. A világ történéseinek jelképévé lett orsó valamely érett civilizáció régi szellemi vívmánya.

Történelmi tény, hogy egy művelődési forma, akármilyen jónak vagy rossznak is tűnik, egy ideig hat, elragadtat, újratermeli magát, akadályokat győz le, teret hódít. Mintha kezdetben a kultúra a lelkesedés, a jelentés és megértés megkétszereződése lenne, a mély hozzáadódása a sekélyhez, a magasrendűnek az alacsonyhoz.

Aztán ugyanez a forma gyűlöletet vált ki, bomlást, a maga ellenmítoszát. Az értékek kitérnek, és különböző oldalakra menekülnek, minden lealacsonyodik és megromlik, még látható külső ráhatások nélkül is. Allergiát vált ki, ami nemrég még magasztos ideál volt. Egy mélyen beágyazódott antropológiai ritmus lehetne ez, amitől a kultúra felemelkedése és megsemmisülése függ. Ezt a ritmust azonban nem nevezném ciklikusnak, mert a „ciklikusság” a valamely korábban létező állapothoz való visszatérést is magába foglalja, s nem csupán a szélesebb értelemben vett hasonlóság ismétlődését.

Valamely állam összeomlásának vagy egy korszak végének a prófétái mindig példás magyarázattal rendelkeznek: a közösség valami súlyos bűnt követett el, megszegte saját fogadalmait és ígéreteit. Ám a kultúráknak ez a „halálos bűne” voltaképpen a maga értékeitől és eszményeitől való megigézetségének az elvesztése. A lélek elvarázsoltsága megszűnik, a tekintete zavaros lesz. Az analitikus szellem átmenetileg segíthet e válságban. De a mitikus szarvas, amely szemének pillantásával teszi tisztává a zavaros vizet, egyedül jön, a maga időszámítása szerint és ismeretlen irányból.

Jövetelég az istenek, akik nem sugároznak már semmilyen fényt — az igazság istenei, a büntetések hosszú lajstromát olvassák.

DANYI Magdolna fordítása

VÁLASZ

DAVID ALBAHARI

Felkeltem, és kimentem lemosdani. Amikor visszajöttem, még mindig ugyanúgy mosolygott. Arra gondoltam, hogy nem mondok semmit, hogy ezúttal nem beszélek, de amint rám pillantott, felfogtam, hogy máris szólok hozzá. Nem hallottam, hogy mit mondok. Szemem sarkából láttam tükörképem a sötét ablaküvegben, láttam a mozgó ajkakat, aztán, egy pillanatra csupán, a nyelvet, mely úgy csapott ki a fogak közül, mintha valami felfoghatatlan angol hangot formálna. Arra a következtetésre jutottam, remélem? helyesen, hogy ez az én nyelvem, ez az én ajkam és hogy kinn éjszaka van. Szerettem volna ugyanakkor jobban

megnézni a szemet is, melyről, remélem: helyesen, feltételeztem, hogy az enyém, de ezt nem tehettem anélkül, hogy a fejem elfordítanám. Nem akartam elfordítani. Nem akartam, már ki tudja, hányadszor, ismét meggyőződni arról, hogy a szemem sarkából vetett pillantás és a szembenézés között semmi különbség nincs. Inkább csupasz mellét bámultam, mindaddig, amíg a szemem sarkából észre nem vettem, hogy elhallgattam. Akkor arcomat teljesen feltárva bátran szembefordultam vele. Vajon válaszol-e?

FÜLÖP Gábor fordítása

VÍZ A FÜRDŐSZOBÁBAN

JOVAN ZIVLAK

ne zavard a szentet. ne háborgasd
 az árva szívet. mert habár csodákat
 cselekedett. habár az örökkévalóságot könyörögte.
 habár látta a mennyei földet.
 habár megérintette az eget.
 ne énekelj a csontok fölött.
 ne táncolj az üszök körül.
 ne szennyezd a szentet. ne mocskold az istenséget.
 ne szólítsd nevén.
 mert mit látott.
 mit érintett. mit birtokolt.
 a távolság a hallgatás anyja.
 az árny az élet ruházata. ne szólj.
 ne énekelj, ne könyörögj.
 a kép a falon lóg. a fény a szobában
 világít. a víz a fürdőszobában nyugszik.
 mert habár azt tette amit tett
 vajon remélhetett-e jobb kifejeletet
 vajon remélhette-e
 hogy ugyanazon szemekkel fogja látni saját halálát.

MÁLNA

ZORAN ĐERIC

málnáról álmodom. keresem ujjaimmal. hogy
 elkapjam. leszedjem. hogy megtisztítsam a levegőt. hogy
 megcsókoljam ellenségemet. mint a gyógyítás eszköze. mint egy
 adat a test állásáról és
 mozgásáról. félelem a magánytól. a tértől.
 málna. tetszésre való törekvés. pókhálószerű
 fonalak — lepkehernyó a félhomályból. derékfájás.
 málna. hideg gyümölcscsital.
 eszméletvesztés, málnáról álmodom.
 kezem átveszi a levelek klorofillját.
 levélzöld vesz rajtam erőt. magamba szívom
 a fényt. édeskés és mámorító illatú nedveket
 párologok ki. táplálkoznak az állatok.
 gyümölcsseimmal enyhítik fájdalmukat. nem
 számítok újdonságnak. őszi ízeket
 fedeznek föl bennem. az izmok rezzenése az ismeretlen
 tüskék bizonyítása. másik irányba irányítva
 kiesek a nyelőcsőből. görcsbe rándulsz. málna.
 málnát eszem. szemvillantással írod körül
 a táncmozdulatokat. papírgalacsinokkal dobálsz
 az ágy sarkából.
 apró uborkákkal. azt szeretnéd hogy
 tavasszal a zöldségeskertben rohangálva
 ünnepeljelek. fülsértő
 zajban. málna. csipke-lábtörlő.
 a kör ahol megtalálsz.

AZ ESEMÉNYEK FÜLÉBRESZTETT JELENTŐSÉGE

RADIVOJ ŠAJTINAC

az ellenőrzések után
végre
itt vagyok íme a repülőgépben
keblemből viaszt veszek elő
és bekenem testemet

buzgalommal
részletesen

irigylem a többieket
szívélyesen mosolyognak
ideadják drága behozatali tollaikat
tanácsokkal látnak el melyiket hová ragasszam

végül
a konyakok és az újságok után
valahol földet érnek

én pedig összeroskadtan
magamban maradok mint a kivehetetlen visszhang

a sok olvasás áldozataként

BOROSTYÁNLEVÉL

BOŽICA JELUŠIĆ

Sötétben és ceruza nélkül. Semmi, hidd el, semmi.
Csak annyit hallott, hogy borostyánlevelek
susognak a szélben, igen, levelek, igen, valami
meghatározatlan zöld: Munch festékesdoboz, valamely lelőtt
vadállat lépe, otthagya a rothadásnak,
régóta tapéta a gyerekszobában, JAJ-ból ingecske.

HOZZÁM NE ÉRJ, mondja Az, NEKED JOBBAN FOG FÁJNI.

Körül egy valótlán erdő terült el,
a nikotinod és a megfázásod. Szerelmem, a torkodra vigyázz!
Nézd csak, mint a pók, utaznak az átlátszatlan sötétségben
a növényi eredetű mérgek: a hó alatt,
az eltűnő ház ablakáig kapaszkodnak föl
a borostyánlevelek. Felejtsd el: — — — — —
— — — — —

VAJON MIT AKART MONDANI A KÖLTŐNŐ? Semmit,
hidd el,
semmit.

A TRAFIKNÁL

IVAN NEGRISORAC

várom
hogy megjelenj a trafik körül
hogy fényképed megszilárduljon a levegőben
az üveghez csíptetve.
az éjszakai nedvességtől és a gyenge megvilágítástól függetlenül.
ofszet technikában kifésült és csattal összefogott hajad
melled a bulvárlapok belső oldalán

köldököd nagy példányszámban.
készenlétben a kamerák.
a trafiknál várakozok
vakargatom a nyakamon a kivérzett pattanást
már előre zavarban vagyok ha netalán nem egyedül jönnél.
avagy hozzáférhetetlen lennél mint a park locsolómunkásai
akik vízszivattyúikkal
ledöntöttek bennünket a fűre.

SZIVERI János fordításai

Nový život

časopis pre literatúru a kultúru

APOCALYPSE CHIC

ZOROSLAV SPEVÁK

Akkor is hazudtak, de még mennyire. Már bocsássanak meg a pedagógusok és a többi nevelő, de mi is csak leendő felnőttek voltunk. Hasonlóan, mint a felnőttek világában, a legnagyobb előszeretettel a legbutábbak hazudtak.

Társaságunkban a következő hazugságok voltak a leggyakoribbak:

1. Az érzékfeletti lét és a vele való kapcsolat.
2. Templomkereszt (tulajdonképpen: két kereszt), a keresztnek nagysága és az ezzel kapcsolatos események.
3. A fegyverkezés és a fegyverek bevetésének lehetőségei, külön hangsúllyal a SFRJ—SSSR—USA kapcsolataira.
4. Egyéb.

*

Szégyen vagy sem, de az a hír, hogy a szovjet hadsereg megszállta Csehszlovákiát, igen váratlanul érintett. Éppen kamillát szedtem a ház előtt.

A kisfiú a földre dobott egy dobozt, ami nyugtalanná tette és elkergette a sötétszürke pillangót. Valahol a halastónál összejött az egész társaság. Miről vitatkoznak olyan szenvedélyesen a fiúk? Miért forgatják a fejüket jobbra-balra, miért mutogatnak hol erre, hol arra, miért csapkodnak a kezükkel? A társaságban szakadás állt be. Egyesek azt állítják, hogy az oroszok Pálinkás kertje mögül jönnek elő, míg mások azt, hogy Lome-novék óljai felől.

*

Ez az év is rosszul kezdődött. Az oroszok bevonultak Afganisztánba, engem elhagyott a csajom, a hó pedig már három napja megállás nélkül hullik. Húsz év múlva a XXI. századba lépünk. Már elkészítettem egy részletes tervet, hogyan fogok 1999-ben szilveszterezni, csak nem tudom, sikerül-e.

*

1. Ülünk a sarokban, és hallgatunk. Már régen este van. Már fázunk. De haza senki sem indul. Samo egy kísértettel való találkozásról beszél: — Úgy éjfél körül léptem ki az ajtón, és egyszer csak megpillantottam a W. C. mögül elősurruló kísértetet.

Samo és a kísértet beszélgetésének és civakodásának részletes leírása következik. Végül Samo kikergeti a kísértetet.

Reszketünk a félelemtől, meresztgetjük szemünket a sötétben, és csodáljuk Samo hősiességét. Samo hős, mert mi annak hisszük.

(Az első szabály: Ha hős akarsz lenni, találj ki magadnak egy ellenséget, majd mesélés közben győzd le. Hősiességed mértéke a félelem, melyet a gyerekekben a kitalált ellenséged vált ki.)

2. Ülünk a híd alatt, és cigarettázunk. Samo felfűjja a prezervatívot, melyet az árokban talált, az expiráció, valamint az inspiráció közti szünetben lustán magyaráz:

— A nagy kereszt akkora, mint egy kisebb ház... — öt méter magas, három méter széles... Amikor kicsi voltam, egy legény felmászott a kis keresztre, levetkőzött, szépen lerakta ruháját, majd felöltözött...

Valaki talán kételkedik, de Samótól már harmadszor vagy negyedszer halljuk ezt a történetet. És minek ismételné annyiszor, ha nem igazi.

(Második szabály: A legjobb módszer — ha el akarod hitetni a gyerekekkel a hazugságot —, hogy a hazugságot minél többször elismélted.)

3. Ülünk a földön az üzlet előtt. Števo, mint mindig, az orrában bányászik. Palónak kilóg a töke, ami szintén nem újdonság. Miőnek fekete a talpa a piszoktól, mert, amint mondja, görögdinnyét evett. Samo velünk szemben ül, és mesél:

— Az amerikaiaknak olyan fegyverük van, hogy csak meg kell nyomjanak egy gombot, és Belgrád nincs többé. De ha az oroszok észreveszik, hogy az amerikaiak meg akarnak támadni bennünket, akkor ők is megnyomnak egy gombot, és New York nincs többé!

Az utolsó szavaknál győzedelmes crescendóba csap, és mi megkönnyebbülünk. Védve vagyunk, mert Samo úgy mondja. Ő ugyan osztálytársunk, de két évvel idősebb, mint mi.

(Harmadik szabály: Vagy, amilyen vagy, a gyerekek hisznek neked, ha elég hangosan beszélsz.)

*

Hiába futkároztunk egész délután Pálinkás kertje körül, az oroszok csak nem jöttek. Ennek ellenére az nem volt elfecsérelt idő. Elhatároztuk, hogy többé senkinek se hiszünk, és hogy kizárólag saját erőnkre támaszkodunk. Így kezdtünk lopni: deszkát, karókat, drótot... Duro kertjében $2 \times 2 \times 2$ méretű gödröt ástunk, melynek, Duro idősebb testvérének terve alapján, egész sor föld alatti folyosóra kellett nyúlnia. Mi négyen akkor összesen 49 évesek voltunk, és atomóvóhelyet építettünk. Találtunk egy kis kályhát is, mellyel fűteni akartunk a föld alatt.

*

Az atombomba, az önkielégítés és a csuklás közti kapcsolatot nem vagyok képes pontosan megmagyarázni. Mihelyt az elsőre gondolok, lázasan elkezdem csinálni a másodikat, aminek a következménye a harmadik.

Különben, abban az időben igen intenzíven maszturbáltam, aminek egész közönséges oka volt: mint már mondtam, nemrég hagyott el a csajom. S hogy a boldogságom teljes legyen, február elején vizsgáznom kellett genetikai pszichológiából, a szobatársam meg abban az időben, éjszakaról éjszakára nőket hozott az ágyába.

— Egyáltalán nem zavarasz bennünket — nyugtatgatott egészen őszintén.

*

— Nekünk is van atombombánk — hallatszott Miro hangja a templomkertben.

— Nem hiszem....

Megálltunk, és nekidőlünk a falnak. Utána kavicsokkal lapígtattuk össze a piros alapon fekete pettyes bogarakat, melyek csak úgy hemzsegetek errefelé.

— Van, van — mondta Miro, és kiegyenesedve begombolta a nadrágját.

— Nem hiszem, csak tudnánk róla...

— De van, ha mondom.

Miro már mellettünk állt.

— Honnan tudod?

— Úgy, hogy nekünk mindenünk van.

— Fogd be a szád!

*

Három napig tartott kiásni a gödröt, két óra alatt betemették. Egyszer, míg mi az iskolában voltunk, Duro apja elhívott egy embert, aki elkezdett a lovával szántani. Fordultak először, fordultak másodszor,

harmadszorra a ló alatt megnyílt a föld, és az állat behuppant az álcázott gödörbe. Eltört mindkét mellső lába. A szomszéd lelőtte, hogy ne szenvedjen. Amikor az iskola után a kertbe futottunk, a gödör mélyén megpillantottuk a véres lószemet.

A megölt lovat Pudkónak hívták, a megvert gyereket pedig Durkónak. Mi többiek elfutottunk.

Később, amikor összeállítottam a meg nem valósult tervek jegyzékét, melyet állandóan bővíteni kell, az atomóvóhely terve, a kronológiai sorrendet véve alapul, a harmadik helyen áll:

A MEGVALÓSULATLAN TERVEK JEGYZÉKE

1. Fel akartam fedezni a halál elleni orvosságot.
2. Merényletet akartam elkövetni Kennedy ellen.
3. Atomóvóhelyet akartam építeni.
4. Labdarúgó akartam lenni.
5. Jelentkezni akartam a Marsra induló űrhajó személyzetének.
6. El akartam menni Afrikába.
7. Magyar lányt akartam feleségül venni.
8. Ki akartam heréltetni magamat.
9. A nagylányomtól csókok helyett pofonokkal akartam elválni.
10. Munkászubonyban és -csizmában akartam járni.
11. Fanatikus akartam lenni.
12. Pisztolyt akartam viselni.
13. Szegény akartam lenni.
14. Gazdag akartam lenni.
15. Nagyvárosban akartam élni.
16. Erdőben akartam élni.
- 17.

*

A vizsgák rosszul mentek. A feltett kérdésre — A motívumok fejlődése és hierarchiája — hosszú hallgatással válaszoltam. A vizsga után csak egy papírszelet maradt és rajta egy kis jegyzet: A motívumok szublimációja — nemcsak a SZÖRZETET változtatja meg, hanem a JELIEMET is.

Elmúlás — a megvalósulatlan (szublimált) ösztönök bosszúja.

Ösztönök — élet.

Kultúra — halál.

Dinoszauruszok — az első egzisztencialisták. Sorsukat a Caligulát-bolynak köszönhetik, mely kitermelte bennük az abszolút szomjúság érzését, mely progresszív pszichikai perpetuum-mobilén alapszik. Paradox értelmezése: MINÉL TOBBET ISZOM, ANNÁL SZOMJASABB VAGYOK.

Kimentem a folyosóra, belegyömöszöltem az indexet a farmernadrágom farzsebébe. Jobbra-balra tekingettem, mintegy tájékozódva, majd a legközelebbi W. C.-be siettem, ami nyugtalanná tette az ablakon ülő fekete legyet. Bizony a szomszéd kabinból netusokára csuklás hallatszott.

RONCSÁK Alekszandár fordítása

VÍTAZOSLAV HRONEC VERSEI

A TÖLGY

Két évvel

ezelőtt hoztam a hírt a tölgyről ebbe a szobába;
azóta a fa, mint élőlény viselkedik.
Arra készíteti őket, hogy éljenek.

Kis idő múlva már a madarak is csiripeltek:
a kis réten, a gyár mögött, egy fa áll,
amely ugyan láthatatlan, három zsenge gyermek sorsát
irányítja a harmadik emeleten,
a kórházban.

Egy költő mondta:
„Amiben erősen hiszünk, az létezik is.”
Én ezt sohasem mondom.
Mégis napról napra elnézem,
ahogyan a tölgyel beszélgetnek,
és engem néznek.

Terebélyes testemet vonszolom a szobában,
susogok a huzatban, az ajtó és az ablak között.
Ha kivilágosodik,
visszatérek a kis rétre, a gyár mögé,
és ott állok,
mintha ember lennék.

NAPFOGYATKOZÁS

Tükörképe vagyok a víz felszínén,
érzékelem azt is, ami nincs.
Mindent megfigyelek, ami közös
létünkben történik.

A sziklán áll, a tó fölött,
bámulja a vizet.
Ha elrugaszkodik,
a semmibe utánam valami más zuhan.
Segítsetek, körülmények istenei,
hogy most az egyszer ne ismételjem meg
ördögös mozdulatát.

A víz fölé hajolok,
teljes napfogyatkozáskor,
ma, 1981. július 31-én.
Nézem alattam a napfogyatkozás tükörképét,
mintha áttetsző koponyámon keresztül nézném.
Az izzó tűzkorong alatt látom tükörképemet
kezében a koponyával.

Egybeolvadni vagy sem
a napfogyatkozással?
Ugorni vagy sem —
ki válaszol?

RONCSÁK Alekszandár fordításai

LUMINA

revistă
de literatură, artă
și cultură

AZ UTCASARKON

ION MARCOVICEANU

Este volt. N. Dumitrie az utcán sétált. Nem is este volt... késő éjszaka, éjjél is elmúlt már. Az utca teljesen kihalt. Gépkocsik, autóbuszok sem járnak ilyen késői órában. A hűvös, tiszta levegő az orrot csiklandozta, a tüdő szomszja mély lélegzetre csábított, aminek köhögés volt az ára. Az imént még esett, futó zápor hűvöse üdítette fel a levegőt. Kisepergte a városból a fullasztó csendet, a gyors fejlődés bűzös füstködét, az épülő műhelyek, gyárak porát, füstjét.

Ma ő volt az est „fénypontja”, tréfáit hangos tetszéssel fogadták — két házasság utáni csömörét vágyott orvosolni a térsaságban, lelkét a két szerencsétlen, kínzó házasság után. Ráérősen lépkedett, nem kellett sietnie, a csillogó járdán, a nyírfák szegélyezte sétányon a látomásként úszó neonfények mesebeli varázslatot sejtettek. A fényeket fojtogató könnyű ködfátyol megnehezítette a látást, és ez még meseszzerűbbé varázsolta a sétányt. Ha leírná ezt a tájat, mesefilmek hangulatát vetné papírra, egy mesebeli világot, mert a mai ember filmhez, televízióhoz szokott fantáziája csak vetített képekben élhetné át mindezt. Gondolatait két fiú és két lány megjelenése szakította félbe — a sarkon tűntek fel. A házak mellett lépkedő lány első pillantásra bámulatba ejtette. Ördögi pajzanságokra kapható, pompás, nemes állati nőstény volt, minden ízben lángolt, lüktetett...

A négy fiatal csendben lépkedett. Ahogy azonban melléje értek, az egyik fiú hangos rőfögést hallatott, undorító torokhangot, amelyre a lányokból ingerkedő, csengő nevetés robbant ki. Léptei gépiesen lelassultak, majdnem megállt, hogy megdorgálja a semmirekellőt... Pillanatnyi tétozás után azonban óvatossága továbbvitte, tartott tőlük. Ünuralma el-

fojtotta lázongását. „Miért tette ezt? Azért űz belőlem csúfot, mert sokkal idősebb vagyok nála? A kövérségem miatt? Erősebbnek érzi magát? Azért, mert többen vannak?”

„Bárcsak hatalmam lenne... jelt adhatnék, hívhatnám a rendőrséget, vagy ha csoda történne, és magától itt teremne egy rendőr, aki igazoltatná, betuszkolná egy kapu alá, és istenesen elverné a rőfögőt, hogy többé eszébe ne jusson ilyet tenni.” Ha jól meggondolja, ő is lehetne rendőr civilben. Miért is nem lett belőle olyan ember, akinek hatalma van? ... Ha vezető személyiség lehetne, nagy ember, elnök, szövetségi, köztársasági, tartományi vagy legalább városelnök... Ezek közül egy sem sétál ilyen későn a városban, gyalog meg sohasem járnak. Bárkit is látott közülük, sohasem volt egyedül. „Ezért hát, Mitre, sohasem lesz belőled semmiféle elnök... Reaganból például elnök lett... ámbár így is, úgy is színész...”

Dimitrie lassan megnyugodott, s szőtte tovább gondolatait:

„A rendőrség sincs soha ott, ahol lennie kellene. Ha most gépkocsit vezetnék és piroson hajtanék át, nyomban ott teremnének a föld mélyéből is... Csak nálunk történhetnek ilyen dolgok!”

„Csakugyan, valóban csak nálunk? Kínában biztosan nincs ilyesmi.” Ezt saját fülével hallotta — a többiek is hallhatták, akik akkor ott voltak —, hogy abban az országban az öregeket tisztelet veszi körül, nagyra becsülik őket, ott az idős kor a tapasztalat, a bölcsesség jelképe. Japánban is így van. Az amerikai rézbőrűeknél, a lappoknál, a Szovjetunió egyes részein is.

Svédországban az öregek külön életet élnek, a fiataloktól elszigetelten. Tisztelet ugyan nem veszi körül őket, szoros érzelmi kapcsolat sincs közöttük, de a fiatalok nem becsülik le az idős embereket, nem ellenségesek velük szemben. Ott valahogy mindenki csak magával törődik.

Az USA-ban már azért sem cshet meg ilyesmi, mert a nagyvárosokban ilyen késői órán nem tanácsos gyalog járni, olyan lenne ez, mint ha valaki azzal a reménnyel kötné fel magát, hogy talán elszakad a kötél és mégsem hal meg. Akik ott éltek és hosszú idő után hazajöttek, azt mesélik, hogy amint besötétedik, az ajtókat bezárják, a függönyöket behúzzák. Az éjszaka beálltával a dzsungel törvénye uralkodik. Így nem nyílik alkalom hasonló találkozásra.

Franciaországban, Spanyolországban — igaz, régebben — nem utalt semmilyen jel a nemzedékek közötti szakadékra. Manapság — jut eszébe —, amint felnő a gyerek, embertelenül kitaszítják a családból... „Eddig eltartottunk, ezentúl keresd meg a magadét. Ha velünk maradsz, lakbért, ellátást kell fizetned.” Tiszta sor. Így tesz a nőstény oroszlán is a kölykeivel, a sas is a fiaival. Így van rendjén. Onállóvá kell válnia, nem ülhet egész életében az anyja szoknyáján. Ha dolgozna, ennek se lenne kedve éjszaka rőfögni...

Olaszországban... Hajaj, ott valóban másként van! Egészen másként.

Fecsegő, nvughatatlan természetű emberek. Tőlük kitelne... Fullánkjaikba azonban humor vegyül. Emlékszik, egyszer tréningruhában ment az utcán, és egy fiatalember ujjal mutatott rá: „campione olimpico, campione olimpico!” Tekintélyes pocakjával távol állt attól, hogy olimpiai bajnokhoz hasonlítson, mégsem bántotta a tréfa, nevetett rajta.

Gondolatai ösvényét követve a gyermekeinél kötött ki. Emlékezett feleségének a gyermekek iránti határtalan, már-már beteges szeretetére, ahogy mindent megtett értük. Egyik szoniszédasszonynak bevallotta, hogy még katonának is elment volna helyettük. A gyermekek aztán nagyszerűen kihasználják a szülői szeretetet a maguk javára.

Elmosolyodott.

Hol lehetnek most? Talán a két párhoz hasonlóan ők is az utcákat róják? Belekötnek a járókelőkbe? Jaj, csak nem gúnyolódnak az idős emberekkel, nem csúfolnak ki valakit a külseje miatt? Nem! Gazdagabb a képzeletük ennél, tudásuk is elegendő arra, hogy beszélgessenek, szóra-koztassák társaságukat. Nem hallgatagok, nem is félénkek, nem hinné, hogy idős embereket sértegetnének.

„Így van. Az iménti fiatalember jobb téma híján rőfögött. Pusztán azért, hogy megtörje a hallgatást. Ostobasága volt tehát az oka az egésznek. Szegényes lehet a lelkivilága, és fölöslegesen öntött el a méreg” — gondolta Dimitrie.

Mégsem tudott egészen megnyugodni. Talán a fiú miatt szégyenkezett, aki képtelen volt beszélgetést kezdeményezni és folytatni a lánnyal, vagy önmaga miatt, hogy megalázták, kigúnyolták a gyönyörű teremtés előtt.

Gondolataiban annyira elmerült, hogy észre sem vette, már hazaértkezett. Üres otthon hidege, magánya fogadta. Három gyermeket nevelt fel, most mégis magára maradt.

Ha még élne Sofia... talán könnyíthetne a lelkén.

NAGY Margit fordítása

A HÓ KAPUJA

SLAVCO ALMÄJAN

A nagykés készen állt
A tűz is égett és felnyitották a könyvet
A disznó mélyen aludt

Nem való ilyen kora hajnalban disznót vágni
Szólt a körből kilépő
Pihenjünk.

Az idő sugara megtört hatalmas lencséjén
Havazott és a hótakaró egyre nőtt
Az egyik kalapos így szólt
Jobb lenne vadra lesni

Igaz és rémítő gondolat
Egymás után elfelejtették a disznót a kést
Mégsem lették meg a hó kapuját.

VELENCEI TÜKRÖK

IOAN FLORA

Írjak verset, sürgősen közöljem,
kértek,
rázzam sörényem, öklelőzzek,
futamra készen álljak, jóakarók
előtt földig hajoljak,
lelkessedjem, villámok sújtsanak, pusztuljak.

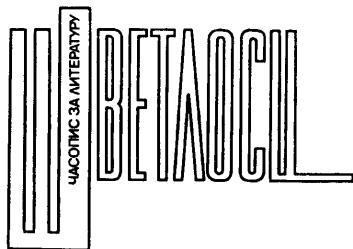
Írjak verset, feledve, hogy
hangom égzengés lesz-e,
vérrel, földdel fogom-e róni a szavakat,
lelakatolom-e a számat,
avagy budiláncon
csüngő papírrózsa leszek.

Írjak verset, kérik, járjam a szerkesztőségeket,
telefonálgassak, dolgok elkészültét nyugtázzam,
meztelen, sebezhető sarkammal előre lépjek,

dulakodjak, szótárakat, katalógusokat
és tiszta igéket használjak,
harcoljak, antológiák lapjára költöznek, kérik.

Írok, de csak amúgy, futtában,
az árok, a béka távlatából,
villamosságot és penicillint nyelek, dühödt óriásokat lépek át.
Velencei tükrök előtt szégyenkezem.

NAGY Margit fordításai

VIRÁG

GYURA PAPHARHAJ

Teljes testsúllal a bal oldalra fordulni, a kutya-fáját!

Meddig sajnálkozni az orrlyukakon beáramló kevéske levegőn! Egyéb-ként is azt mondják: szebb ezen a világon. Örök álom. De nem úgy, mint itt, hajnali négytől vecsernyéig az eke, a borona, vagy a kapa mellett...

Befogni a virágot, és irány a kukoricaföld. Milyen vasárnap ez, a csomós akácfa deszkán ülve nézni a Virág himbálódzó sűrű farkát, poroszkálva a nyári úton. Mindenki ünnepe a vasárnap vagy nem? No igen, ünnep. Tényleg, azon a másik világon mindig ünnep van? No, te meg csak dobogj, a párna alá szorítalak, levegőt se kapsz. Még a barátomnak mondd magad, közben a mellkasomat akarod szétfeszíteni? Kettőnk közül valamelyikünk kifulladt. Te is valamerre, én is. Úgy érzem, én még bírom. Kellene, hisz az út egyre szűkül, úgy tűnik, itt maradsz a hónom alatt, én meg a fal mellé kerülök. Végleg. Milyen lángcsóva az a felhők mögött? Emberek, valóban ég valami!

- A Danko meghalt!
- Mikor temetik?
- Holnap kettőkor.
- A Danko? Talán csak nem?
- De. Szántás közben. A lovát még nem találják.
- Istenem, az a megtermett ember, ki hinné. Jaj, jaj.
- Kiszántotta a mezgyét. Este nem tért haza. Már hideg volt, amikor reggel rátaláltak. Az eke felfordulva, leszakítva, a ló meg sehol.
- Megbüntette az isten. Vasárnap szántani!
- Különös tört.

— Istenem, istenem.

Szóval szerinted értékes egy ló volt. Kár. Milyen kár. Talán megtárlják.

Danko, Danko! Lásd, a trágya nincs kihordva, a leszedett kukorica lemorzsolva, az új megkapálva... Hát így kell ezt csinálni! Gondolsz egyet, s gyerünk. Ilyen hirtelen, az eke mellett, a barázda kellős közepén. Ejnye, ejnye. Talán ha útbaigazítást adsz, vagy megtanácskozol valamit, de így, se szó, se beszéd, csak menni a másvilágra.

Hihet az ember a szemének? Nyugodtan fekszik. Lehunyta szemét. Még itt van, de már elment. Senkitől nem búcsúzva. Senkivel kezet nem rázva. Senkihez egy meleg szót nem intézve.

És a Virág? Nem ő maga engedte a kukoricásba?

Valóban, hol lehet a Virág?

Virág! Virág!

Átkutatták a határt. Nincs és nincs. Petruskina mondja, látta az árokba esve, de nem közelíthette meg. Az első neszre nyugtalan lett, felemelkedett a két hársó lábával, nyerített, orlyukaiból villámok cikáztak. Ő szépen szólta hozzá: Virág, Virág... De nem. A Virág nem engedte közelebb. Ismét nyerített egyet, majd eltűnt a kukoricásban. Elvágatott, hatalmas porfelhőt hagyva maga után.

Hiszel annak a vén boszorkának?

Megvadult a ló. Megvadult, ha mondom.

Miket beszélsz. Hogy vadult volna meg, ha az ekét húzta. Valami más lesz itt.

Gondolod?

Természetesen. Mit szólsz hozzá, egy hónapja nincs eső.

Megsokasodtak a bűnök, nem csoda.

Danko a gerenda alatt. Nyitott szemein két ötvenparás. Telhetetlen volt, a tekintetében akarta tartani a világot. Miért nem mehetett a Virággal együtt! Gyorsan megérkeztek volna. Virág ismeri az irányt. Csak a fekete ármánykodások szaporodnak, míg megérkezik. A tüdeje meg puffad, tele levegővel. Még szétpattannak a koporsó deszkái. Ejnye Danko, Danko, neked még itt is szűkös a hely.

Azt mondják, a halott mindent hall, amit a ravatal körül beszélnek.

Bocsátassák meg a bűnök.

Nyugodjék békében.

Nyugodjék...

No, de ő már megszűnt, itt is, ott is.

Hagyd, ne higgy te az ilyesmikben.

Nyugodjék békében.

A temetőcsész szerint le kellene fedni a koporsót. Meleg van, felfújódik. Később majd nem lehet lezárni. De az asszony nem engedi, várja a testvérét, Julijant. Búcsúzzék el ő is.

Hej, Julijan. Ahogy kémkedve settenkedtél utánam a júliusi hőségben,

pletykálkodva, a kaszám már élesedett. Nem tudtad, hogy megláttalak a lakatosüzletben, anint a becsületemre törsz. Viszketett a nyelved. Elfelejtetted, ki áll hozzád közelebb: az idegen asszony, vagy a testvéred. Bizony, Julijan. S majd most beállítasz feketében, lehajtott fejjel, s úgy gondolod, megbocsátást nyersz. Hogy senki nem tudja majd, milyen bajt okoztál nekem. Csak hát a világ kisebb, mint ahogy vélted, bűneid nem törölődnek az emlékezetből. Jön még kutyára dér.

Julijan nem érkezett meg. Táviratban fejezte ki részvétét. Ez is illik hozzá. A temetőcsősznek néhány szál deszkát kellett hoznia, hogy a koporsó födelét rá lehessen erősíteni. Belül az ember, feje körül kalapács-ütésektől ereszkedő szögek. Szögek az emberi fej körül. Lám, ez a fizetség. Petruskina megfürdetni sem akarta. Pedig kétszeres összeget kapott volna, mint másokért, de hallani sem akart róla. Azt mondta: maga volt a sátán. Dolgozott vasárnap és ünnepnapokon is. Ilyet ő nem vállal. Mintha ő jobb lenne. Amikor Irenej felakasztotta magát a fűzfára, még levenni is segített, nemcsak lemosni. Most meg megmakacsolta magát. De tudta ezt Danko. Előtte való nap szépen megmosakodott, átültözött. Ahogy élt, úgy készülődött. De mégis, miért nem szólt senkihez egy szót sem?

Valóban senkihez? A Virág ezt nem állítaná.

Most már jó mindkettőjüknek.

Hogyhogy mindkettőjüknek?

Ledobták a hánót.

Nézd csak azt, a barackfa alatt! Azt a kopaszt, amint dicsekszik, az imádságoskönyvét tartogatva. De ő maga nem készül hasonló jótéteményre, holott már jócskán a nyolcvan fölött jár. Okosabban tette volna, ha táviratozik, mint Julijan, nem csoszogna most itt, mások temetésén...

Ha elföldeltük, kimegyünk a mezőre.

Virágért?

Azt ti nem találjátok meg. Okosabb az mindannyiunknál.

Ő tudta rendezni.

Ő igen, de te nem.

Láttam, hogyan fogta meg, amikor egyszer a kocsi elől elszabadult.

Igen, igen, mit nézel rám? Azt hiszed, én is olyan vagyok, mint a Petruskina? Láttam, istenemre, láttam. A Virág meglódult, patkói szinte szikráztak a szűrés tarlón, Danko meg fog egy cső kukoricát, s szépen, mintha emberhez beszélne, így szól: Virág, Virág, no, Virág, ne bántsd a másét, itt a tiéd. Odadobta neki, a ló erősen fújtatott.

És?

A ló odajött. Megnyugodott. Megállt. Akkor egy-két lépés, jobbra is, balra is, majd szépen rágni kezdte az eléje tett kukoricacsövet.

No látod! Ő ezt megtehetette, én nem.

Te nem ő vagy, mondtam már.

Mit is láttatok benne!

Búcsúzik a drága rokonságtól...

Julijantól nem. Tőle nem!

Szép kis família vagytok! A koporsóba tett ember már nem bocsát meg a testvérének.

Nem bocsátott meg.

El lehet azt felejteni? A szemem láttára virte el a vadonatúj zsákokat. Azt mondta: adok helyettük heremagot. És mi lett, Julijan? Se zsák, se heremag. Meglehet, ezt is elfelejtetted. Én nem. Egy teknőt akartál adni a tranzisztoros rádiómért. Nem adom. Igaz, megrepedt, de a fiamtól van. Fog minden állomást. Valaha a fiam viselte az én legénykori cipőimet, most én hordom az övéit. Kifordult sarkából a világ. De én tudom, amit tudok. Ha eddig megvoltam teknő nélkül, megleszek ezután is. Ha kell, majd csinálnak a cigányok. Több kezük van. De nézd meg csak te a kezéd. Egyedül a kanál felé nyújtod ki. S mikor az ember felé?

Megpróbálhatnám én is egy cső kukoricával.

Csak veszíted az időt. Inkább öntözni kellene, látod, milyen fojtott meleg van.

De ember, légy éssen, a lóról van szó.

Majd megtalálják a cigányok.

No, ahogy akarsz. Még nem a sintérek kezébe való, legalábbis amíg nem törik le a kukoricát. Én megpróbálkozok.

Legyen számára könnyű a föld.

Legyen számára könnyű a föld.

Hej, ha én felülök és kifeszítem ezeket a deszkákat! Nem volt hol kiürítenetek.

A föld senkinek sem nehéz. Mi vagyunk nehezek neki.

Hol a fia?

Valóban, hol a fia?

Látták a fiát?

Emberek, hol lehet a fia?

Keresi a lovat.

Ne csörömpölj. Most viszik ki az udvarról, ő meg a lovat keresi.

Emberek, hol a fia?

Te csak találd meg, fiam. Ne törődj velük. A Virág többet tud az életről, mint ők mindahányan. Vigyázz, a cigányok is fenik rá a fogukat, úgy gondolják, majd elkapják ezt a gebét és lenyúzzák a bőrét. Még a teknőkészítést is félbeszakítják a ló miatt. Vigyázz, fiam! Virág! Virág! Hozzá bizalommal lehetsz, az én vérem. De senki máshoz. Hidd el, Virág!

Virág! Virág! Hej, Virá-á-á-á-g!

Pokolfajzat volt, a lova is az. Miért undorodsz az emberi hangtól. Merre tekeregtél el? Csörömpölni a vödörrel? Talán majd nyerít a tiszta vízért. A szántóföld tele kukoricával, azzal nem lehet idecsalni. A kutak

meg kiszáradnak. Egy hónapja egy csöpp eső sem esett. Talán mégis vödörrel kéne megpróbálni...

Virág! Virág!

Bufog a vödör körben a tarlón, a kukoricásban. De a Virág nem jelentkezik. Talán csak nem a cigányok?

Hívjátok a fiát, álljon a koporsó mellé.

Hol a fia?

Ne suttojj. Beszélj hangosan. Hová ment?

Megbolondult.

A ló miatt?

Csapj le rájuk az ostorral, csapj le. Az apának általában fia van, aztán a fiúnak is fia lesz, aztán... De Virág csak egy van. Keresd csak tovább. Elvisznek ezek nélküled is. De még hogy. Tudom én az utamat. Csak eleredjen már ez az eső, kiég a kukorica ebben a hőségben. És mi lesz akkor a Virággal? Hej, lovacsám...

Ha megtalálod, rendszeresen vidd el patkoltatni, nehogy a Virág megsértse a lábát. Mindig dobj egy kis hulladékot az elülső lábai elé. Huncut egy ló, mindig kirángatja a jászolból és rátapos, mintha ezzel bosszulná meg, hogy a terményt neki kell behúzni a földről. Virág! Virág! Új jászolt csinálunk majd neked. Azaz, bocsáss meg, majd a fiam! Megértitek egymást nélkülem is. De ne várd meg, hogy kancsukával végighúzzanak rajtad. Hátrálj, fordulj meg, s el, minél messzebb.

Barátocskám, ő legalább nem sajnálta önmagát.

Magát se, más se. Ha volt neki, volt mindenkinek. Ha hiányzott neki, hiányzott az egész világnak.

Legalább úgy élt, ahogy akart.

Miért nem viszik ki?

Elmentek a fiáért.

Nocsak, itt ki kit keres?

Nem, ez nem lehet álom. Nem lehet, hogy ezt csak álmodjam. Lehet egyáltalán ilyent álmodni? Tudom, szándékosan a bal oldalamra fordultam, hogy teljes súlyommal nyomjam a beteg szívem. Mi ez, ott a Virág. Áll a tarló közepén. Nézd csak, hol zöld, hol kék, hol meg ibolyaszínű. Mint a szivárvány. Talán érkezik az eső, ezt érezhette meg a határban. Hej, egy kis esőcske...

No, Virág! Gyere ide!

Fiam, nyújtsd felé a kezed. Neked megengedi, hogy megfogd. De hogyan? Valóban. Minél fogva? Se homlokszíj, se zabla, se gyeplő. Virág, lovacsám, talán csak nem etted meg az egész lószerszámot? Vagy a cigányok? No, Virág? A cigányok voltak? Nyugodj meg, Virág, engedd, hogy a fiam megfogjon, mert lekési az apja temetését. Hej, hej. De dühös vagy. Mennyi kukoricát ehettél meg. Vigyázz, nehogy úgy járj, mint én. Nem lehet mindent egyszerre. Nyugodj meg. Csak lassan, fiam. Lassan közelíts hozzá. Nézd, milyen szép a szivárványban úszó sörényc. Menj

csak, fiam, magához enged. Hallod. De ne ustorral! Ne ustorral. Ki fogja most még egyszer visszahívni? Rákezd az eső, látod, hogy villámlik az akácfák mögött. A Virág akar inni a felhőkből, úgy megszomjazott az e földi szárazságban. Iszik, és eltűnik a szivárványban. Hát osztorral kellett, fiam?

A felfordult eke az ugaron fekszik. Nem volt idő behúzatni. Emberek, mégis hogy gondoljátok? Megrozsdásodik az esőn.

Vasárnap. Senki sem akar vasárnap szántani. Temetni inkább. Elfelejtik ők lassan a koporsót, az ekét, meg a Virágot is. De legalább megjött az eső.

Mintha dézsából öntenék.

Megnyílt az ég.

A vödörből, a vödörből, miből másból. Virágnak friss víz kell, a kutak fenéig üresek. Julijan pedig a síromhoz se jöjjön ki, mert lehúdom a keresztrel együtt. Vesztemre kölcsönt adtam neki, új kocsirúdra kérte, én meg egy éven át kötéllel húztam a kútból a vizet. Majd megemellek én a nyakkendődnél fogva. Ellátom én még a bajodat.

Ki nem adott még egy pohár vizet sem?

Ki szántott át a mezsgyémen?

Ki sebezte meg a szívemet? Nem találja nyugalmát. Ver és ver.

Hej, Julijan testvérem! Kiszárad a te kutad is. Eltörik a kampó. A kocsirúd is.

Kit zavar az, hogy vasárnap dolgozom? Az egyik az eke mellett, a másik a ravatal mellett. Ki hogy. Ami engem illet, jobban szeretem a barázdát, mint a temetőt és kész. Együtt hagyhattak volna az ekével. A vasárnapot ki teremtette? Nem az ember? Én is ember vagyok, magamnak szabok ünnepet.

Neki most mindig vasárnap lesz.

És én? Maradok továbbra is az eke mellett?

Nem könnyű neked, széles a temető. Innen még senkit nem zavartak el. Itt nincsenek feleslegesek. Azok csak ezen a világon vannak.

Hagyd csak, ő is így viccelt. Azt mondta: meggyógyítja majd a sárgaföld. S a feketébe zuhant.

Vigyázz arra az ernyőre, a nyakamba csorog a víz.

Milyen szépen leereszkedett.

Virág! Hogy kerültél a ház elé? Aranyom, drágaságom, milyen vizes lett a sörényed. Hazajöttél, ugye? A gazdádhoz. S a fiam? Hol a fiam? Kint maradt a viharban? Teli vödörrel a kezében áll és vár, hogy megkínáljon friss vízzel. Ki fogja most őt keresni? Látod, azok az csernyő alatt már távozóban a temetőből. Azt gondolják, hogy betemettek, s lám, előttük értem haza. Még nem is érkeztem lerázni magamról ezt az agyagos földet. Virág, lovacskám! Azt hiszik, végleg a föld alá dugtak, s én előttük érek haza. Virág, Virág! Irány a mező, keresd meg a fiam. Nyereljen meg, s aztán a kukoricáson át toronyirányban előre, Virágom.

Legalább új nyelet tett volna a baltába.

A kapába.

Az ásóba.

Csak mondogassák. Azt gondolták: engem kikísérnek, én meg hagyjak itt nekik mindent megjavítva. Nem a maguk kezébe való ez. S nem is a nyelvben van a hiba. Egyébként is: nyelekkel törődni vasárnap? Hahaha...

Várj, megállj! Hogyhogy te itt?

Hogyan? A temetőből. Hazajöttem.

Ez lehetetlen. Hiszen mi eltemettünk. Hogy jöhettél ki?

Miért ne jöhettek volna. Ismertek engem...

De mégis, a sírból...

Hahahaha...

Tisztátlan! Tisztátlan!

Távozz! Sátán!

Mondtam én, hogy itt valami furcsa dolgok történnek. Távozz, sátán!

A fejetekben a sátán. Én az enyémből verjem ki, ugye? Ezt akarnátok? Kifelé! Ki a házamból, mind! Virág! Virág!

— A lábad, Virág! A lábad!

Mi? Valaki rakja fel a lószerszámot. Ismét hámban. Ki teszi fel a kantárt?

— A lábad, Virág!

Ne hagyd magad, Virág. Ne hagyd. Hát lehetséges ez. Amikor csak a jobb oldalamba fordultam? Izzadság, lucskos párna, a dunna tollai szerkesztet. Tehát, megint semmi. Milyen dügökből készítik ezeket a gyógyszerket, hogy ilyen bűdösek? Gondolod, hogy miattuk nem bírod azt a bal oldaladon, a hónod alatt? Elönt a verejték. Senki, aki ablakot nyisson, aki egy pohár vizet... A nap pedig éget. Hosszú őszi lesz az idén. A Virágot ki szerszámozza fel ismét. Talán csak nem Julijan?

*Amália GARJANSZKI nyersfordítása
alapján fordította SINKOVITS Péter*

JULIJAN TAMAS VERSEI

KENDŐ

Vágjunk egy szeletet a világból,
éles pillantással vágjunk bele a pipacsos búzamezőbe,
mint villanó él a kaszálatlan rétbe.
Türelemmel szegjük körül a vérző sebeket.
Tűnkben napból szőtt fényfonál, esőszál legyen.
A végén hópehely-csomó.
Ebből varrjuk örömünk kendőjét.

A kendőt mindig akkor vegyük le,
ha szégyenünk helyett pipacsot szedünk,
s ha a boszorkánylepke ajkunkról a nyakunkba
[kúszik.

Ha nagyon megöregszünk, minek akkor
kendő, esőszál, fényfonál.

DAL A PORRÓL

Megtanultuk, ha megéled a por,
kenyér vagy révedező utas képében,
nem: por többé,
tűz, szél vagy víz.

Minden kezdet a vég is egyben,
a csend is a zaj része, még ha nem is tudjuk,
csend-e vagy néma figyelmeztetés,
vagy ismét a tűz, a szél és a víz
készül elrejtteni a keletkezés titkait
gyűrűm határolt és süket semmijébe.

Belül a vég is ilyen üres,
értsétek meg ti nagyokosok, révedezők.

BORDAS Győző fordításai

NATALIJA DUDAS VERSEI

AMIKOR SZERETNI AKARTAM

megmérgezve
 minden galambot
 mezítláb léptem be
 a falujába
 az út mellett üldögélők
 a halált vélték
 felismerni bennem
 holott csak sebes csatornák
 zúgtak a testemen
 a fejemen kivirágzott
 napraforgó
 sárga kéje ráíramlott
 bolondultam érte
 az izzó nyár ölében
 vonatra várva
 a sínekre akartam feküdni
 szeretkezni a természetben
 finoman elvezetett
 s én bolondul akartam
 amíg simogat
 érezze a buja-nedves örvényt
 s vérem kábító kamillaillatát
 azt hiszem
 a falu nem szeretett
 elszédültem a zárt térben
 míg ő a földön
 vonszolta életét
 későn döbbszent rá
 hogy foggyóban körülöttem a napfény
 karjaiban a patakhöz vitt
 megdörzsölni hús vízzel elhaló térdem

de akkorra már nem voltam a rabja
 belülről megmozduló vonatszerelvénny
 röpített tovább

SINKOVITS Péter fordítása

DOKUMENTUM

A HARCOS HÍD DOKUMENTUMAI

Nagyon kevés olyan korabeli írott anyag maradt fenn, amely a mozgalmi lapok, így a *Híd* kutatói számára is — a később keletkezett emlékeztetéseket és egyéb közvetett és historikus anyagot — megerősítő, hitelesítő, biztos fogódzóként, pontos útmutatóként szolgálhatna.

Természetesen az egykori aktivisták emlékeztetéseinek alapvonulatához nem fér semmi kétség: a korabeli írott anyag és filológiai pontosítás, a tudományosabb nyomaték eszköze. Ezért jelent a kutató számára rendkívül szerencsés körülményt, pillanatot, ha ilyen okmányra talál.

A zombori levéltári kutatásaink során találtuk meg a Kiss Ernő ellen folytatott bűnvádi eljárás (Sz. Kzp. 243/937) ügyiratai között Szabó Ida levelét, amelyet a Kiss Ernőnél 1937. március 3-án végrehajtott házkutatás során találtak meg, koboztak el és csatoltak az ügy irataihoz mint corpus delictit. Ugyanakkor házkutatást tartottak még Fischer Józsefnél Csúzán, Gombárevics Istvánnál és Sörös Juliannánál (Kiss Ernő menyasszonyánál) Vörösmarton. Az említett levélen kívül haladó könyveket, a *Korunk* és a 100% füzetét kobozta el a csendőrség.

A zombori Történelmi Levéltárban található még az említett bűnvádi eljárás aktái között a *Híd* szerkesztőségének Fischer Józsefhez írt értesítése (szerbhorvát fordításban, az eredeti levelezőlap bizonyára az eljárás során kallódott el), valamint a pontatlanságok egész sorát tartalmazó szabadkai rendőrségi jelentés (Sz. Biz. 836/1937), amelyet a Zombori Kerületi Bíróság kérésére küldött a szabadkai Városi Rendőrkapitányság. A kihallgatások jegyzőkönyvei és okmányok is fontos adatokat tartalmaznak.

Kiss Ernő ellen a tordai Oláh István lebukása után indítanak vizsgálatot. Az Oláh István ellen folytatott bírósági eljárás aktái a zrenjanini Történelmi Levéltárban találhatók Kzp. 147/1937 szám alatt, közöttük Kiss Ernő kézíratos levele is a nevezetthez.

Az egész ügy a *Híd* mozgókönyvtára miatt robbant ki: azért, mert Csúzáról, miután a háromhónapos határidő letelt, Kiss Ernő a *Híd* szerkesztőségének utasítása szerint a megadott címre továbbküldte a könyvcsomagot.

Tordán az ügybuzgó postáskisasszony *elrendeli* (!) Oláhnak, hogy *előtte* (!) bontsa föl az átadott csomagot. Számára, a besúgó számára,

már az is gyanús, hogy a *napszámos* csomagot kap, hát még az, hogy könyvet, méghozzá magyar nyelvű könyvet. Oláh távozása után értesíti a csendőrséget, és a gépezet beindul. Oláh ügye rántja magával Kiss Ernőt is meg még a többi tordai „nyilvántartott kommunistát” is: Horváth Jánost, Csikós Istvánt és Kocsis Istvánt.

Letartóztatások, kihallgatások, államvédelmi bíróság...

A vizsgálóbíró számára roppant rejtélyes, hogy a *Híd* vándorkönyvtárát hogyan küldhette Tordára Kiss Ernő Csúzáról, ha egyszer — Oláh állítása szerint — azt Szabadkáról, a folyóirat szerkesztőségétől kérte. Ezért a Szabadkai Kerületi Bíróságot is megkeresi „*nagyon sürgős*” kérésével: hallgassa ki a *Híd* szerkesztőségének a képviselőjét az ügyben. Átiratában azonban a szerkesztőség címeként más utcát és házszámot jelölt meg, így a bürokrata tisztviselők csak azon a címen keresve, kerestetve nem találták a címzettet, és negatív választ küldtek a petrovgrádi (becskereki, illetve ma zrenjanini) Kerületi Bíróságnak.

Foglalkoznunk kell a szabadkai Városi Rendőrkapitányságnak a Zombori Kerületi Bíróság vizsgálóbírójához a *Hídről* küldött jelentésével, különös tekintettel a pontatlanságaira.

Az okmány úgy tudja, hogy az *Örtűz* 1929. április elején szűnt meg, holott ekkor még meg sem indult: 1931 szeptemberében indították, és nem Lévai Endre, hanem Kis József szerkesztette. Utolsó száma 1934 januárjában jelent meg. Az is köztudott, hogy a *Híd* sem 1929-ben, hanem 1934 májusában indult. — Egyébként ez irat az eddig ismert egyetlen rendőrségi okmány, amely a *Híddal*, illetve a *Híd* tevékenységével foglalkozik.

Az Oláh István és társai, illetve a Kiss Ernő ellen bűnvádi eljárásnak csupán a legfontosabb ügyiratait ismertettük, a korrall, illetve a munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozók számára igen érdekes lehet az egész anyag vizsgálata.

PATÓ Imre

Szabó Ida levele Kiss Ernőhöz

Subotica, 1936. IX. 17.

Kedves Ernő elvtársam!

Nem kaptam a mai napig választ tőled a levelemre, lehet, hogy nem kapd meg és azért írok. Elvtársam, biztos van tudomásod arról, hogy itt a pékek sztrájkoltak; ez a sztrájk elveszett, mégpedig azért, mert nem volt gyakorlatuk szakszervezeti tőren. Tegnap beszéltem egy elvtárssal a pékekről, és azt mondta, hogy szeretné fölvenni a kapcsolatot veletek, mert ott a belyei uradalomban van két pék, aki a munkások részére süt kenyeret, és abban az árban, adja, a kenyeret, mint a lisztet. No, ez az elvtárs szeretne oda kimenni, és azt mondta, hogy ő tíz százalékkal olcsóbban adná a kenyeret, és kérdezi, ki bírna-e ő oda menni, azt mondta, hogy azok a pékek nem szervezett munkások, s mivelhogy ő szervezett munkás, jobb volna, ha ő volna ott. Én odaadtam neki a Fischer

elvtárs címét, mindenesetre, ha ki se megy oda, vagy ha ír, ügyeljenek rá, mert közelebből nem ismerjük. A címet azért adtam oda, mert megmondták neki, hogy én ismerem valakit Suzán, a földmunkás vezetősége mondta meg, mivel-hogy tőlük kértem belépési nyilatkozatokat a részetre. Mindenesetre mégis jobb volna, ha ez az elvtárs volna ott, mint az a nagytőkés. Légy szíves, elvtársam, érdeklődj, és ha megtudsz valamit, válaszolj rögtön, ha bírsz, válaszolj hétfőig. A Gézáéknál tombol a reakció, először is havonta csak egyszer írhatnak, azt is csak szülőknak, csomagot csak tizkilósat lehet küldeni nekik, egyszer egy hónapban, látogatást is csak egyszer kapnak, de csak szülők és testvérek látogathatják meg őket. Most nagyon sokan büntetés alatt vannak. A Jovica mamája most vasárnap volt lent, és nem engedélyezték a látogatást, mert a Jovica büntetés alatt van és még sokan vannak büntetés alatt, de nem lehet megtudni, hogy kik azok, úgyhogy egyik börtönben sincs olyan nagy szigor, mint most Mitrovicán, van, aki öthónapos büntetést is kapott, a kosztjuk nagyon rossz, panaszkodnak az elvtársak, hogy éhesek. Van-e tudomásod arról, hogy az öreg Csáki meghalt? Most már nem írhatok többet, mert már mennem kell a robotba, ha megkaptad a levelem, írdál. Üdvözlöm a Fischer elvtársat és a többi elvtársat

Forró elvtársi üdvözetem küldöm neked:

Ida

Máskor többet írok, mert van még sok írnivalóni.

Sabo Ida Subotica. Sestra Sabo Geze, koji je osuđen za komunizam. — *[Bíró-sági főljegyzés a levél alsó szélén: Szabó Ida, Szabadka. A kommunista tevékenységért elítélt Szabó Géza húga.]*

A Hid szerkesztőségének a levele Fischer Józsefhez Csúzára.

[A bűnvádi eljárás céljaira készült szerbhorvát fordításból rekonstruálva. Az eredeti levelezőlap nincs a bírósági okmányok között.]

Szabadka. 1937. II. 16.

Kedves Elvtárs!

Mivel a mozgókönyvtár használatának a határideje lejárt, kérjük, hogy a könyveket küldjék tovább. Azt a hat könyvet, amely maguknál van, az alábbi címre kell küldeni: Oláh István, Torda (Vujićevo), Susány utca 636. sz. Ahogy a könyveket a fenti címre feladták, nyomban értesítsenek róla bennünket. Ha a könyvek továbbküldését bármi akadályozná, mielőbb értesítsenek róla bennünket. — Kérjük, hogy a *Hid* utolsó két füzetével számoljanak el, mert nagyon nehezen gyűlik össze a pénz. Értesítsenek bennünket, lehetséges-e maguknál szerkesztő vagy sajtóbizottságot alakítani. Sürgős válaszukat várjuk.

Eltvársi üdvözléssel

a *Hid* szerkesztősége és
kiadóhivatala
Szabadka
Postaiók 89
[olvashatatlan aláírás]

Kiss Ernő levele Oláh Istvánhoz

1937. II. 26. Suza.

Tisztelt Oláh elvtárs!

A subotica elvtársak utasítására itt küldjük a könyveket, cím szerint: „Fekete kenyér”, „Csokoládé”, „A döntés felé”, „A marxizmus tudományos alapproblémái”, „A jobbagység keletkezése és a Dózsa-féle forradalom”. A könyvekre mi vigyáztunk és teljes épségben adjuk azokat maguknak át. Kérjük magukat, hogyha a könyveket megkapják, tudassák velünk. Tudassák velünk pár sorral, hogy maguknál hogy áll a mi ügyünk, és kívánságukra mi is tudathatjuk magukkal az itteni helyzetet.

Fogadják forró elvtársi üdvözületem:

Kiss Ernő

TORDAI CSENDŐRÁLLOMÁS

Szám: Biz. 148

1937. márc. 4

TORDA

Oláh István és társai
Tordáról, kommunista
könyvek terjesztése mi-
att letartóztatva.

A Járási Főszolgabírónak

Törökbecse

1937. március 2-án délelőtt 10 óra körül Dopler Boriska, helybeli posta-tisztviselőnk bejelentette ezen az állomáson, hogy Oláh István tordai lakosnak egy csomag könyv érkezett, akinek az átadáskor megparancsolta, hogy bontsa fel, és az átnézéskor számára gyanúsak tűnt a csomag tartalma. Nevezetnek felhívtuk a figyelmeztetést, hogy ügyeljen a levelezésekre, és egyéb küldeményekre. Jelentéstételekor alulírott szolgálatban volt Lazić Milorad csendőrrel. A járőrt ezen állomás káplárja, Cepin Franc értesítette. Egyidőben a járőr elindult Oláh István házához, akit azonban nem talált otthon. Tudakozására a felesége azt válaszolta, hogy elment a postára, mivel valamilyen csomagot kaptak, azt akarja átvenni. 11 óra körül nevezett Oláh István megérkezett és 4 magyar nyelven írott könyvet hozott: *Fekete kenyér*, *Csokoládé*, *A döntés felé* és *A jobbagység keletkezése és a Dózsa-féle forradalom*, Csúza feladási postáról, Kiss Ernő-től, Csúza, Baranya; a könyveket nyomban elkoboztuk.

Mivel az alulírottat az elkobozott könyvek, valamint a Kiss Ernő feladótól küldött levél tartalmáról pontosan tájékoztatni kellett, ezért a könyveket és a levelet elvittem a petrovgradi csendőrszázad parancsnokához, Milan Kovičić őrnagy úrhoz, aki tájékoztatott a könyvek és a levél tartalmáról és az eljárás-hoz utasításokat adott.

Ez év március 3-án ismét házkutatást tartottunk Oláh Istvánnál, és megtaláltuk az ötödik könyvet, amelynek a címe *A marxizmus tudományos alapproblémái*; további kutatással semmi gyanúsat nem találtunk. Ugyanakkor házkutatást tartottunk Csikós István nyilvántartott kommunistánál is, és megtaláltunk egy könyvet, amelynek címe: *Gumi* — sarló és kalapács jellel. Kocsis

István és Horváth János kommunistáknál a kutatás során semmi gyanút nem találtunk.

1. A gyanúsított Oláh Istvánt [...] kivallattuk a fentiekről, aki kijelentette az alábbiakat: Csikós István, az ő borbélyja, mióta megjelenik a *Híd*, azóta árusítja neki is; havonta egyszer jelenik meg, számonként 3 dinár. 1937 januárjában, nem emlékezik pontosan a dátumra, borotválás közben mesélte neki Csikós, hogy neki szép olvasni való könyvei vannak, amelyeket még 1936 nyarán a *Népszava* szerkesztőségétől kapott Szabadkáról, erre kérte, hogy adja oda neki is olvasásra. Csikós két könyvet hozott neki, a következőket: *Aranyásók és Három pár selyembarisnya*, és amikor átadta neki, azt mondta, hogy olvasás után adja fel a postán a *Híd* szerkesztőségének Szabadkára. Miután a nevezett elolvasta a könyveket, fel is adta a megfelelő címre a postán, a dátumra azonban nem emlékszik, csupán annyit tud, hogy ez év január elején lehetett. A kérdésre, hogy mit tartalmaztak a könyvek kijelenti, hogy egyik is és a másik is regény volt: harisnyavásárlásról és aranyásárról szólnak.

Ez év január havában, amikor a *Híd* című lapot megkapta, rátalált benne a szerkesztőség közleményére, hogy van mozgókönyvtára különböző olvasni való könyvekkel, mire ő írt a *Híd* szerkesztőségének: küldjenek neki valamilyen regényeket olvasásra. 1937. március 2-án értesítést kapott a postáról, hogy vegye át az érkezett csomagot. Elment a postára, és átvette a csomagot. A posta-tisztviselőnk követelte, hogy bontsa fel, hogy lássa, vajon az övé-e, mivel nem tudta, hogy ki küldi neki, a személyt pedig, aki feladóként volt feltüntetve, nem ismerte. Miután a posta-tisztviselőnk átnézte, elindult a könyvekkel hazafelé. Az utcán találkozott Horváth János nyilvántartott kommunistával, aki megkérdezte, hogy mit visz. Azt mondta neki, hogy kapott egy csomagot öt könyvvel Csúzáról, Kiss Ernőről. Ekkor Horváth megnézte a könyveket, és kivett egyet, amelynek a címe: *A marxizmus tudományos alapproblémái*. A többi négy könyvet elvitte haza, ahol már az említett járőr várta, és elkobozta a könyveket. Miután szabadon engedték, mindjárt elment az említett Horváthhoz, visszakérte az említett könyvet, és elvitte haza, majd mikor újra jött a csendőrrjárőr házkutatást tartani és követelte az ötödik könyvet is, ő kiadta.

2. Horváth János, 1883. okt. 10-én született, apja néhai Sándor, anyja néhai Botka Rozália, nő, egy gyermek apja, földműves, 1930-ban hat hónap börtönre elítélt kommunistasejt állandó tagjává válása miatt, valamint amiért a helyiségét kommunistáknak adta bérbe kommunistaotthon céljára, többször felelősségre vonták kommunista tevékenység miatt, Törökbecsén született, ma tordai illetőségű és ott is lakik, házsz. 434. [...] A fentiekről kivallatva a következőket mondja: 1937. március 2-án találkozott a háza előtt az utcán Oláh Istvánnal, és megkérdezte tőle, hogy hol járt. A nevezett azt felelte, hogy a postán, mert csomagja érkezett regényekkel. Kérte, hogy adjon neki egy regényt olvasásra, mire Oláh adott is neki egy könyvet, amelyet állítólag ki sem nyitott, hogy megnézzé, milyen, mivel ő nem tud olvasni, a felesége meg más munkával volt elfoglalva. Két óra múlva Oláh jött a könyvért.

3. Csikós István, 1893. VII. 14-én született, apja néhai János, anyja Kósó Rozália, foglalkozása borbély, római katolikus, a belgrádi Államvédelmi Bíróság 6 hónap börtönre ítélte, mivel tagja lett kommunistasejtnak, tordai születésű és illetőségű, 539. sz. alatt lakik. [...] A fenti tárgyról kivallatva a következőket jelenti ki: 1936 nyarán, a hónapra nem emlékezik, a Népszavától kapott 3 könyvet, cím szerint: *Aranyásók, Három pár selyembarisnya* és *Gumi*.

Az említett könyvek olvasására nem volt idő, mert a 120 vendég borotválása sok időt igényel, ezért nem tudom, miről szólnak. A könyveket aratás táján Kocsis Istvánnak adtam olvasásra, aki kérte, hogy adjam oda neki. Két könyvet kapott tőlem, mégpedig: az *Aranyásók* és a *Három pár selyemharisnya* címűt, azzal, hogy ha elolvasta őket, küldje el a Híd szerkesztőségének a címére, pénzt is adtam a költségekre. Őt kértem meg, hogy a postára elvigye, mert én nem értem rá. 1936 nyarán betöltötték a *Népszava* című lapot, amely Szabadkán jelent meg. Ekkor értesítést kaptam, hogy az utódja a *Híd* lesz, ajánlották, hogy olvassuk, és hogy a munkájukról mindig értesíteni fognak, a könyvek pedig a *Híd* tulajdonát képezik.

4. Kocsis István, 1888. VIII. 17-én született, apja néhai József, anyja néhai Kuti Rozália, római katolikus vallású, nő, két gyermek apja, napszámos, hat hónap börtönrre ítélt kommunistasejtben való tagság miatt, tordai születésű és illetőleg, házsz. 557. [...] A tárgyról kivallatva a következőket jelenti ki: 1936 nyarán aratás táján három könyvet kapott olvasásra Csíkós Istvántól, de csak egyet olvasott el, amelynek a címe *Három pár selyemharisnya*, regény. A másik kettőre nem is emlékezik, milyen volt, mert nem olvasta őket, és amelyeket rövid idő múlva az említett Csíkós el is vitt tőle.

A 2—4. számig felsorolt gyanúsítottak kommunistatevékenységért elítéltek, és a politikailag gyanús személyek nyilvántartásában szerepelnek.

Mind a négy nevezettet letartóztattuk, és a hat elkobozott könyvvel, valamint a följelentéssel együtt átadtuk a Törökbecsei Járási Főszolgabírónak.

Melléklet: 6 elkobozott kommunista könyv és egy levél.

Avr. M. Rajić s. k.

örmester,

a csendőrállomás parancsnoka

Megküldve:

Törökbecsei Járási Főszolgabírónak,

Dunai Csendőrezrednek, Újvidék,

A Csendőrszáhad Parancsnokának, Petrovgrad,

A Szakasznak, Nagykikinda, fogalmazvány betekintésre

A JUGOSZLÁV KIRALYSÁG PETROVGRADI KERÜLETI BÍRÓSÁGA

Szám: Kzp. 147/937

J e g y z ő k ö n y v

Készült 1937. március 7-én a Petrovgradi Kerületi Bíróság vizsgálóbírója előtt Oláh István ellen folytatott bünvádi eljárásban az Állam- és közbiztonsági törvény 1. szakaszába ütköző bűncselekmény tárgyában.

Jelen vannak:

Radojković Milorad
vizsgálóbíró

Mihaldžić Ljubiša
jegyzőkönyvvezető

Oláh István
vádlott

A vádlott kihallgatása 10¹⁰ órakor kezdődött.

1. Családi és utóneve: Oláh István.
2. Ragadványneve: ./.
3. Apja családi és utóneve: néhai Oláh Ferenc.
4. Anyja családi és utóneve: néhai Göbölös Rozalia.
5. Vallása: római katolikus.
6. Születési helye: Torda.
7. Lakóhelye: Torda.
8. Életkora: 36 éves, 1901. júl. 27.
9. Állampolgársága: Jugoszláv Királyság.
10. Foglalkozása: napezámos.
11. Családi állapota: nő, 1 gyermek apja.
12. Írástudó-e? Írástudó, 2 elemi osztály.
13. Katonai szolgálatát letöltötte-e? Nem.
14. Volt-e, mikor és miért büntetve? Nem volt.
15. Jelenleg folyik-e ellene vizsgálat? Nem.
16. Ha kiskorú, ki a törvényes képviselője? ./.
17. Vagyoni állapota: 1 hold föld.

Megértettem a vádat. Nem ismerem el, hogy bűnös vagyok.

Elismerem, hogy ez év március 2-án átvettem a postán, Tordán, egy csomagot, amelyet én mindjárt a postán, a posta-tisztviselőnk felszólítására felbontottam, amelyben 5 magyar nyelvű könyv volt: 1. *Fekete kenyér*, Darvas Józseftől, a budapesti Viktória kiadásában, 1934-ből; 2. *Csokoládé*, A. Tarsov Radinovtól [A. I. Taraszov—Rogyionov], a párizsi Monde kiadása 1930-ból; 3. *A döntés felé*, Gereblyés Lászlótól, a budapesti Európa kiadása 1932-ből; 4. *A marxizmus tudományos alapproblémái*, Plehanovtól, a budapesti Európa kiadása 1933-ból és 5. *A jobbagyság keletkezése és a Dózsa-féle forradalom*, Stolte István Miklóstól, a budapesti Viktória kiadása 1931-ből.

A könyvek között a csomagban egy magyarul írott levél is volt Csúzáról, 1937. II. 27-én íródott, amely így kezdődik: „Tisztelt Oláh elvtárs!...” és „Fogadják forró elvtársi üdvözetem Kiss Ernő” szavakkal fejeződik be.

A bíró által megmutatott könyvek és a levél azonosak azzal, amiket a csomagban kaptam.

És Kiss Ernőt egyáltalán nem ismerem, és azt sem tudom, hol van Csúza.

A bírónak arra a kérdésére, hogy Kiss Ernő hogyan küldhette neki csomagot Csúzáról, ha nem ismeri, a vádlott kijelenti, hogy ez év február elején a felesége, Lippai Mária, az ő tollbamondása után levelet írt a Híd szerkesztőségének, hogy küldjenek neki könyvet olvasásra, nem nevezve meg, hogy milyen könyveket; feltételezi, hogy a könyveket, amelyekről szó van, mindenképpen a Híd szerkesztősége küldte. Arra a kérdésre, hogy honnan tudja azt, hogy a Híd szerkesztősége küld olvasni való könyveket, kijelenti, hogy az ő borbélyja, a tordai Csikos István árusítja Tordán a Híd folyóiratot, és a folyóirat egyik számában olvasta, hogy a Hídnak van mozgókönyvtára és ingyen küldi a könyveket olvasásra.

Amikor átvettem a csomagot a könyvekkel, elindultam haza, és az utcán haladva megláttam Horváth Jánost a háza előtt. Kérdezte, hogy mit akarok. Mondtam neki, hogy egy csomag könyvet kaptam. Ő megnézte a könyveket, és megkért, hogy *A marxizmus tudományos alapproblémái* című könyvet ad-

jam oda neki olvasni. Én azt a könyvet odaadtam neki, a többi elvittem haza. Otthon már vártak rám a csendőrök, akik elvették tőlem a könyveket is meg a levelet is, és később azt a könyvet is, amit Horváth Józsefnek adtam olvasni.

Arra a kérdésre, hogy Horváth Jánosnak akkor is odaadta-e volna azt a könyvet, ha a hatóság nem keresi mála, a vádlott azt a választ adja, hogy fogalma sem volt arról, hogy a hatóság el fogja kobozni tőle ezeket a könyveket.

A vádlott módosítja a vallomását oly módon, hogy a könyveket a *Hídtől* nem levélben, hanem levelezőlapon kérte.

A bíró kérdésére, hogy ki írhatta neki a csomagban talált levelet, ha ő a levél aláíróját, Kiss Ernőt nem ismeri, a vádlott kijelenti, hogy ő nem tudja, és megmarad amellett, hogy a könyveket a *Híd* folyóirattól kérte.

Dr. Bratić Dušan petrovgradi ügyvédet kértem fel védőmnnek.

Én sohasem voltam kommunista, most sem vagyok az, és soha nem is leszek.

Egyebet a védelmemre felhozni nem tudok

Jegyzőkönyv felolvasás után jóváhagyólag aláíratott.

Kmft.

Radojković Milorad s. k.

vizsgálóbíró

Mihaldžić Ljubiša s. k.

jegyzőkönyvvezető

Oláh István s. k.

Szám: Kzp. 147/937/4.

A KERÜLETI BÍRÓSÁG VIZSGÁLÓBÍRAJANAK

Szabaiika

Az Oláh István tordai lakos ellen az Állam- és közbiztonsági törvény 1. szakaszába foglalt bűncselekmény miatt folytatott eljárás ügyében kérjük a *Híd* folyóirat képviselőjének értesítését — a Szerkesztőség és Kiadóhivatal a Pašić utca 39. sz. alatt található — az alábbi körülményekről:

1. Vajon a *Híd* szerkesztőségéhez, illetve kiadóhivatalához ez év február elején érkezett-e levelezőlap Oláh Istvántól Tordáról, és Oláh mit kért a levelezőlapon a *Hídtől*? (Ha a levelezőlap még megvan a *Hídnél*, kérjük mellékelni a kihallgatásról készült jegyzőkönyvhöz.)

2. Küldött-e a *Híd*, és mikor, Oláh István címére Tordára valamiféle könyveket, ha igen, a *Híd* sorolja fel minden egyes könyv címét, kiadóját és a kiadás évszámát.

A kihallgatás után a jegyzőkönyvet azonnal küldjék el e bíróság vizsgálóbírójának, mivel Oláh a bíróság fogdájában van, hogy a jegyzőkönyvet az iratokkal együtt átadhassuk az államvédelmi bíróságnak.

Nagyon sürgős.

Petrovgradi Kerületi Bíróság,

1937. március 8.

Mil. Radojković s. k.

vizsgálóbíró

P. H.

A kiadmány hitelél:

Vačarić s. k. •

a bírósági másolóiroda

igazgatója •

A JUGOSZLÁV KIRÁLYSÁG PETROVGRADI KERÜLETI BÍRÓSÁGA
Szám: Kzp. 147/937

TANÚKIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Készült 1937. március 16-án a Petrovgradi Kerületi Bíróság vizsgálóbírója előtt Oláh István ellen folytatott bűnvádi eljárásban az Állam- és közbiztonsági törvény 1. szakaszába ütköző bűncselekmény miatt.

Jelen vannak:

Radojković Milorad
vizsgálóbíró
Mihaldžić Ljubiša
jegyzőkönyvvezető

Oláh Mária
tanú

1. Családi és utóneve: Oláh Mária, szül. Lippai.
2. Hol született: Nagybikács.
3. Hol él? Tordán.
4. Foglalkozása: Napszámos.
5. Hány éves? 31 éves.
6. Vallása: Római katolikus.
7. A vádlotthoz való viszonya:
8. A károsulthoz való viszonya:

[...]

Én a könyvekről csupán annyit tudok, hogy egy napon eljött hozzánk Csikós István, a férjem borbélyja, tordai lakos, és két könyvet hozott: 1. *Három pár selyemharisnya* és 2. *Aranyásók*; majd előttünk becsomagolta őket és megcímmezte: *Híd* szerkesztősége Szabadka. Ezután megkérte a férjemet, hogy ezeket a könyveket vigye el a postára, és pénzt is adott neki a költségekre. Nem vettem észre, hogy a könyvek között valamiféle levél is volt. Ezután nemso-kára, mintegy 10—15 napra a férjem valamilyen könyvet kapott postán. Én nem írtam semmiféle levelet a *Híd* szerkesztőségének a férjem tollbamondása nyomán, és nem is tudok semmit valamiféle könyvek megrendeléséről attól a szerkesztőségtől.

Mást nem tudok.

Jegyzőkönyv felolvasás után jóváhagyólag aláíratott.

Kmft.

Radojković Milorad s. k.
vizsgálóbíró
Mihaldžić Ljubiša s. k.
jegyzőkönyvvezető

Oláh Istvánné s. k.

DÁRDAI JÁRÁSBÍRÓSÁG

Kl. 20.

Jegyzőkönyv

Készült [1937.]* III. 16-án a Dárdai Járásbíróságon tanúkihallgatásról, az Oláh István ellen folytatott bünvádi eljárás során.

[...]

Igaz az, hogy 1937. II. 26-án a csúzai postán csomagot adtam föl Oláh István címére Tordára. A csomagban a következő könyvek voltak: [1.] Darvas József: *Fekete kenyér*; [2.] A. [I.] Taraszov[—Rogyionov]: *Csokoládé*; 3. *A döntés felé* és [4.] *A marxizmus tudományos alapproblémái*, valamint [5.] *A jobbágyság keletkezése és a Dózsa-forradalom*. Azért küldtem el, mert Fischer Jánostól ilyen utasítást kaptam, ugyanakkor ő a Szabadkáról érkezett lapot is átadta.

Előfizetője vagyok a Szabadkán havonta megjelenő folyóiratnak, amely *Híd* címmel jelenik meg. Ily módon kapta Fischer János csúzai borbély a könyveket olvasásra.

Én meg a könyveket Fischertől kaptam, amelyek közül néhányat elolvastam. A könyvek kölcsönzési ideje három hónap volt. Mivel a határidő lelet, a *Híd* értesítést küldött, hogy a könyveket Oláh István címére kell elküldeni. Fischer József csúzai borbély elhanyagolta a könyvek elküldését, ezért kaptam én az említett levelezőlapot az apjától, Jánostól, amiből megtudtam, hogy el kell küldeni Oláh Istvánnak, amit én meg is tettem.

A csomag tartalmát, a szabadkai elvtársak utasítása szerint, felsoroltam, mindannyian ezt teszik; meg én magamat is munkásnak tartom, noha kárpitos-mester vagyok, meg földmunkásnak is, mert falun élek és paraszti munkát is végzek.

Amikor a levélben azt írtam, hogy: „tudassák velünk pár sorral, hogy maguknál hogy áll a mi ügyünk, és kívánságukra mi is tudathatjuk magukkal az itteni helyzetet”, a földmunkások szervezetére gondoltam.

Némely könyvet elkezdtem olvasni, de olyan stílusban íródtak, amit én nem tudtam megérteni.

Én rendszeresen kapom a *Hídat*, amely télen kéthavonta, nyáron pedig havonta jelenik meg. A folyóiratban ismertette van, milyen föltételekkel kaphatók könyvek. Ezt a folyóiratot nyilvánosan kapom a posta útján, a borítóján föl van tüntetve a folyóirat címe.

A folyóiratnak postafiókja van a szabadkai postán.

Én tagja és előfizetője vagyok a folyóiratnak, de a folyóirat a múlt hónapban nem érkezett meg.

A mondottakra esküt tehetek.

Jegyzőkönyv fölolvasás után jóváhagyólag aláíratott.

Idővesztesség címén 15 dinárt kérek.

Panjić Velimir s. k.

bíró

Morokvašić Radovan

jegyzőkönyvvezető

Kiss Ernő s. k.

* Az évszámot a jegyzőkönyv nem tartalmazza.

Posta Torda
Szám: 112/937
1937. III. 17.

A KERÜLETI BÍRÓSÁG VIZSGALÓBÍRÁJÁNAK

Petrovgrad

1 melléklet

A f. hó 8-án kelt Kzp 147/1937 számú ügyíratra válaszolva tisztelettel értesítem a Címet, hogy az Oláh István szántára érkezett csomagot Csúzán adták föl. A szállítólevélén és a csomagon is feladóként Kiss Ernő Csúza Baranya volt feltüntetve.

A szállítólevél egy részét, a szelvényt, amelyen a feladó fel van tüntetve, Oláh István a csomag átvételekor elkapta.

E posta levéltárában megtalálható az eredeti szállítólevél, azonban azon csupán Oláh István neve, Torda, Susány utca 636. sz., valamint hivatalos följegyzések találhatók.

Az eredeti szállítólevél csak a Posta és Távirada újvidéki igazgatósága engedélyével küldhető el.

P. H.

Dopler Boriska s. k.
szerződéses posta-tiszviselő

A JUGOSZLAV KIRÁLYSÁG PETROVGRADI KERÜLETI BÍRÓSÁGA
Szám: Kzp. 147/1937

TANÜKIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Készült 1937. márc. 20-án a Petrovgradi Kerületi Bíróság vizsgálóbírója előtt az Oláh István ellen folytatott bűnvádi eljárásban az Állam- és közbiztonsági törvény 1. szakaszába ütköző bűncselekmény miatt.

Jelen vannak:

Radojković Milorad
vizsgálóbíró
Mihaldžić Ljubiša
jegyzőkönyvvezető

Horváth János
tanú

[...]

1937. március 2-án láttam Oláh Istvánt a postáról jövet, valamilyen könyveket vitt. Kérdeztem, hogy mit visz, azt felelte, regényeket. Megkértem, hogy adjon egyet olvasni, amit ő meg is tett, nyomban adott is egy könyvet. Én nem is tudtam, hogy az miféle könyv. Értéktudatlan vagyok, csak a címet tudom leírni, de azt akartam, hogy a feleségem olvassa nekem esténként azt a regényt. Mivel aznap a feleségem mosott, el volt foglalva, én a könyvet letettem a szobában az asztalra. Körülbelül két óra múlva jött Oláh a könyvért, és azt mondta, hogy a csendőrök jöttek a könyvekért.

Oláh nem kínálta nekem a könyveket, hanem én magam kértem, mikor hallottam, hogy regények.

Másról nem tudok.

[...]

Horváth János s. k.

KERÜLETI BÍRÓSÁG

A Vizsgálóbíró Úrnak

Petrovgrad

Megtiszteltetés a számomra, hogy a tekintetes Címet értesíthetem, hogy Dopler Boriska posta-tisztviselőnk részére 1937. III. 15-én 12 órakor idézést kézbesítettek ki, valamint 1937. III. 16-ára szóló menetlevelet, hogy az Oláh István ellen folyó bünvádi eljárás során tartott tárgyaláson megjelenjen; az idézés száma 147/1937/8.

Dopler Boriska posta-tisztviselőnk nem mehetett el a tárgyalásra, mivel fél nap nem volt elegendő arra, hogy helyettest találjon, a postát viszont helyettes nélkül nem hagyhatja el.

Kérjük a Címet, ha szükséges lesz másik tárgyaláson megjelenni, rendelje el, hogy az idézést 2—3 nappal előbb kézbesítsék ki, hogy a posta gondoskodhasson helyettesről.

Hangsúlyozom, hogy a posta-tisztviselőnk erről az ügyről nem tud többet, mint hogy a csomagot Csúzán adták fel, a feladó Kiss Ernő, a címzett Oláh István Torda. A csomagot Oláh Istvánnak kézbesítettük.

P. H. [A postabélyegző kelte: Torda 1, 1937. III. 21.]

Dopler Boriska s. k.
posta-tisztviselőnk

JEGYZŐKÖNYV

1937. március 29-én Petrovgradon az Államvédelmi Bíróság államügyészének D. t. 438/2/937 számú, 1937. március 26-án kelt javaslatára.

Jelen vannak:

Radojković Milorad
vizsgálóbíró

Mihaldžić Ljubiša
jegyzőkönyvvezető

Oláh István
vádolt

[...]

A kérdéses levelet egyáltalán nem olvastam, mert amikor a könyvekkel és a levéllel hazatértem, már ott találtam a csendőroket, így a levelet nem olvashattam el, mert azt elvették tőlem.

A levél tartalmának ismertetése után a vádlott kijelenti:

Nem ismeretes előttem, hogy Kiss Ernő mire gondolt az „elvtárs” szóval, azt sem, hogy mit ért a „szabadkai elvtársak”-on, azt sem, hogy mit akart a „maguknál hogy áll a mi ügyünk?” kérdéssel, azzal sem, hogy „kívánságukra mi is tudathatjuk magukkal az ítteni helyzetet”, mert én Kiss Ernőt egyáltalán nem ismerem és nem is írtam nekik sohase. A könyveket a *Híd* kiadónivarataltól kértem Szabadkáról, és másról nem tudok.

[...]

Oláh István s. k.

A vádlott tudomására hozzák, hogy szabadlábra helyezik az Állam- és közbiztonsági törvény 150. §-ba foglalt feltételekkel, majd a nevezett kijelenti:

Unnepélyesen kijelentem, hogy szabadlábra helyezésem után nem fogok rejtőzködni, nem fogom a további nyomozást gátolni, valamint, hogy állandó tartózkodási helyem Tordán lesz, ahol házam van, valamint elismerem, hogy a kihallgatásom után nyomban szabadon engedtek.

[...]

Oláh István s. k.

A ZOMBORI KERÜLETI BÍRÓSÁG VIZSGALÓBÍRÓJA
Sz. Kzp. 243/1937

J e g y z ő k ö n y v

a vádlott első kihallgatásáról

Készült 1937. szeptember 28-án a Zombori Kerületi Bíróság előtt a Kiss Ernő elleni bünvádi eljárás során.

Jelen vannak:

Cović Mladen
vizsgálóbíró

Mihajlović Branko
jegyzőkönyvvezető

A jelenlevő előállított vádlott a feltett kérdésekre az alábbiakat vizsgálja:

Családi és utóneve: Kiss Ernő.

Ragadványneve: Nincs.

Apja neve: Béla.

Anyja utóneve és leánykori családi neve: Jung Sarolta.

Vallása: Református.

Születési helye: Csúza.

Tartózkodási helye: Csúza.

Hány éves (mikor született): (28 éves) 1909. január 14.

Állampolgársága: Jugoszláv.

Foglalkozása: Kártyos.

Családi állapota: Nőtlen.

Írástudó-e? Írástudó.

Katonai szolgálatát letöltötte-e? Igen.

Vagyoni állapota: Vagyontalan.

Volt-e büntetve? 1933-ban 3 év börtönre az Újvidéki Kerületi Bíróságon kommunista eszmék terjesztése miatt.

Folyik-e ellene eljárás? Nem.

[...]

A nevezett kijelenti:

Igaz, hogy én elküldtem Kollár [Oláh] Istvánnak Tordára a következő könyveket: *Fekete kenyér* (Darvas Józseftől), *Csokoládé* (Taraszov—Fogyionovtól), *A döntés felé* (Gereblyés Lászlótól), *A jobbágyság keletkezése és a Dózsa-féle forradalom*, valamennyi magyar nyelven.

Ezeket a könyveket azért küldtem el, mert Fischer Jánostól ilyen utasítást kaptam. Ezeket a könyveket Fischer József kapta Szabadkáról, a *Híd* folyóirattól, amely Szabadkán jelenik meg. Ezek a könyvek a folyóirat mozgókönyvtárából valók, és ezeket a *Híd* folyóirat minden előfizetője olvashatja. A könyvek három hónapig maradhatnak az olvasónál, majd a határidő letelte után a megadott címre tovább kell küldeni más olvasónak. A szerkesztőség a három hónap letelte után értesített, hogy hová kell továbbítani a könyveket.

Ezzel én nem lettem tagja olyan egyesületnek, amelynek célja volna a kommunizmus terjesztése.

Én egyáltalán nem ismerem Oláh Istvánt, Tordáról pedig tudom, hogy Bánátnban van, hogy pontosan hol, azt nem tudom. Én nem olvastam el minden könyvet, mivel olyan stílusban íródtak, amit én nem értek meg.

Ismételten hangsúlyozom, hogy én a *Híd* folyóirat előfizetője vagyok, amely Szabadkán jelenik meg, és a könyveket a folyóirattól kaptam.

Kérem, hogy az ellenem folyó eljárást szüntessék meg.

Cović Mladen s. k.

vizsgálóbíró

Mihajlović Branko s. k.

jegyzőkönyvvezető

Kiss Ernő s. k.

Városi Rendőrkapitányság

Szabadka

Biz. Szám: 836. 1937. XI. 17.

A KERÜLETI BÍRÓSÁG VIZSGALÓBÍRÁJÁNAK

Zombor

A K. Z. P. 243/937 számú ügyirat kapcsán tisztelettel értesítem, hogy ennek a Rendőrkapitányságnak mindaddig nem volt tudomása arról, hogy a *Híd* szerkesztőségének van mozgókönyvtára, míg ez év márciusában az Apatini Járási Elöljáróság nem értesítette a Dunabánság Királyi Báni Hivatalát, hogy Kiss Ernő szobafestőnél Csúzán számos könyvet találtak, amelyek között több betiltott is van; ezeket a fent nevezett a *Híd* szerkesztőségétől kapta olvasásra.

Ezzel kapcsolatban vizsgálatot folytattunk, és Királyi Báni Hivatalnak az alábbi jelentést küldtük: 1929. április elejéig megjelent Szabadkán az *Örtűz* című magyar nyelvű ifjúsági folyóirat, amelynek a munkatársai egyetemisták, valamint a gimnázium felső tagozatainak a tanulói voltak. Az említett folyóirat szerkesztősége 1929. április 10-én bejelentette az Államügyészségnek, hogy a lap *Híd* címen fog megjelenni és a felelős szerkesztője továbbra is Léway Endre magántisztviselő lesz. A szerkesztőség átszervezése után ún. mozgókönyvtárt létesítettek és a könyveket kiadták olvasásra az előfizetőknek. Néhány könyvet a szerkesztőség vásárolt, másokat a terjesztők kérésére a könyvkereskedések és maguk az előfizetők ajándékoztak a szerkesztőségnek. Összesen 35 könyvük van, amelynek nagyobb része a Literaria könyvkereskedés ajándéka, amelyet 1934 májusában fölszámoltak. Ezek között volt Rogyionov *Csokoládé* című regénye, amelyet 1934. ápr. 14-én tiltottak be, tehát a Literaria

részeről történt ajándékozás után. Ezt a könyvet, nyomban a Királyi Báni Hivatal D. Z. biz. II/2 1781/937 számú leirata vétele után elkoboztuk. A többi könyv nincs betiltva. A *Híd* folyóirat főszerkesztője és főmunkatársai balos áramlat hatása alatt állnak, ezért tevékenységükre és kapcsolataikra különös figyelmet fordítunk szolgálatunk és megbízottaink útján. Az Államügyészséget mindenről értesítettük és felkértük, hogy a folyóiratot a legszigorúbban cenzúrázza.

[olvashatatlan aláírás]
városi rendőrpáncsnok

ÖTVENÉVES A HÍD

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

IMRE BORI

HÍD

1934—1984

1984.

Maj

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

Izdaje: HÍD — časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja. Odgovorni urednik: Janoš Banjai. Urednik: Đeže Bordaš. Lektor: Olivera Šijački. Tehnički urednik: Laslo Kapitanj. Tiraž: 1.500 primeraka. Štampa: NISRO „Forum” Novi Sad.

ISPRAVKA

Na 4. strani zadnja rečenica četvrtog pasusa treba da glasi: Časopis tada postaje izdanje, koje stoji pod uticajem Komunističke partije Jugoslavije, organ progresivne i revolucionarne misaonosti na mađarskom jeziku, izdanje koje je oruđe političke borbe, a istovremeno i njeno poprište.

HÍD

1934—1984.

IMRE BORI

I

Početak tridesetih godina ovoga veka omladinski pokreti u Subotici bili su sve prisutniji u kulturno-prosvetnom životu grada, pa tako i u Kulturno-umetničkom društvu *Népkör* (Nepker), koje pod istim imenom deluje i danas, a čiji je omladinski pododbor okupljao kako mlade radnike, tako i sve one iz Subotice i njene okoline, koji su, posle završene gimnazijske mature, nastavili svoje školovanje na univerzitetu u Beogradu. Jedna izuzetno aktivna grupa, koja nije strahovala ni od preduzimanja inicijativa, već je 1931. godine otpočela pokretanje časopisa i njegovo prvo šapirografisano izdanje objavljuje pod nazivom *Örtűz* (Logorska vatra), koji zatim dobija tradicionalni izgled časopisa, ali su i on, kao i njegovi sledbenici *Vajdaság* (Vojvodina, 1932) i *Tovább* (Dalje, 1932) bili kratkog veka. Što su ovi eksperimenti doživeli samo jedan ili dva broja, ne može se objasniti isključivo nedostatkom materijalnih sredstava; ulogu je odigrala i nedovoljna zrelost ideje, jer je formulisanje ciljeva ostalo na razini uopštenosti: „*Örtűz* je primio na sebe ulogu kulturnog posrednika, glasnika... Primio je na sebe ulogu životne škole koja može da bude dodeljena samo jednom izrazito kulturnom i književnom listu... *Örtűz* nastoji da najveći uspeh postigne u stvaranju duhovne zajednice jugoslovenske mađarske omladine... Cilj *Örtűza* je da bdi nad svim onim što predstavlja vrednost i što je lepo...” U programskom članku *Vajdasága* možemo između ostalog, da pročitamo i sledeće: „Mladi smo. Shvatili smo zov progresivnih vremena, vremena koje rađa novo. Otkrili smo korito životne struje, da ne zaostanemo sa našim brodom.” *Tovább* pak proklamuje:

„Mi razmatramo socijalne probleme savremenog čoveka i tražimo put u budućnost.

Uz put nećemo stati, nećemo se pokolebati: nezaustavljivost vremena stalno nas tera sve dalje i dalje.

Baveći se pitanjima pripremanja za budući život, nemamo vremena, ali i ne želimo da se osvrćemo unazad na prošlost...

Mi ne ulepšavamo stvari, nego ih predstavljamo u njihovom pravom svetlu, jer onaj tabor, čiji put i mi sledimo, očima koje trezveno vide i ne padaju kao žrtva suvišnog sentimentalizma: želi da se suoči sa pravim licem života.

Ovaj tabor ne može da se zadovolji negativima, obučenim u sjajne ogrtače, pričama istkanim od mesečevog svetla, ružičasto mirisnim, ovaj tabor želi akciju, konkretnost.

Ovaj tabor nezadrživo stremlji ka cilju, napreduje i razvija se...

Pogled, koji se postepeno iskristalisao i koji je istovremeno uzimao u obzir zahteve i mogućnosti, doprineo je tome da se u martu 1934. godine opet moglo razmišljati o osnivanju časopisa, i tako je sa prvomajskim datumom 1934. godine izašao *Híd* (Most), „omladinski časopis za društvena pitanja i književnost”, koji je postepeno prerastao u „časopis za književnost i društvena pitanja jugoslovenske mađarske napredne omladine.”

Kao i njegovi prethodnici, i *Híd* je krenuo sa „poetski” lepim i nejasnim programom. To potvrđuje i činjenica što i sâm, naziv časopisa potiče od naziva jedne pesme: neposredno nadahnuće predstavljala je pesma čehoslovačkog mađarskog pisca Deže Đerija (Győri Dezső) pod nazivom *Híd*, koja je i objavljena u prvom broju časopisa. Njena prva i poslednja strofa glasile su ovako:

Dve razdvojene obale sve udaljenije,
velika stara gvozdena spona nedostaje,
ali svež, vitki most izrasta iz slobode
i premošćava prostor od jedne do druge...

— — — — —

razdor obala nam je podređen
život je ispod mosta trijumfalan
tok mu buči i naše lice pokazuje.

Manje metaforičan je programski članak na temu „mosta”:

„Gradimo most između provalije, koja zjapi između gorke današnjice i budućnosti, most koji obećava da ćemo osvojiti srećniju budućnost. Gradimo most između stare i nove kulture, između shvatanja života starije i mlađe generacije, jer se prema našem ubeđenju zadatak omladine ne ogleda u tome da rušilačkom snagom juriša za sve ono što su sagradili stariji, nego da radi uz pomoć uma i snage za ostvarenje svojih

zahteva i zahteva generacije koja dolazi. Želimo da sagradimo most između mađarskog naroda i južnoslovenskih naroda i kultura, da kulturne veze dva naroda postanu još tešnje. Želimo da sagradimo most između epoha, shvatanja života, nacija — most između čoveka i čoveka.

I dalje:

„U mnogim slučajevima postavljalo se pitanje, kakva može da bude orijentacija lista? Kakvi prilozi mogu da ugledaju svetlo dana u njemu? Odgovor na to pitanje može da bude samo ovo: *Híd* želi da se bori za svaku poštenju, istinsku i humanu nameru... Iako su se danas mnogi okrenuli protiv osnovnih principa Bratstva, Jedinstva i Slobode, mi ćemo ipak s oduševljenjem izdržati uz njih... *Híd* ne želi da bude samo književni časopis — književnost će u njemu čak imati drugorazredno značenje. Časopis namerava da se bavi svim onim problemima omladine, svim granama moderne umetnosti, pa će na taj način prvorazredni značaj imati rasprave, kritički prilozi, studije i slični napisi...”

Ovaj program, utvrđen pre više godina i decenija, morao se, prirodno, u svim stavkama modificirati, smisao mu je produbljen, obogaćivao se i konkretizovao, postajao je politički, društveno i estetski sadržajniji, ali karakteristično je da će tek pedesetih godina u časopisu prevladati književnost i da će na taj način prestati njegova „drugorazredna uloga”.

Prva godišta pokazala su da je zahteve, koji su pokretali i nadahnjivali, inspirisala domaća stvarnost tog vremena, ali su njegove ideje svoj oblik i formu mogle da dobiju tek uz pomoć pozajmljivanja. Subotička omladina, okupljena oko časopisa, naime, nije mogla da se odupre onom snažnom uticaju koji je vršio pokret čehoslovačke mađarske studentske omladine, poznat pod nazivom *Sarló* (Srp), između ostalog i na društvene i književne inicijative mađarske i rumunske mađarske omladine. I Deže Đeri, čiji je naziv pesme *Híd* pozajmio za svoj naziv, bio je pristaša *Sarlóa*, ali taj pokret je bio izvor i svih onih protivurečnosti u pogledima, koji se mogu zapaziti u uređivačkoj praksi prvih godišta *Hída*. Dok je, s jedne strane, došlo do afirmacije snažnog uticaja čehoslovačkih komunista, što je potvrđivala i činjenica da je na Prvom kongresu *Sarlóa*, koji je održan u Bratislavi, Komunističku partiju Čehoslovačke predstavljao Julije Fučík, s druge strane, glas su dobili i određeni romantičarski mađarski književni pogledi, kada su mladi *Hída* proklamovali ideju zajedništva sa selom i narodnim masama na selu, i počeli da podstiču pohode na selo da se — kako su govorili — „podrobno upoznaju s ekonomskim i kulturnim problemima sela koja su nastanjena Mađarima.”

Ideološka stanja, karakteristična za sredinu tridesetih godina, uticala su pak na to da je skoro od prvog trenutka njegove pojave počela borba za *Híd* između levičarskih i desničarskih društvenih i idejnih snaga, kao što se zaoštrila i borba unutar omladinskog odeljenja *Népkeőra*. Praktično posledice ovih rasprava i borbi bile su te, da je časopis

skoro „iz meseca u mesec dospevao bliže radnom narodu“, kako je to prvi urednik *Hída* Endre Levai (Lévay Endre) formulisao u svojoj knjižici napisanoj o tom vremenu. On je zabeležio:

„Omladinsko rukovodstvo je na jednom sastanku raspravljalo o tom pitanju. Argumenti su sazrevali, umnožavali su se: članovima rukovodstva postalo je jasno da *Híd* treba da ide dalje, treba da pruži više čitaocima, jer se kao novi sloj čitalaca javljaju mladi radnici i uopšte pripadnici radničke klase. Sve je to činilo opravdanom neophodnost šireg progresivnog razvoja... Većina je... odlučila tako da časopis, upravo sledeći imperativ društvenih tokova, treba predati informativnoj službi radničke klase.”

I zaista, u 5. broju časopisa iz 1936. godine objavljena je sledeća redakcijska vest:

„Endre Levai, dosadašnji urednik i izdavač našeg časopisa podneo je ostavku za dalje uređivanje i izdavanje *Hída*, i istupio je iz našeg časopisa.”

Novi urednik časopisa postaje Rokuš Šimoković (Simókovich Rókus), koji ostvaruje levičarski zaokret *Hída*, a zatim svoje mesto ustupa Ottmaru Majeru (Mayer Ottmár), koji će zatim četiri godine biti glavni urednik i izdavač *Hída*. Časopis tada pod upravom Komunističke partije Jugoslavije, a potom organa na mađarskom jeziku, progresivne i revolucionarne misaonosti, postaje izdanje koje je oruđe političke borbe, a istovremeno i njeno poprište.

Uredništvo je nastojalo — piše Tibor Koloži (Kolozsi Tibor) u svojoj knjizi o subotičkoj štampi — da iskoristi svaku mogućnost za prosvetčivanje masa i njihovo uključivanje u društvenu borbu. Ta aktivnost razvijena u masama predstavljala je osnovu i za stalno povećanje tiraža. Prilikom pokretanja 1934. godine omladinski *Híd* izlazio je u tiražu od samo 500 primeraka, 1936. tiraž je povećan na 700, 1937. na 800, a 1938. godine na 1.000 primeraka. Međutim, treba istaći da je pojedine primerke *Hída* u gradovima čitalo u proseku 4, a na selu 20 do 25 čitalaca. Inače, broj prodatih primeraka 1939. i 1940. godine dostigao je 1.400.”

Polazeći od svog karaktera časopis je vršio ogroman politički i kulturni organizatorski rad, i to:

- Izgradio je izvanrednu distributivnu mrežu uz pomoć partijskih aktivista koji su delovali u ilegalnosti u selima i gradovima.

- Obavljao je propagandu za prodaju knjiga i inicirao osnivanje čitalačkog pokreta, u okviru kojeg je ustanovio male pokretne biblioteke od pet do deset knjiga.

- Inicirao je organizovanje likovnih izložbi,

- organizovao je istraživanje stvarnosti sela,

- izdavao je kalendar,

- pod nazivom *Biblioteka Hída* (Híd Könyvtár) objavio je osam

ževnim sukobima koji su buktali kroz celu deceniju, zbog čega je *Híd* na mađarskom jeziku donosio napise Jovana Popovića isto tako kao što je objavljivao i pesme Miroslava Krlježe, čiji je časopis *Danas* inače predstavio još u svom prvom broju, da bi zatim prezentirao i crteže Đorđa Andrejevića Kuna, kao i napise Aleksandra Vuča i Radovana Zogovića.

Obrazac duhovnosti *Hída* pod rukovodstvom Partije postao je jednoznačajniji, ali su zadaci s kojima se redakcija morala suočiti postali složeniji, jer se krajem tridesetih godina više nije radilo samo o klasnoj borbi, nego i o klasnoj borbi u posebnim vojvođanskim uslovima, pod čijim uticajem su se, ne jednom, klasna pitanja postavljala i kao nacionalno i narodnosno pitanje. Zbog toga je uredništvo istovremeno trebalo da vodi i klasnu i nacionalnu politiku, zajedno je moralo da zauzima stav o manjinskim pitanjima, da se izjašnjava o pitanju rata i mira, da deluje na jedinstvenom frontu koji je nastao jačanjem antifašističke politike. Značajno sumiranje svih tih pitanja nalazimo u programskom članku Pavla Papa *Protiv struje* (Pap Pál: Ár ellen), koji je objavljen u novembarskom broju *Hída* 1938. godine:

„Kod kuće smo. Napustimo za trenutak visoku politiku i ostanimo malo u Vojvodini. Tu gde su sudbine naroda srasle mnogo čvršće nego igde, tu gde je gorčina narodâ već hiljadu godina rod. Trebalo bi da se najviše brinemo o tome. I ne bismo govorili toliko o onome što se događa u drugim zemljama da lažnim anđelima ne pevaju tako bučne slavopojke o današnjim rešenjima o miru.

Nama je najvažnije ovo što se kod nas dešava. Iako smo o tome već mnogo govorili, važno je da to jednako ponavljamo. Ekonomska i kulturna situacija naroda koji žive ovde je baš ono o čemu smo, prema datim mogućnostima najviše pisali... *Híd* se često i obimno bavio ekonomskim problemima Vojvodine, položajem radništva, razvojem gradova. Dakle, to su oni problemi koje možemo rešiti samo zajednički sa Slovenima i ostalim nacionalnostima...

Preuzete obaveze, delatnost i ciljevi sastoje se u ekonomskom, kulturnom i društvenom podizanju našeg naroda, ali *uvek i na svakom mestu* u saglasnosti sa ovdašnjim slovenskim i drugim nacionalnostima. Odbacujemo svaku nacionalnu i rasnu mržnju. I u vezi s ovim pitanjem odlučno i otvoreno plivamo protiv struje. Preziremo nacionalnu mržnju isto onako kao i one koji se odriču sopstvene nacije...

Ne želimo da se priklonimo, niti želimo da idemo na nagodbu, ne želimo polovičnu veru. Kazaćemo celu istinu i nastavićemo onim putem koji smo i do sada smatrali dobrim i čestitim, nećemo dozvoliti da nas skrenu sa njega ni medenim rečima, ni klevetom, niti pretnjom. Ako poneko i posrne u našim redovima, stotine novih doći će na njihova mesta. Naš most se ne može više razrušiti. Zato se borimo i pobedićemo, ako zatreba čak i protiv struje.”

A novi program *Hída* bio je sledeći:

„*Híd*, borbeni list i pokret vojvođanske mađarske demokratije za vreme stare Jugoslavije ometali su cenzura, tužilaštvo i policija, teror i vešala okončali su s njim aprila 1941. godine.

U novoj Jugoslaviji ponovo progovara slobodno i na mađarskom jeziku, objavljujući onu slobodu, koju pruža nova demokratska država: svim demokratskim narodima i nacionalnim pokretima. Kakav bi drugi program mogao da ima novi *Híd* u novoj Jugoslaviji, nego onaj koji imaju najborbenije i najdoslednije demokratije: jačanje naše narodne vlasti, nemilosrdna borba protiv reakcije i bolne prošlosti kao pouka za jačanje nepokolebljivog jedinstva radnog naroda i neraskidivog jedinstva njegovih naroda.

Ovim programom pozivamo svoje stare čitaoce i sledbenike, njime okupljamo nove sledbenike za napredak nepobedivog jedinstva mađarske demokratije, bratstva naroda Jugoslavije, saradnje među narodima u podunavskom bazenu i nepobedivog napretka slobodoljubivih naroda.”

Urednik pod nazivom *Gradimo most* (*Hídát verünk*) objavljuje svoj program. Ta studija predstavljala je idejno sumiranje, ali preuzete iz starog *Hída* programske izjave označavale su i to, da je uredništvo svojim zadatkom smatralo i nastavljjanje predratnih revolucionarnih stremljenja. Urednik je uzeo u obzir i nove okolnosti i uslove:

„Naš cilj je poznat. To je pisana reč na mađarskom jeziku, prožeta narodnom demokratijom, koja se bori za narodnu pravdu: bili smo i ostajemo barjaktari duha koji je proklamovao odbacivanje rasne i nacionalne mržnje, objavljuvao jedinstvo i bratstvo. U današnjoj Jugoslaviji vidimo najčvršće preduslove za mirnu i neporemećenu transformaciju u pravu narodnu vlast... I kao što u prošlosti nismo stajali sami u borbi, tako ni sada nismo prepušteni sami sebi. Dok su ranije svi organi državne vlasti bili naši neprijatelji, danas svuda nailazimo na prijatelje, svuda vidimo pomagače...”

Sada treba da gradimo. Rad nastavljamo u drugom pravcu mirnim sredstvima: borbu za bolju budućnost i kulturu. U svakoj našoj akciji treba da dođu do izražaja naša borbena iskustva koja odgovaraju savremenim potrebama...”

Híd je tada i u narednim godinama, u stvari, sve do početka pedesetih godina, još uvek imao prevashodno revolucionarnu ulogu. Glavni mu je zadatak bio vaspitanje čitalaca na osnovu pogleda, sublimiranog u socijalističkom realizmu. „Potrebni su jasni, razumljivi, aktuelni i zanimljivi vaspitni napisi...” — formuliše urednik zahteve postavljene 1947. godine. Shvatljivo je, dakle, što je u tom periodu jedva nastalo takvo delo koje i danas smatramo značajnim, broj originalnih priloga je uopšte bio znatno manji nego prevedenih i inostranih. *Híd* tada

dobija ne samo u jednom pogledu ulogu priručnika za idejno vaspitanje na nivou nekakvog narodnog univerziteta.

Takve zamisli prožimale su i prvi književni konkurs koji je *Híd* objavio 1946. godine:

„Cilj našeg časopisa je da putem mađarske pisane reči razvija i jača narodnu demokratiju: izgradnju duha bratstva i jedinstva u velikoj epohi naše obnove. Svaki napis: članak, studija, novela, pesma ili kritika treba da služi tom cilju i s ovim poduhvatom neposredno ili posredno nastoji da sebi od nepreglednih masa naših radnika stvori novu čitalačku publiku, novi duhovni front...”

Od učesnika na konkursu redakcija je prvenstveno očekivala novele, jednočinke i drame u tri čina, i to „od starih i novih ‘talenata’”; godine 1947. već se moglo konkurisati sa pesmama, 1948. sa reportažama, a 1950. sa studijama i humoreskama. „Napredak” se, prirodno, može osetiti i na području zahteva prema književnosti. 1950. godine čitamo u časopisu:

„Predmet i tematiku dela koja konkurišu ne sputavamo. Radovi mogu da obuhvate našu prošlost, ili našu sadašnjost koju stvara socijalizam; tražimo ono zaista ljudsko, ono zaista umetničko prikazivanje. Uži krug tema odredili smo jedino kod studija: zahtev je da studije svoju temu crpe iz vojvođanske mađarske književnosti, eventualno da raspravljaju o književnim problemima i delima drugih naroda Vojvodine.”

Posle oslobođenja, sve do 1949. godine, *Híd* je obavljao i funkciju izdavača knjiga pod nazivom Izdavačko preduzeće „Híd”. Jedina edicija lepe književnosti bila je pod nazivom Jugoslovenski mađarski pisci, u kojoj je objavljeno svega devet svezaka.

Odlučujuću ulogu na promenu orijentacije *Hída* imala je idejna borba koja je vođena protiv poznate Rezolucije informbiroa iz 1948. godine, koja je omogućila da se uređivačka politika *Hída* oslobodi svojih dotadašnjih pogleda koji su postajali sve dogmatskiji. Godine 1949. formulisana je i zahtev da časopis poprimi prevashodno književni karakter.

Na taj način, u stvari, započeo je 1948. godine jedan tok, koji je trajao dugo, skoro deceniju. To dokazuju i promene urednika koje su usledile jedna za drugim. Šandora Štajnfelda zamenjuje Mihalj Olajoš (Olajos Mihály), zatim je urednik Đerd Ernješ (Ernyes György), koji časopisom upravlja već u zajednici sa Mihaljom Majtenijem (Majtényi Mihály), koji zatim postaje urednik, a njega zamenjuje Janoš Herceg (Herceg János), koji se 1957. godine rastaje od *Hída*. *Híd* je, u stvari, pod uredništvom Mihalja Majtenjija postao književni časopis, kada je smelije osmotrio i druga područja umetnosti i otvorio svoje stranice za pitanja etnografije, jezika, muzičke nauke i likovnih umetnosti, omogućavajući svuda i afirmaciju estetskih gledišta.

Krug saradnika *Hída* bio je u akciji! Peter Lerinc i Ištvan Latak

proživljavali su svoje krizne godine, ali Jožef Debrečeni (Debrečeni József) baš u to vreme postaje rado viđeni saradnik časopisa. Stvara-laštvo Ervina Šinka (Sinkó Ervin) prvi put se u to vreme razgranjava na stupcima *Hída*: njegove književne studije i publicistički radovi iz velikih idejnih rasprava, koje su vođene protiv odluke Informbiroa u zemaljskim razmerama, velikom većinom su objavljene na mađarskom jeziku u *Hídu*, kao i njegov dnevnik *Roman jednog romana* koji je imao veliki uticaj.

Značajne promene i idejne rasprave izazvalo je objavljivanje april-skog broja *Hída* 1950. godine. U tom broju objavljeni su prilozi pet-naest mladih pisaca (autori se navode po redosledu objavljivanja): Istva-na Nemeta (Németh István), Ferenc Fehera (Fehér Ferenc), Kalmana Petkovića (Petkovics Kálmán), Nandora Majora (Major Nándor), Geze Juhasa (Juhász Géza), Eržebet Boruš (Borus Erzsébet), Ane Poroš (Poros Anna), Karolja Šarošija (Sárosi Károly), Zoltana Hatale (Hatala Zoltán), Julije Bona (Bóna Júlia), Andraša Madarasa (Madarász András), Tibora Gelera (Gellér Tibor), Lasla Tomana (Tomán László), Imrea Borija (Bori Imre), Imrea Begovića (Begovics Imre), od kojih se velika većina i danas nalazi među najistaknutijim stvaraocima jugoslovenske mađarske književnosti. Predgovor pod nazivom *Glas nove generacije* napisao je Đerđ B. Sabo (B. Szabó György). U njemu nalazimo sledeće konstatacije:

„... književni pokret mladih pisaca predstavlja organski deo vojvo-danske mađarske književnosti, jer ne možemo stremiti podvajanju, kon-frontaciji „mladih” i „starih”... Politika uredništva i ne može da sa-drži u sebi krutost, zatvorenost prema mladim piscima. Jedinstvo i snaga našeg književnog pokreta proširili su se bezrezervno uključiva-njem pisaca nove generacije. Progovorio je novi glas, koji je do sada bio nepoznat, ili se samo povremeno javljao u našem književnom životu posle oslobođenja...”

Zanimljive inicijative, dakle, mogu se zapaziti u prvoj polovini pe-desetih godina i izvan „Hída mladih”. Mihalj Majtenji, kao urednik, uvodi nove rubrike. Tako Laslo Gal (Gál László) započinje svoju seriju *Pismo Hídu*, a prostor dobija i izbor priloga koje pod uredništvom Ja-noša Hercega donosi „književni časopis” Radio-Novog Sada pod nazivom *Korunk* (Naše doba), a koji su ocenjeni kao značajniji. S druge strane, može se zapaziti sasvim nevezana kompozicija rubrika; na taj način se ređaju Periskop, U toku čitanja, Zabeleške, Uz svetlo logorske vatre, Pozorište, Muzika, Film, Na mostu vekova, Prošlost i sadašnjost, Na-java novog pisca, Lingvistika, Likovna umetnost, Pregled knjiga, itd., a obogaćen je i izbor reprodukcija iz oblasti likovnih umetnosti. *Híd* ima i jedan poseban prilog, namenjen kao pomoć delatnosti amaterskih pozorišta, u kojem se objavljuju jednočinke, skečevi, zabeleške, pozorišne kritike.

nastojanja koja su usmerena na usaglašavanje savremenog sadržaja i savremene forme i dostignuta ostvarenja na tom području smatrati napisima i delima koja su dostojna našeg doba i *Hida*. Može li proklamovati drugo, nego da oseća nužnim da svaku granu umetnosti prati s pažnjom koja ohrabruje, znajući da se u kulturnom životu tek tada rađa željeni polet, ako je on mnogostran. I da li ovaj časopis može da svedoči nešto drugo osim onoga da se bilo kakav procvat može zamisliti tek tada, kada postepeno iskorenimo parlog, provincijalizam, ustajali konzervativizam, a vojvođanski mađarski kulturni život ne sabijemo u uzak, nacionalni okvir, nego ga sve više širimo, i tako mu obezbeđujemo mesto u jugoslovenskom kulturnom životu, odnosno da se shodno našim tradicijama uključujemo u njegov krvo-tok..."

U *Hidu* je došlo vreme da se vidici šire, kako programski, tako i u uređivačkoj praksi. On je, s jedne strane, svojim saopštenjima i informacijama objavljenim u rubrici pod nazivom *Hronika*, doprineo da se čitaoci upoznaju sa savremenim pravcima koji su krajem pedesetih godina i početkom nove decenije bili prisutni i uticajni u modernoj svetskoj književnosti i filozofskoj misli, u umetničkom i naučnom životu sveta, a, s druge strane, uspostavio je neposredne i produktivne veze s modernim tokovima jugoslovenskih književnosti (srpskom, hrvatskom, slovenačkom, makedonskom, crnogorskom, bosanskohercegovačkom). Vesnik takvog odnosa bilo je objavljivanje poeme Miloša Crnjanskog *Stražilovo* (1957/12), sa uvodom Stevana Raičkovića *Put do Stražilova*, koji je uredništvo objavilo sa sledećom beleškom: „Ovu ispovest napisao je za *Hid* Stevan Raičković povodom prevoda Karolja Ača (Ács Károly) Crnjanskog.” Sledeće godine (1958) *Hid* je, bez pretenzije da damo celovit pregled, objavio tekstove Vladana Desnice, Aleksandra Obrenovića, Miška Kranjeca, Stevana Raičkovića, Ivana Ivanjija, Juša Kozaka, Alojza Rebule, Aleksandra Tišme, Branka Čopića, Jure Kaštelana, Vase Popovića, Mateja Bora, Vladimira Kavčiča, Svete Lukića, Oskara Daviča, Srbe Ivanovskog, Janeza Menarta i Miodraga Protića, podrazumevajući tu različite forme umetničkog izražavanja, počevši od radio-drame do likovnog eseja. Rad prevodilaca, naravno, nije postao merljiv isključivo pokazateljima kvantiteta, tada su počeli da se stvaraju obrisi novih zahteva jugoslovenske mađarske prevodilačke književnosti.

I spisak saradnika časopisa doživljavao je promene, koje se mogu smatrati i prirodnim, jer nisu svi pisci s podjednakim oduševljenjem prihvatili estetske i književno-političke koncepcije *Hida* koje su se sve češće pretakale u praksu. Ali, ipak, pre možemo govoriti o proširivanju, nego o sužavanju kruga saradnika, jer je krajem pedesetih godina nastupilo više generacija pisaca, i najspособniji među njima redovno su

publikovali svoje radove u *Hídu*, koji su često dokazivali svoju trajnu vrednost.

Mnogostranost pravaca interesovanja uticala je da su pravo građanstva stekle do tada nezastupljene ili jedva zastupljene kultivisane umetničke vrste, kao što su, između ostalog, radio-drama, kratki roman, dnevnik, putopis, zabeleška, memoari, književnoistorijski esej i kritika, književna istorija. Pojava ovih na kraju navedenih umetničkih vrsta obeležila je buđenje svesti i zahteva za tradicijom jugoslovenske mađarske književnosti.

Jedna od karakteristika *Hída* iz tog vremena je i poklanjanje izuzetne pažnje od strane uredništva likovnim umetnostima. I ova pažnja je istovremeno bila dvostrana. Časopis je postao hroničar i predstavljao jugoslovenskog likovnog života i umetničkih stremljenja celog sveta, i to na taj način što njegovi prilozi nisu predstavljali samo epilog zbiljanja, nego i izveštaje i vrednovanja napisane sa lica mesta, svedočenjem savremenika. S druge strane, među saradnike časopisa svrstali su se i slikari i grafičari, jer je bila uvedena praksa ilustriranja priloga.

Značajan trenutak u istoriji zbiljanja i u životu časopisa predstavljalo je osnivanje Književne nagrade „Híd” 1959. godine od strane Novinsko-izdavačkog preduzeća „Forum” (koje je u to vreme već bilo izdavač *Hída*):

„Ohrabrujući uspon naše književnosti i očigledan napredak naše izdavačke delatnosti još su pre više godina nametnuli zamisao da naša najbolja ostvarenja odlikujemo jednom uglednom književnom nagradom, s jedne strane, kao priznanje autorima izvanrednih ostvarenja, a, s druge strane, kao podstrek za stvaranje što kvalitetnijih dela. Prve korake u pravcu osnivanja književne nagrade, u stvari, učinio je Radio Novi Sad prošle godine, da bi posle dužeg savetovanja zamisao odenula svoju formu, i gle, naš časopis koji proslavlja dvadesetpetogodišnjicu izlaženja sada objavljuje ustanovljenje *Književne nagrade „Híd”*.”

Zacelo da jedan časopis svoje postojanje od dve i po decenije ne može da proslavi na lepši način...

Izdavački savet Novinsko-izdavačkog preduzeća „Forum” na svojoj sednici od 3. decembra 1959. godine, pod predsedništvom Jožefa Nađa (Nagy József), na predlog direktora Nandora Farkaša (Farkas Nándor), doneo je sledeću Odluku o osnivanju Književne nagrade „Híd”:

Izdavački savet „Forum” povodom dvadesetpetogodišnjice postojanja časopisa *Híd* i povodom četrdesetogodišnjice postojanja Komunističke partije Jugoslavije donosi Odluku o ustanovljenju književne nagrade kojom će nagrađivati najbolja ostvarenja jugoslovenskih mađarskih pisaca.

U januarskom broju *Hída* 1963. godine objavljeno je sledeće redak-

cijsko saopštenje: „Nandor Major, odgovorni urednik *Hída* od sada više neće učestvovati u uređivanju našeg časopisa. Posle višegodišnjeg upornog, poletnog i sistematskog rada prošlo godište časopisa predstavlja najviši domet: *Híd* je obezbedio značajan bodjek i u jugoslovenskim okvirima.” Novi glavni urednik Jožef Pap (Pap József) uređuje časopis 1963. i 1964. godine u znatno izmenjenim književnim i društvenim uslovima. To se moglo ustanoviti i u analizi o predenom putu, koja je sačinjena za 1963. godište. „Naša književnost je danas razjedinjena književnost, a to je postalo očigledno kada je *Híd* prestao da bude 'momak za sve' našeg književnog života i postao organ jednog pravca, stremljenja. To se odigralo 1962. godine i novo uredništvo je ovo nasleđe ne samo prihvatilo nego ga je i zastupalo i podržavalo.” Autor ovog teksta u analizi pod nazivom *Umesto polaganja računa* skicira i književnopolitička-književnoestetska gledišta koja su došla do izražaja i bila zastupljena u časopisu. Ova teza je da se uredništvo „suzdržavalo da za sebe i svoje saradnike odredi čvrste i vezane okvire”, prvenstveno zbog toga jer su urednici „časopisa shvatili kao stvaranje”, a s druge strane, zbog toga da mogu da obezbede *otvorenost* časopisa, koja će našim stvaraocima obezbediti bogat razvoj datosti njihove ličnosti”. A i inače, ustanovio je tadašnji glavni urednik, „Izdavačko preduzeće Forum smatra *Híd* oglednom laboratorijom, dakle, ne rizicom ustaljenosti, ostvarenja, strogog pridržavanja pravila igre, nego ga je namenio da bude časopis koji će prikazati traganja koja potvrđuju volju za eksperimentisanjem i rezultate novatorstva.” O estetskim zahtevima je pak zabeležio sledeće:

„... Naši kriterijumi ne proističu iz osnova tradicionalno lepog, nego se prilagođavaju tome u kojoj meri delo uspeva da približi i izrazi ovu totalnu stvarnost, u kojoj meri uspeva da dà potpunu, sveobuhvatnu sliku o jedinki i njenom svetu...

Očigledno je da se ovakvo stremljenje javlja kao nova forma, zbog toga naše estetske kriterijume nismo uspeali da odredimo egzaktno, pojednostavljeno, osiromašeno; prema mom ubeđenju njihovu ispravnost će moći da potvrde samo kasnija vrednovanja.”

Ostvarivanje svih ovih gledišta nije se, naravno, odigravalo iz trenutka u trenutak, ali njihova realizacija se sve snažnije mogla zapaziti u brojevima i godištimama koji su sledili jedni druge. U poeziji je lira Lasla Gala i Jožefa Papa otkrivala zrelu varijantu savremenosti, dok su obrise slike koja se mogla stvoriti o srednjoj pesničkoj generaciji upotpunjavale pesme Ištvana Domonkoša (Domonkos István), Kalmana Fehera (Fehér Kálmán), Ištvana Konca (Koncz István) i Ota Tolnaja (Tolnai Ottó), odnosno Ištvana Brašnjoa (Brasnyó István) i Katalin Ladik (Ladik Katalin), zatim Čabe Toroka (Torok Csaba) i Abela Dešija (Dési Ábel). U prozi usledio je „trenutak” pripovedanja Ferenca Deaka (Deák Ferenc), Lasla Kopeckog (Kopeckzy László) i

Zoltana Varge (Varga Zoltán), iako je lista *Híd*ovih pripovedača naravno bila bogatija.

U povećanoj ulozi vidimo esej, a zatim studiju, i to u tolikoj meri da je Janoš Banjai (Bányai János) mogao da napiše „pohvalu eseu”, pa je prilikom analiziranja brojeva časopisa objavljenih 1963. godine formulisana zabrinutost zbog poplave eseja. Činjenica je, međutim, da je estetska misao Jugoslovenske mađarske književnosti otkrila sebe, i ona je afirmisana i redovnim objavljivanjem eseja i studija. U toku narednih godina u prvi plan dospeva zahtev kritičkog sagledavanja mađarske književnosti (njene prošlosti i sadašnjosti), kao i sve većih stremljenja da se raščiste teorijska pitanja književnosti. Ona će u narednih dvadeset godina, dakle, sve do danas, postati karakteristična vrlina *Hída*. Ponovno definisanje uloge kritike tada se zbilo: „Kritika ne može da poznaje ličnost, već samo delo: putem njega publika će da nauči da poštuje pisca ali nekoliko razmaženih pisaca to smatra uvredom. Ne može se svakoj strani udovoljiti, i ovde udvaranju nema mesta, reč je o napretku naše literature...” (Đerd B. Sabo).

Šezdesetih godina odnos *Hída* prema takozvanoj „živoj” mađarskoj književnosti postao je dvosmeran. Već spomenuto esejističko-kritičko približavanje i interpretacija predstavljaju jedan pravac, a drugi se javlja u vidu publikovanja tekstova. U prvom, januarskom broju, koji je objavljen pod uredništvom Jožefa Papa, *Híd* donosi pesme Šandora Vereša (Weöres Sándor), u drugom, februarskom, pripovetku Tibora Derija (Déry Tibor). Časopis je pomogao da se upoznaju skrivene vrednosti (takva je neosporno bila objavljivanje doktorske disertacije Šandora Vereša *Rađanje pesme* — A vers születése), i u šezdesetim godinama skrenuo je pažnju na moderne pisce, koji su delovali u senci, objavljujući između ostalog, radove Mikloša Meselja (Mészöly Miklós), Ivana Mandija (Mándy Iván), kasnije Đule Hernadija (Hernádi Gyula) i Deže Tandorija (Tandory Dezső).

To je predstavljalo izraz onog uređivačkog stremljenja koje je nastojalo da oplodi otvorenost interesovanja, a u okvirima toga možemo zapaziti „stalno i sve snažnije interesovanje uredništva prema objavljivanju mađarske i inostrane (svetske) literature. Ovo interesovanje doživelo je svoju kulminaciju u drugoj polovini šezdesetih godina, što je uticalo i na to da je Izdavački savet časopisa vrednovao i ocenio ovakvu uređivačku praksu na osnovu referata *Híd* i *inostranstvo*, koji je pripremio urednik časopisa 1968. godine. Karolj Ač, koji je uređivanje *Hída* preuzeo 1965. godine, s pravom je podvukao i istakao da navedene karakteristike nasleđenog književnog shvatanja i odnosa prema pojavama u književnosti je pomagao svojim radom da se ostvare, zbog čega je u prvi plan pažnje stavio činjenicu kontinuiteta uređivačke prakse i književne politike, a u skladu s tim i u zavisnosti od toga povećanu ulogu i značaj časopisa. „Poslednjih deset godina isto-

rija časopisa — možemo pročitati u izveštaju — i pored promena uredničkih mesta i nužnih modifikacija uređivačke koncepcije, dosledno i kontinuirano potvrđuje jedan zahtev i jednu tendenciju, koja se — ne slučajno — podudara s odlučujućim stadijumom punoletstva naše književnosti." Povodom interesovanja, koje je ispoljavano prema *Hídu*, i ugleda koji je rastao, glavni urednik kaže:

„I to što smo u uvodu naglasili kontinuitet zahteva i koncepcije za deset godina unazad (do 1957), učinili smo zbog toga što su izvesni rezultati tih koncepcija sazreli, u širem smislu tek sada, u poslednjih godinu-dve, prema *Hídu* i našoj književnosti ispoljava se interesovanje koje se može nazvati masovnim. *Híd* je, skromno govoreći, ušao u opštu književnu svest, kao jedan od najznačajnijih mađarskih časopisa, a s druge strane, pak, izvesni problemi ovog međunarodnog nastupa sada su postali u tolikoj meri prepoznatljivi da prisiljavaju na kritičko zauzimanje stava, ali ni u kom slučaju ne bismo želeli da bilo rezultati, bilo ispoljeni problemi budu predstavljeni kao slučajnosti koje proističu iz trenutne konstelacije.”

Pažnja prema ostvarivanju uređivačke koncepcije, činjenica kritičkog odnosa, sve su očitije i očiglednije u saopštenjima časopisa. Na taj način je 1971. godine „potvrđena ona uređivačka koncepcija, koja s jedne strane želi da obezbedi ambiciju univerzalnosti *Hída*, njegovo interesovanje koje se ispoljava prema našoj književnoj sadašnjosti, našim duhovnim pokretima, prema sve intenzivnijoj intelektualno-stvaralačkoj aktivnosti jugoslovenskog mađarstva, svoju otvorenost koja je pogodna za prihvatanje i podsticanje svake stvarne vrednosti, svaka dobra inicijativa i značajno duhovno ostvarenje.” Dve godine kasnije, 1973. godine, prema kritičkom sagledavanju konstatuje se „da je osnovna estetska i idejna usmerenost časopisa doduše bila pravilna”, ali ni *Híd* nije bio sasvim imun na negativne idejne struje koje su se javljale u našem javnom životu.” Istovremeno je konstatovano kako je to, između ostalog i naglašeno u odlukama Izdavačkog saveta *Hída*, da je „do sada uspešno primenjivana trajna orijentacija: da se pored pažljivog praćenja mađarske, jugoslovenskih i evropskih književnosti i duhovnih pokreta uredništvo sistematičnije mora okrenuti i prema književnostima vojvodanskih narodnosti.”

Híd je u drugoj polovini šezdesetih godina i početkom sedamdesetih godina dao mesta nekim spomena vrednim inicijativama. Marta 1968. godine je, na primer, raspisao konkurs za sociološko-sociografska dela: studije, izveštaje sa lica mesta, autentične izveštaje, sagledavanja, dnevnike, reportaže, koje će „prilikom obrađivanja tema koje se vezuju za konkretno mesto, vreme, ličnosti i grupe uzeti u obzir savremene zahteve sociologije.” Neposredan rezultat ovog konkursa predstavljala su dva izuzetno vredna dela. Antal Biači (Biacsi Antal) konkurisao je svojim radom *Ova smrt nije privatna stvar* (Ez a halál nem

magánügy) u kojem je na osnovu prikupljenih podataka u Subotici analizirao jednu od društvenih rak-rana koja se ogleda u učestalim samoubistvima, a Laslo Gerold (Gerold László) je pripremio sociografski „trenutni snimak” iz oblasti kulture pod nazivom *Šezdeset mađarskih profesora* (Hatvan magyartanár).

Obe studije objavljene su i kao separati *Hída*. Sa objavljivanjem separata uredništvo je počelo 1968. godine i ono je tri godine predstavljaló jedan specifičan i zanimljiv način publikovanja. Pred čitalačku publiku dospele su zbirke pesama (Ištvan Domonkoš—Oto Tolnai; Oto Tolnai; Pal Bender (Böndör Pál); Deže Tandori (Tandori Dezső), objavljena je jedna knjiga parodija (Šandor Bogdanfi), zbirka narodnih anegdota Ištvana Teke (Tóke István), radio-drama (Ferenc Deak), knjiga proze i crteža (Miro Glavurčić), politička studija Lasla Varge (Varga László), a svetlo dana ugledalo je i više priloga antologijskog karaktera (Laslo Vogel, Imre Bori, Đula Kodolányi i Karolj Tamko Sirato — Végel László, Bori Imre, Kodolányi Gyula, Tamkó Sirató Károly), a povodom pesnikovog centenarijuma knjiga *Petőfi idusán* (Petefijev mart). One su, ako pođemo od njihovog karaktera, zamenile teže pokretljivu izdavačku delatnost, koja je u sporijem tempu zadovoljavala zahteve književnog života. Sličnu ulogu dobijali su i posebni brojevi *Hída* i tematske kompozicije tekstova u njemu. Tako, nailazimo na brojeve koji su posvećeni godišnjicama, odnosno uspomeni naših istaknutih pisaca (Đerd B. Sabo, Karolj Sirmay, Mihalj Majtenji, Peter Lerinc), kao i na izbore antologijskih vrednosti među kojima se ističu brojevi *Hída* posvećeni Lenjinu i Lukaču, ali izuzetnu pažnju privukao je i jugoslovenski mađarski roman i istorija domaće mađarske estetske misaonosti. Četrdesetogodišnjica *Hída* obeležena je izuzetno zapaženim posebnim brojem, a kao poseban broj pripremljena je i fotomonografija o *Hidovom pokretu* (1975).

Među karakteristikama *Hída* iz tog perioda mogu se navesti da je rado ustupao prostor obimnijim tekstovima. Na taj način su objavljeni romani (Nandora Majora i Zoltana Varge, na primer), ciklusi pesama, duži intervjui koji su privlačili pažnju. Pitanja je postavljao Mikloš Hornjik (Hornjik Miklós), ali i dramski tekstovi koji su, u poređenju s ranijim periodima, manje-više redovno izlazili u časopisu.

Najznačajniji događaj obeležavanja četrdesetogodišnjice izlaženja *Hída* bilo je neosporno to što je predsednik Tito 26. novembra 1974. godine odlikovao časopis Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem „Povodom četrdesetogodišnjice izlaženja a za naročite uspehe u razmatranju pitanja iz oblasti književnosti, umetnosti i društva na progresivnim osnovama a u duhu ideja bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima.” Na svečanoj sednici referat je podnela Ida Sabo (Szabó Ida), predsednica Odbora za proslavu, a Hungarološki institut

je organizovao simpozijum o *Hidu*, na kojem su učesnici razmatrali prvi period istorije časopisa pre drugog svetskog rata.

Na početku pete decenije istorije časopisa, januara 1976. godine, na čelo *Hida* dolazi novi glavni urednik Janoš Banjai. Njegova programska izjava se, međutim, mogla pročitati još u decembru 1975. godine. U tekstu, koji je fiksirao značajne uređivačke stavove, isticalo se da se radi o snažno usmerenoj uređivačkoj politici: postavljena je namera i osnovni ciljevi uređivanja da se utiče na planove pisaca, delimično naručivanjem rukopisa, delimično materijalnom podrškom književnog stvaralaštva; uz bar istovremeno bezrezervno nastojanje da se realizuju prihvaćene i društveno verifikovane smernice uređivanja. Među njima je najvažnija „književna vrednost” i načelo uspostavljanja javnosti rada u uređivačkoj politici: pojedina dela, koja se smatraju značajnim, prpratiti kritičkim komentarom. Postalo je očigledno da se uredništvo zalagalo za stvaranje jedne široke rubrike kritičkog pregleda; objavljivanjem kritika knjiga, recenzija, kritičkih studija, analiza tekstova i rasprava. Ovakvo shvatanje sugeriralo je na osnovi uređivački stav, koji su kasnijim daljim isticanjem ciljeva još više naglašeni. Jer, proklamovani kritički odnos nije bio kriterijum stava samo prema delima jugoslovenskih mađarskih pisaca, takav zahtev se postavljao i tada kada se kao osnovni cilj postavljalo upoznavanje i vrednovanje „produkcije i ostalih mađarskih književnosti”. „Vrednovanje ovde ima izuzetno važnu ulogu” — možemo da pročitamo u radnom programu. „Jer u krug interesovanja naše književnosti unosi vrednosti drugih mađarskih književnosti, ali istovremeno određuje i odnos naše književnosti prema tim vrednostima.” U prvi plan, dakle, dospeva momenat kritičkog vrednovanja i tada, kada *Hid* prati i posreduje književnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, objavljivanjem i sveobuhvatnih kritičkih studija i kritika, nije na poslednjem mestu uz plansko i isplanirano stimulisanje književnog rada. U novoj uređivačkoj koncepciji relativno veliki prostor ustupljen je likovnoj, muzičkoj, filmskoj i pozorišnoj kritici, uz saznanje da se likovna i pozorišna kritika mogu pomagati objavljivanjem kritičkih priloga, recenzija, studija koje ocenjuju sadašnjost i prošlost i publikovanjem likovnih priloga. Prema uređivačkoj koncepciji u časopisu bi najviše mesta dobili napisi sociološko-sociografskog karaktera, kada se naravno radi o društvenim naukama, i to klasične sociografije, sociografske reportaže i radovi koji se bave književnom sociologijom. Postala je poznata i koncepcija strukture priloga u časopisu:

1. lepa književnost (ciklus pesama, više kraćih ili jedna duža priča, odlomak iz romana, roman u nastavcima, itd.,

odl. 1. urednikov (kritički) komentar,

2. književna studija (obimnije studije sa pretenzijom sveobuhvatno-

sti, portreti književnika, analize značajnih književnih dela, detaljno vrednovanje književnih tradicija, itd.,

3. sociografske studije (sociografije, sociografske reportaže, itd.),

4. dnevnici (zabeleške, razmišljanja o aktuelnim kulturnim i književnim, društvenim i naučnim pitanjima, pojavama, problemima),

4.1. vrednovanje pojava u našem književnom životu, kulturnom životu,

4.2. vesti (pribavljene informacije od izdavača, pozorišta, institucija, stvaralaca),

5. kritika (književnost, pozorište, likovna umetnost, film, muzika).

Povremeno objavljivanje tematskih brojeva ili delimično tematskih brojeva. Prilozi (likovni i muzički)..."

To nije bio samo ambiciozan program, već i program koji je u periodu dugom skoro jednu deceniju i ostvaren publikovanjem radova u *Hidu*. Ako je časopis u protekloj deceniji bio organizator jugoslovenske mađarske književnosti i ako je predstavljao njenu radionicu broj jedan, to je još više postao u tekućoj deceniji: iz radova objavljenih u *Hidu* izrasla su značajna dela.

Prirodno je što se gore navedena koncepcija nije ostvarila do poslednjeg detalja: u oblasti muzičke kritike možemo govoriti samo o počecima, a urednički komentari su se posle prvog godišta proradili, da bi na kraju godišnje bio objavljen samo poneki od njih, iako je to predstavljalo najoriginalniji i najzanimljiviji vid publikovanja u časopisu. Isto to možemo reći za još neke rubrike kao što je to putopis, dokument, za kulturnu istoriju, klasičnu sociografsku reportažu, a u tim osamdesetim godinama u senci su ostajali i naglasci *Hida* vezani za ostale mađarske književnosti. Razumljiv je, međutim, *Hidov* kult Istvana Erkenja (Örkény István). Istovremeno je došlo do obogaćivanja fonda etnografskih studija, značajno mesto dobila je psihologija i njoj srodna područja interesovanja, prvenstveno na taj način što je urednik *Hida* omogućio objavljivanje priloga Šandora Hodíja (Hódi Sándor), a sociološka istraživanja ostala su u senci priloga na filofske teme, koji su postali značajne vrednosti ovog perioda *Hida* — i oni koji su uglavnom razmatrali praktičan život, tako i oni koji su uglavnom stremili teorijskim uopštavanjima. Na ovom mestu treba da ocenimo i spomen-broj koji je pripremljen povodom smrti predsednika Tita, a u kontekstu toga i sve studije koje su se bavile Titom i njegovim delom, zatim napise koji su ovekovečili uspomenu na Jovana Veselinova Žarka. U tom periodu izlaženja *Hida* posebno je prisutna pozorišna kritika kako po intenzitetu objavljivanja, tako i po donošenju značajnih vrednosti, po doslednosti, metodičnosti i raznovrsnosti. U samom vrhu ostvarenja nalazi se „pozorišni esej” Lasla Gerolda objavljen pod nazivom *Szivacstalaj, homokfutó...* (Sunderasti predeo, živi pesak...), u kojem se analizira Čehovljevi triptihon u režiji Đerđa

Haraga, a koji je s pravom objavljen i kao poseban otisak (1981, 11—12). A interesovanje za likovne umetnosti pojačava se odvajanjem više prostora u časopisu za objavljivanje prikaza i kritika izložbi, kao i serijama napisa posvećenih umetnicima. Svi znaci ukazuju na to da se prikupio vredan materijal za utemeljivanje jedne istorije umetnosti, jer je na stranicama časopisa i do tada predstavljen najveći broj naših najpoznatijih umetnika, kao što su Petrik Pal (Petrik Pál), Jožef Pehan (Pechán József), Arpad G. Balaž (Balázs G. Árpád), Andraš Handa (Hangya András), Imre Vinkler (Vinkler Imre), Šandor Olah (Oláh Sándor), Nandor Glid (Glid Nándor), Karolj Baranji (Baranyi Károly), Tivadar Vanjek (Wanyek Tivadar), Ferenc Maurić (Maurits Ferenc), Ferenc Barat (Baráth Ferenc) i Balint Sombati (Szombathy Bálint). Bela Duranci je dao istorijski pregled i ocenu vojvodanske secesije na takvom nivou da je konačno objavljen i u vidu knjige. Ujedno treba da zabeležimo i to da je Balint Sombati redovno, iz broja u broj, prisutan svojim priložima o modernim tendencijama u oblasti likovnih umetnosti.

Híd je, naravno, u proteklih deset godina najviše prostora posvetio jugoslovenskoj mađarskoj književnosti i ako dela posmatramo sa stanovišta kvantiteta i sa stanovišta kvaliteta, možemo reći da se putem njih možemo upoznati s jednim poglavljem jugoslovenske mađarske književnosti u protekloj deceniji, a ako želimo da damo sud o njima treba da napišemo istoriju književnosti. *Híd* je predstavljao toplu leju romana, proznih svezaka, knjiga stihova, monografija o piscima, i u njemu su na odgovarajućem nivou bile zastupljene sve forme umetničkog izražavanja, od sonetnog venca do knjige snimanja jednog filma. Upravo zbog toga se nismo ni prihvatili estetskog vrednovanja, ali ćemo istaći posebne akcije *Hída* u lepoj književnosti, koje se ogledaju u objavljivanju posebnih separata i brojeva pod nazivom *Versek éve* 1976 („Godina stihova 1976”) i *Versek éve* 1980 („Godina stihova 1980”), antologije jugoslovenske mađarske revolucionarne poezije od 1937. do 1977. u izboru Karolja Ača *El nem taposható csillagok* („Zvezde koje se ne mogu zgaziti”), koja je objavljena povodom „dvostrukog jubileja druga Tita”, zatim objavljivanje ciklusa pesama Kalmana Fehera *Kantáta a szabadságról* („Kantata o slobodi”) i Ferenc Fehera *Zrnáj estéje* („Zmajevo veče”) u vidu separata i nije na poslednjem mestu ni izbor studija napisanih povodom obeležavanja centenarijuma pesnika Endre Adija *Az Ady-vers időszerűsége* („Aktuelnost Adijeve pesme”).

Zahtev iz uređivačkog programa koji se odnosio na objavljivanje književnosti naroda i narodnosti Jugoslavije u časopisu skoro u celosti je realizovan. *Híd* je izvanredno dobro bio informisao o svakodnevici književnog života u zemlji i manje-više bio ažuran u objavljivanju priloga, bilo kada je reč o kritici, opširnijim studijama ili o umet-

ničkim prevodima, naročito iz oblasti proze. Uredništvo je iskoristilo skoro sve mogućnosti koje su mu stajale na raspolaganju i nisu se odnosile samo na uobičajena područja (pesma, roman, priča), nego je primera radi objavilo i izbor tekstova iz oblasti nauke o književnosti koji su kasnije postali pristupačni i u vidu posebnog otiska. Informativna slika upotpunjavana je objavljivanjem kritika, književnih portreta i studija u kojima su analizirane pojave i dela savremenika ili autora iz bliske prošlosti. Posebno treba spomenuti broj *Hida* posvećen Krleži, u kojem je donet opširan izbor iz pišćevog *Dnevnika* (1982/7—8). Panorame vojvodanske slovačke, rumunske i rusinske, kao i kosovske albanske književnosti nešto su skromnije; prevashodno zbog toga što se pred željom za upoznavanjem i prevodjenjem tog blaga isprečila jezička barijera. Istovremeno, treba ukazati na srećnu okolnost što su prevedena dela skoro redovno objavljivana uz prateće studije iz pera kritičara ili pisca dotične književnosti. Ono što u sebi eventualno nosi kriterijume slučajnosti predstavlja *Hidova* slika o svetskoj književnosti. Uočava se odsustvo aktivnog i sistematskog praćenja svetske književnosti.

Na kraju našeg pregleda evo i konačne konkluzije, koja ne može da bude ništa drugo nego činjenica da pedeset godina *Hida* predstavlja i pet decenija jugoslovenske mađarske književnosti. Njegove stranice su ogledala u kojima se istovremeno odslikavaju književna zbivanja i pojave, estetske pobede i porazi u navedenom periodu. *Hid* je uvek bio aktivan činilac književnog života, a to je i danas, kada više nije „momak za sve” i jedini časopis jugoslovenske mađarske književnosti.

Preveo: Jožef VARGA

<i>Gerold László: Árnyékkapkodás</i>	695
<i>Herceg János: Hazai dolgok</i>	701
<i>Szeli István: Komparatistikai számvetés és tanulságok</i>	709
<i>Jung Károly: „Fa rázzo a földet, föld rázzo a vizet, víz rázzo az ördögöt”</i>	723

Letopis Matice srpske

<i>Judita Šalgo: Torony</i>	740
<i>Boško Ivkov: Az átváltozás iszonyata</i>	741
<i>Vujica Rešin Tucić: Todor Manojlović úr</i>	743
<i>Vojislav Despotov: A tévhit megválogatja célpontjait</i>	746

Polja

<i>Miodrag Pavlović: Kultúra — egy orsó fonál</i>	749
<i>David Albahari: Válasz</i>	751
<i>Jovan Živlak: Víz a fürdőszobában</i>	752
<i>Zoran Đerić: Málna</i>	753
<i>Radivoj Šajtinac: Az események fölébresztett jelentősége</i>	754
<i>Božica Jelušić: Borostyánlevél</i>	755
<i>Ivan Negrišorac: A trafiknál</i>	755

Nový život

<i>Zoroslav Spevak: Apocalypse chic</i>	757
<i>Vítazoslav Hronec versei</i>	761

Lumina

<i>Ion Marcoviceanu: Az utcasarkon</i>	763
<i>Slavco Almăjan: A hó kapuja</i>	765
<i>Ioan Flora: Velencei tükrök</i>	766

Svetlost:

<i>Gyura Papharhaj: Virág</i>	768
<i>Julijan Tamas versei</i>	775
<i>Natalija Dudas versei</i>	776

Dokumentum

<i>Pató Imre: A harcos Híd dokumentumai</i>	778
---	-----

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1984. május. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.